

e-ISSN: 2757 - 5489

TEYD

TOPLUM, EKONOMİ VE YÖNETİM DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIETY, ECONOMICS AND MANAGEMENT

ŞUBAT 2024
CİLT 05 SAYI 01

TOPLUM, EKONOMİ VE YÖNETİM DERGİSİ
TEYD

JOURNAL OF SOCIETY, ECONOMICS AND MANAGEMENT
JSEM

TEYD HAKEMLİ BİR DERGİDİR.
JSEM IS A PEER-REVIEWED JOURNAL

Yayınlanan makalelerin sorumluluğu yazara/yazarlara aittir.
The responsibilities of the articles belong to the author/authors

Dergi İmtiyaz Sahibi: Prof. Dr. Süleyman KIZILTOPRAK
Journal Executive Owner

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KAVASOĞLU
Editorial Board Secretary

Baş Editör: Doç. Dr. Üyesi Yusuf UYSAL
Editor in Chief

Editör: Öğr. Gör. Selçuk ASLAN
Editor

Editör Yardımcıları: Öğr. Gör. Nemra KANLI
Associate Editors Öğr. Gör. Serhat BAYRAK

Yabancı Dil Editörleri: Öğr. Gör. Sait SARIOĞLU
English Language Editors Öğr. Gör. İsmail KARABULUT

Türkçe Dil Editörleri: Öğr. Gör. Mehmet Ali DİNÇAY
Turkish Language Editors Duygu ATEŞ

Kapak Tasarımı: Öğr. Gör. Yaşar Emin AKÇA
Cover Design

TOPLUM, EKONOMİ VE YÖNETİM DERGİSİ (TEYD)

Dumlupınar Üniversitesi Gediz Meslek Yüksekokulu'nun resmi, hakemli ve bilimsel dergisidir. Dergi, bilginin serbest dolaşımı ve yaygınlaştırılması için çalışan açık erişimli bir elektronik dergidir.

Şubat, Haziran ve Ekim olmak üzere **dört ayda bir ve yılda üç kez** yayımlanmaktadır.
Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizcedir.

Derginin temel amacı; sosyal bilimler alanında bilimsel bilgi üretimine katkı sağlamaktır. Bilime yenilik getiren, yeni bir bilimsel yöntem geliştiren veya bilinen bir yöntemi yeni bir alana uygulama niteliğinde olan özgün makalelere yer vermeyi amaçlamaktadır.

Dergide, Sosyoloji, Psikoloji, Tarih, Kamu Yönetimi, Siyaset Bilimi, Hukuk, İşletme, Uluslararası İlişkiler, Ekonometri, İktisat, Maliye, Muhasebe ve Finansman, Uluslararası Ticaret, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri alanlarının kapsamına giren tüm konulardaki özgün çalışmalar yayımlanır.

İNDEKSLER VE DİZİNLER
(Indexes)INDEX COPERNICUS
I N T E R N A T I O N A L idealonline Academic
Resource
Index
ResearchBibASOS
indeks Jurix BASE

ROAD

 Cosmos ACARINDEX
academic researches indexROOTINDEXING
JOURNAL ABSTRACTING AND INDEXING SERVICE

DANIŞMA & YAYIN KURULU
(Advisory & Editorial Board)

Prof. Dr. Abdullah KARAMAN	(Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdullah YILMAZ	(Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Adnan ÇELİK	(Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Allahverdi MEMMEDLİ	(Bakü Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. Alpaslan YÜCE	(Kafkas Üniversitesi)
Prof. Dr. Atilla BATUR	(Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Bekir PARLAK	(Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatih KIRIŞIK	(Karabük Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatih Mehmet ÖCAL	(Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Feyzullah ÜNAL	(Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüsametdin İNAÇ	(Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemal VATANSEVER	(Alaaddin Keykubat Üniversitesi)
Prof. Dr. Mahmut ZORTUK	(Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Akif ÖZER	(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Özgür ÖNDER	(Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Qulu MEHERREMLİ	(Bakü Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. Ramiz SEVDİMALIYEV	(Bakü Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. Yavuz BOZKURT	(Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdullah AYDIN	(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Doç. Dr. Aygün EZİMOVA	(Bakü Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. Aynur NESİROVA	(Bakü Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. Aytekin ZEYNALOVA	(Bakü Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. Eray ACAR	(Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Doç. Dr. Esra KABAKLARLI	(Selçuk Üniversitesi)
Doç. Dr. Faiq ELEKBERLİ	(Azerbaycan Milli İlimler Akademisi)
Doç. Dr. Faruk TEMEL	(Erciyes Üniversitesi)
Doç. Dr. Hikmet Salahaddin GEZİCİ	(Selçuk Üniversitesi)
Doç. Dr. Liudmyla RADOVETSKA	(National Academy of Security Service of Ukraine)
Doç. Dr. Mesut DOĞAN	(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Doç. Dr. Murtaza HASANOĞLU	(Azerbaycan Devlet İdarecilik Akademisi)
Doç. Dr. Recep REHİMLİ	(Azerbaycan Devlet İdarecilik Akademisi)
Doç. Dr. Resul ÖZTÜRK	(Selçuk Üniversitesi)
Doç. Dr. Savaş ERDOĞAN	(Selçuk Üniversitesi)
Doç. Dr. Sezgin KAYA	(Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Xatire HÜSEYNOVA	(Bakü Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. Yasin TAŞPINAR	(Karabük Üniversitesi)
Doç. Dr. Yıldız ATMACA	(Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Arif Behiç ÖZCAN	(Selçuk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Selami ERDOĞAN	(Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Seyhat BAYRAK GEZDİM	(Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Elnur ALİYEV	(Azerbaycan Devlet İdarecilik Akademisi)

İLETİŞİM BİLGİLERİ (Contact Info)

Dumlupınar Üniversitesi Gediz Meslek Yüksekokulu, Gediz, KÜTAHYA

e-posta (e-mail): teyd@dpu.edu.trİnternet Sayfası (Web Page): <http://teyd.dpu.edu.tr>

BU SAYIDA GÖREV ALAN HAKEMLER*
(REFEREES OF THIS ISSUE)

Prof. Dr. Hasan ŞEN	(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Doç. Dr. Barış KOCAARSLAN	(EDC Paris Business School)
Doç. Dr. Emre SAVUT	(Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatih GÜLER	(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatih KARASAÇ	(Kırklareli Üniversitesi)
Doç. Dr. Gökberk YÜCEL	(Amasya Üniversitesi)
Doç. Dr. Gökhan AYKAÇ	(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. İhsan KURAN	(Harran Üniversitesi)
Doç. Dr. Metehan ORTAKARPUZ	(Selçuk Üniversitesi)
Doç. Dr. Segâh TEKİN	(Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Tolga ERGÜN	(Trabzon Üniversitesi)
Doç. Dr. Yusuf ÇINAR	(Batman Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ayla AVCI	(Antalya Belek Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Burcu AKDENİZ	(Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Burak CERAN	(Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Murat İÇMEN	(Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Osman ERCAN	(Ardahan Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep MÜFTÜOĞLU	(Atılım Üniversitesi)
Arş. Gör. Dr. Muhammed Mücahid DALKILIÇ	(Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Arş. Gör. Dr. Nuh AKÇAKAYA	(Selçuk Üniversitesi)
Arş. Gör. Dr. Rabia İnci ÖZBEK	(Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Öğr. Gör. Dr. Ahmet ÖZKAN	(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Öğr. Gör. Dr. Songül DEMİREL DEĞİRMENCI	(Hitit Üniversitesi)
Dr. Mehmet YILMAZATA	(Milli Eğitim Bakanlığı)

* Öncelikle unvan daha sonra alfabetik sıralamaya göre düzenlenmiştir.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

- Convergence of Wholesale Electricity Prices Across European Markets: Are We There Yet?
Avrupa Piyasalarında Toptan Elektrik Fiyatlarının Yakınsaması: Henüz Varmadık Mı?
Selin KARATEPE.....1-14
- Yeni Anayasada Kamu Yönetimi Örgütlenmesi
Organization of Public Administration in the New Constitution
Kübra ÖZTÜRK.....15-31
- The Efficiency of Participation and Conventional Banking in Türkiye: A Stochastic Frontier Approach
Türkiye'de İslami ve Geleneksel Bankacılığın Etkinliği: Stokastik Sınır Yaklaşımı
Çağlar HAMARAT.....56-79
- Aliya İzzetbegoviç'te Din ve Milliyetçilik: Pan-İslamizmden İslami Milliyetçiliğe
Alija Izetbegovic on Religion and Nationalism: From Pan-Islamism to Islamic Nationalism
Murat KAÇER.....80-101
- Machiavelli ve Realist Uluslararası İlişkiler Teorisi
Machiavelli and Realist International Relations Theory
İbrahim KURNAZ ve Yasin AVCI.....102-124
- İşletmeler Arası İş Birliği Stratejileri
Collaboration Strategies Among Businesses
Yonca TİMURÖĞLU.....125-143
- Intersections of Platform Economy, Sustainability, Symbiosis, Resource Efficiency, Renewable Energy and the Circular Economy
Platform Ekonomisi, Sürdürülebilirlik, Simbiyoz, Kaynak Verimliliği, Yenilenebilir Enerji ve Döngüsel Ekonominin Kesişimleri
Ahmet EFE.....144-173
- Sosyal Sermaye Teorisi Bağlamında: Sosyal Paylaşım Ağlarında Güven
In the Context of Social Capital Theory: Trust in Social Networks
Hatice KARİPÇİN TEKE.....174-194
- Elektronik Ticaretin Vergilendirme Zorlukları ve Çözüm Yolları
Challenges and Solutions in Taxation of Ecommerce
Tayfun VARNALI.....195-224

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

İnceleme Makaleleri / Review Articles

Etik İlkeler Çerçevesinde 1923-1960 Yılları Arasında CHP ve DP'nin İktidar Dönemlerinin Değerlendirilmesi

Evaluation of the CHP and DP's Periods of Government Between 1923-1960 Within the Framework of Ethical Principles

İrem ÖNKAN.....32-55

AVRUPA PİYASALARINDA TOPTAN ELEKTRİK FİYATLARININ YAKINSAMASI: HENÜZ VARMADIK MI?¹

Selin KARATEPE²

Öz

Avrupa elektrik piyasası entegrasyonu, özellikle iç piyasayı hedefleyen üçüncü elektrik direktifinden sonra, araştırmaların odak noktası olmuştur. Elektrik piyasaları, benzersiz fiyat dinamiklerine yol açan depolama ve iletim ağı kısıtları ve anlık tüketim ile karakterize edilir. Avrupa piyasalarındaki fiyat yakınsaması, piyasa entegrasyonunu destekleyerek rekabetçi fiyatlandırmaya yol açabilir. Bu araştırma, Avrupa toptan spot elektrik fiyatlarının yakınsayıp yakınsamadığını incelemektedir. Önceki literatür, fiyat yakınsamasını test etmek için sigma ve beta yakınsamasını kullanmaktadır. Bu araştırma, 2013-2021 yılları arasında 19 Avrupa ülkesinde fiyatların stokastik yakınsamasını aylık veriler ve RALS regresyonuna dayalı trend kırılmalı LM testleri kullanarak incelemektedir. RALS-LM testleri, yapısal kırılmalar ve normal olmayan hatalar mevcut olduğunda, doğrusal testlerden daha güçlüdür. İki trend kırılmalı LM ve RALS-LM birim kök testleri tüm ülkeler için birim kök hipotezini reddetmekte ve nispi toptan elektrik fiyatlarının durağan olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, nispi fiyatlara gelen şoklar geçicidir ve toptan elektrik piyasaları düzeyinde fiyat yakınsamasını desteklemektedir. Bu sonuç, perakende elektrik fiyatlarını beta-sigma- ve kulüp yakınsaması kullanarak inceleyen son literatürdeki sonuçlarla çeliştiği için dikkatle değerlendirilmelidir. Bu bulgunun politika çıkarımları, uyumlu ve entegre bir Avrupa elektrik piyasasını teşvik eden politikaların oluşturulması için bir temel sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler

Avrupa Elektrik Piyasaları
Piyasa Entegrasyonu
Stokastik Yakınsama
RALS- LM

Makale Hakkında

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi : 08.09.2023
Kabul Tarihi : 27.10.2023
E-Yayın Tarihi : 15.02.2024
DOI : 10.58702/teyd.1357334

¹ A preliminary version of this paper is presented at International World Energy Conference, December 3-4, 2021, Kayseri, Türkiye.

² Centre for Applied Research, Innovation, and Entrepreneurship, Lethbridge College, Lethbridge, Alberta, Canada, e-posta: selin.karatepe_yurdal@lethbridgecollege.ca, ORCID: 0000-0002-1803-4925.

CONVERGENCE OF WHOLESALE ELECTRICITY PRICES ACROSS EUROPEAN MARKETS: ARE WE THERE YET?

Abstract

European electricity market integration has been a research focus, especially after the third electricity directive emphasizing the internal market. Electricity markets are characterized by immediate consumption with storage and transmission constraints, leading to unique price dynamics. Price convergence in European markets can lead to competitive pricing, advocating market integration. This research examines whether European wholesale spot electricity prices converge. Prior literature uses sigma and beta-convergence to test price convergence. We have examined the stochastic convergence of prices across 19 European nations from 2013 to 2021 utilizing monthly data. For this analysis, we employed LM tests incorporating trend breaks grounded on the RALS regression framework. RALS-LM tests are more powerful than linear tests when structural breaks and nonnormal errors are present. LM and RALS-LM unit root tests with two trend breaks resulted in rejection of the unit root hypothesis for all countries, suggesting relative wholesale prices are stationary. Thus, shocks to relative prices are transient, supporting price convergence at the wholesale level. This result should be considered carefully as it contradicts the results from recent literature that examines retail electricity prices using beta- sigma- and club convergence. The policy implications of this finding can provide a foundation for establishing policies that promote a harmonized and integrated European electricity market.

Keywords

European Electricity Markets
Market Integration
Stochastic Convergence
RALS- LM

Article Info

Research Article

Received : 08.09.2023
Accepted : 27.10.2023
Online Published : 15.02.2024
DOI : 10.58702/teyd.1357334

Kaynakça Gösterimi: Karatepe, S. (2024). Avrupa Piyasalarında Toptan Elektrik Fiyatlarının Yakınsaması: Henüz Varmadık Mı?. Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi, 5 (1), 1-14.

Citation Information: Karatepe, S. (2024). Convergence of Wholesale Electricity Prices Across European Markets: Are We There Yet?. Journal of Society, Economics and Management, 5 (1), 1-14.

INTRODUCTION

European electricity market integration has been a research focus, especially after the third electricity directive emphasizing the internal market. An overview of the literature reveals that the law of one price (LOP) constitutes a theoretical framework in market integration studies, while cointegration techniques are the most used methodology on the empirical side. However, there are limitations. Cointegration techniques are useful to determine the long-term common trends but not sufficiently flexible to capture the dynamic nature of integration- that is likely to be observed in the financial markets. Besides, cointegration methodologies are more appropriate for low-frequency data and long sample periods as they produce long-term estimations and do not fit well with high-frequency data and relatively short sample periods (Evans and McMillan, 2009, p. 217). Karatepe (2017) provides a comprehensive framework to test the European market integration with a study structured into two segments. The first segment focuses on the market dynamics employing Dynamic Conditional Correlation (DCC) methodology to high-frequency data. Whereas the second segment places its emphasis on long-term common trends using cointegrated VAR methodology that allows structural breaks in the model building process. The results derived from DCC indicate significant regional connectivity. In contrast, results from CVAR provide evidence in favor of integration at regional and pan-European levels in the presence of structural breaks.

The degree of integration in financial markets changes over time due to the macroeconomic and financial conditions occurring in an interrelated environment. Deregulated electricity markets have similar characteristics to financial markets regarding the market mechanism. However, a distinguishing feature of electricity is that it needs to be consumed immediately once produced, as there's limited scope for significant storage. This leads to unique price dynamics exclusive to electricity markets. Given that electricity market deregulation aims for supply and demand determined by market forces, it's reasonable to expect a market structure that's interconnected and competitive yet bound by storage and transmission limitations. Consequently, if prices in European electricity markets gravitate towards a balanced value, it underscores market integration and can pave the way for more affordable electricity due to heightened competition. Empirical integration and price convergence findings differ based on the methodology, period, and region examined. However, the results have some common indications. The most common empirical evidence in the literature indicates that the level of integration is not complete but partial. Among those, findings of regional integration or price convergence in the Nord Pool and Central-Western Europe regions are noteworthy (Balaguer, 2011; Bower, 2002; de Jonghe, et al., 2008; de Menezes and Houllier, 2016; Pellini, 2014; Zachmann, 2008).

The evidence of integration or price convergence, to some extent, is found to be related to factors of tradability, such as geographical proximity and an increase in interconnection capacity (de Jonghe, et al., 2008; Higgs, 2009; Nepal and Jamasb, 2012; Pellini, 2014) and with the introduction of market coupling or electricity directives (de Jonghe, et al., 2008; Nitsch, et al., 2010; Pinho and Madaleno, 2011; Zachmann, 2008). On the other hand, factors such as resource composition in local electricity markets, differences in generation technology mix and costs, market structure, and the stage of the liberalization process are listed as barriers to full

integration (Amundsen and Bergman, 2007; Bosco, et al., 2010). Beyond that, more recent studies highlight the impact of the promotion of renewables on market integration. There is evidence of weakening integration as RES-E increases (Gianfreda, et al., 2016; Menezes, et al., 2016), especially if the adaptation of transmission lines to renewables was not made (Saez, et al., 2019).

The convergence hypothesis was investigated by testing beta- sigma- and club-convergence in several other markets. At the same time, a limited number of studies use these methodologies in (European) electricity markets. Zachman (2008), Telatar and Yaşar (2020), and Cassetta et al. (2022a, 2022b), among others, concluded that there is not a strong indication of convergence. On the contrary, another study by Robinson (2008) analyzed retail prices from 1978 to 2003 using a similar methodology and reported evidence of convergence.

Recent studies have addressed the price convergence of electricity in European countries. Telatar and Yaşar (2020) examined annual data spanning 2003 to 2017 for 12 European nations. Their findings suggest that during the period under observation, both beta and sigma convergence were absent. On the other hand, Cassetta et al. (2022a, 2022b) focused on the price convergence within the retail electricity and natural gas sectors among the EU-28 Member States from 2008 to 2018. They employed beta, sigma, and club convergence methodologies at the EU and cluster levels. Their analysis indicated a lack of convergence in electricity and natural gas prices across the EU-28 member states throughout the evaluated period.

Despite the extensive research, the results of the empirical literature still need to be revised. A deeper understanding of electricity price convergence is of the essence since the European Commission promotes the European single electricity market to reach the potential gains in affordability, security of supply, and environmental conservation.

In the light of the background mentioned above, this study extends the literature by implementing transformed LM tests with trend breaks based on Residual Augmented Least Squares (RALS) regression to examine the stochastic conditional convergence of electricity prices in 19 EU countries from 2013 to 2021. More specifically, this research uses a recent and robust time-series approach to enhance the existing literature by investigating the propensity for wholesale electricity prices in European nations to converge, especially when considering the impact of structural breaks. Since the sampling period includes the COVID-19 era, a period of significant economic shifts, carefully determining structural breaks while examining the stochastic properties of the observed series is crucial. This study examines the stochastic conditional convergence of electricity prices among EU, focusing on identifying the stationarity of the observed series by utilizing testing procedures that consider the structural breaks already apparent in the data.

The literature on unit root tests reveals the importance of allowing for structural breaks clearly in terms of tests' power and size properties. Linear unit root tests lose power due to nonlinearities caused by structural breaks. This issue has been mostly ignored in the existing literature on integration/ price convergence in European electricity markets. Although Telatar and Yaşar (2020) utilize nonlinear unit root tests to account for the nonlinearities due to structural breaks, Lee et al. (2011) reveal that nonlinear unit root tests also lose power in the

presence of non-normal errors or misspecified functional forms of nonlinearity (Lee et al., 2011, p. 1189).

The unit root test statistic depends on the nuisance parameter, which indicates the location of breaks, and according to Meng et al. (2014), unit root testing procedures eliminate this dependency by assuming no breaks under the null hypothesis (p. 349). However, this leads to several other problems, such as size distortions and spurious rejections under the null hypothesis. The transformed RALS-LM test statistic is independent of the nuisance parameter and allows for structural breaks under the null hypothesis. RALS regression uses the information of non-normal errors to capture the nonlinearity indirectly and hence does not require assuming a particular functional form of nonlinearity. Therefore, when using the transformed RALS-LM tests, there is an increased testing power in scenarios with structural breaks and non-normal errors. This superiority is evident when compared to both linear and nonlinear testing methods (Meng et al. 2014, p. 354). For a deeper exploration of this topic, we refer to the comprehensive discussions in Im and Schmidt (2008), Meng et al. (2014), and Meng et al. (2016).

In the context of unit root testing, in the case of relative electricity prices following a stationary process, the impact of shocks will only have a transitory effect. Thus, the empirical finding of stationarity in a given series would provide evidence supporting the notion of convergence of prices. This is the first empirical study that examines the stochastic convergence of wholesale prices in European electricity markets using the transformed RALS-LM procedure to the best of my knowledge.

The remainder of this paper is organized as follows. This chapter outlines the motivation of the study with a brief discussion of the related literature. Section 1 presents the data and explains the implementation of the empirical methodology. Section 2 presents the results, and section 3 discusses the policy implications and concludes.

1. Data and Methodology

The data set consists of wholesale spot electricity prices from national exchanges for 19 European countries. These countries are Belgium, Czech, Denmark, Estonia, Finland, France, Germany, Hungary, Italy, Latvia, Lithuania, Netherlands, Norway, Portugal, Spain, Sweden, Switzerland, and the United Kingdom. The price series were obtained either directly from the electricity exchange itself or using the Bloomberg data terminal and measured in euro currency. The data set includes daily spot prices for each country from 01/01/2013 to 21/04/2021. All data were transformed into monthly averages prior to the analyses.

For each national market i , the natural logarithm of the ratio of electricity price (P) relative to the average across all markets at time t , is as follows:

$$y_{it} = \ln(P_{it}/averageP_t) \quad (1)$$

If the relative price defined in Eq. (1) follows a stationary process, the impact of shocks will only have a transitory effect- that is supporting the notion of convergence of prices. To examine the stationarity of the relative price series the transformed LM tests by Lee et al. (2012) and transformed RALS-LM tests by Meng et al. (2014, 2016) were employed. Throughout the

analysis, models at most two level and trend shifts with a maximum of eight lags were considered.

First, consider the data generating process (DGP) based on the unobserved component representation as follows:

$$y_t = \delta' Z_t + e_t, e_t = \beta e_{t-1} + \epsilon_t \quad (2)$$

Where Z_t incorporates exogenous variables. The null hypothesis of unit root is $\beta = 1$, with a rejection indicating stationarity of the data. For $Z_t = [1, t]'$ the testing procedure parallels with the LM test without breaks by Schmidt and Phillips (1992). If we adopt the level-shift model, Z_t is characterized as $Z_t = [1, t, D_t]'$ with $D_t = 1$ for instances $t \geq T_B + 1$ and zero otherwise; here, and T_B marks the break's occurrence. Alternatively, the trend-break model describes Z_t as $Z_t = [1, t, DT_t^*]'$, where $DT_t^* = t - T_B$ when $t \geq T_B + 1$ and is zero in other cases.

If we assume at most two breaks are present in the data, then using additional dummy variables, the Z matrix can be described as:

$$Z_t = [1, t, D_{1t}, D_{2t}, DT_{1t}^*, DT_{2t}^*]' \quad (3)$$

Initially, by setting a foundational restriction where $\beta = 1$ and focus to the subsequent regression delineated in differences:

$$\Delta y_t = \delta' \Delta Z_t + u_t \quad (4)$$

$$\text{Where } \delta = [\delta_1, \delta_2, \delta'_{3i}, \delta'_{4i}]', i = 1, 2.$$

Then by using the following regression, the unit root test statistic is obtained.

$$\Delta y_t = \delta' \Delta Z_t + u_t + \phi \tilde{S}_{t-1} + e_t \quad (5)$$

where \tilde{S}_t is the de-trended series

$$\tilde{S}_t = y_t - \tilde{\Psi} - Z_t \tilde{\delta} \quad (6)$$

Given that the parameters are de-trended and represented in differences, any nuisance parameters in models with level shifts remain unaffected by the location of breaks. In addressing a model with trend-shifts, to negate the effects of the nuisance parameter, one can adopt a transformation as suggested by Lee et al. (2012, p. 86).

$$\tilde{S}_t^* = \begin{cases} \frac{T}{T_{B1}} \tilde{S}_t & \text{for } t \leq T_{B1} \\ \frac{T}{T_{B2} - T_{B1}} \tilde{S}_t & \text{for } T_{B1} \leq t \leq T_{B2} \end{cases} \quad (7)$$

By using this transformation, the test equation in (4) can be modified as:

$$\Delta y_t = \delta' \Delta Z_t + \phi \tilde{S}_{t-1}^* + \sum_{j=1}^k d_j \Delta \tilde{S}_{t-j} + e_t \quad (8)$$

Let the t-statistic for the null hypothesis of unit root $\phi = 0$ from equation (5) be $\tilde{\tau}^*$, and from equation (8) be $\tilde{\tau}_{LM}^*$. By applying the aforementioned transformation, the asymptotic distribution of both become immune to the influence of the nuisance parameter. Instead they solely rely on the number of breaks (R). The simulation for new critical values is not necessary since the distribution of the nuisance parameter is the same for both untransformed and transformed tests.

In case of nonnormal errors, Meng et al. (2016) proposed the RALS method to improve the power of the LM statistic $\tilde{\tau}_{LM}^*$.

To implement the RALS method, equation (8) is rearranged with the introduction of the augmented term \hat{w}_t as:

$$\Delta y_t = \delta' \Delta Z_t + \phi \tilde{S}_{t-1}^* + \sum_{j=1}^p d_j \Delta \tilde{S}_{t-j} + \hat{w}_t' \gamma + e_t \quad (9)$$

$$\text{where } \hat{w}_t = h(\hat{e}_t) - \hat{K} - \hat{e}_t \hat{D}_2$$

$$\text{and } h(\hat{e}_t) = [\hat{e}_t^2 \quad \hat{e}_t^3]', \hat{K} = \frac{1}{T} \sum_{t=1}^T h(\hat{e}_t), \hat{D}_2 = \frac{1}{T} \sum_{t=1}^T h'(\hat{e}_t) \quad (10)$$

The RALS procedure captures the information on nonnormal errors by using the second and third moments of \hat{e}_t in $h(\hat{e}_t) = [\hat{e}_t^2 \quad \hat{e}_t^3]'$. By letting $\hat{m}_j = \frac{1}{T} \sum_{t=1}^T \hat{e}_t^j$, the augmented term can be given as:

$$\hat{w}_t = [\hat{e}_t^2 - \hat{m}_2, \quad \hat{e}_t^3 - \hat{m}_3 - 3\hat{m}_2 \hat{e}_t] \quad (11)$$

Let the t-statistic for $\phi = 0$ from equation (8) be $\tau_{RALS-LM}^*$. The asymptotic distribution of $\tau_{RALS-LM}^*$ is:

$$\tau_{RALS-LM}^* \rightarrow \rho \tilde{\tau}_{LM}^* + \sqrt{1 - \rho^2} Z \quad (12)$$

where ρ signifies the proportional relationship between the variances of the two error terms. Similar to the transformed LM test statistic, the transformed RALS-LM test statistic is independent of the nuisance parameter. The critical values of the TR-RALS-LM statistic depend only on q , given R and T , and are provided by Meng et al. (2016).

2. Empirical Results

The descriptive statistics for monthly averages of wholesale electricity prices of each country are reported in Table 1. On the wholesale level, the prices are highest in UK and Italy and lowest in Norway.

Table 1. Descriptive Statistics of Wholesale Electricity Prices

Country	Mean	St. Dev.	Min.	Max.
Belgium	42.97	12.00	14.72	41.92
Czech	36.94	8.73	18.08	59.43
Denmark	33.61	8.97	13.72	56.26
Estonia	38.54	7.85	23.70	59.15
Finland	36.80	8.24	19.46	57.13
France	40.53	11.97	13.45	78.00
Germany	35.37	8.20	17.09	56.68
Hungary	44.17	10.68	23.59	81.25
Italy	53.44	10.64	21.78	76.32
Latvia	43.15	8.86	23.31	64.20
Lithuania	42.92	8.93	23.52	64.20
Netherlands	41.74	9.35	17.51	63.34
Norway	29.74	11.65	2.01	53.83
Portugal	45.98	12.02	15.38	71.52

Table 1 (Continued). Descriptive Statistics of Wholesale Electricity Prices

Country	Mean	St. Dev.	Min.	Max.
Slovakia	38.31	9.42	18.27	61.85
Spain	46.03	11.75	17.11	71.49
Sweden	32.24	9.98	8.25	54.46
Switzerland	42.30	12.11	16.92	76.87
United Kingdom	53.54	10.48	25.05	89.18

Note: Sample consists of monthly observations for 19 countries over the period 2013/01 – 2021/04.

Table 2 presents the results of the two-break TR-LM and TR-RALS-LM unit root tests. For all the relative prices, the unit root null hypothesis is rejected. This outcome indicates that these relative prices are stationary, implying that any impact from shocks would be transitory in nature. When contrasting the results from the two-break tests with those from the one-break tests and no-break tests, the significance of accommodating structural breaks in unit root tests becomes evident. The findings consistently suggest that not allowing for these breaks might lead to the false non-rejection of the null hypothesis due to reduced test power. This is particularly noticeable in the cases of the Netherlands and Switzerland: the unit root null hypothesis failed to be rejected when using the 1-break tests but is clearly rejected under the 2-break tests. It's also important to note the results of no-break tests: For TR-LM test, Denmark, Finland, Sweden, Switzerland, and the UK; while for the TR-RALS-LM test, only Finland and the UK were identified as non-converging with the nonrejection of null hypothesis (Table 3 and 4).

Table 2. Results From Two-Break TR-LM And TR-RALS-LM Unit Root Tests

Country	TR-LM	TR-RALS-LM		Tb1	Tb2	k
	τ_{LM}	τ_{RALS}	ρ^2			
Belgium	-5.088***	-4.692***	0.846	2018:10	2019:05	1
Czech	-7.796***	-7.971***	0.931	2015:11	2017:08	0
Denmark	-6.332***	-8.193***	0.722	2015:06	2016:10	1
Estonia	-7.161***	-7.616***	0.863	2014:11	2020:02	0
Finland	-6.236***	-6.182***	0.853	2014:11	2019:05	8
France	-5.785***	-5.661***	0.986	2017:11	2018:07	4
Germany	-8.358***	-8.401***	0.955	2017:09	2018:12	0
Hungary	-6.182***	-6.437***	0.936	2017:10	2019:08	0
Italy	-7.312***	-7.714***	0.918	2016:05	2018:02	1
Latvia	-6.968***	-7.209***	0.941	2016:10	2020:02	4
Lithuania	-7.037***	-7.234***	0.942	2016:10	2020:02	4
Netherlands	-6.586***	-6.528***	0.995	2017:07	2018:06	3
Norway	-5.487***	-6.196***	0.598	2019:11	2020:05	5
Portugal	-6.466***	-7.178***	0.747	2014:01	2014:06	3
Slovakia	-4.565**	-5.141***	0.902	2017:07	2018:02	2
Spain	-5.521***	-6.021***	0.764	2014:01	2014:04	3
Sweden	-4.656***	-4.701***	0.835	2015:04	2015:08	8

Table 2 (Continued). Results from Two-Break TR-LM And TR-RALS-LM Unit Root Tests

Country	TR-LM		TR-RALS-LM		Tb1	Tb2	k
	τ_{LM}	τ_{RALS}	ρ^2				
Switzerland	-8.158***	-8.477***	0.947		2015:09	2018:12	5
United Kingdom	-5.886***	-6.720***	0.867		2016:12	2017:12	3

Notes: The TR-LM and TR-RALS-LM tests share breakpoints and optimal lags. *, **, and *** denote that the test statistic is significant at the 10%, 5%, and 1% levels, respectively.

Table 3. Results From One-Break TR-LM And TR-RALS-LM Unit Root Tests

Country	TR-LM		TR-RALS-LM		Tb1	k
	τ_{LM}	τ_{RALS}	ρ^2			
Belgium	-3.796**	-3.602*	0.899		2017:10	6
Czechia	-5.778***	-6.090***	0.904		2019:02	0
Denmark	-3.542*	-6.761***	0.476		2016:01	8
Estonia	-5.575***	-6.019***	0.848		2020:02	0
Finland	-5.619***	-5.437***	0.880		2019:05	8
France	-5.841***	-5.580***	0.982		2017:11	4
Germany	-4.886***	-4.920***	0.988		2017:09	1
Hungary	-3.998**	-4.213**	0.978		2014:09	6
Italy	-6.014***	-6.159***	0.963		2017:11	0
Latvia	-5.141***	-5.183***	0.971		2020:02	0
Lithuania	-5.155***	-5.246***	0.984		2020:02	4
Netherlands	-3.113	-3.095	0.974		2019:09	4
Norway	-5.659***	-5.714***	0.634		2020:05	5
Portugal	-4.129**	-5.146***	0.484		2019:05	8
Slovakia	-5.812***	-6.452***	0.812		2017:11	0
Spain	-4.098**	-5.333***	0.492		2019:05	8
Sweden	-4.054**	-4.546***	0.780		2020:03	2
Switzerland	-3.132	-3.343	0.954		2018:01	7
United Kingdom	-4.673***	-5.151***	0.938		2016:10	3

Notes: The TR-LM and TR-RALS-LM tests share breakpoints and optimal lags. *, **, and *** denote that the test statistic is significant at the 10%, 5%, and 1% levels, respectively.

Table 4. Results From No-Break TR-LM and TR-RALS-LM Unit Root Tests

Country	TR-LM		TR-RALS-LM		k
	τ_{LM}	τ_{RALS}	ρ^2		
Belgium	-4.224***	-4.346***	0.944		6
Czechia	-6.355***	-6.372***	0.965		0
Denmark	-1.839	-3.702***	0.647		8
Estonia	-4.261***	-4.213***	0.946		0
Finland	-2.169	-2.083	0.895		8
France	-5.678***	-5.703***	0.914		4
Germany	-4.301***	-4.734***	0.867		1

Table 4 (Continued). Results from No-Break TR-LM and TR-RALS-LM Unit Root Tests

Country	TR-LM	TR-RALS-LM		
	τ_{LM}	τ_{RALS}	ρ^2	k
Hungary	-3.474***	-3.472**	0.991	6
Italy	-6.428***	-6.729***	0.947	0
Latvia	-3.998***	-3.956***	0.999	0
Lithuania	-3.962***	-3.960***	0.990	4
Netherlands	-4.364***	-4.212***	0.994	4
Norway	-3.363**	-4.759***	0.511	5
Portugal	-5.392***	-7.968***	0.509	8
Slovakia	-6.670***	-6.440***	0.990	0
Spain	-5.456***	-8.025***	0.550	8
Sweden	-2.686	-3.811***	0.742	2
Switzerland	-2.632	-2.864*	0.962	7
United Kingdom	-1.482	-1.594	0.959	3

Notes: The TR-LM and TR-RALS-LM tests share breakpoints and optimal lags. *, **, and *** denote that the test statistic is significant at the 10%, 5%, and 1% levels, respectively.

CONCLUDING REMARKS

The European electricity market has been undergoing rapid changes with the integration of renewable energy sources, interconnection capacity expansion, and policy changes. Understanding the integration of European electricity markets requires looking at it from multiple angles. Different methodologies provide different perspectives; similarly, different datasets and timeframes capture different convergence dynamics. One important distinction between the time series approach and classic methods like sigma- and beta-convergence is that the time series approach, especially with the consideration of structural breaks, offers a dynamic understanding of price movements and shocks, while sigma- and beta-convergence methodologies have traditionally been instrumental in providing a static picture of market equilibria over time. This study tests the stochastic conditional convergence of electricity prices among EU with a particular focus on identifying the stationarity of the observed series by utilizing powerful testing procedures that consider the structural breaks that are already apparent in the data. By accounting for structural breaks, this study adds a layer of sophistication to the phenomenon.

The results of this study clearly suggest that relative prices for 19 European countries are stationary, implying that any impact from shocks would be transitory in nature, therefore providing evidence in favor of the convergence of wholesale prices. When interpreting the results, it is important to remember that the methodology implemented here treats the problem with a pure time-series approach. Convergence in a time series context (i.e., stationarity) does not necessarily imply that the countries are catching up to one another in terms of price levels or growth rates, as suggested by sigma and beta convergence. This is a limitation of the present study.

The European electricity market has feedback mechanisms (i.e., network interconnectors) that can lead to transient shocks having a short lifespan. These mechanisms are designed to react to any disturbances to help the system return to a balanced state. The

transient nature of shocks in the wholesale market, as shown in this study, emphasizes the role of interconnectors and market mechanisms in balancing disparities. Wholesale spot prices reflect the immediate, short-term cost of electricity in the market and are determined by supply and demand conditions on electricity exchanges and can be quite volatile. Retail prices on the other hand, are what end-consumers pay for electricity and include not merely the cost of electricity itself but also transmission and distribution costs, taxes, etc. Retail prices are typically more stable, as they are regulated or based on long-term contracts. The divergence between the findings of this study and recent studies by Telatar and Yasar (2020) and Cassetta et al. (2022a) suggests that while market forces are pushing wholesale prices towards convergence, regulatory and policy decisions might be impacting retail prices differently. This should be questioned by policymakers considering the empirical evidence from different methodologies. Further investigation of the reasons behind this difference might provide valuable insights for policymakers to protect consumer interests. Is it due to differences in distribution costs, taxes, profit margins, or information asymmetry in the market? Policymakers can promote greater transparency in pricing mechanisms by allowing a clearer understanding of price formation at both wholesale and retail levels.

The implications of this study can provide a foundation for establishing policies that promote a harmonized and integrated European electricity market. Policymakers should be attentive to these subtleties to ensure that the benefits of a converging wholesale market aren't lost when translating to the retail side. Further research could focus on combining methodologies to address the problem in both time and space domains for both wholesale and retail levels. Nuanced, data-driven, and consumer-centric policy decisions can trigger the successful realization of the European Commission's vision of a single electricity market, promoting efficiency and sustainability.

Ethical Principles and Publication Policy

The author declares that the submitted manuscript has been conducted in an ethical and responsible manner and that comply with the journal's publishing policies and scope.

Author Contributions

The author confirms sole responsibility for the following: study conception and design, data collection, analysis and interpretation of results, and manuscript preparation.

Competing Interests and Funding

The author has no relevant financial or non-financial interests to disclose.

REFERENCES

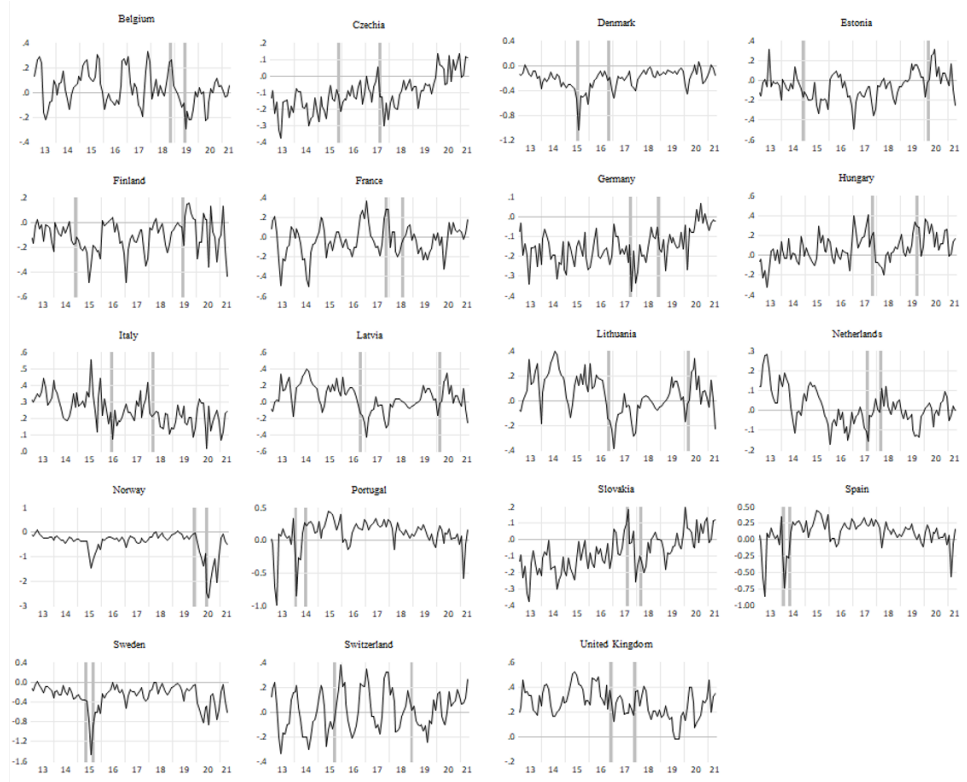
- Amundsen, E. S. and Bergman, L. (2007). Integration of multiple national markets for electricity: The case of Norway and Sweden. *Energy Policy*, 35(6), 3383-3394. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2006.12.014>
- Balaguer, J. (2011). Cross-border integration in the European electricity market. Evidence from the pricing behavior of Norwegian and Swiss exporters. *Energy Policy*, 39(9), 4703-4712. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2011.06.059>

- Bosco, B., Parisio, L., Pelagatti, M. and Baldi, F. (2010). Long-run relations in European electricity prices. *Journal of Applied Econometrics*, 25(5), 805-832. <https://doi.org/10.1002/jae.1095>
- Bower, J. (2002). *Why did electricity prices fall in England and Wales?: Market Mechanism or Market Structure?*. Oxford Institute for Energy Studies.
- Cassetta, E., Nava, C. R. and Zoia, M. G. (2022a). A three-step procedure to investigate the convergence of electricity and natural gas prices in the European Union. *Energy Economics*, 105, 1-17. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2021.105697>
- Cassetta, E., Nava, C. R. and Zoia, M. G. (2022b). EU electricity market integration and cross-country convergence in residential and industrial end-user prices. *Energy Policy*, 165, 1-17. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2022.112934>
- De Jonghe, C., Meeus, L. and Belmans, R. (2008, May). Power exchange price volatility analysis after one year of trilateral market coupling. In *2008 5th International Conference on the European Electricity Market*, 1-6, Lisboa, Portugal.
- de Menezes, L. M. and Houllier, M. A. (2016). Reassessing the integration of European electricity markets: A fractional cointegration analysis. *Energy Economics*, 53, 132-150. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2014.10.021>
- Evans, T. and McMillan, D. G. (2009). Financial co-movement and correlation: evidence from 33 international stock market indices. *International Journal of Banking, Accounting and Finance*, 1(3), 215-241.
- Gianfreda, A., Parisio, L. and Pelagatti, M. (2016). Revisiting long-run relations in power markets with high RES penetration. *Energy Policy*, 94, 432-445. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2016.02.006>
- Higgs, H. (2009). Modelling price and volatility inter-relationships in the Australian wholesale spot electricity markets. *Energy Economics*, 31(5), 748-756. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2009.05.003>
- Im, K. S. and Schmidt, P. (2008). More efficient estimation under non-normality when higher moments do not depend on the regressors, using residual-augmented least squares. *Journal of Econometrics*, 144(1), 219-233. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2008.01.003>
- Karatepe, S. (2017). *Avrupa elektrik piyasaları: entegrasyon ve etkileşimler*. [Doctoral Dissertation]. Bursa Uludag University.
- Lee, H., Meng, M. and Lee, J. (2011). How do nonlinear unit root tests perform with non normal errors?. *Communications in Statistics-Simulation and Computation*, 40(8), 1182-1191. <https://doi.org/10.1080/03610918.2011.566972>
- Lee, J., Strazicich, M. C. and Meng, M. (2012). Two-step LM unit root tests with trend-breaks. *Journal of Statistical and Econometric Methods*, 1(2), 81-107.
- Meng, M., Im, K. S., Lee, J. and Tieslau, M. A. (2014). More powerful LM unit root tests with Non-normal Errors. In R. C. Sickles and W. C. Horrace (Ed.), *Festschrift in honor of peter schmidt econometric methods and applications* (pp. 343-358). New York: Springer.

- Meng, M., Lee, J. and Payne, J. E. (2016). RALS-LM unit root test with trend breaks and non-normal errors: application to the prebisch–singer hypothesis. *Studies in Nonlinear Dynamics and Econometrics*, 21(1), 31-45. <https://doi.org/10.1515/snnde-2016-0050>
- Nepal, R. and Jamasb, T. (2012). Interconnections and market integration in the Irish Single Electricity Market. *Energy Policy*, 51, 425-434. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2012.08.047>
- Nitsche, R., Wiethaus, L., Ockenfels, A. and Roeller, L. H. (2010). Electricity wholesale markets. Market integration and competition from a German perspective; Grosshandelsmaerkte fuer Strom. Marktintegration und Wettbewerb aus deutscher Perspektive. *ET, Energiewirtschaftliche Tagesfragen*, 60.
- Pellini, E. (2014). Convergence across European electricity wholesale spot markets: still a way to go. E. Pellini, *Dissertation: Essays on European Electricity Market Integration*, 100-132.
- Pinho, C. and Madaleno, M. (2011). Multiscale analysis of European electricity markets. *Mimeo*, 1- 31.
- Robinson, T. (2008). The evolution of electricity prices in the EU since the single European act. *Economic Issues*, 13(2), 59-70.
- Saez, Y., Mochon, A., Corona, L. and Isasi, P. (2019). Integration in the European electricity market: A machine learning-based convergence analysis for the Central Western Europe region. *Energy Policy*, 132, 549-566. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2019.06.004>
- Schmidt, P. and Phillips, P. C. (1992). LM tests for a unit root in the presence of deterministic trends. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 54(3), 257-287. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0084.1992.tb00002.x>
- Telatar, M. E. and Yaşar, N. (2020). The convergence of electricity prices for European Union countries. A. Dorsman, Ö. Arslan-Ayaydin and J. Thewissen (ed.) *Regulations in the Energy Industry: Financial, Economic and Legal Implications* (pp. 55-63) in. Springer.
- Zachmann, G. (2008). Electricity wholesale market prices in Europe: Convergence?. *Energy Economics*, 30(4), 1659-1671. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2007.07.002>

APPENDIX.

Graphics of tested series and two-break TR-RALS-LM unit root test breakpoints.

YENİ ANAYASADA KAMU YÖNETİMİ ÖRGÜTLENMESİ

Kübra ÖZTÜRK¹

Öz

Her ülkede farklı kamu yönetimi örgütlenmesi modelleri uygulanmaktadır. Ülkeler gerek anayasalarında gerekse de ilgili mevzuatlarında kamu yönetimi örgütlenmelerini farklı şekillerde düzenlemekte ve zamanla bu örgütlenmelerinde değişikliğe gitmektedir. Türkiye'deki anayasalarda da kamu yönetimi örgütlenmesi farklı biçimlerde düzenlenmiştir. Türkiye'de geçmişten günümüze uygulanan anayasalarda kamu yönetimi örgütlenmesinin analizi önem arz etmektedir. Bu çalışmada 1921, 1924, 1961 ve 1982 Anayasasında kamu yönetimi örgütlenmesi ele alınarak yeni anayasada kamu yönetimi örgütlenmesi modeli için öneriler getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Ülke
Anayasa
Kamu
Kamu Yönetimi
Kamu Yönetimi Örgütlenmesi

Makale Hakkında

Araştırma Makalesi
Gönderim Tarihi : 08.09.2023
Kabul Tarihi : 02.11.2023
E-Yayın Tarihi : 15.02.2024
DOI : 10.58702/teyd.1357474

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Gediz Meslek Yüksekokulu, Lojistik Bölümü, e-posta: kubra.ozturk@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7554-0202.

ORGANIZATION OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE NEW CONSTITUTION

Abstract

Different models of public administration organization are applied in each country. Countries regulate public administration organizations in different ways, both in their constitutions and in their relevant legislation, and over time, these organizations are changing. The organization of public administration is also regulated in different forms in the constitutions in Turkey. The analysis of the organization of public administration is of importance in the constitutions applied from the past to the present in Turkey. In this study, the organization of public administration in the 1921, 1924, 1961 and 1982 Constitutions were discussed, and suggestions were made for the public administration organization model in the new constitution.

Keywords

Country
Constitution
Public
Public Administration
Organization of Public Administration

Article Info

Research Article

Received : 08.09.2023
Accepted : 02.11.2023
Online Published : 15.02.2024
DOI : 10.58702/teyd.1357474

Kaynakça Gösterimi: Öztürk, K. (2024). Yeni anayasada kamu yönetimi örgütlenmesi. *Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, 5 (1), 15-31.

Citation Information: Ozturk, K. (2024). Organization of public administration in the new constitution. *Journal of Society, Economics and Management*, 5 (1), 15-31.

GİRİŞ

Anayasa, siyasal sistemin içerisinde bulunan tüm aktörlerin sınırlarını, görev ve yetki dağılımlarını belirten üst normları içerisinde bulunduran metindir (Kaya, 2015, s. 358). Anayasa, devletin belirli bir zamanda yürürlükte bulunan ve devletin temel organlarının kuruluş ve işleyişini, devletin tanıdığı olduğu temel hak ve özgürlükleri düzenleyen pozitif hukuk normlarıdır (Arslan, 2011, s. 62). Anayasalar bir toplumun temel düzenini ortaya koyan (Bilir, 2008, s. 552) ve devletin teşkilat yapısını düzenleyen metinlerdir (Küçük, 2012a, s. 31).

Anayasaların yapılış şekli, uygun koşullarda ve zamanda yapılması oldukça önemli bulunmaktadır. Türkiye’de genellikle anayasalar kriz zamanlarında yapılmıştır (Gülsoy, 2012, s. 2). Türkiye’de yapılan anayasalarda demokratik konsolidasyon sağlanamamıştır (Yıldırım, 2019, s. 37). Türkiye’de 1961 ve 1982 Anayasaları askeri darbelerin sonucunda oydaşmadan uzak bir biçimde dayatma sonucunda ortaya çıkmıştır (Yıldırım, 2019, s. 35). Bu nedenle Türkiye’de yeni ve sivil bir anayasa yapımı gündemde olup gerek yapılma usulü gerekse de içerik olarak sivil bir anayasa yapımı yapılması beklenmektedir (Bilir, 2008, s. 552).

Yeni anayasanın toplumun farklı kesimlerinin katılımı sağlanarak bir konsensüs içerisinde hazırlanması beklenmektedir (Güneş, 2011, s. 260). Anayasa yapım sürecinin katılımcı bir anlayışla şekillenmesi gerekmektedir (Güler, 2007, s. 45). Yeni anayasanın gelecek yıllarda da uzun sürede toplumun ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için anayasanın geniş toplum kesimleri tarafından kabul edilmesi gerekmektedir (Uzun, 2011, s. 237).

Yeni anayasanın yapılması durumunda pek çok alanda düzenleme ve değişikliklere gidilmesi beklenmektedir. Bu kapsamda Türkiye’de yapılacak olan yeni anayasada kamu yönetimi örgütlenmesinde de bazı değişikliklere gidilebilir. Bu çalışmada Türkiye’de uygulanmış ve halen uygulanmakta olan 1982 Anayasasındaki kamu yönetimi örgütlenmeleri analiz edilerek yeni anayasada kamu yönetimi örgütlenmesi modeline yönelik öneriler geliştirilmiştir.

1. Türkiye’de Kamu Yönetimi Örgütlenmesi

Kamu yönetimi, devlet örgütlenmesinde yasama ve yargı organları dışında yer alır (Nohutçu, 2022, s. 10). Yürütme dar ve geniş olarak iki anlamda ifade edilmektedir. Dar anlamda yürütme Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu’nu ifade eder. Geniş anlamda yürütmeye ise kamu yönetimi de dahildir. Kamu yönetimi yürütme organının Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulunun dışında kalan kısmıdır (Gözler, 2007, s. 368; Gözler ve Kaplan, 2017, s. 10).

Kamu yönetimi, vatandaşların temel gereksinimlerini karşılamaya yönelik mal ve hizmetlerin üretimidir (Stillman II, 2005, s. 2-4 aktaran Eryılmaz, 2017, s. 10). Kamu yönetimi tarafından devletin kamu hizmetleri sunulmaktadır (Çevik, 2004, s. 44). Kamu yönetimi devletin amaçlarını gerçekleştirmek için örgütlenmiş olan insan gücü, araç-gereçler ve bunların yönetimidir (Ergun, 2004, s. 6). Kamu yönetimi merkezi yönetim kuruluşları ve yerinden yönetim kuruluşları olarak ayrılmaktadır (Eryılmaz, 2017, s. 128; Gözler, 2007, s. 369).

Merkezden yönetim, kamu hizmetlerinde birliği ve bütünlüğü sağlamak amacıyla kamu hizmetlerine ilişkin karar ve faaliyetlerin merkezi hükümet ve merkezi hükümetin hiyerarşik yapısı içerisindeki örgütler tarafından yürütülmesidir (Eryılmaz, 2017, s. 104).

Merkezi yönetim kuruluşları başkent örgütü ve taşra örgütü olarak ayrılmaktadır (Bilgili ve Demirkapı, 2021, s. 191; Eryılmaz, 2017, s. 128). Merkezi yönetimin başkentteki yetkililerinden oluşan teşkilatına başkent teşkilatı, başkent dışındaki tüm ülkeye yayılmış olan teşkilatı da taşra teşkilatıdır (Sancakdar, 2012, s. 123). Başkent örgütünde Cumhurbaşkanı, bakanlıklar ve bunlara yardımcı nitelikte kurumlardan oluşmaktadır (Eryılmaz, 2017, s. 127). Başkent örgütünde merkeze yardımcı kuruluşlar ise Danıştay, Sayıştay ve MGK'dır (Sancakdar, 2012, s. 152). Taşra örgütü ise il, ilçe ve bölge kuruluşlarından oluşmaktadır (Eryılmaz, 2017, s. 127).

Yerinden yönetim idari ve siyasi yetkilerin bazılarının merkezi yönetimin dışında bulunan otoritelere aktarılmasıdır (Eryılmaz, 2017, s. 112). Söz konusu kuruluşlar yer yönünden yerinden yönetim kuruluşları ve hizmet yönünden yerinden yönetim kuruluşları olarak ayrılmaktadır (Gözler, 2007, s. 369). Yer yönünden yerinden yönetim kuruluşları il özel idaresi, belediye ve köydür (Battal, 2011, s. 94; Bilgili ve Demirkapı, 2021, s. 191).

Hizmet yönünden yerinden yönetim kuruluşları, mahalli idareler ya da merkezi idare tarafından kurulan ve kurucusunun vesayeti altında çalışan, belirli bir uzmanlık alanında faaliyet yapan ve belirli bir özerkliği bulunan kamu tüzel kişileridir (Gözler, 2007, s. 369). Bu kuruluşların kendilerine has organları, malvarlığı, tüzel kişilikleri ve bütçeleri bulunmaktadır (Parlak ve Ökmen, 2015, s. 13; Zabunoğlu, 2012, s. 125).

Hizmet yönünden yerinden yönetim kuruluşları kamu kurumları olarak da ifade edilmektedir. Bu kuruluşların sayıları ve sınırları belirli değildir. İktisadi, idari, kültürel, bilimsel ve sosyal gibi farklı alanlarda faaliyet gösteren bu kurumlara YÖK, üniversiteler, TRT, kamu iktisadi teşebbüsleri, barolar, ticaret ve sanayi odaları örnek verilebilir (Bilgili ve Demirkapı, 2021, s. 177; Eryılmaz, 2017, s. 233; Parlak ve Ökmen, 2015, s. 12-13).

Bağımsız idari otoriteler hususunda ise farklı nitelendirmeler bulunmaktadır. Sobacı, bağımsız idari otoritelerin yerinden yönetim yapısı içinde ayrı bir kategori ya da model olarak kabul edilmesi gerektiğini ifade etmektedir (Sobacı, 2006, s. 171). Gözler ve Kaplan ise bağımsız idari otoriteleri hizmet yönünden yönetim kuruluşu olarak belirtmektedir. Söz konusu otoriteler devletten ayrı tüzel kişiliği olan hizmet yönünden yerinden yönetim kuruluşudur. Bu otoriteler kamusal hayatın duyarlı alanlarında denetleme ve düzenleme görevini yapan ve icrai karar alma yetkisine sahip bulunan bağımsız nitelikteki kuruluşlardır (Gözler ve Kaplan, 2017, s. 103).

2. 1921 Anayasasında Kamu Yönetimi Örgütlenmesi

Türk kamu yönetimi örgütlenmesi Türkiye devleti anayasalarında farklı şekillerde örgütlenmiştir. İlk olarak 1921 Anayasası incelenecektir. 1921 Anayasası 23 maddeden oluşan kısa bir anayasadır (Bilgili ve Demirkapı, 2021, s. 177; Gözler, 2007, s. 31; Küçük, 2012b, s. 152). 1921 Anayasasında meclis yasama, yürütme ve yargı yetkilerini kendinde toplamıştır (Odyakmaz ve ark., 2011, s. 30; Yılmaz, 2018, s. 46).

1921 Anayasasında yasama ve yürütme yetkileri Büyük Millet Meclisine aittir (Gözler, 2007, s. 32). 1921 Anayasasındaki İcra Vekilleri Heyeti, Büyük Millet Meclisinden ayrı ve bağımsız bir organ değil meclisin bir organı durumundaydı. Meclisin başkanı aynı zamanda İcra Vekilleri Heyetinde doğal başkanıdır. Yürütme işlerinin meclis kendi seçmiş olduğu vekiller aracılığıyla yerine getirmektedir. İcra Vekilleri Heyeti, Büyük Millet Meclisinin denetimi altında çalışmaktadır (Tanör, 2012, s. 259-260). 1921 Anayasasında devlet başkanlığı makamı bulunmamaktadır. Bu anayasada Meclis başkanı hükümetin de başkanıdır (Yamaç, 2020, s. 211). 1921 Anayasasında 1923 yılında yapılan değişiklikle de Cumhurbaşkanlığı makamı oluşturulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal olmuştur (Nohutçu, 2022, s. 808).

1921 Anayasası 23 maddenin 14 maddesinde merkezi idarenin taşra teşkilatı ve yerel yönetimler düzenlenmiştir (Gözler, 2007, s. 33). 1921 Anayasası coğrafi ve iktisadi ilişkiler bakımından vilayet, kaza ve nahiyelere ayrılmıştır (Küçük, 2012b, s. 153). Söz konusu anayasa ülkeyi il, ilçe ve bucaklara ayırmıştır. İl ve bucakların tüzel kişiliğinin bulunduğu ifade edilmiştir. İl ve bucaklarda yönetim meclislere verilmiştir (Güler, 1998, s. 154; Kırışık ve Sezer, 2006, s. 12; Narin, 2018, s. 93).

Vilayetler özerkliğe sahip bulunmaktadır. Vilayetlerde halk tarafından seçilen Vilayet Şuraları vardır (Nohutçu, 2022, s. 799-800). Vilayet şuraları il halkının seçtiği üyelerden oluşmuştur. Seçim devresi 2 yıl olup yılda 2 ay toplanmaktadırlar. Söz konusu şuralar il yerel yönetimini yürütmek üzere bir başkan, değişik hizmet şubelerini yönetmek üzere bir yönetim kurulu seçmektedir. Vilayet şuraları iç ve dış siyaset, şeriye, adalet ve askerlik işleri ve faydası birden çok ili kapsayan işler haricinde çıkarılacak özel kanuna göre sağlık, ekonomi, tarım, bayındırlık ve sosyal yardım işlerinin düzenlenmesi ve yönetimini yerine getirmektedir (Parlak ve Ökmen, 2015, s. 178).

Vali, Büyük Millet Meclisinin vekili ve temsilcisi olup devletin genel ve ortak görevlerini yürütmekle yükümlüdür (Özmen, 2012, s. 173; Parlak ve Ökmen, 2015, s. 178). Vali ilde sadece genel devlet işleriyle sorumlu tutularak yerel işler meclislere bırakılmıştır (Ortaylı, 1985, s. 207-208). Valilerin görevi devletin ve kamu bürokrasisinin ortak ve genel işlerini yürütmektir (Narin, 2018, s. 94).

Vilayetlerin toplumsal ve ekonomik durumları dikkate alınarak genel müfettişlik bölgeleri oluşturulmuştur. Bu bölgelere genel güvenliğin korunması, genel müfettişlik bölgesine giren vilayetlerin ortak işlerinde uyumun sağlanması, bütün işlemlerin denetim ve teftişi görevi genel müfettişlere verilmiştir (Narin, 2018, s. 94).

Nahiyelerin ise bir meclisi, bir idare heyeti ve bir de müdürü bulunmaktaydı (Narin, 2018, s. 92). Nahiyelerin halk tarafından seçilen Nahiye Şuraları vardır (Nohutçu, 2022, s. 799-800). Nahiye meclisi genel oyla halk tarafından seçilir. Bu meclis bir idare heyeti ve nahiye müdürü seçer. Söz konusu meclisin iktisadi, kazai ve mali yetkileri bulunmaktadır (Narin, 2018, s. 92).

1921 Anayasasında kazalar (ilçeler) yalnızca mülki birimler olarak düzenlenmiştir (Öner, 1998, s. 3720). Kazaların yönetiminde meclis tarafından atanan ve valinin emri altında çalışan kaymakamlar bulunmaktadır (Tanör, 2012, s. 264). Kaymakamlar ilçenin yönetiminden sorumludur (Öner, 1998, s. 3720).

3. 1924 Anayasasında Kamu Yönetimi Örgütlenmesi

1924 Anayasası ise 20.04.1924 tarihinde kabul edilmiştir (Aslan ve ark., 2011, s. 252). 1924 Anayasası ise 105 madde, 1 geçici madde ve 6 bölümden oluşmaktadır (Dinçkol ve Işık, 2015, s. 13; Gözler, 2007, s. 35).

1924 Anayasasında yürütme organı ikili yapıda olup Cumhurbaşkanı ve İcra Vekilleri Heyetinden oluşur (Gözler, 2007, s. 36; Gözler, 2017, s. 180; Küçük, 2012b, s. 156). Cumhurbaşkanı Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu tarafından kendi üyeleri arasından seçilmekteydi. Başvekilin başkanlığında vekiller İcra Vekilleri Heyetini oluşturmaktaydı. Söz konusu heyet hükümetin genel siyasetinden ortak sorumlu (kolektif sorumluluk) ve vekiller de kendi yetki dairesindeki icraatlardan münferiden sorumlu (bireysel sorumluluk) bulunmaktaydı (Gözler, 2007, s. 36).

Merkeze yardımcı kuruluşlardan olan 10.05.1868 tarihinde Şurayı Devlet ismiyle kurulmuş (Gözübüyük, 2001, s. 89; Parlak ve Sobacı, 2005, s. 61) olan Danıştay 1924 Anayasasının 51. maddesinde düzenlenmiştir. Danıştay'a idare dâvaları, idare uyuşmazlıkları ve hükümet tarafından verilecek işler gibi pek çok konuda görevler verilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1924, md.51).

1864 yılında Divan-ı Muhasebat olarak kurulan Sayıştay (Parlak ve Sobacı, 2005, s. 64) ise 1924 Anayasasının 100. maddesinde yer almıştır. Büyük Millet Meclisine bağlı olan Sayıştay kurulacağı belirtilmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1924, md. 100).

1924 Anayasasında illerin yönetimi ve yerel yönetimlerle ilgili 3 madde bulunmaktadır (Parlak ve Ökmen, 2015, s. 180). 1924 Anayasasının Türkiye coğrafya durumu ve ekonomi ilişkileri bakımından illere, iller ilçelere, ilçeler bucaklara bölünmüştür (Eryılmaz, 2017, s. 165; Sancakdar, 2012, s. 170). İllerle şehir, kasaba ve köyler tüzel kişilik sahibi olduğu belirtilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1924, md.90).

1924 Anayasası bölge kuruluşlarına yer vermemiştir. Ancak uygulamada geniş ölçüde bir bölge örgütlenmesine gidilmiş fakat bunların belli olan bir örgütlenme ilkesine göre kurulmaması nedeniyle düzensiz bir gelişme göstermişlerdir (Gözübüyük, 2001, s. 106).

4. 1961 Anayasasında Kamu Yönetimi Örgütlenmesi

1961 Anayasası 09.07.1961 tarihinde 334 sayılı kanunla kabul edilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1961). 1961 Anayasası 157 maddeden oluşmaktadır (Nohutçu, 2022, s. 855). 1961 Anayasasında yürütme organı Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu'ndan oluşmaktadır. Bakanlar Kurulu'nda Başbakan ve bakanlar bulunmaktaydı (Gözler, 2007, s. 45).

Merkeze yardımcı kuruluşlardan olan Danıştay, 1961 Anayasasının 140. maddesinde düzenlenmiştir. Danıştay'a idare davaları, idari uyuşmazlıklar ve Bakanlar Kurulu tarafından gönderilen işler ve kamu imtiyaz sözleşmeleri gibi pek çok konuda görevler verilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1961, md. 140).

Merkeze yardımcı kuruluşlardan olan MGK, 1961 Anayasasıyla gelmiştir (Nohutçu, 2022, s. 858). MGK, Başbakan, Genelkurmay Başkanı, kuvvet komutanları ve kanunun gösterdiği bakanlardan oluşmaktadır. Kurulun başkanlığını Cumhurbaşkanı yapmakta

Cumhurbaşkanı bulunmadığı zaman Başbakan başkanlık yapmaktadır. Kurul milli güvenlikle ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında gerekli temel görüşleri Bakanlar Kuruluna tavsiye etmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1961, md.111).

Merkeze yardımcı kuruluşlardan olan Devlet Planlama Teşkilatı, Milli Birlik Komitesi tarafından 30.09.1960 tarihinde kabul edilen 91 sayılı kanunla kurulmuştur. Anayasalarda ise ilk olarak 1961 Anayasasında yer almıştır. Devlet Planlama teşkilatı kalkınma için iktisadi ve sosyal politikanın ve amaçların belirtilmesinde hükümete yardımcı olma, planların uygulanmasında hükümete gerekli tedbirleri tespit ve tavsiye etmek, bu amaçların gerçekleşmesi için gerekli olan planların ve programların hazırlanmasını sağlamak amaçlarıyla oluşturulmuştur (Giritli, 1999, s. 37-38).

1961 Anayasasında idarenin merkezden yönetim ve yerinden yönetim esaslarına dayandığı belirtilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1961, md.112). Söz konusu anayasanın 115. maddesinde merkezi idarenin kuruluşu bakımından coğrafya durumuna, iktisadi şartlara ve kamu hizmetlerinin gereklerine göre illere, iller de diğer kademeli bölümlere ayrılmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1961, md. 115). Belli kamu hizmetinin görülmesi amacıyla birden çok ili içine alan çevrede bu hizmetler için yetki genişliğine sahip kuruluşlar meydana getirilebileceği ifade edilmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1961, md. 115). Bu düzenleme 1924 Anayasasından farklı olarak getirilmiş ve bölge düzeyinde örgütlenmeyi olanaklı kılmıştır (Polatoğlu, 2001, s. 112). Uygulamanın kuruluş yasalarıyla belirlenmesi yoluna gidilmiştir (Gözübüyük ve Tan, 2004, s. 246).

1924 Anayasasında yalnızca köylerin, şehirlerin, kasaba ve illerin tüzel kişiliğinin bulunduğu belirtilmekteyken 1961 Anayasası yerinden yönetime daha geniş yer vermiştir (Nohutçu, 2022, s. 857). Mahallî idareler, il, belediye veya köy halkının ortak mahalli ihtiyaçlarını karşılayan ve genel karar organları halk tarafından seçilen kamu tüzel kişileri olarak düzenlenmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1961, md. 116).

Hizmet yerinden yönetim kuruluşlarından olan üniversiteler de 1961 Anayasasında düzenlenmiştir. 1961 Anayasasının 120. maddesinde üniversitelerin ancak devlet eliyle ve kanunla kurulacağı ve özerkliğe sahip kamu tüzel kişileri olduğu belirtilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1961, md. 120).

5. 1982 Anayasasında Kamu Yönetimi Örgütlenmesi

1982 Anayasası 07.11.1982 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Bilgili ve Demirkapı, 2021, s. 177). 1982 Anayasasında idarenin kuruluş ve görevleriyle bütün olup kanunla düzenlendiği ifade edilmektedir (Nohutçu, 2022, s. 92). İdarenin kuruluş ve görevleri merkezden yönetim ve yerinden yönetim esaslarına dayanmaktadır (Parlak ve Ökmen, 2015, s. 183).

Merkezden yönetim başkent teşkilatı ve taşra teşkilatı olarak ikiye ayrılmaktadır (Gözler ve Kaplan, 2017, s. 9). Merkezi yönetimin başkent teşkilatında Cumhurbaşkanı, Cumhurbaşkanı yardımcıları, bakanlıklar ve merkeze yardımcı kuruluşlar bulunmaktadır (Gözler ve Kaplan, 2018, s. 51-70).

Yürütme yetkisi ve görevi Cumhurbaşkanı tarafından anayasa ve kanunlara uygun olarak kullanılmakta ve yerine getirilmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, md.8).

Cumhurbaşkanı yürütme yetkisini kullanırken Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanlardan da yararlanmaktadır (Kırışık ve Öztürk, 2020, s. 171).

1982 Anayasasında merkeze yardımcı kuruluşların varlığı bazı değişiklikler yapılarak devam ettirilmiştir. 1982 Anayasasında Danıştay'ın idari mahkemelerce verilen ve kanunun başka bir idari yargı merciine bırakmadığı karar ve hükümlerin son inceleme merci olup kanunda gösterilen belli davalara da ilk ve son derece mahkemesi olarak bakacağı belirtilmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, md.155).

1982 Anayasası 1924 ve 1961 Anayasalarında olduğu gibi Sayıştay'a önemli yer vermiştir (Giritli, 1999, s. 33). Sayıştay'a merkezi yönetim bütçesi dahilindeki kamu idarelerini ve sosyal güvenlik kurumlarının gelir, gider ve mallarını TBMM adına denetleyebilme yetkisi verilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, md.160).

1982 Anayasasında ilk kez 1961 Anayasasında yer alan merkeze yardımcı kuruluşlardan olan Milli Güvenlik Kurulu da varlığını devam ettirmiştir (Giritli, 1999, s. 35; Gözübüyük, 2001, s. 84). Söz konusu kurul milli güvenlikle alakalı kararları ve görüşlerini Cumhurbaşkanına bildirmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, md.118).

Merkezi yönetimin taşra teşkilatı ise il, ilçe ve bölge idarelerinden oluşmaktadır (Gözler ve Kaplan, 2018, s. 75-82). Yerinden yönetim kuruluşları (mahalli idareler) ise il özel idaresi, belediye ve köyden oluşmaktadır (Giritli, 1999, s. 51; Gözler ve Kaplan, 2017, s. 80). Söz konusu idareler il, belediye ya da köy halkının mahalli müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere kuruluş esasları kanunla belirtilen ve karar organları kanunda gösterilen seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzel kişileridir (Parlak ve Ökmen, 2015, s. 184). Cumhurbaşkanının izniyle mahalli idareler kendi aralarında belirli kamu hizmetlerinin görülmesi amacıyla birlik kurabilmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, md.127).

Hizmet yönünden yönetim kuruluşları ise üniversiteler, TÜBİTAK, TRT gibi kuruluşlardır (Gözler ve Kaplan, 2018, s. 95). Hizmet yerinden yönetim kuruluşlarından bazıları 1982 Anayasasında düzenlenmiş bulunmaktadır. 1982 Anayasası'nın 130. maddesinde üniversiteler düzenlenmiştir. Üniversitelerin devlet tarafından kanunla kurulacağı belirtilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, md.130). Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) da anayasada düzenlenmiş bulunmaktadır. YÖK'ün yükseköğretim kurumlarının öğretimini düzenleme, planlama, yönetme ve denetleme amacıyla kurulduğu belirtilmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, md.131).

Bağımsız idari otoritelerden olan Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) ise Türkiye devleti anayasalarında ilk olarak 1982 Anayasasında 08.07.1993-3913\1 değişikliğiyle yer almıştır. RTÜK, radyo ve televizyon faaliyetlerini düzenlemek ve denetlemek amacıyla oluşturulduğu ve 9 üyesinin bulunduğu ifade edilmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, md.133).

6. Yeni Anayasada Kamu Yönetimi Örgütlenmesi Modeli

Kamu yönetimi vatandaşların ihtiyaçlarını en iyi biçimde karşılayabilmek için kendini sürekli yenilemek zorundadır (Önen ve Ozan, 2021, s. 522). Kamu yönetiminin hızla değişen dünyada kendisinden beklenen ihtiyaçları etkin bir şekilde karşılayabilmeleri için örgütlenme

biçimlerini güçlendirmesi gerekmektedir (Lee, 1995, s. 21 aktaran Berkün, 2017, s. 646). Bu nedenle ülkeler kamu yönetimlerinin değişen dünyaya uyum sağlayabilmesi için gerek yapılan reformlarla gerekse de anayasaları ve mevzuatlarında yapmış oldukları değişikliklerle kamu yönetimi örgütlenmesi modellerinde değişikliğe gitmektedir.

Türkiye’de de geçmişten günümüze kamu yönetimi örgütlenmesinde değişiklikler yapılmıştır. Türkiye’de 1921, 1924, 1961 Anayasaları ve halen yürürlükte olan 1982 Anayasasında kamu yönetimi örgütlenmelerinde değişiklikler yapılarak farklı düzenlemelere gidilmiştir. Yeni yapılacak olan anayasada da kamu yönetimi örgütlenmesinin gerek dünyada yaşanan gelişmelere gerekse de vatandaşların ihtiyaçlarını karşılayabilmek için yapılan kamu hizmetlerinin daha etkin ve verimli olabilmesi için bazı değişikliklere gidilebilir. Yeni anayasada kamu örgütlenmesi modelinde farklı düzenlemelere gidilebilir. Bu kapsamda merkezden yönetim ve yerinden yönetim örgütlenmelerinde bazı değişikliklerin yapılması faydalı olacaktır.

Kamu yönetimi örgütlenmesinde merkezden yönetimin başkent teşkilatında bazı yeniliklere gidilebilir. Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde merkezi yönetimin başkent teşkilatında bulunan Cumhurbaşkanı’nın pek çok görev ve yetkisi bulunmakta ancak ona en çok yardımcı olabilecek olan Cumhurbaşkanı yardımcısı sayısının bir tane olması yetersiz bulunduğu değerlendirilmektedir. Bu nedenle Cumhurbaşkanı yardımcısı sayısının artırılması fayda sağlayacaktır. Cumhurbaşkanı yardımcısı sayısı 5 olarak belirlenebilir. Ekonomiyle ilgili Cumhurbaşkanı yardımcısı, güvenlikle ilgili Cumhurbaşkanı yardımcısı, bilim ve eğitimle ilgili Cumhurbaşkanı yardımcısı, gıda ve sağlıkla ilgili Cumhurbaşkanı yardımcısı ve siyasi faaliyetlerle ilgili Cumhurbaşkanı yardımcısı getirilebilir. Cumhurbaşkanı yardımcılarını ilgili oldukları alanlarda Cumhurbaşkanına görev ve yetkilerinde yardımcı olacaktır (Kırışık ve Öztürk, 2022, s. 209). Merkezi yönetimin başkent teşkilatında yer alan Cumhurbaşkanı yardımcısı sayısının artırılması kamu yönetiminin daha etkin ve verimli işlemesine de katkı sağlayacaktır.

Yeni anayasada yerinden yönetimde hizmet yerinden yönetim kuruluşu olan bağımsız idari otoriteler hususunda bazı yeniliklere gidilmesi gerekmektedir. Bu otoriteler devletten ayrı bir kamu tüzel kişiliği bulunduğu ve mahalli idarede olmadıkları için birer hizmet yönünden yerinden yönetim kuruluşudur (Aslan, 2016, s. 588; Gözler ve Kaplan, 2018, s. 102-103).

Türkiye’de bağımsız idari otoriteler 1990’lı yıllarda kurulmaya başlanmış (Gözübüyük ve Tan, 2004, s. 367) ancak Sermaye Piyasası Kurulu 1981 yılında kurulmuştur (Karakaş, 2008, s. 112). Bunlar Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, Sermaye Piyasası Kurulu, Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, Kamu İhale Kurumu, Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, Kişisel Verileri Koruma Kurulu, Rekabet Kurumu, Kamu İhale Kurumu, Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumudur (Gözler ve Kaplan, 2018, s. 103; Gözübüyük ve Tan, 2004, s. 367). Bağımsız idari otoriteler görevlerini yerine getirirken hiçbir kişi, merci ya da kurumdan emir ve talimat almamaktadır. Söz konusu otoritelerin geniş bir idari ve mali özerkliği bulunmaktadır (Parlak ve Sobacı, 2005, s. 249; Sobacı, 2006, s. 163).

Bağımsız idari otoriteler hiyerarşi ya da vesayet türü denetime tabi olmadıkları kabul edilmektedir (Atay, 2006, s. 271; Gözler, 2009, s. 588). Hiyerarşi ve vesayet denetimi idarenin bütünlüğünün sağlanması için yapılmaktadır. Hiyerarşi tek bir tüzel kişiliğin içerisinde yer alan farklı birim ve örgütler arasında, idari vesayet ise merkezi yönetim ve yerinden yönetim kuruluşları arasında bütünlüğü sağlamaktadır (Gözler ve Kaplan, 2018, s. 45).

Bağımsız idari otoritelerin hiyerarşi ve idari vesayet denetimi dışında bulunmaları idarenin bütünlüğü ilkesi açısından tartışmaların odağında bulunmalarına neden olmaktadır (Sobacı, 2005, s. 2). İdarenin bütünlüğü ilkesinin kamu yönetimi mekanizmasına hâkim bulunduğu ülkelerde bağımsız idari otoriteler idari teşkilatlanma içerisinde birer adacık gibi görüldüğü belirtilerek eleştirilmektedir. (Sobacı, 2006, s. 160). Sobacı bu otoritelerin mevcut özellikleri korunması halinde anayasanın 123. maddesinin değiştirilerek merkezi yönetim ve yerinden yönetim yapısı dışında üçüncü bir yönetim yapısı olarak kabul edilebileceğini belirtmektedir (Sobacı, 2006, s. 172).

Bağımsız idari otoriteler üzerinde vesayet ve hiyerarşi denetiminin bulunmaması idarenin bütünlüğü ilkesinin gerçekleştirilmesinde problemler ortaya çıkarmaktadır. Bu kuruluşların anayasadaki idarenin bütünlüğü ilkesine aykırı olacağı belirtilmektedir (Aslan, 2010, s. 41). Bu otoritelerin ayrık konumu idarenin bütünlüğü bakımından bazı sorunlara yol açmaktadır (Aslan, 2016, s. 625; Aydın ve ark., 2005, s. 124). Bu otoriteler faaliyet alanlarına göre bir bakanlıkla ilişkilendirilmektedir (Sarsıkoğlu, 2017, s. 317). Bağımsız idari otoritelerin kuruluş yasalarında ilgili ya da ilişkili oldukları bakanlıklar gösterilmektedir (Gözübüyük ve Tan, 2004, s. 369). Bağımsız idari otoriteler bir bakanlıkla ilişkilendirilerek idarenin bütünlüğü ilkesi gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır (Parlak ve Sobacı, 2005, s. 260). Bu bakanlıkların söz konusu otoriteler üzerinde vesayet yetkisi bulunmamaktadır. Bakanlıkların üst kurul ya da kurumun kararlarını değiştirme ya da iptal etme yetkisi bulunmayıp kararların hukuka aykırı olması durumunda yargıya taşıyabilmektedir (Sarsıkoğlu, 2017, s. 317).

Bağımsız idari otoritelerin konumları denetlenmelerine engel oluşturmamakta dolayısıyla bağımsız idari otoritelerin yapılarına uygun şekilde denetlenerek bu otoritelerin Türk idari teşkilatındaki her idare gibi çeşitli denetim mekanizmalarıyla idarenin bütünlüğüne dahil edilmeleri gerekmektedir (Çırakoğlu, 2016, s. 100, 115). Bağımsız idari otoritelerin denetlenememesi idarenin bütünlüğü ilkesine uygun bulunmamaktadır. Bağımsız idari otoritelerin bakanlıklara bağlanarak idari vesayet denetimiyle denetlenmesi yerinde olacaktır.

Tablo 1. Bağımsız İdari Otoriteler ve İdari Vesayet Denetimi²

Bağımsız İdari Otorite	İdari Vesayet Denetimini Gerçekleştirecek Bakanlık
Sermaye Piyasası Kurulu	Hazine ve Maliye Bakanlığı
Radyo ve Televizyon Üst Kurulu	Kültür ve Turizm Bakanlığı
Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu	Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı
Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu	Hazine ve Maliye Bakanlığı
Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu	Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı
Kamu İhale Kurumu	Hazine ve Maliye Bakanlığı
Rekabet Kurumu	Ticaret Bakanlığı
Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu	Hazine ve Maliye Bakanlığı
Kişisel Verileri Koruma Kurumu	Adalet Bakanlığı
Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumu	Hazine ve Maliye Bakanlığı
Nükleer Düzenleme Kurumu	Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı

Tabloda görüldüğü üzere bağımsız idari otoritelerin bakanlıklara bağlanarak idari vesayet denetimlerinin bu bakanlıklar tarafından gerçekleştirilmesi idarenin bütünlüğü ilkesi açısından daha uygun olacaktır. Bu otoritelerin ilgili ya da ilişkili oldukları bakanlıkların bağlı kurumu ya da kurulu haline getirilerek bakanlıklar tarafından idari vesayet denetimi gerçekleştirilebilir.

SONUÇ

Türkiye anayasalarında kamu yönetimi farklı şekillerde örgütlenmiş bulunmaktadır. 1921 Anayasasında çoğu yetki meclise verilmiştir. Söz konusu anayasada Türkiye vilayetlere, kazalara ve nahiyelere ayrılmıştır. Vilayetlerde Vilayet Şuraları oluşturularak bu şuralara pek çok konuda yönetim yetkisi verilmiştir. Valiler vilayetlerin başı olup devletin işlerini yürütme yetkisi verilmiştir. Kazaların idaresi kaymakamlara verilmiştir. Nahiyelerin ise şurası, idare heyeti ve müdürü bulunmaktaydı. 1924 Anayasasında ise yürütme yetkisi Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kuruluna verilmiştir. Söz konusu anayasada Türkiye il, ilçe, bucak, kasaba ve köylere ayrıldığı belirtilmiştir. Sayıştay düzenlenerek anayasada Sayıştay'a devletin gelirlerini ve giderlerini denetleyebilme yetkisi tanınmıştır. 1924 Anayasasında Danıştay düzenlenerek idare davaları, idareyle alakalı uyuşmazlıklar, hükümet tarafından verilecek işler gibi pek çok hususta görevler verilmiştir.

1961 Anayasasında yürütme görevi Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu'na verildiği belirtilmiştir. Söz konusu anayasada kamu yönetimi örgütlenmesi merkezden yönetim ve yerinden yönetim olarak ayrılmıştır. 1961 Anayasasıyla Milli Güvenlik Kurulu getirilerek bu kurula milli güvenlikle ilgili kararların alınmasında çeşitli yetkiler verilmiştir. Söz konusu anayasada Sayıştay düzenlenerek Sayıştay'a TBMM adına denetim yapabilme yetkisi verilmiştir. 1961 Anayasasında Devlet Planlama Teşkilatı oluşturularak bu teşkilatla ilgili hususların özel kanunla düzenleneceği belirtilmiştir. 1961 Anayasasında Türkiye illere ve iller de diğer kademeli bölümlere ayrılmıştır. Söz konusu anayasada mahalli idareler il, belediye ve köy halkının ortak ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla oluşturduğu belirtilmiştir. 1961

² Bu tablo oluşturulurken bakanlıkların sitelerindeki teşkilat şemalarından faydalanılmıştır.

Anayasasında hizmet yerinden yönetim kuruluşu olan üniversiteler de düzenlenerek üniversitelerin devlet tarafından ya da kanunla kurulabileceği belirtilmiştir.

1982 Anayasasında yürütme yetkisi yalnızca Cumhurbaşkanı'na verilmiştir. 1982 Anayasasında idare merkezden yönetim ve yerinden yönetim olarak düzenlenmiştir. Merkezden yönetime yeni bir makam olan Cumhurbaşkanı yardımcılığı makamı gelmiştir. 1961 Anayasasından farklı olarak kamu tüzel kişiliğinin Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle de düzenlenebileceği belirtilmektedir. 1982 Anayasasında 1961 Anayasasıyla gelen Milli Güvenlik Kurulu'nun varlığı bazı değişiklikler yapılarak devam ettirilmiştir. MGK üyeleri arasında Cumhurbaşkanı yardımcılarını getirilmiştir. MGK milli güvenlikle alakalı görüşlerini Cumhurbaşkanı'na bildireceği düzenlenmiştir. 1982 Anayasasında merkezi yönetime yardımcı kuruluşlardan olan Danıştay düzenlenerek Danıştay'a idari uyuşmazlıkları çözmeye, idari davalara bakma, kamu imtiyaz sözleşmeleriyle alakalı çok sayıda görev ve yetki verilmiştir. Söz konusu anayasada Sayıştay da düzenlenerek Sayıştay'a çeşitli kamu idareleri ve sosyal güvenlik kurumlarında TBMM adına denetleme yapma yetkisi verilmiş bulunmaktadır.

1982 Anayasasında Türkiye'nin illere, illerin de diğer kademeli bölümlere ayrıldığı belirtilmiştir. Söz konusu anayasada mahalli idareler il, belediye ve köy halkının ortak ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla oluşturulan kamu tüzel kişileri olarak düzenlenmiştir. Söz konusu anayasada hizmet yönünden yönetim kuruluşu olan üniversiteler düzenlenerek devlet tarafından kurulan üniversitelerin kamu tüzel kişiliği ve bilimsel özerkliğe sahip olduğu belirtilmiştir. Hizmet yönünden yerinden yönetim kuruluşu olan bağımsız idari otoritelerden olan Radyo ve Televizyon Üst Kurulu'na ilk defa 1982 Anayasasında yer verilmiştir. Söz konusu kurula radyo ve televizyon faaliyetlerini düzenleme ve denetleme yetkisi verilmiştir. Görüldüğü gibi Türkiye'de kamu yönetimi örgütlenmesi 1921, 1924, 1961 anayasaları ve halen uygulanmakta olan 1982 Anayasasında farklı biçimlerde düzenlenmiştir.

Türkiye'nin darbeler sonrasında kabul edilen anayasalarla yönetimi nedeniyle halen yürürlükte olan 1982 Anayasası hususunda da çeşitli eleştiriler yapılmakta ve yeni bir sivil anayasa yapımı hususu dile getirilmektedir. Yeni anayasa hususunda çeşitli görüş ve öneriler geliştirilmektedir. Yeni anayasa devlet organlarında çeşitli düzenlemeler getirilmesi beklenmektedir. Elbette yeni anayasanın getirilmesi durumunda yapılacak değişiklikler kamu yönetimi örgütlenmesinde de çeşitli düzenleme ve değişiklikleri beraberinde getirecektir. Bu anayasanın yapılması durumunda çoğu konuda düzenlemelere gidileceği gibi kamu yönetimi örgütlenmesinde de değişikliğe gidilmesi beklenmektedir. Kamu yönetimi örgütlenmesi ve kamu hizmetlerinin daha etkin olabilmesi için bazı değişikliklerin yapılması faydalı olacaktır.

Yeni anayasada merkezi yönetimin başkent teşkilatında bulunan Cumhurbaşkanı yardımcısı sayısı artırılarak Cumhurbaşkanı yardımcısı sayısının beşe çıkarılması faydalı olacaktır (Kırışık ve Öztürk, 2022, s. 209). Cumhurbaşkanı yardımcısı sayısının artırılması ve bu yardımcılardan ilgili olacakları alanlarda iş yükünün azalmasını sağlayarak kamu yönetiminin etkin ve verimli işlemesine, kamu politikalarının daha etkin uygulanmasına katkı sağlayacaktır. Ayrıca idarenin bütünlüğü ilkesine uygun olması yönünden hizmet yerinden yönetim kuruluşu olan bağımsız idari otoritelerin bakanlıklara bağlanarak bu otoritelerin bakanlıklar tarafından idari vesayet denetimlerinin yapılması kamu yönetimi örgütlenmesi açısından da faydalı olacaktır. Bu otoritelerin ilgili ya da ilişkili oldukları bakanlıkların bağlı

kurumu ya da kurulu haline getirilerek bakanlıklar tarafından idari vesayet denetimi gerçekleştirilebilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışmada içerisinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, çalışmanın özgün olduğunu bildiririm. Aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Bu çalışma tek yazar tarafından oluşturulmuştur. Makalenin tüm kısımlarında yazarın kararı ve yazımı vardır.

Çıkar Beyanı

Çalışma tek yazarlı olduğu için literatür taraması ve çalışmanın hazırlanması aşamalarında çıkar çatışması durumu yaşanmamıştır.

KAYNAKÇA

- Arslan, K. O. (2011). Türk anayasa hukukunda anayasa terimi ve anayasa hukuku kavramı. *EÜHFD*, 15(1-2), 59-74.
- Aslan, N. T. (2010). Yönetimin yeni yapı taşları bağımsız idari otoriteler: "Yavru leviathanlara doğru". *Sosyal Siyaset Konferansları*, (59), 25-49.
- Aslan, G. A. (2016). Türk hukukunda bağımsız idari otoritelerin düzenleyici işlem yapma yetkisi ve yetki unsurundaki sakatlığın düzenleyici işleme etkisi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 65(3), 571-631, https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000001819
- Aslan, Y., Doğan, Ş., Kortunay, A. ve Deliveli, Ö. (2011). *Hukuka giriş*. Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- Atay, E. E. (2006). Bağımsız idari otoriteler ve Türkiye uygulaması. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10(1-2), 259-293.
- Aydın, V., Aktel, M. ve Avşar, N. (2005). Neo-liberal düşüncenin Türkiye bağlamında yeni yönetsel aktörleri: Bağımsız idari otoriteler-üst kurullar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 103-126.
- Battal, A. (2011). *Hukukun temel kavramları*. Seçkin Yayıncılık.
- Berkün, S. (2017). Kamu açısından yönetim. *Emek ve Toplum Dergisi*, 6(6), 638-663.
- Bilgili, F. ve Demirkapı, E. (2021). *Hukukun temel kavramları*. Dora Basım Yayın Dağıtım.
- Bilir, F. (2008). Anayasa yapımına yönelik değerlendirmeler. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1-2), 551-564.
- Çevik, H. H. (2004). Türkiye'de kamu yönetimi başarısızlığına teorik bir yaklaşım. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 59(3), 43-78. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001569

- Çırakoğlu, M. (2016). Düzenleyici ve denetleyici kurulların denetlenme şekillerinin idari vesayet bakımından değerlendirilmesi. *YBHD*, (2), 89-119.
- Dinçkol, V. B. ve Işık, A. (2015). 1924 anayasası döneminde yurttaşlık anlayışı. *Marmara Üniversitesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 21(1), 13-41.
- Ergun, T. (2004). *Kamu yönetimi*. TODAİE.
- Eryılmaz, B. (2017). *Kamu yönetimi*. Umuttepe Yayınları.
- Giritli, İ. (1999). *Türkiye'nin idari yapısı*. DER Yayınları.
- Gözler, K. (2007). *Türk anayasa hukuku dersleri*. Ekin Kitabevi Yayınları.
- Gözler, K. (2009). *İdare hukuku*. Ekin Kitabevi Yayınları.
- Gözler, K. ve Kaplan, G. (2017). *İdare hukukuna giriş*. Ekin Kitabevi Yayınları.
- Gözler, K. ve Kaplan, G. (2018). *İdare hukukuna giriş*. Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- Gözübüyük, Ş. (2001). *Yönetim hukuku*. Turhan Kitabevi.
- Gözübüyük, Ş. ve Tan, T. (2004). *İdare hukuku*. Turhan Kitabevi.
- Güler, B. A. (1998). *Yerel yönetimler*. TODAİE Yayını.
- Güler, Y. G. (2007). Anayasa değişiklikleri, kurucu iktidarlar ve meşruiyet. *Sayıştay Dergisi*, (66), 35-46.
- Gülsoy, T. (2012). Anayasa yapımı ve Türkiye'de anayasa arayışları. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(3), 1-22.
- Güneş, A. M. (2011). Yeni anayasa tartışmaları bağlamında çevre. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15(3), 259-283.
- Karakaş, M. (2008). Devletin düzenleyici rolü ve Türkiye'de bağımsız idari otoriteler. *Maliye Dergisi*, (154), 99-120.
- Kaya, S. B. (2015). Hukuk devleti, demokrasi ve anayasacılık ekseninde anayasa yargısı ve yargısal aktivizm. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (3), 355-401.
- Kırışik, F. ve Sezer, Ö. (2006). Türk anayasalarında yerel yönetimler. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 15(2), 5-30.
- Kırışik, F. ve Öztürk, K. (2020). Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemiyle kamu yönetiminin geliştirilmesi. *Adalet Dergisi*, (65), 167-200.
- Kırışik, F. ve Öztürk, K. (2022). Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde cumhurbaşkanı yardımcısı sayısı sorunu: Bir model önerisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (71), 198-213, <https://doi.org/10.51290/dpusbe.1017276>
- Küçük, A. (2012a). Yeni anayasa için önerilerim. *Liberal Düşünce Dergisi*, (66), 31-47.
- Küçük, A. (2012b). *Anayasa hukuku*. Orion Kitabevi.
- Narin, S. (2018). 1921 Anayasası'nın genel özellikleri bağlamında yer yönünden yerinden yönetimler ve siyasal özerkliğin reddi. *İzmir Barosu Dergisi*, (3), 79-110.

- Nohutçu, A. (2022). *Kamu yönetimi*. Savaş Yayınevi.
- Odyakmaz, Z., Kaymak, Ü. ve Ercan, İ. (2011). *Anayasa hukuku idare hukuku*. İkinci Sayfa Basım Yayın Dağıtım.
- Ortaylı, İ. (1985). *Tanzimattan cumhuriyete yerel yönetim geleneği*. Hill Yayını.
- Önen, M. ve Ozan, M. S. (2021). Kamu yönetimi reformlarının dönüşümü. *Troy Academy*, 6(2), 521-548.
- Öner, Ş. (1998). Cumhuriyetten günümüze demokratik yerel yönetim anlayışının gelişimi. *Yeni Türkiye Dergisi Cumhuriyet Özel Sayısı*, 5(23-24), Eylül-Aralık.
- Özmen, A. (2012). Osmanlı'dan cumhuriyete anayasalarda merkezi yönetim-yerel yönetim ilişkileri. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 2(2), 171-175.
- Parlak, B. ve Sobacı, Z. (2005). *Kamu yönetimi*. Alfa Akademi.
- Parlak, B. ve Ökmen, M. (2015). *Yerel yönetimler*. Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- Polatoğlu, A. (2001). *Kamu yönetimi*. METU Press Yayınları.
- Sancakdar, O. (2012). *İdare hukuku*. Seçkin Yayıncılık.
- Sarsıkoğlu, Ş. (2017). Bağımsız idari otoriteler ve idarenin bütünlüğü ilkesi karşısındaki durumu. *Uluslararası Akdeniz Sosyal Bilimler Kongresi*, 1(1), 317-331.
- Sobacı, M. Z. (2005). *Bağımsız idari otoriteler ve Türkiye uygulamasından bir örnek: Enerji piyasası düzenleme kurumu*. [Yüksek lisans tezi]. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sobacı, M. Z. (2006). Türk idari teşkilatındaki adalar bağımsız idari otoriteler. *AÜHFD*, 55(2), 157-180, https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000000352
- Tanör, B. (2012). *Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri*. Yapı Kredi Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (1924). 1924 Anayasası. <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/> adresinden 30 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (1961). 1961 Anayasası. <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/> adresinden 31 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (1982). 1982 Anayasası. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf> adresinden 21 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Uzun, C. D. (2011). Anayasa önerilerinde siyasi partilerin finansmanı ve yeni bir öneri. *TBB Dergisi*, (94), 235-258.
- Yamaç, M. (2020). Türkiye Devleti'nin ilk anayasası 1921 teşkilat-ı esasiye kanunu. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Ö.S.), 204-220, <https://doi.org/10.32709/akusosbil.767804>
- Yıldırım, M. (2019). Sivil-asker uyumunun anayasa yapım siyasetine etkisi: 1971-1973 anayasa değişiklikleri. *Liberal Düşünce Dergisi*, (83), 35-58.

Yılmaz, F. (2018). Türkiye’de anayasalarda yürütme süreci. *Uluslararası Akademik Birikim Dergisi*, 1(1), 43-54.

Zabunoğlu, Y. K. (2012). *İdare hukuku*. Yetkin Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Public administration is the organizational structure in which states provide services to their citizens. States provide public services to their citizens through public administration organizations. The satisfaction of citizens is a very important issue in the provision of public services. For this reason, it is necessary to consider citizens' demands and needs when providing these services. It is necessary to provide public services in a way that adapts to the changes and developments in the world. Thus, the satisfaction that citizens will hear from these services will increase.

The structure of public administration organizations is of great importance in the effective and efficient provision of public services. For this reason, it is important for public administration organizations to update themselves according to the developments in the world. Public administration organizations are organized in different ways in countries around the world.

The countries' constitutions, laws and relevant legislation regulate the structure and functioning of public administration organizations. While centralized management is more effective in public administration in some countries, local management may be more effective in some countries. Centralized management and decentralization organizations also differ from country to country. Countries are making changes in their constitutions and related legislations in public administration organizations over time. According to the developments in the world, they are making changes in the structure and functioning of public administration organizations in the constitutions they apply.

Different constitutions have been adopted and implemented in Turkey in the past. The Constitution of 1921, the Constitution of 1924, and the Constitution of 1961 were implemented in the Turkish state. The 1982 Constitution, adopted after the 1961 Constitution, is still in force and is being implemented. In the Constitution of 1921, the Constitution of 1924, the Constitution of 1961 and the Constitution of 1982, public administration was organized in different ways. In the constitutions mentioned above, different arrangements have been made for centralized management and decentralization organizations and the structure and functioning of public institutions and organizations involved in these organizations.

Due to the implementation of parliamentary government in the 1921 Constitution, many powers were given to the parliament. In the 1921 Constitution, it is stated that Turkey consists of provinces, *kazas* and *nahiyas* in the part where the administration is organized.

A mixed system was applied in the 1924 Constitution. There are features of both the parliamentary government system and the parliamentary system in the said constitution. In the Constitution of 1924, it was stated that the legislative power would be exercised by the Grand National Assembly, and the executive power would be exercised by the President and the Council of Ministers elected by the assembly. In the 1924 Constitution, Turkey was divided into provinces, districts, parishes, towns and villages.

The parliamentary system was implemented in the 1961 Constitution. Management from the center and local management is organized. In the aforementioned constitution, Turkey is divided into provinces and other gradual divisions.

The parliamentary system was continued in the 1982 Constitution, but the Presidential government system was adopted by a referendum on April 16, 2017. In this context, the necessary regulations and changes have been made in the organization of public administration in the 1982 Constitution. Relevant changes have been made in the central administration and decentralization. The organization of public administration in Turkey has been organized in different forms in the constitutions of 1921, 1924, and 1961, which were implemented in the past, and the 1982 Constitution, which is still being implemented.

Various criticisms are being made about the 1982 Constitution, which is still in force in Turkey due to the fact that it has been governed by the constitutions adopted after the coup for many years. For this reason, the construction of a new constitution is being expressed by obtaining the support of society. The upcoming constitutional debates have been discussed on the Turkish agenda for a long time, and various opinions and suggestions have been stated on this issue. It is expected that various regulations will be introduced in state bodies with the new constitution. Of course, the changes to be made in the event of the introduction of a new constitution will also bring with it various regulations and changes in the organization of public administration. It would be helpful to make some changes in the organization of public administration in the new constitution for more efficient public services and public organizations. In this study, by analyzing the organizations of public administration in the constitutions, some suggestions have been made for the organization of public administration in the new constitution.

ETİK İLKELER ÇERÇEVESİNDE 1923-1960 YILLARI ARASINDA CHP VE DP'NİN İKTİDAR DÖNEMLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

İrem ÖNKAN¹

Öz

İnsanların birbirleriyle olan ilişkilerinde tutum ve davranışlarını belirlerken ya da yönlendirirken kendilerine baz aldıkları ilke ve değerler bütünü olarak tanımlanabilen ve bir ölçüde ahlak kavramını da içerisinde barındıran etik kavramı, pratik olarak geçmişten günümüze her daim hayatımızın ayrılmaz bir parçası olmuştur. Etik, bir grup insanı, gruplar arası insanları, hatta kitleleri etkilemesinden dolayı büyük önem arz etmekte ve bu çalışmanın temel çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bu çalışmada, nitel veri analizi yöntemlerinden biri olan doküman analizi uygulanmış olup, eski gazeteler ve olaylardan elde edilen veriler vasıtasıyla, 1923-1960 yılları arasındaki Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti'nin etik olmayan davranışları incelenmiştir. Çalışmadaki bahsi geçen olaylar, yaşandıkları dönemin ekonomik, kültürel ve yaşamsal olgularına göre değerlendirilmiş ve çalışmanın sonucunda her iki parti içinde etik dışı olayların varlığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Seçimler
Etik Davranış
Demokrat Parti
Cumhuriyet Halk Partisi

Makale Hakkında

İnceleme Makalesi
Gönderim Tarihi : 19.04.2023
Kabul Tarihi : 14.06.2023
E-Yayın Tarihi : 15.02.2024
DOI : 10.58702/teyd.1285989

¹Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bilim Uzmanı, e-posta: iremonkan35@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9163-1032.

EVALUATION OF THE CHP AND DP'S PERIODS OF GOVERNMENT BETWEEN 1923-1960 WITHIN THE FRAMEWORK OF ETHICAL PRINCIPLES

Abstract

The concept of ethics, which can be defined as a set of principles and values that people take as a basis when determining or directing their attitudes and all those behaviours in their relations with each other, and to some extent includes the concept of morality, have always been an integral part of our lives from past to present. Ethics is of great importance because it affects a group of people, people within groups, even masses, and constitutes the main starting point of this study. In this study, document analysis, which is among one of the qualitative data analysis methods, was applied and unethical behaviors of the Republican People's Party and the Democratic Party between 1923-1960 were examined through the data obtained from old newspapers and events. The events mentioned in the study were evaluated according to the economic, cultural and facts of vital importance the period in which they were experienced and as a result of the study, the existence of unethical events for both parties were determined.

Keywords

Elections
Ethical Conduct
Democratic Party
Republican People's Party

Article Info

Review Article

Received : 19.04.2023
Accepted : 14.06.2023
Online Published : 15.02.2024
DOI : 10.58702/teyd.1285989

Kaynakça Gösterimi: Önkan, İ. (2024). Etik ilkeler çerçevesinde 1923-1960 yılları arasında CHP ve DP'nin iktidar dönemlerinin değerlendirilmesi. *Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, 5 (1), 32-55.

Citation Information: Önkan, I. (2024). Evaluation of the CHP and DP's periods of government between 1923-1960 within the framework of ethical principles. *Journal of Society, Economics and Management*, 5 (1), 32-55.

GİRİŞ

İnsanlığın en eski tarihlerden itibaren belirli ihtiyaçlarını karşılamak adına toplum halinde yaşamaları gerektiğine inanılmıştır. Ortak yaşam alanının nasıl bölüneceği sorusu ise insanların toplumda bazı kurallar yaratmasına yol açmıştır. Toplumlar büyüdükçe ihtiyaçlar da büyümüş ve buna bağlı olarak kurallar da çoğalmıştır. Bu kuralların uygulanmasını ve insanların belirli bir düzen halinde yaşamasını mümkün kılabilen devletlerin, söz konusu kuralları, toplumlarda uygulama şekilleri insanlar arasında hep tartışma konusu olmuştur.

Egemenliğin millete ait olduğu toplumlarda ve meşruti monarşilerde, kararlar, halkın seçtiği milletvekilleri aracılığıyla alınmakta olup, milletvekillerinin oluşturdukları gruplar olan siyasi partiler ise bu sürece seçim vasıtasıyla dâhil olmaktadır. İşte tam da bu noktada, insan unsurunun yer aldığı tüm bu aşamalarda, adalet, tarafsızlık, dürüstlük, saygı, saydamlık, yasallık, hukukun üstünlüğü, hesap verilebilirlik, eşitlik, özgürlük gibi etik ilkeler ve insan hakları, laiklik, demokrasi gibi kavramların yer aldığı etik ve siyasal etik konusu karşımıza çıkmaktadır.

Bu minvalde, devlet yöneticilerinin ve siyasi erklerin 'olması gereken' gibi davranmamaları diğer bir deyişle etik ilkelerin altını tam olarak dolduramamaları demokrasinin gelişmesine, toplumsal demokratik bilincin oluşmasına, devlet bürokrasisinin yasalar doğrultusunda hareket etmemesine ve aynı zamanda bürokrasinin bu tarzda hareket etmemesi için meşru bir zemin oluşturmasına sebebiyet vermektedir.

1. Etik ve Siyasal Etik

Kökene, Yunancada mevcut olan 'ethos' sözcüğüne dayanan (Pieper, 1999, s. 30) etik kavramı, insanların birbirleriyle olan ilişkilerinde tutum ve davranışlarını belirlerken ya da yönlendirirken, kendilerine baz aldıkları ilke ve değerler bütünüdür. Esas amacı, kişiye toplumdaki ahlaki kararları tek başına verebilmeyi ve kendi başına var olabilmeyi öğretmek (Kılavuz, 2003, s. 23) olan etik, Billington'a göre doğru ve yanlış davranış teorisi ve kısaca ahlak kuramı ya da ahlak teorisi olarak ifade edilebilmektedir (Arda, 2004, s. 21).

Siyasal etik ise, devlet ve parti gibi siyasal kurumlarda, yönetenlerin ve yönetilenlerin davranışlarıyla ilgili iyi-kötü, doğru-yanlış biçiminde yapılan yargılar bütünü olarak ifade edilir (Ayman Güler, 2015). Başka bir ifade ile etik siyaset; "devlet ve ülke yönetiminde yönetenlerin ve yönetilenlerin uymaları gereken, ilkeler ve yöntemlerdir" (Turan, 1993, s. 315). Bu ilkelerin önemli kısmını adalet, eşitlik, tarafsızlık, dürüstlük, hukukilik, şeffaflık, liyakat² vb. oluşturmakla birlikte ülkelerin karar ve politika belirleyicileri olan siyasi liderlerden karar ve politikalarını oluştururken bu ilkelere uygun şekilde hareket etmesi beklenmektedir.

Özetle, siyasi liderlerin; toplumun çıkarlarını gözetken, devletin her kademesine olan atamalarda liyakati baz alan, alacağı her kararda adalet, yansızlık ve doğruluğu kendisine ilke edinen kişilerden oluşması gerekmektedir (Özmen, 2022, s. 70). Bu ilkelerden yoksun şekilde hareket eden siyasi liderlerin davranışları toplumun her kesimine sirayet etmekte ve bu da beraberinde ekonomik, sosyolojik, kültürel gibi ülkenin yapıtaşı olan birçok unsurunu olumsuz etkileyebilmektedir.

² Çalışmada bahsi geçen etik ilkelerin detaylı anlatımı için bkz. T.C. Kamu Görevlileri Etik Kurulu, *Etik Rehberi*, <https://www.etik.gov.tr/media/3l4ds2po/etik-rehber-yerel-yonetimler.pdf>, adresinden 13 Haziran 2023 tarihinde alınmıştır.

2. 1923-1960 Arasında İktidarda Bulunan Siyasi Partiler ve Çok Partili Hayata Geçiş Süreci

Çalışmanın birinci kısmında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) hakkında bilgi vermek, ikinci kısmında çok partili yaşama geçişte yaşanan süreç hakkında okuyucuyu bilgilendirmek ve gerçek anlamda ilk etkin muhalefet partisi olma niteliğini taşıyan Demokrat Parti (DP) İktidarı hakkında bilgi vermek amaçlanırken, son bölümde ise siyasi etik örneklerini Türkiye Cumhuriyeti siyasi tarihi açısından değerlendirmek amaçlanmaktadır.

2.1. Tek Parti Dönemi: Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1945)

Büyük Önder Mustafa Kemal Atatürk, Kurtuluş Savaşı döneminin son yıllarında, ülkenin çökme tehlikesini ortadan kaldırmak ve çağdaş bir toplum yaratmak düşüncesiyle gücünü halktan alan bir siyasi parti kurmaya karar vermiş ve bu niyetini 6 Aralık 1922 tarihinde şu sözlerle dile getirmiştir;

...Milletimin her sınıf halkından, hatta İslam dünyasının en uzak köşelerinden bana ebedi olarak iftihar duyacağım şekilde gösterilen teveccüh ve itimada layık olabilmek için en mütevazı bir millet ferdi sıfatıyla hayatımın sonuna kadar vatanın hayrına vakf eylemek emeliyle barıştan sonra Halkçılık esasına dayanan ve Halk Fırkası adıyla siyasi bir fırka kurmak niyetindeyim (Atatürk Araştırma Merkezi, 1997, s. 303).

Nitekim bu sözlerin akabinde 9 Eylül 1923 tarihinde Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde 'Halk Fırkası' adıyla kurulan parti, 1924 yılında 'Cumhuriyet Halk Fırkası', 1935 yılında ise 'Cumhuriyet Halk Partisi' ismini almıştır (Cumhuriyet Halk Partisi, 1935).

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk muhalefet partisi olma özelliğini taşıyan ve aynı zamanda çok partili yaşama geçiş denemesinin ilk ürünü olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın³ kuruluşundan yaklaşık beş ay sonra 3 Haziran 1925 tarihinde kapatılmasıyla birlikte Cumhuriyet Halk Fırkası tekrar tek başına siyasi hayata egemen olmaya başlarken, üyelerinin birçoğu ise kendilerine ve akrabalarına, makam ve mevki sağlamaya teşebbüs etmişlerdir. Halkı son derece rahatsız etmeye başlayan yolsuzluklar karşısında, demokrat düşünceye sahip olan Atatürk ise Cumhuriyet Halk Fırkası'nı denetleyecek; ancak devletin gözetimi altında çalışacak bir parti kurmaya karar vermiştir (Karpat, 2010, s. 51). Atatürk'ün kararıyla 12 Ağustos 1930 yılında kurulan ve çok partili yaşama geçiş denemesinin ikinci ürünü olup, toplumsal muhalefeti yumuşatmak amacıyla müteşekkil olan Serbest Cumhuriyet Fırkası, faaliyete başlamasından kısa bir süre sonra, Cumhuriyet Halk Fırkası üyelerinin, partinin Atatürk düşmanlığı yaptığı ve saltanatı geri getirmek istediklerini gerekçe göstermesi sonucu 17 Kasım 1930'da kapatılmıştır. Serbest Fırka'nın kapatılmasıyla birlikte ikinci kez çok partili yaşama geçiş denemesinin başarısız olarak sonuçlanması ve 1929 Dünya Ekonomik Buhranı Türkiye'de siyasi ve ekonomik liberalizmin gözden düşmesine sebep olmuştur. Neticede muhalefet partisinin yokluğu, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1930'lu yıllardan itibaren otoriter ve tek partili yönetim şeklini benimsemesine yol açmıştır (Taşkıran, 1994, s. 264).

Türkiye'ye yeni bir yol çizmeye karar veren Atatürk, laik ve milliyetçi reformlara öncelik verilmesi gerektiğini düşünerek, Cumhuriyet'in başlangıç ilkeleri olan milliyetçilik ve

³ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası hakkında daha geniş bilgi için bkz. (Yurdsever Ateş, 1998).

halkçılık ilkelerine ilave olarak cumhuriyetçilik, laiklik, inkılâpçılık ve devletçilik ilkelerini, 1931 yılında gerçekleştirilen Cumhuriyet Halk Fırkası Üçüncü Büyük Kongresi'nden sonra Halk Partisi programına, 1937 yılında ise Anayasa'ya eklenmesine karar vermiştir. Böylece partinin sembolü olan altı ok simgesi oluşurken; bu altı ilke 1936 yılından itibaren Atatürkçülük adıyla anılmaya başlamıştır. Bunların yanı sıra, 1931 Kongre yılında gerçekleştirilen kongrede, Türk Ocaklarının dağıtılması ve malvarlığının CHP'ye devredilmesi, Halkevlerinin kurulması gibi kararlar da alınmıştır (Karpat, 2014, s. 55-56).

1931 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreterliği makamına "Türkiye Cumhuriyeti bir parti devletidir" düşüncesinde olan Recep Peker getirilmiştir (Çevik, 2014, s. 2). 1930 yılının sonlarına doğru Mustafa Kemal'in sağlık durumunun bozulmaya başlaması ve partinin çoğu gündelik işini yönetimdeki diğer kişilere bırakmasını fırsat bilen Peker, konumunu, rakibi olan İsmet İnönü'yü saf dışı bırakacak şekilde bir üst düzeye taşımak istemiştir (Karpat, 2014, s. 65). 1936 yılında Atatürk tarafından partideki görevinden uzaklaştırılması sebebiyle bu isteğini gerçekleştirememiş; ancak parti üyeliğini sürdürmeye devam etmiştir. Peker'i görevinden uzaklaştırmasının ardından Atatürk, çevresindekilerin de uyarılarını dikkate alarak, partinin otoriter tavrını düzeltmeye karar vermiş ve bu sebeple 1937 yılında, eski komutan İnönü yerine, iktisat konusunda uzmanlaşan Celal Bayar'ı getirmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün 10 Kasım 1938 yılında vefat etmesinden yaklaşık bir ay sonra, partinin yeni lideri seçilen İnönü, 1938 yılının aralık ayında yapılan Cumhuriyet Halk Fırkası Olağanüstü Kongresi'nde 'Değişmez Milli Şef' unvanını da almıştır. Ayrıca, İnönü bu dönemde mevcut olan kanuni ilkelerinden istifade ederek, Türk Parasının ve posta pullarının üzerine kendi resmini bastırması ve kendi adına ansiklopedi de yayınlattırması (Kaştan, 2006, s. 1). İkinci Dünya Savaşı öncesi toplanan son kurultay olan CHP'nin 1939 yılındaki Kurultay'ında alınan en önemli karar ise devlet ve parti yönetiminin ayrılması ve hükümeti denetlemek için bağımsız bir grubun kurulması kararı olmuştur (Cumhuriyet Halk Partisi, 1939, s. 26-30).

1940'lı yıllara gelindiğinde, hükümet üyelerinin seçilmesi ve kanuni, idari işlerin yürütülmesi, 1924 Anayasası'nda yer alan (Karpat, 2014, s. 67) parlamenter sistemin tamamen dışına çıkılmaya başlanmıştır. Bu sebeple 1945 yılı itibariyle CHP yönetiminin değişmesi gerektiği ve tek partili sistemden çok partili sisteme geçiş yapılması gerektiği açıkça ortaya çıkmış ve İnönü tarafından 19 Mayıs 1945 tarihinde yapılan bir konuşmada, siyasette yeni bir evrim ve ilerleme devresine girileceği halka duyurulmuştur.

2.2. Çok Partili Hayata Geçiş ve Yaşanan Süreç (1945-1950)

Türk siyasi tarihinin hiçbir döneminde 1945-1950 yıllarında olduğu kadar keskin siyaset yapılmamıştır (Karpat, 2014, s. 82). İnönü'nün 1945 yılının mayıs ayında yaptığı konuşmadan sonra çok partili dönemin ilk muhalefet partisi, 27 Ekim 1945 yılında Nuri Demirağ tarafından kurulan Milli Kalkınma Partisi⁴ olmuştur. CHP'de ise asıl muhalefet, 1945 tarihinde çıkarılan 4753 Sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu⁵'na karşı çıkışla başlamıştır (Karpat, 2014, s. 52). Toplumsal reform niteliğinde olan ve temel amacı köylünün durumunu

⁴ Milli Kalkınma Partisi hakkında daha geniş bilgi için bkz. (Haytaoğlu, s.783).

⁵ 4753 Sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun ekonomik ve sosyal amaçları ile sonuçları hakkında daha geniş bilgi için bkz. (Tekelioğlu, 1983, s. 17-28).

iyileştirmek olan kanuna (Lexpera, 1945, s. 1) karşı çıkanların başında Adnan Menderes gelmiş ve kendisini toprak sahiplerinin sözcüsü ilan etmiştir. Menderes'in tek parti idaresine karşı yaptığı konuşmalardan sonra, CHP, Türkiye'de halk egemenliğinin ve demokrasinin mevcut olduğunu söyleyerek kendisini savunmuştur. Bu savını kanıtlamak isteyen CHP, 17 Haziran 1945 yılında yapılacak olan İstanbul ara seçimleri için adaylarını, önceden olduğu gibi Parti Komitesince tespit ederek değil, serbestçe göstermiştir (Karpaz, 2010, s. 232). Buna rağmen, yapılan ara seçimde TBMM'ye giren vekillerinin hepsi CHP'den seçilmiştir.

Bunların yanı sıra, 12 Haziran 1945 tarihinde CHP'den dört vekil, daha sonraları dördü takrir adıyla isim yapacak olan önergeyi meclise sunmuştur (Kongar, 2016, s. 145). Önergeyi sunan ve imzalayanlar arasında; siyaset hayatına İttihat ve Terakki Partisi ile giren Celal Bayar, toprak ağası Adnan Menderes, tarih profesörü Fuat Köprülü ve uzun süre CHP içinde siyasi kariyerini devam ettiren ve aynı zamanda hukukçu olan Refik Koraltan bulunmaktaydı. Önerge, İnönü'nün 19 Mayıs 1945 tarihinde yaptığı demokratikleşme den söz eden konuşmasını gerekçe olarak kullanarak, daha etkin meclis denetimi ve özellikle siyasal karşıt özgürlüğünün olması (Kongar, 2016, s. 146) gerektiğini savunan görüşler içeriyordu. Ancak bu önerge, değişim isteklerinin tartışma yerinin grup olmadığı gerekçesiyle CHP Meclis Grubu tarafından reddedilmiştir. Bu ret sonucunda, Halk Partisi'ni açıkça eleştirmeye başlayan, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü hakkında partiden çıkarılma kararı verilmiştir. Bu çıkarılma kararını eleştiren Refik Koraltan da bir süre sonra partiden ihraç edilmiştir. Celal Bayar ise, basın özgürlüğü hakkında verdiği önergenin kabul edilmemesi sonucunda, 3 Aralık 1945'te partiden kendi iradesiyle ayrılmıştır (Akdere, 2010, s. 442).

7 Ocak 1946 yılında Celal Bayar'ın önderliğinde Koraltan, Menderes ve Köprülü tarafından kurulan DP, her ne kadar CHP'ye karşıt görüş olarak kurulmuş olsa da Atatürk ilkelerine parti tüzüğünde yer verilmesi, partinin, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'e olan bağlılığını göstermiştir. Bunu izleyen dönemde ise, dernek yasasının değiştirilmesi, 14 Mayıs 1946'da Türkiye Sosyalist Partisi, 20 Haziran 1946'da Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'nin kurulmasına yol açmıştır (Erler Bayır, 2011, s. 53).

Bunların yanı sıra 1947 yılında yapılacak olan belediye seçimleri, CHP'nin yeni kurulan parti karşısında kazanmayı güvence altına almak istemesi sonucunda bir yıl öne alınarak, seçim 1946 yılında gerçekleştirilmiştir (Kongar, 2016, s. 146). DP, bu olayın demokratik olmadığı ve iktidar partisinin, muhalefet oluşmasını engellemek amacıyla böyle bir şeye teşebbüs ettiği gerekçesiyle seçimlere katılmama kararı almıştır (Akdere, 2010, s. 444).

26 Mayıs 1946 tarihinde yapılan belediye seçimlerinden önce, İnönü'nün memleket turu ile halkı seçimlere katılmaya davet etmesi ise, iktidarın halka dayandığını kabul etmeye başlamasını ortaya çıkarmaktadır (Karpaz, 2010, s. 244).

Kuruluşundan yalnızca altı ay sonra genel seçimlere katılan DP için en büyük moral, halkın tek parti düzeninden sıkılmış olması olmuştur. Bütün bunların yanı sıra, Mustafa Kemal Atatürk'ün yakın arkadaşı olan Mareşal Fevzi Çakmak, emekliye ayrılmasından mesul tuttuğu İsmet İnönü'ye karşı çıkmak için, 1946 yılında DP listesinden bağımsız aday olmuş,

akabinde ise DP'nin muvazaa partisi olduğunu öne sürerek 20 Temmuz 1948 tarihinde Millet Partisi'ni⁶ kurmuştur (Limoncuoğlu, 2018, s. 6).

Çok partili hayata geçiş aşamasının ilk sınavı olan ve tek dereceli seçim sisteminin ilk kez uygulandığı 21 Temmuz 1946 genel seçimin sonucu ise tablo 1'deki gibi olmuştur;

Tablo 1. 1946 Genel Seçim Sonuçları

PARTİLER	MİLLETVEKİLİ SAYISI	OY ORANI
Cumhuriyet Halk Partisi	397	85,4%
Demokrat Parti	61	13,1%
Bağımsız	7	1,5%
Toplam	465	100%

Kaynak: (Varlık ve Ören, 2001, s. 174)

Tablo 1'den de görüldüğü üzere, 1946 seçimlerinden sonra meclise giren 465 milletvekilinden 397'si Cumhuriyet Halk Partisi, 61'i Demokrat Parti, 7'si ise Bağımsız vekillerden oluşmaktadır. Seçimlerden sonra yeni hükümeti kurmakla görevli olan Peker'in anlattıklarına göre, seçim sonucu protestoları günlerce sürmüş, hatta kalabalık polis gücüyle dağıtılmıştır (Karpaz, 2014, s. 252). CHP'nin yeni hükümeti kurması üzerine bu protestolar sona erse de hükümete karşı olan memnuniyetsizlik devam etmiştir.

Türk Demokrasi Tarihi'nde 'Hileli Seçim' olarak da adlandırılan 1946 seçimlerinden sonra başlayan iktidar ile muhalefet arasındaki gerginlik 1947 yılında zirveye ulaşmış ve 1947 yılının temmuz ayında yapılan meclis toplantısında Başbakan Peker'in, Menderes'e psikopat demesi ipleri koparan son olay olmuştur. Bu hakaret karşısında DP milletvekilleri topluca meclis salonunu terk etmiştir (Çolak, 2002, s. 10). O dönem cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü iki parti arasındaki gerginliği önlemek için yayınladığı 12 Temmuz Beyannamesi'nde şu sözleri kullanmaktadır;

...başlıca iki parti arasındaki temel farkın, yani emniyetin yerleşmesidir. Bu emniyet, bir bakımdan memleketin emniyeti anlamını taşıdığı için gözümde çok önemlidir. Muhalefet, teminat içinde yaşayacak ve iktidarın kendisini ezmek niyetinde olmadığından müsterih olacaktır. İktidar, muhalefetin kanun haklarından başka bir şey düşünmediğinden müsterih olacaktır. Büyük vatandaş kitlesi, iktidar şu partinin veya öteki partinin elinde bulunması ihtimalini vicdan rahatlığı ile düşünebilecektir (Ulus Gazetesi, 1947).

DP yöneticileri, İsmet İnönü'nün bu sözlerinden memnun kalsa da partiler arasındaki gerginliği bitirmek için yeterli olmamıştır. Bu olayın en önemli sonucu ise, 9 Eylül 1947'de Recep Peker'in istifa etmesi ve yerine 10 Eylül 1947 tarihinde Hasan Saka'nın başbakan olmasıdır. Ancak, geçen süre zarfında, istenilen başarı yakalanamadığı için, 14 Ocak 1949 tarihinde Hasan Saka hükümeti de istifasını vermiştir. İstifanın ardından yeni hükümet kurmakta zorlanan Halk Partisi'nin yardımına güçlü demokrasi oluşturmak niyetinde olan Şemsettin Günaltan yetişmiştir. Nitekim Günaltan'ın yaptığı ilk icraat DP Genel Merkezi'ni ziyaret etmek olmuştur. Bu hareket, başlarda DP tarafından iyi niyet göstergesi olarak (Özer, 2012, s. 54) kabul edilse de zaman içerisinde iki parti tekrar karşı karşıya gelmiştir. Çok partili hayata geçiş dönemi boyunca, CHP, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nda geri adım atma ve seçmeli din dersi uygulaması gibi birçok yeniliğe imza atarak, DP'nin anlayışına yaklaşmaya

⁶ Millet Partisi hakkında daha geniş bilgi için bkz. (Çiçek, 2014, s. 30).

çalışmış ve böylece partiler demokrasisinin, ikiz parti demokrasisine evrilmesine sebep olmuştur (Timur, 2003, s. 82).

16 Şubat 1950'de Milletvekilleri Seçim Kanunu'nun ve gizli oy, açık tasnif ilkesinin kabulünden sonra, 24 Mart 1950 tarihinde TBMM'de seçim kararı alınmıştır. 14 Mayıs 1950'de %89,3 katılım oranı (7.953.085 seçmen) ile gerçekleştirilen seçimlerin sonucu tablo 2'deki gibi olmuştur;

Tablo 2. 1950 Genel Seçim Sonuçları

PARTİLER	MİLLETVEKİLİ SAYISI	OY ORANI
Demokrat Parti	416	55.2%
Cumhuriyet Halk Partisi	69	39.6%
Millet Partisi	1	4.6%
Bağımsız	1	0.6%
Toplam	487	100%

Kaynak:(<https://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007>, adresinden 14 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.)

Tablo 2'den de görüldüğü üzere, 1950 seçimlerinden sonra meclise giren 487 milletvekilinden 416'sı Demokrat Parti, 69'u Cumhuriyet Halk Partisi, 1'i Millet Partisi ve 1'i Bağımsız vekillerden oluşmaktadır.

Sonuç itibariyle, 'Beyaz İhtilal' adı verilen 1950 seçiminde, halkın 'Yeter! Söz Milletindir!' demesiyle birlikte, 27 yıllık tek parti iktidarı dönemi sona ermiş ve çok partili hayata tam anlamıyla geçiş yapılmıştır (Kartal, 2003).

Öte yandan, demokrasiye geçiş süreci olarak da adlandırılan, savaşın bittiği 1945 yılı ile iktidarın değiştiği 1950 yılı arası demokratikleşme sürecinde yazılı basınında⁷ önemli bir yeri olduğu yadsınamaz bir gerçektir.

2.3. Demokrat Parti Dönemi (1950-1960)

Çok partili hayata geçiş sürecinde muhalefet partisi olarak 23 parti kurulmuş olsa da bu partilerin içinden CHP'nin en güçlü rakibi olmayı başaran DP, 17 Ekim 1948 ve 16 Ekim 1949 tarihinde yapılan ara seçimlere seçim güvenliği olmadığı gerekçesiyle katılmamıştır. 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan genel seçimlere ise katılmış ve bu seçimden %55,2 oy oranıyla galip çıkmıştır.

Yirmi yedi yıllık tek parti iktidarı döneminden sıkılmış olan halk, DP'nin seçimleri kazanmasını büyük sevinçle karşılamış (Çavdar, 1983, s. 2068) ve 22 Mayıs 1950 günü yapılacak meclis toplantısına, her şehirden, seçimi kazanan vekilleri törenle yollamıştır. Yapılan meclis toplantısında Celal Bayar cumhurbaşkanı, Refik Koraltan meclis başkanı seçilirken, Adnan Menderes başbakan olarak seçilmiş ve başbakan olarak hükümeti kurma görevini kısa sürede yerine getirmiştir.

⁷ Bahsi geçen gazeteleri 'Tan, Vatan, Akşam, Tasvir-i Efkâr, Tanin ve Cumhuriyet' gazeteleri oluşturmaktadır.

Kabinenin kurulmasından dört gün sonra Menderes Hükümeti, iktidar döneminde gerçekleştireceği icraatları DP meclis grubuna sunmuştur. Bu icraatlar;

- Hayatın ucuzlatılması
- Üretim hacminin ve istihdamın artırılması
- Maliyetlerin düşürülmesi
- Vergi adaletinin sağlanması
- Özel girişim alanının mümkün olduğu kadar genişletilmesi
- Gereksiz görülen devlet iktisadi teşekküllerinin kaldırılması
- Yabancı sermayenin teşvik edilmesi
- Grev hakkının kanunlaştırılması
- İşçilere ücretli izin ve tatil haklarının tanınması
- Memurların haklarının korunması
- Irkçılık ve komünizm gibi akımlarla mücadele edilmesi
- Barışçıl dış politikadan oluşmaktadır (Eroğul, 2003, s. 98).

Bu açıklamaların üzerine çok sayıda milletvekili görüş bildirmiştir. Bir kısım DP milletvekili hükümet programına olumlu bakarken; bir kısım DP vekili, Arapça ezan, halk evlerinin yeniden düzenlenmesi, doğu bölgelerine gereken önemin verilmesi gibi konular üzerinde durmuştur. Muhalefet partisi olan CHP vekilleri ise son sözün muhalefete bırakılmasını istemiş ancak isteklerinin reddedilmesi sonucunda meclis salonunu terk etmiştir. CHP'li vekillerin yanı sıra, 416 DP milletvekilinden 126'sı da oylamaya katılmamıştır. Katılmama sebeplerini ise, başbakan olarak Menderes'i istemedikleri ve hükümet programının yetersiz görmeleri olarak açıklamışlardır. Sonuç olarak, Menderes Hükümeti, 282 milletvekili oyuyla kabine güvenoyunu sağlamıştır.

DP, vaatleri arasında bulunan anti demokratik yasalarla getirilen sınırlamaların kaldırılacağı yönündeki vaatlerinin uygulama kısmına, 16 Haziran 1950 tarihinde Arapça ezan yasağının kaldırılmasıyla başlamıştır. Bunun akabinde yapılan, Çankaya köşkünün halka açılması, İnönü'nün treni ve yatının halkın hizmetine sunulması gibi uygulamalarla (Albayrak, 2004, s. 189) halkın sempatisini daha da kazanmayı başarmıştır. Zaman içerisinde bu uygulamalara, devlet dairelerine Atatürk portresini asmak ve Nazım Hikmet'i serbest bırakmak gibi uygulamalar da ilave edilmiştir. Bunun yanı sıra, dinin, toplum üzerinde etkili bir faktör olduğunu fark eden DP, din dersinin ilkokullarda okutulmasını da zorunlu kılmıştır. Yaptığı yenilikler ile kısa süre içerisinde büyük yol kat eden DP, 3 Eylül 1950 yılında yapılan belediye seçimlerinde 600 belediyeden 560'ını kazanmayı başarmıştır (TBMM, 1950).

1950-1954 yılları arasında altın yıllarını yaşayan DP, 1950 yılında yapılan genel seçimlerdeki başarısını korumak ve bu başarısını 1954 yılında yapılacak olan genel seçimlerde de devam ettirmek adına, 1953 yılında memurlara fazla maaş verilmesini öngören kanunu çıkarmıştır (Aslan, 2014, s. 73). Ayrıca, ABD'nin Marshall Yardımı adıyla Türkiye'ye yaptığı yardımların büyük bir kısmını, tarım sektörü için kullanmış ve böylece kırsal kesimin kendisine olan desteğini daha da arttırmıştır (Çağrı, 1996, s. 11).

DP iktidarının ikinci genel seçimi olan 2 Mayıs 1954 seçimlerinin yapılmasına, 11 Şubat 1954 tarihinde DP meclis grubunda karar verilmiştir (Bölükbaşı, 2005, s. 178).

Nitekim %88,6 katılım oranı (9.095.617 seçmen) ile 2 Mayıs 1954 tarihinde yapılan ve çoğunluk sistemi uygulanan seçimin sonucu, tablo 3'teki gibi olmuştur;

Tablo 3. 1954 Genel Seçim Sonuçları

PARTİLER	MİLLETVEKİLİ SAYISI	OY ORANI
Demokrat Parti	503	58.4%
Cumhuriyet Halk Partisi	31	35.1%
Cumhuriyetçi Millet Partisi	5	5.3%
Köylü Partisi	-	0.6%
Bağımsız	2	0.6%
Toplam	541	100%

Kaynak:(<https://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007>, adresinden 14 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.)

Tablo 3'ten de görüldüğü üzere, 1954 genel seçimlerine Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetçi Millet Partisi ve Köylü Partisi olmak üzere dört parti katılmıştır. Seçim sonuçlarına göre DP, 1950 yılı seçimlerinde sağladığı başarıyı daha da arttırarak, partisinden 503 milletvekilini meclise sokmayı başarmıştır. Dönemin önemli basın yayın organlarından olan Zafer Gazetesi, seçim sonucunu, 'Halk Partisi'nin Müthiş Hezimet'i' başlığıyla duyurmuştur. DP ise, bu seçimlere hile karıştırıldığını iddia etmiştir. Nitekim İnönü'ye göre bu seçimlerde, "CHP yenilmemiş, DP kazanmıştır" (Koçak, 2017).

1954 genel seçimlerinden büyük zaferle çıkan DP, tek başına iktidar olmanın kendisine verdiği güven ile otoriter bir tutum takınarak, karşıt görüşlere tahammülsüz tavır takınmaya başlamıştır (Bakan ve Özdemir, 2013, s. 14). Bu tavırları ve tavırların sonuçlarını, boykot etmek amacıyla 23 Eylül 1955 ve 13 Kasım 1955 tarihinde yapılan Belediye Seçimlerine, muhalefet partileri olan, Cumhuriyet Halk Partisi ve Cumhuriyetçi Millet Partisi katılmamıştır (Pancaroglu, 2006, s. 57-58).

Tarih 29 Kasım 1955'e geldiğinde ise, on yıllık geçmişe sahip DP en sert grup toplantısını gerçekleştirmiştir. Bu toplantıda Ticaret Bakanı Sıtkı Yırcalı başta olmak üzere birçok bakan görevinden istifa etmiş ve birçok milletvekili sert eleştirilerde bulunmuştur (Güzelipek, 2017, s. 85). Bu olayların karşısında dayanacak gücü kalmayan Adnan Menderes ise 30 Kasım 1955 tarihinde istifa etmiştir. Ancak, Celal Bayar'ın, hükümeti kurma görevini yine Adnan Menderes'e vermesi sonucu, yeni hükümet 8 Aralık 1955 günü Menderes tarafından kurulmuştur (Teksoy, 2013, s. 221).

1955-1956 yılları ise, Menderes için oldukça sarsıcı yıllar olmuştur. Muhalefet partilerinin yanı sıra, DP'den ayrılan bir kısım vekilin kurduğu Hürriyet Partisi, Menderes'e, 1958 yılında yapılacak olan genel seçimleri 1957 yılına almaktan başka çare bırakmamıştır. Bunun akabinde DP meclis grubunda, seçimlerin 27 Ekim 1957 tarihinde yapılması kararı alınmıştır. Seçimlerden önce yaşanan en önemli olay ise, eski Dışişleri Bakanı ve aynı zamanda DP'nin kurucularından olan Prof. Dr. Fuat Köprülü'nün "DP savunduğu ilkelerden ayrılmıştır" (Cumhuriyet Gazetesi, 1957) diyerek partiden istifa etmesi olmuştur. DP için zor

yılları başlatacak olan seçim, 12.078.623 kayıtlı seçmenden 9.250.949 seçmenin katılımıyla 27 Ekim 1957 tarihinde yapılmıştır. Bu seçimin sonucu ise tablo 4'teki gibi gerçekleşmiştir;

Tablo 4. 1957 Genel Seçim Sonuçları

PARTİLER	MİLLETVEKİLİ SAYISI	OY ORANI
Demokrat Parti	424	48.6%
Cumhuriyet Halk Partisi	178	41.4%
Cumhuriyetçi Millet Partisi	4	6.5%
Hürriyet Partisi	4	3.5%
Bağımsızlar	0	0%
Toplam	610	100%

Kaynak:(<https://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007> adresinden 14 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.)

Tablo 4'ten de görüldüğü üzere, 1957 genel seçimine katılan partiler; Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetçi Millet Partisi ve Hürriyet Partisi'dir. Bu partilerden birisi olan DP'nin oylarında önceki yıllara oranla hızlı bir düşüş gerçekleşmiş olsa da 1950, 1954, 1957 seçimleri olmak üzere üç seçimi üst üste kazanarak Türk Siyasal Hayatına adını yazdırmayı başarmıştır.

Seçimlerden bir kez daha galibiyetle çıkan DP'nin, 1 Kasım 1957 tarihinde gerçekleştirdiği meclis toplantısında, Celal Bayar bir kez daha cumhurbaşkanı seçilirken, meclis başkanlığına Refik Koraltan seçilmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 1957). Dönemin muhalefet partisi olan CHP'nin ise 1957 seçimleri ile meclisteki konumunu daha da arttırdığı açıkça görülmektedir.

Öte yandan, bu dönemde iki parti arasındaki çekişmeler gün geçtikçe artarak devam ederken hükümetin bütün çabalarına rağmen ekonomik denge sağlanamamış (Özer, 2012, s. 108) ve 4 Ağustos 1958 yılında Türkiye tarihinin ikinci devaluasyonu⁸ gerçekleşmiştir. Ekonominin en kötü seviyede olduğu 1958 yılında, ekonomik sorunlar giderek daha da artmış ve karaborsa, kuyruk gibi uygulamalar kendini göstermeye başlamıştır. Bunun akabinde, iktidarın izlediği politikalar giderek sertleşmiş ve muhalefet partilerinin çalışma koşulları engellenmeye başlanmıştır. Bu durum karşısında muhalefette partiler arası birleşmeye gidilirken, 1958 yılının ekim ayında Köylü Partisi ile Cumhuriyetçi Millet Partisi birleşmiş, kasım ayında ise Hürriyet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi'ne katılmıştır. Menderes ise bu birleşmeyi Haçlı İttifakı (Eroğul, 2003, s. 181) olarak değerlendirmiş ve bu birleşmeye cevap niteliğinde olan Vatan Cephesi'nin kurulmasını istemiştir. Bu cephenin kurulmasıyla birlikte iki taraf arasındaki gerginlik daha da artmış ve ülkenin kaosa sürüklenmesine sebep olmuştur (Bulut, 2009, s. 10).

Bunun akabinde, 12 Ocak 1959 günü yapılan CHP 14.Kurultayı'nda, parti, hak, özgürlük ve modern hukuk devletinin gereklerini içeren İlk Hedefler Beyannamesi'ni⁹ yayınlamış ancak toplumun özgürlükten ziyade ekonomik refaha önem verdiğini bilen DP, bu beyannameyi dikkate almamayı tercih etmiştir (Tuğluoğlu, 2017, s. 302).

⁸ Detaylı bilgi için bkz. <https://www.sozcu.com.tr/2018/ekonomi/devaluasyon-nedir-turkiyenin-devaluasyon-gecmisi-oub1-2428308/> adresinden 18 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.

⁹ İlk Hedefler Beyannamesi hakkında daha geniş bilgi için bkz. (Tuğluoğlu, 2017, s. 277-310).

Menderes'in 1959 yılının şubat ayında Londra'da uçak kazası geçirmesi ve İnönü'nün kaza sonrasında Menderes'e geçmiş olsun dileklerini bizzat ileterek onu tren garında karşılaşması olayları biraz olsun yumuşatsa da Celal Bayar'ın 'CHP'ye güven olmaz' demesi sonucu olaylar tekrar eski halini almıştır. Nitekim 1959 yılının Nisan ayında 46 milletvekili ile Ege bölgesinde geziye çıkan İnönü'nün, ilk durak yeri olarak, Yunan Ordusu Başkumandanı Trikopis'i esir aldığı yer olan Uşak'ı seçmesi ve basın bu olayı Büyük Ege Taarruzu başlığıyla lanse etmesi DP taraftarlarını fazlasıyla rahatsız etmiştir. İnönü'ye tezahürat yapan halk ile halkı dağıtmak için güç kullanan polis arasında çatışma çıkması ve sözlü hakaretlerin yanı sıra DP savunucusu olan bir partizan tarafından İnönü'ye taş atılması iktidar ve muhalefet arasındaki gerginliği arşa çıkarmıştır. Uşak'tan sonraki durağı Manisa ve Manisa'dan sonraki durağı İzmir olan İnönü, bu tür olayların kendisini yıldıramayacağını ifade eden konuşmalar yapmayı da ihmal etmemiştir. Ancak bu olayları basına lanse eden gazetenin yazıldığı matbaanın basılması ve tahribata uğratılması sonucu İnönü, 4 Mayıs 1959'da İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştır. Bu olaylar üzerine İstanbul'a dönen İnönü'nün Topkapı Surları yakınlarında da saldırıya uğraması iktidarı son derece rahatsız etmeye başlamış ve 6 Mayıs 1959 tarihinde DP Meclis Grubu olağanüstü toplantı gerçekleştirmiştir. Bu toplantıda bazı milletvekilleri, İnönü'yü "memleketi ihtilale sürüklemek" suçuyla itham etmiş ve kesinlikle politika dışına atılması gerektiğini savunmuştur (Albayrak, 2004, s. 526).

Tarih, 11 Eylül 1959'u gösterdiğinde, CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek ve beraberinde üç milletvekilinin gittiği Çanakkale'de protestolar ile karşılaşması ve muhalefet partisine mensup bazı milletvekillerinin gözaltına alınması iktidar-muhalefet ilişkisinde önemli bir dönüm noktası olmuştur (Bulut, 2009, s. 136). DP ve muhalefet arasındaki gerginliği asıl zirveye çıkaran olay ise 3 Nisan 1960 tarihinde Kayseri'nin Yeşilhisar ilçesinde meydana gelen Yeşilhisar olayıdır¹⁰.

Gelişen tüm bu olaylar karşısında, muhalefetin giderek güçlenmesinden rahatsız olan DP, en güçlü rakibi olan CHP'den kurtulmak ve etkisiz hale getirmek amacıyla 18 Nisan 1960 tarihinde Tahkikat Komisyonu'nu kurmuştur. 27 Nisan 1960 tarihinde çıkardığı 7468 sayılı yasa ile geniş yetkiler tanınan (Esen, 2010, s. 21) komisyonun yaptığı ilk icraat, TBMM tutanaklarının yayımlanmasını yasaklamak olmuştur.

Kanunun kabul edilmesinden bir gün sonra, 28 Nisan 1960 tarihinde İstanbul'da öğrenci olaylarının başlaması ve bu olayların büyümesi üzerine hükümet gece sokağa çıkma yasağı ilan etmiş ve İstanbul Üniversitesi geçici süreyle tatil edilmiştir. Olaylar, 29 Nisan 1960 tarihinde Ankara'ya da sıçramış ve "Menderes istifa, diktatörlük kahrolsun!" sözleri sarf eden öğrencilerin bulunduğu binaya polis tarafından ateş açılmıştır (Giritlioğlu, 1965, s. 129). Bu olaylara oldukça sinirlenen Menderes ise,

Bunlar nizam ve devlete karşı gelmenin ne demek olduğunu anlamakta gecikmeyeceklerdir. Zavallı başlarını nizamın sarsılmaz kayalarına vurarak kendilerine gelecekler ve korkarım ki o zaman bu bedbahtlar biraz geç kalmış olacaklardır (Eroğul, 2003, s. 246) demiştir.

Menderes'in son gezisi olan 25 Mayıs 1960 tarihindeki Eskişehir gezisinde, kendisini karşılayan hava subaylarının başbakana arkasını dönerek onu protesto etmesi ve konuşma

¹⁰ Yeşil Hisar olayları hakkında daha geniş bilgi için bkz. (Aslan, 2014, s. 117).

sırasında hoparlörünün telinin kesilmesi gibi olaylar aslında yakın gelecekte olacak olayların habercisi niteliğindedir. Nitekim 27 Mayıs 1960 tarihinde, TSK'ya mensup otuz yedi subay tarafından gerçekleştirilen darbeye Menderes Kütahya'da, Bayar ise Çankaya'da derdest edilmiş, DP'nin siyasi yaşamı sona erdirilmiştir.

3. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Demokrat Parti'nin (DP) İktidar Dönemlerine Ait Etik Olmayan Davranışları

Bu bölümde, 1923-1950 yılları arasında iktidarda bulunan CHP ile 1950-1960 yılları arasında iktidarda bulunan DP'nin etik dışı uygulamaları tarihten verilen örnekler aracılığıyla açıklanmaya çalışılacaktır. Bu uygulamalardan bazıları; Yassıada Yargılamalarında TCK'nın 146.maddesine göre anayasayı ihlal suçu olarak nitelendirilen ve devlet aleyhine işlenmiş suçlar kapsamında açılan Anayasayı İhlal Davası'nı¹¹ kapsamaktadır.

3.1. Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Siyasal Yolsuzluk Davası: Yavuz-Havuz Meselesi

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk siyasal yolsuzluk davası olan ve Yavuz-Havuz Davası olarak bilinen, Osmaniye Vekili ve Bahriye Eski Bakanı İhsan Bey ile Bilecik Milletvekili Fikret Bey'in Yavuz Zırlı'nın onarım ihalesinde yolsuzluk yaptığı iddiasıyla Yüce Divan'da yargılanıp hüküm giymeleri ile sonuçlanan olaydır (Mehmetefendioğlu ve Gürel, 2014). 16 Nisan 1928 tarihinde sonuçlanan davada eski bakan İhsan Bey hakkında görevi kötüye kullanmak ve rüşvet alma girişiminden iki yıl hapis ve iki yıl memuriyetten men cezasına karar verilmiştir (Gençosman, 1976; Tan, 2005, s. 186).

3.2. Ticaret Vekili Ali Cenani Bey Davası: Zahire Yolsuzluğu

1924-1926 yılları arasında Ticaret Vekilliği yapan Ali Cenani Bey'in yaptığı resmi olmayan sözleşme ve anlaşmalar Cumhuriyet tarihinin ikinci yolsuzluk davası olarak tarihe geçmiştir. Bu dava süreci, Cenani Bey'in görevini kötüye kullanmaktan zimmetine para geçirmeye, vekâlete tahsis edilen 500.000 lirayı asıl amacı dışında Ankara ve Adapazarı'ndaki bazı fabrikaların inşa ve ihyasında kullanmaya kadar birçok meseleyi kapsamaktadır (Kocaman, 2006).

Yüce Divan'da yargılanan ikinci milletvekili olan Ali Cenani Bey'in hakkında açılan davanın 14 Mayıs 1928 tarihinde sonuçlanmasının akabinde Cenani Bey'in görevi suiistimalden dolayı bir ay hapis ile dört ay rütbe ve memuriyetten mahrumiyetine karar verilmiştir (Akan, 2016, s. 135).

3.3. Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1946 Seçimleri Akabinde Basın Yasağı Uygulaması

DP'nin seçimde hile yapıldığını ve iktidar partisi tarafından üzerinde baskı kurulduğunu iddia etmesi üzerine, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı seçimler üzerine tartışma açan ya da açmaya kalkışan basına karşı seçimleri tartışmayı yasaklamış ve bu yasağa uymayan gazeteleri de kapatmıştır (Koçak, 2017, s. 42; Kubilay ve Pehlivan, 2019, s. 36).

¹¹ Bu çalışmada, Yassıada Yargılamaları kapsamında 'Anayasa'yı ihlal davası' olarak görülen 'CHP'nin mallarına el konulması, Kırşehir'in ilçe haline getirilmesi, milletvekilleri seçim kanununun demokrasiye aykırı şekilde değiştirilmesi, toplantı ve gösterilerin kısıtlanması ve Tahkikat Komisyonu'nun kurulması ile komisyona olağanüstü yetkiler verilmesi' davaları incelenmiş olup, diğer davalara konunun muhtevası nedeniyle yer verilmemiştir.

3.4. Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1950 Yılında Yapılan Seçimlerde Hakkâri İlinden Tam Oy Alması

1950 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde 19.302 kayıtlı seçmen bulunan Hakkâri'de 12.384 kişi oy kullanmış ve seçimleri kazanan CHP 12.384 oy almıştır (YSK, 1950).

Bu verilerden kesin bir sonuç elde edilememekle birlikte DP adayı Mithat Eriş'in son anda adaylıktan çekilmesi ve CHP adayı Selim Seven'in tek başına seçime katılarak milletvekili seçilmesi (Atlı, 2013, s. 535) ile ilgili şüpheler ve seçimlere hile karıştırıldığı iddiaları günümüzde dahi tartışılmaya devam edilmektedir.

3.5. 5830 Sayılı Yasa ile Halkevlerinin Kapatılması (11 Ağustos 1951)

Halkevlerinin kapatılmasını öngören 5830 sayılı yasanın, 8 Ağustos 1951 tarihli oturumda, mecliste 340 evet oyu alması sonucu, yasa 11 Ağustos 1951 tarihli Resmî Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiş ve böylece DP cephesinden CHP ile bağdaşmış olarak görülen Halkevleri kapatılmıştır. Halkevlerinin kapatılmasıyla ilgili konuşan İnönü, "İktidarın yirmi yıllık bir feyiz ocağını günlük politika arzularına kurban etmesi zihinleri durduracak bir faciadır." (Vakit Gazetesi, 1951) diyerek konuyu özet niteliğinde ifade etmiştir.

3.6. 6051 Sayılı Kanun ile 5680 Sayılı Basın Kanunu'nun 36. Maddesinin Birinci Fıkrasında Yapılan Değişiklik (23 Şubat 1953)

Bu yasa ile gazetecilerin ceza alması kolaylaştırılmış, verilen para cezaları artmış ve ilanların dağıtımı ile ilgili matbaalara mali açıdan baskı kurulmuştur (Demirel, 2011, s. 201).

1954 yılında bu kanun daha da genişletilerek basın mensuplarının ispat hakkı ortadan kaldırılmış ve yazılarında muhalefet partisini savunan birçok gazeteci ispat hakkı bulunmaksızın mahkûm edilmiştir (Kabacalı, 1994, s. 238).

CHP Tokat Milletvekili Faruk Ayanoğlu, Demokrat Parti'nin iktidara geldikten sonra basın kuruluşları ve gazetecilere yönelik yaptırımlarını, haklarında adli takibat yapılan gazeteci, hüküm giyenleri, para ve kapatma cezalarını öğrenmek için bir soru önergesi vermiştir. Dönemin Adalet Vekili Esat Budakoğlu ise bu konu hakkında 1950-1958 yılları arasında toplam 811 gazetecinin hüküm giydiğini, 9 basın yayın organının kapatıldığını (*Yeni Sabah, Halkçı, Ulus, Medeniyet, Dünya ve Vatan Gazeteleri ile Kim, Altı Ok, Akis Dergisi*) ve gazetecilerin çeşitli oranlarda para cezası aldığını söylemiştir (Deniş, 2021, s. 40).

3.7. 6195 Sayılı CHP'nin Haksız İktisaplarının Hazineye İadesi Hakkında Kanun (16 Aralık 1953)

CHP'nin parti binalarına, eşya ve araçlarına, Ulus Gazetesi ve matbaasına kısacası partinin tüm mal varlığına el koyulmasını öngören kanun tasarısını eleştiren CHP İstanbul İl Başkanı İlhami Sancar, DP'nin "Devri sabık yaratmayacağız", "hukuk devleti kuracağız" diyerek iktidara geldiğini ancak iktidara geldiği ilk günden itibaren CHP'yi ortadan kaldırmak için uğraştığını iddia etmiştir (Uyar, 2017, s. 88). Bu bağlamda, bir bildiri yayımlayan Sancar, tasarının, Anayasa'ya, İnsan Hakları Beyannamesi'ne, millet iradesine ve DP tüzüğüne aykırı olduğunu ileri sürmüştür. Ancak, bütün bunlar sonuç vermemiş ve 14 Aralık günü 341 milletvekilinin kabul oyu ile CHP'nin Haksız İktisaplarının Hazineye İadesi Hakkında Kanun kabul edilmiştir. 15 Aralık'ta Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından da

onaylanan kanun, 16 Aralık 1953'te Resmî Gazete' de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (Uyar, 2017, s. 89).

DP'nin 'revanşist' tarza sahip olduğunu gösteren söz konusu kanun (Kuyaş, 2002, s. 294), Anayasa Mahkemesi'nin 11 Ekim 1963 tarihli ve 963/124 sayılı kararıyla mülga edilmiştir.

3.8. Kırşehir'in İlçe Haline Getirilmesi (30 Mayıs 1954)

1954 seçimlerinden sonra iktidarını sağlamlaştıran DP'nin ilk icraatı, DP'ye oy vermediği gerekçesiyle il olan Kırşehir'i 30 Mayıs 1954 tarihinde ilçe konumuna düşürmek¹² ve akabinde Nevşehir iline bağlamak olmuştur (Atayakul, 2007, s. 230). Ancak Kırşehir, 1957 seçimleri öncesi oy kaygısı taşıyan DP tarafından 12 Haziran 1957 yılında tekrar il statüsüne kavuşturulmuştur.

3.9. 5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bazı Maddelerinin Kaldırılmasına Dair Kanun (13 Haziran 1954)

Bu kanun ile bir parti tarafından reddedilen bir adayın sonraki seçimlerde başka partiden aday olmasının yasaklanması, devlet memurlarının aday olabilmesi için altı ay önce görevinden istifa etmesinin zorunlu hale getirilmesi, muhalefet partilerinin karma liste oluşturulmasının yasaklanması ve devlet radyosundan yararlanmaktan mahrum bırakılması gibi değişiklikler yapılmıştır¹³.

3.10. 6761 Sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu (30 Haziran 1956)

30 Haziran 1956 tarihli 6761 sayılı kanun ile siyasi partilerin ve vatandaşların seçim dönemi haricinde toplantı ve gösteri yürüyüşü yapması yasaklanmıştır. Ayrıca bu kanun, açık hava toplantılarının yasaklanması, kapalı yerde yapılacak toplantıların en büyük mülki amirin iznine bağlanması, gösteri yürüyüşlerinde nutuk söylenmemesi ve suça teşvik edici hareketlerin yapılmaması gerektiğini, aksi takdirde kalabalığın dağıtılması için silah kullanılacağını da açıkça ifade etmiştir (Tuğluoğlu, 2016, s. 155-185).

3.11. Tahkikat Komisyonu'nun Kurulması (18 Nisan 1960)

18 Nisan 1960 yılında, muhalefetin kanuni sınırlarını zorladığına ilişkin DP'nin iddialarını soruşturmak için kurulan Tahkikat Komisyonu'nun üyelerinin tamamının DP'lilerden oluşması ve bu komisyona verilen olağanüstü yetkiler çerçevesinde basına sansür uygulama ve komisyonun çalışmalarına engel olanlara hapis cezası verebilme yetkisinin bulunması, Anayasa'ya aykırılık teşkil etmektedir (İnan, 2008, s. 121-122).

Bütün bunların yanı sıra;

- 1950 yılında yapılan Konya Kadınhanı İlçe Kongresinde, fes ve sarık giyimine izin verilmesi, tekke ve zaviyelerin tekrar açılması ve birden fazla evlenmeye izin verilmesi

¹² Nitekim Menderes, 27 Mayıs 1960 İhtilali'nin ardından yapılan Yassıada Mahkemeleri'nin duruşmasında Kırşehir'in ilçe haline getirilme kararını, 'fahiş hata' olarak nitelendirmiştir.

¹³Konu hakkında daha detaylı bilgi için; bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d10/c001/tbmm10001015ss0023.pdf> adresinden 21 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.

gibi laiklik ve cumhuriyet karşıtı isteklerin il ve ilçe kongrelerinde gündeme gelmesi (Öymen, 2009, s. 171),

- 1950 yılında bir Devlet Bakanı'nın katıldığı Çorum İl Kongresinde bazı delegelerin kadın resimlerinin yasaklanması, kadın memurların işten çıkarılmasını önermesi ve bu önerilerin kongrece kabul edilmesi (Çizmeli, 2007, s. 203),

- DP'nin Kore'ye asker gönderme konusunda muhalefete danışmaması hatta muhalefetin yetki meclise aittir itirazını değerlendirmeye dahi almaması (Gül, 2014, s. 8),

- 8 Ağustos 1951 tarihinde DP Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver'in mecliste yaptığı konuşmada Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk'e diktatör demesi (Meydan, 2017, s. 209),

- CHP milletvekili Hüseyin Cahit Yalçın'ın 9 Eylül 1951 tarihinde Ulus Gazetesinde yazdığı 'Gözü Kapalı Oy Verme' başlıklı yazısı yüzünden DP'lilerin meclisteki üstünlüğü sayesinde milletvekili dokunulmazlığını kaldırmalarını talep etmeleri DP'nin ilk baskı işaretlerinden olup (TBMM Tutanak Dergisi, 1951; İlyas, 2018, s. 357),

- DP daha muhalefet cephesindeyken grev hakkının işçilere verilmesi gerektiğini savunmasına ve grev hakkı ile ilgili kanun tasarısı hazırlatmasına rağmen, on yıllık iktidar döneminde bu hakkı hiç yasallaştırmaması hatta kanun tasarısını meclise dahi sunmadan geri çekmesi (Şağan, 2014, s. 12),

- 1954 genel seçimlerinden sonra, CHP ile yakınlığı bilinen bürokrasinin, hükümete olan karşıtlığını ortadan kaldırmak için, devlet memurlarını görevden alma ve erken emekliye sevk etme yetkisini hükümete veren kanunun kabul edilmesi (Ahmad, 1976, s. 126),

- 1954 genel seçimlerinden 1961 yılına kadar geçen sürede muhalefetin radyodan sesini duyurmasının DP yönetimi tarafından imkânsız hale getirilmesi (Kubilay ve Pehlivan, 2019, s. 30),

- Menderes'in 1955 yılında DP meclis grubundaki arkadaşlarına "Siz isterseniz hilafeti bile getirebilirsiniz" diye hitap etmesi (Aydemir, 2000, s. 258) ve 20 Ekim 1957 tarihinde Adana'da "İstanbul'u ikinci Mekke, Eyüp Sultan Camisini de ikinci Kâbe yapacağız" vaatli konuşma yapması" (Özçelik, 2012, s. 103),

- DP döneminde sanayi alanında yapılan yatırımların iktisadi faydalılıktan çok oy kaygısıyla belirlenmesi ve particilik, adam kayırma gibi adımlara yönelmesi (Keskin, 2012, s. 122) etik olmayan davranışlar arasında sayılabilmektedir.

Özetle, CHP'nin 1946 seçimlerinde yapılan yolsuzlukları basına yansıtılmasını engellediği gibi, benzer baskının 1957 seçimlerinden sonra DP tarafından uygulanması (Kaçmazoğlu, 2012, s. 27) DP'nin tek partili döneme ait eleştirdiği birçok hatayı, 1950 sonrası iktidara gelince kendisinin sürdürdüğüne işaret etmektedir (Ahmad, 1976, s. 134).

SONUÇ

29 Ekim 1923 yılında halk için yeni bir yönetim şekli olan Cumhuriyet'in ilan edilmesinin hemen akabinde yapılan ilk seçimde oybirliği ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu Cumhurbaşkanı olarak Mustafa Kemal Paşa seçilirken, Mustafa Kemal ile yakın siyasal iş birliği içerisinde bulunan İsmet Paşa ise Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk hükümetini kurmakla görevlendirilmiştir. Öte yandan, 431 Sayılı yasa ile 3 Mart 1924 tarihinde ulusal, laik ve demokratik değerler ile çelişen halifeliğin kaldırılması Türkiye Cumhuriyeti'nin en önemli olaylarından biri olmakla birlikte bu olay Türk Devrimi'nin yolunu açan bir gelişme niteliğini de taşımaktadır.

Mustafa Kemal, Eylül 1923'te kurulan Halk Fırkası'nın tek başına demokratik ortam yaratamayacağı düşüncesiyle 1925 yılında Terakkiper Cumhuriyet Fırkası'nın, 1930 yılında ise Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasını teşvik etmiştir. Ancak çeşitli sebeplerle çok partili yaşama geçiş denemeleri başarısız olmuş ve 1924 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası, 1935 yılında ise Cumhuriyet Halk Partisi adını alan kurucu parti, ilk muhalefet partisi olan Milli Kalkınma Partisi'nin kuruluşuna dek ülkedeki tek parti olma özelliğini devam ettirmiştir.

1945 yılında 4753 Sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun çıkarılması 7 Ocak 1946 yılında Celal Bayar'ın önderliğinde Koraltan, Menderes ve Köprülü tarafından DP'nin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Kurulmasıyla birlikte çok partili hayata geçişi tam anlamıyla sağlayan DP, zamanla CHP'nin en güçlü rakibi olmuştur. CHP'den koparak, partiyi kuran dört mebustan ikisi olan Adnan Menderes orta sınıfın toprak sahibi grubunu temsil ederken, Celal Bayar orta sınıfın cumhuriyetçi yönünü ve finansal grubunu temsil etmektedir. Nitekim 1950 seçimlerinden sonra DP'nin %55,2 oy oranıyla iktidara gelmesiyle birlikte Cumhurbaşkanı Celal Bayar olurken, Başbakan Adnan Menderes olmuştur.

1950-1954 yılları arasında altın yıllarını yaşayan DP, 1950 yılında yapılan genel seçimlerdeki başarısını korumak ve bu başarısını 1954 yılında yapılacak olan genel seçimlerde de devam ettirmek adına, ABD'nin Marshall Yardımı adıyla Türkiye'ye yaptığı yardımların büyük bir kısmını, tarım sektörü için kullanmış ve böylece kırsal kesimin kendisine olan desteğini daha da arttırmıştır. Nitekim DP 1954 genel seçimlerinde, 1950 yılı seçimlerinde sağladığı başarıyı daha da arttırarak, oy oranını %58,4'e yükseltmiştir.

1954 genel seçimlerinden büyük zaferle çıkan DP, tek başına iktidar olmanın kendisine verdiği güven ile otoriter bir tutum takınarak, karşıt görüşlere tahammülsüz tavır takınmaya başlamıştır. Bu tavırları ve sonuçlarını, boykot etmek amacıyla 23 Eylül 1955 ve 13 Kasım 1955 tarihinde yapılan Belediye Seçimlerine, muhalefet partileri olan, Cumhuriyet Halk Partisi ve Cumhuriyetçi Millet Partisi katılmamıştır. 1955-1956 yılları ise, Menderes için oldukça sarsıcı yıllar olmuştur. Muhalefet partilerinin yanı sıra, DP'den ayrılan bir kısım vekilin kurduğu Hürriyet Partisi, Menderes'e, 1958 yılında yapılacak olan genel seçimleri 1957 yılına almaktan başka çare bırakmamıştır.

27 Ekim 1957 tarihinde yapılan seçimlerden bir kez daha galibiyetle çıkan DP için artık zor yıllar başlamıştır. Ekonomik sorunlar artan boyutta kendisini gösterirken, 4 Ağustos 1958 tarihinde devalüasyon gerçekleşmiştir. Bunun akabinde, iktidarın izlediği politikalar giderek sertleşmiş ve muhalefet partilerinin çalışma koşulları engellenmeye başlanmıştır. Bu durum

karşısında muhalefette partiler arası birleşmeye gidilmiştir. Menderes ise bu birleşmeye cevap niteliğinde olan Vatan Cephesi'nin kurulmasını istemiştir. Bu cephenin kurulmasıyla birlikte iki taraf arasındaki gerginlik daha da artmış ve ülkenin kaosa sürüklenmesine sebep olmuştur.

1959 yılının Nisan ayında İnönü'ye Uşak gezisi sırasında taş atılması ve Topkapı Surları yakınlarında saldırıya uğraması, CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek ve beraberinde üç milletvekilinin gittiği Geyikli kasabasında protestolar ile karşılaşması ve muhalefet partisine mensup bazı milletvekillerinin gözaltına alınması iktidar-muhalefet ilişkisinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. DP ve muhalefet arasındaki gerginliği zirveye çıkararak olay ise 3 Nisan 1960 tarihinde Kayseri'nin Yeşilhisar ilçesinde meydana gelen Yeşilhisar olayı olmuştur. DP, en güçlü rakibi olan CHP'yi etkisiz hale getirmek amacıyla 18 Nisan 1960 tarihinde Tahkikat Komisyonu'nu kurmuş ve bu komisyona geniş yetkiler tanımıştır. Nitekim Anayasa'ya aykırılık teşkil eden bu komisyon, DP'nin sonunu getirmiş ve 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleştirilen askeri darbeye Adnan Menderes ile Celal Bayar teslim alınmış ve Demokrat Parti'nin siyasi yaşamı sona erdirilmiştir.

Mamafih çalışmayı kapsayan 1923-1960 yılları arasında CHP'nin iktidar olduğu dönemde karşısında uzun soluklu muhalefet partisinin yer almaması, DP'nin ise karşısında birçok muhalefet partisinden bulunması başta olmak üzere değişen dönem ve gelişen teknoloji DP döneminde yaşanan etik dışı davranışların halka daha fazla sirayet etmesine neden olmuştur. Kısacası, ister Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden sonraki CHP iktidarı, ister DP iktidarı olsun her iki dönemde siyasi etik açısından ayrı ayrı incelendiğinde, her iki partinin de iktidar dönemlerinde yolsuzluk ve hile başta olmak üzere birçok etik dışı davranışının olduğu saptanmıştır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma içerisinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları, akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, bu çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, çalışmanın özgün olduğunu bildiririm. Aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Bu çalışma tek yazar tarafından hazırlanarak ortaya konulmuştur.

Çıkar Beyanı

Bu çalışmanın hazırlanmasında çıkar çatışması yaşanacak herhangi bir durum bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (1976). *Türkiye’de çok partili politikanın açıklanmalı kronolojisi (1945-1971)*. Bilgi Yayınevi.
- Akan, H. (2016). Erken cumhuriyet döneminde bir yolsuzluk olayı: Ali Cenani bey davası. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (The Journal of Social and Cultural Studies)*, (3), 135-153.
- Akdere, O. (2010). 1946 genel seçimleri ve sonuçları üzerinde iktidar ve muhalefet partileri arasında yapılan tartışmalar. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 26(76), 1-26.
- Albayrak, M. (2004). *Türk siyasi tarihinde demokrat parti (1946-1960)*. Phoenix Yayınları.
- Anayasa Mahkemesi. (1963). 4.12.1963 tarih ve E.1963/124, K.1963/243. (11572) . Resmi Gazete.
- Arda, B. (2004). *Bilim etiği ve bilim tarihi*. Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Aslan, E. (2014). *Türkiye’nin iç siyasetinde demokrat parti (1950-1960)*. [Yüksek lisans tezi]. Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Atatürk Araştırma Merkezi. (1997). *Atatürk’ün söylev ve demeçleri (I-III)*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Atayakul, F. A. (2007). *Türkiye’de demokrat parti döneminde genel seçimler (1950-1954-1957)*. [Yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Atlı, C. (2013). 1950 yılı kars milletvekilliği ve belediye seçimleri. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (51), 517-540.
- Aydemir, Ş. S. (2000). *İkinci adam III. cilt 1950–1964 (6.baskı)*. Remzi Kitabevi.
- Ayman Güler, B. (2015). Siyasal etik. <https://www.aydinlik.com.tr/koseyazisi/siyasal-etik-17724> adresinden 05 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.
- Bakan, S. ve Özdemir, H. (2013). Türkiye’de 1946-1960 dönemi iktidar-muhalefet ilişkileri: Cumhuriyet halk partisi, demokrat parti’ye karşı. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(1), 373-397.
- Bölükbaşı, D. (2005). *Türk siyasetinde anadolu fırtınası Osman Bölükbaşı*. Doğan Kitap.
- Bulut, S. (2009). Üçüncü dönem demokrat parti iktidarı (1957-1960): Siyasi baskılar ve tahkikat komisyonu. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 125-145.
- Cumhuriyet Gazetesi (1957). Kurucu prof. Fuat Köprülü demokrat partiden istifa etti. <https://gpa.eastview.com/cumhuriyet/newspapers/cumh19570908-01> adresinden 13 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.
- Cumhuriyet Gazetesi (1957). Büyük millet meclisi bugün açılıyor. Dp grubu dün adaylarını seçti. <https://gpa.eastview.com/cumhuriyet/newspapers/cumh19571101-01> adresinden 13 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.
- Cumhuriyet Halk Partisi (1939). *Chp beşinci büyük kurultay zabıtları (29 Mayıs 1939- 3 Haziran 1939)*. Ulus Basımevi.

- Cumhuriyet Halk Partisi (1935). Chp tarihi. <https://www.chp.org.tr/haberler/chp-tarihi> adresinden 12 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.
- Çağrı, E. (1996). Ortaya çıkışı ve uygulanışıyla marshall planı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 51(1), 275-288.
- Çavdar, T. (1983). Demokrat parti. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* (s. 2060-2075) içinde. İletişim Yayınları.
- Çevik, M. (2014). Parti devlet anlayışlı yönetim örneği; Recep Peker ve chp genel sekreterliği. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkishor Turkic*, 9(4), 303-313.
- Çiçek, M. (2014). *Cumhuriyetçi köylü partisi ve türk siyasi hayatındaki yeri*. [Yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Çizmeli, Ş. (2007). *Menderes demokrasi yıldızı?.* Arkadaş Yayıncılık.
- Çolak, F. (2002). Türkiye’de çok partili hayata geçiş ve demokrat parti (1945-1950). *Türkler*. (Ed. H. C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca). Yeni Türkiye Yayınları.
- Demirel, T. (2011). *Türkiye’nin uzun on yılı: Demokrat parti iktidarı ve 27 mayıs darbesi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Deniş, H. E. (2021). 27 mayıs 1960 darbesi sürecinde akis dergisi’nin tutumu. *İnsan ve İnsan Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi*, 8(29), 31-48. <https://doi.org/10.29224/insanveinsan.930501>
- Erler Bayır, Ö. (2011). Türkiye’de çok partili hayata geçiş sürecinde solda partileşme. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (45), 45-72.
- Eroğul, C. (2003). *Demokrat parti tarihi ve ideolojisi*. İmge Kitabevi Yayınları.
- Esen, S. (2010). 18 nisan 1960 tarihli tahkikat komisyonu. *Mülkiyet Dergisi*, 34(267), 167-192.
- Gençosman, K. Z. (1976). *Yakın tarihimizde yolsuzluk ve rüşvet olayları*. ŞDL Yayınları.
- Giritlioğlu, F. (1965). *Türk siyasi tarihinde cumhuriyet halk partisi’nin mevkii*. Ayyıldız Matbaası.
- Gül, T. (2014). Ulusal basında Türkiye’nin Kore’ye asker gönderme kararı. *Pamukkale Üniversitesi Belgi Dergisi*, (7), 871-879.
- Güzelipek, Y. A. (2017). Demokrat parti döneminde parti içi muhalefet ve kırılma anları: Tarihsel bir analiz. *Journal of History Studies*, 9(3), 77-92. <https://doi.org/10.9737/hist.2017.542>
- Haytaoğlu, E. (2015). 1945’te çok partili siyasi hayata geçişte bir ilk: Milli kalkınma partisi. <https://www.altayli.net/1945te-cok-partili-siyasi-hayata-geciste-bir-ilk-milli-kalkinma-partisi.html> adresinden 3 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.
- İlyas, A. (2018). Siyaset-basın düzleminde muhalif bir şahsiyet olan Hüseyin Cahit Yalçın’ın dokunulmazlığının kaldırılması. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(59), 352-359. <https://doi.org/10.17719/jisr.2018.2643>
- İnan, S. (2008). *Yakın dönem türk politik tarihi*. Anı Yayıncılık.

- Kabacalı, A. (1994). *Türk basınında demokrasi*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2012). *Demokrat parti dönemi toplumsal tartışmaları*. Doğu Kitabevi.
- Karpat, K. (2010). *Türk demokrasi tarihi*. Timaş Yayınları.
- Karpat, K. (2014). *Türk siyasi tarihi*. Timaş Yayınları.
- Kartal, C. B. (2003). Türk siyasal hayatında "beyaz ihtilal" 1950 seçimleri. *Atatürk Dergisi*, 3(4), 265-280.
- Kaştan, Y. (2006). Türkiye cumhuriyeti'nde tek partili dönemden çok partili döneme geçişte CHP'nin yönetim anlayışındaki gelişmeler(1938-1950). *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 123-138.
- Keskin, Y. Z. (2012). Demokrat parti iktidarı ve günümüze yansımaları. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (1), 107-130.
- Kılavuz, R. (2003). *Kamu yönetiminde etik ve bir sorun alanı olarak yozlaşma*. Seçkin Yayınları.
- Kocaman, M. A. (2006). *Basında Ali cenani bey ve Mahmut muhtar paşa*. [Yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkilap Tarihi Enstitüsü.
- Koçak, C. (2017). *Demokrat parti karşısında chp: Bir muhalefetin analizi*. Timaş Yayınları.
- Kongar, E. (2016). *21.yüzyılda Türkiye: 2000'li yıllarda Türkiye'nin toplumsal yapısı* (48. Basım). Remzi Kitabevi.
- Kubilay, Ç. ve Pehlivan, M. (2019). Demokrat parti ve radyo: Bir ıslahat girişimi (1954). *Ankara Üniversitesi İlefl Dergisi*, 6(1), 27-60. <https://doi.org/10.24955/ilef.574360>
- Kuyaş, A. (2002). *Tarih 2002*. TÜSİAD Yayınları.
- Lexpera. (1945). 4753 çiftçiyi topraklandırma kanunu. <https://www.lexpera.com.tr/resmi-gazete/metin/ciftciyi-topraklandirma-kanunu-6032-4753> adresinden 15 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Limoncuoğlu, A. (2018). Türkiye'de üçüncü yolun başı: Millet partisi (1948). *The Academic Elegance*, 5(10), 145-155.
- Mehmetefendioğlu, M. ve Gürel, C. N. (2014). Yavuz-havuz davası. *Tarih Okulu Dergisi*, 7(19), 233-267. <https://doi.org/10.14225/Joh527>
- Meydan, S. (2017). *El-cevap*. İnkilap Kitabevi.
- Öymen, A. (2009). *Öfkeli yıllar*. Doğan Kitap.
- Özçelik, M. H. (2012). 1938-1960 yılları arasında Atatürk devrimlerine karşı faaliyetlerle mücadele. *Humanities Sciences*, 7(4), 315-335.
- Özer, İ. (2012). *Demokrat parti dönemi siyasi ve sosyal hayat*. İskenderiye Yayınları.
- Özmen, A. (2022). Siyasette etiğin imkanına yönelik bir tartışma. *Düşünce Dünyasında TÜRKİZ Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (61), 57-80.
- Pancaroglu, A. F. (2006). *Yakın tarihimizde millet partisi olgusu (1948-1977)*. [Yüksek lisans tezi]. Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Pieper, A. (1999). *Etiğe giriş*. Ayrıntı Yayınları.
- Sözcü Gazetesi. (2018). Devaluasyon nedir? Türkiye'nin devaulasyon geçmişi. <https://www.sozcu.com.tr/2018/ekonomi/devaluasyon-nedir-turkiyenin-devaluasyon-gecmisi-oub1-2428308/> adresinden 18 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.
- Şağan, A. (2014). Demokrat parti iktidarı ve grev hakkı. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(7), 108-128.
- T.C. Kamu Görevlileri Etik Kurulu. (2020). Etik rehberi. <https://www.etik.gov.tr/media/3l4ds2po/etik-rehber-yerel-yonetimler.pdf>. adresinden 13 Haziran 2023 tarihinde alınmıştır.
- Tan, N. (2005). Atatürk ve siyasi etik. *Erdem Dergisi*, 15(44), 181-193.
- Taşkıran, C. (1994). Atatürk döneminde demokrasi denemeleri (1925-1930). *Atatürk Yolu Dergisi*, 4(14), 255-265.
- TBMM Tutanak Dergisi. (1951, 21 Kasım). Kars milletvekili Hüseyin Cahit Yalçın'ın milletvekilliği dokunulmazlığının kaldırılması hakkında başbakanlık tezkeresi ve anayasa ve adalet komisyonlarından kurulan karma komisyon raporu. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d09/c014/tbmm09014063ss0156.pdf> adresinden 12 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.
- TBMM. (1950). Türkiye cumhuriyeti milletvekili genel seçimleri-1950 yılı genel seçimlerinde demokrat partinin il bazında aldığı oy ve oranları. https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.secim_parti_iller?p_secim_yili=1950&p_parti=12 adresinden 9 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.
- Tekelioğlu, Y. (1983). Toprak reformu ve Türkiye uygulamaları. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 13-56.
- Teksoy, G. B. (2013). Grup toplantı tutanaklarında demokrat parti. *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, (36), 211-228.
- Timur, T. (2003). *Türkiye'de çok partili hayata geçiş*. İmge Kitabevi Yayınları.
- Tuğluoğlu, F. (2017). CHP'nin 14.kurultayı ve ilk hedefler beyannamesi. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 15(60), 277-210.
- Tuğluoğlu, F. (2016). Demokrat partinin toplantı ve gösteri yürüyüşleri kanunu ve zile hadisesi (17 Ekim 1958). *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* (15), 155-185.
- Ulus Gazetesi. (1947). Cumhurbaşkanı İnönü'nün beyannamesi, 12.07.1947. <https://aturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/12-temmuz-beyannamesi/> adresinden 15 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.
- Uyar, H. (2017). *Demokrat parti iktidarında chp (1950-1960)*. Doğan Yayıncılık.
- Vakit Gazetesi. (1951). Müsadere kanunun müdafaasını yaparken başbakan, halk partisine ve İnönü'ye şiddetle hücum etti. <https://www.medya14.net/mudurnu-halkevi-ve-calismalari-makale,905.html> adresinden 16 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.

Varlık, Ü. ve Ören, B. (2001). *Seçim sistemleri ve Türkiye’de seçimler*. Der Yayınları.

YSK. (1950). 1950-1977 yılları arasında yapılan milletvekili genel seçimleri. <https://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007> adresinden 14 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.

YSK. (1950). Hakkari milletvekili seçim sonuçları (1950-1977). <http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1950-1977/Hakkari.pdf> adresinden 23 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.

Yurdsever Ateş, N. (1998). *Türkiye cumhuriyeti’nin kuruluşu ve terakkiperver cumhuriyet fırkası*. Der Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Political ethics refers to the principles and methods that those who govern and those who are governed should follow in state and country governance. Justice, equality, impartiality, transparency and merit constitute an important part of these principles, and political leaders, who are the decision and policymakers of countries, are expected to act in accordance with ethical principles while making decisions and policies. The behaviors of political leaders who act away from these principles affect all segments of the society and this effect brings along many negative elements for the country.

One of the periods in which these effects were most visible was the period of political parties in power between 1923 and 1960. During this period, many parties were founded against the Republican People's Party (CHP), the founding party of the Republic of Turkey, such as the Progressive Republican Party, the Free Republican Party, the Ahali Republican Party and the National Development Party. However, the first effective opposition started with the Democrat Party (DP), founded on January 7, 1946.

On July 21, 1946, the first test of the transition to multi-party life, the first election in which the single-tier electoral system was applied for the first time. In this election, CHP remained the ruling party with 85.4% of the vote, while DP, which participated in the elections for the first time, managed to become the strongest opposition party with 13.1%. The tension between the government and the opposition that started after the 1946 elections, continued unevenly until the 1950 elections, also known as the White Revolution.

The elections held on May 14, 1950, following the adoption of the Parliamentary Election Law on February 16, 1950 and the principle of secret ballot and open classification, changed the whole balance. DP managed to become the ruling party with 55.2% of the vote, while CHP became the opposition party for the first time in history with 39.6%. In order to maintain and further increase its success, the DP, whose government was popular between 1950 and 1954, first enacted a law providing for higher salaries for civil servants. Subsequently, it used a large part of the Marshall Aid for the agricultural sector and further increased the support of the rural population.

On May 2, 1954, in the elections held under the majority system, the opposition CHP received 35.1% of the votes, while the ruling DP received 58.4% of the votes. In this process, the DP

started to adopt an authoritarian attitude with the effect of being in power alone and became intolerant of opposing views. In addition to the opposition of the parties actively involved in politics, the establishment of the Hurriyet Party by some deputies who left the party left the DP with no choice but to move the general elections to 1957 from 1958.

In the general election held on October 27, 1957, the DP won for the third time with 48.6% of the votes against the CHP, which remained the opposition party with 41.4% of the votes. In the election that would start the difficult years for the DP, it is clearly seen that the party's votes dropped while the CHP increased its position in the parliament.

On August 4, 1958, Turkey's second devaluation took place, and as the rivalry between the two parties continued to increase every day, economic problems gradually increased and practices such as black market and queues began to manifest themselves. In addition, the policies pursued by the DP's became harsher and the working conditions of the opposition parties hindered. In the face of this situation, while there was an inter-party unification on the opposition front, the DP considered this unification as the Crusader Alliance and established the Patriotic Front against this unification. With the establishment of this front, the tension between the two parties increased further and the country was plunged into turmoil.

The incident that brought the tension between the DP and the opposition to its peak was the Yeşilhisar incident on April 3, 1960. In this process, the DP, disturbed by the growing power of the CHP, established the Investigation Commission on April 18, 1960 to get rid of it. The Commission's first action was to ban the publication of the minutes of the Grand National Assembly of Turkey, which led to an increase in violence across the country turned Adnan Menderes into a dictator in the eyes of the public. As a matter of fact, the protest of Menderes, who visited Eskişehir on May 25, 1960, by the officials in the welcoming committee by turning their backs and turning off the loudspeaker during his speech was actually a warning for the DP for the events that would take place in the near future. As a result, in the military coup staged on May 27, 1960, Adnan Menderes was captured in Kutahya and Celal Bayar was captured in Cankaya, ending the political life of the DP.

Finally, in this article, the unethical practices of the CHP, which was in power between 1923-1950, and the DP, which was in power between 1950-1960, are tried to be explained through examples given from history. Examples include the first political corruption case of the Republic of Turkey, Yavuz-Havuz Case, the Zahir Corruption of Trade Deputy Ali Cenani Bey, CHP's ban on the press and receiving full votes from Hakkari province. Among the events that took place during the DP government, the closure of the People's Houses, the abolition of the right of proof for members of the press, the confiscation of the assets of the CHP, the turning Kırşehir into a district, the unfree provisions in the laws enacted in the amendments to the law and the Investigation Commission, which constitutes a violation of the Constitution, are examined in detail. In addition to these incidents, the DP's investments made with the concern of votes rather than economic interests during the period it was in power and its anti-women and anti-republican discourses at congresses are among the unethical behaviors identified.

THE EFFICIENCY OF PARTICIPATION AND CONVENTIONAL BANKING IN TURKIYE: A STOCHASTIC FRONTIER APPROACH

Çağlar HAMARAT¹

Abstract

The efficiency of conventional and participation banks in Türkiye between 2011 and 2016 is examined in this research using stochastic frontier analysis (SFA). The primary goals of this research are the analysis of the Turkish banking system's cost-effectiveness, a comparison of the efficacy of conventional and participation banks. The empirical research was based on a sample that included panel data for three participation banks and 23 commercial banks that had been in operation continuously. The one-step approach permits control of firm- and country-specific variables as well as Shariah-compliant banking directly in the estimated frontier, allowing any differences in technology and output that are caused by differences in the two banking systems' operational characteristics. According to the SFA statistics, participation banks are less efficient than regular banks overall. According to the findings, inflation and interest rates are statistically significant for the chosen external factors and negatively affect Turkish banks' cost-effectiveness, particularly between 2012 and 2014.

Keywords

Banking
Technical Efficiency
Stochastic Frontier Analysis
Panel Data

Article Info

Research Article

Received : 11.08.2023
Accepted : 13.10.2023
Online Published : 15.02.2024
DOI : 10.58702/teyd.1341253

¹Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, e-posta: caglar.hamarat61@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7469-9983.

TÜRKİYE'DE İSLAMİ VE GELENEKSEL BANKACILIĞIN ETKİNLİĞİ: STOKASTİK SINIR YAKLAŞIMI

Öz

Bu çalışmada 2011-2016 yılları arasında Türkiye'deki konvansiyonel ve katılım bankalarının etkinliği stokastik sınır analizi (SFA) kullanılarak incelenmiştir. Bu çalışmanın temel amacı, Türk bankacılık sisteminin maliyet etkinliğinin analizi, konvansiyonel ve katılım bankalarının etkinliğinin karşılaştırılmasıdır. Ampirik araştırma, sürekli faaliyette olan üç katılım bankası ve 23 ticari banka için panel verileri içeren bir örneğe dayanmaktadır. Tek adımlı yaklaşım, iki bankacılık sisteminin operasyonel özelliklerindeki farklılıklardan kaynaklanan teknoloji ve çıktı farklılıklarına izin vererek, tahmin edilen sınırdan doğrudan Şer'i uyumlu bankacılığın yanı sıra bankaya ve ülkeye özgü değişkenlerin kontrolüne izin vermektedir. SFA analiz sonuçlarına göre, katılım bankaları genel olarak normal bankalardan daha az verimlidir. Bulgulara göre, enflasyon ve faiz oranları seçilen dış faktörler için istatistiksel olarak anlamlıdır ve özellikle 2012-2014 yılları arasında Türk bankalarının maliyet etkinliğini olumsuz etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler

Bankacılık
Teknik Etkinlik
Stokastik Sınır Analizi
Panel Veri

Makale Hakkında

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi : 11.08.2023
Kabul Tarihi : 13.10.2023
E-Yayın Tarihi : 15.02.2024
DOI : 10.58702/teyd.1341253

Citation Information: Hamarat, C. (2024). The efficiency of participation and conventional banking in Turkey: a stochastic frontier approach. *Journal of Society, Economics and Management*, 5 (1), 56-79.

Kaynakça Gösterimi: Hamarat, C. (2024). Türkiye'de islami ve geleneksel bankacılığın etkinliği: stokastik sınır yaklaşımı. *Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, 5 (1), 56-79.

INTRODUCTION

With sustained expansion, the Turkish economy has done well in the recent decade. The Turkish financial system has boosted the economy due to its prominence. The financial crises that Turkey has experienced in recent years show how the financial sector has affected the economy. Before the global financial crisis, the Turkish economy had multiple internal and foreign financial crises, so it knows how important financial markets are and how to avoid collapse.

Effective supervision and the latest reforms and regulations made the banking sector the most dominant sector in the financial system and made it more efficient and profitable than other financial institutions (BAT, 2013, p. 20). Foreign banks were interested, and several new banks joined the industry. The government implemented structural changes to address the growing interest in the financial sector, particularly banks (Saltoğlu, 2012, p. 78). The administration also proposed making Istanbul a financial centre. To achieve this, most state-owned bank offices were relocated to Istanbul (Dizkırıcı, 2012, p. 74). These innovations have expanded the financial industry, attracting additional institutions (Güner and Yılmaz, 2021, p. 47).

These changes have attracted participation banks. Türkiye has a big Muslim population, although participation banks made up a small portion of the financial sector. People lost faith in traditional banks following the financial crisis. Participation banking gained popularity with conservative clientele and society. Additionally, trade links with Islamic nations, notably the affluent Gulf countries, need this growth. Therefore, the Turkish government has established a plan to raise participation banks' share of sector assets and supply world-class financial products and services to make Türkiye an Islamic financial centre (PBAT, 2015, p. 18).

The rising interest in participation banking in Türkiye necessitates financial players' analysis of its mechanism, efficiency, and drivers. Thus, participation banks' economic and financial efficiency should be compared to conventional banks (Ahmad and Rahim Abdul Rahman, 2012, p. 247). This article compares SFA efficiency with appropriate tests for 2011–2016 Turkish participation and conventional banks to produce valid and accurate findings.

This research makes two literary contributions. First, it compares conventional and participation bank cost efficiency. Turkish conventional bank efficiency analysis is well-researched, whereas participation bank efficiency analysis is not. Second, this is one of the first studies to assess both internal (bank-specific) and external (macroeconomic and structural) determinants of conventional and participation bank efficiency in Türkiye.

Section 1 gives a short review of the Turkish economy and the financial sector, including capital norms and recent changes. Section 2 evaluates current research on the effectiveness of the two banking systems in Türkiye and elsewhere. Data and technique are described in Section 3. Section 4 presents the empirical study's findings and investigates efficiency's causes. Section 5 presents results and concludes.

1. Türkiye's Economy and Finance

The economic recovery and financing incentives have helped banks' balance sheets rise. Banks are resilient to liquidity risk, and they have renewed short-term foreign loans with long-term resources in recent years. The banking industry is more resistant to global liquidity shocks due to longer maturity foreign loans. Banks' liquid assets against worldwide market volatility look robust enough to react to bad eventualities. Including cash and deposits. Long-term bonds and equity-denominated instruments have increased due to positive international market conditions (CBRT, 2017, p. 26).

The banking sector's profitability metrics have continued to grow in the new year, after flattening out in the fourth quarter of 2016. Examining income-expense accounts, net interest income growth, primary expenditure austerity, and securities, foreign exchange, and derivative transaction profitability is favourable.

1.1. Turkish Banking Sector

As of the study period, Türkiye has 52 banks: 34 deposit banks, 13 investment and development banks, and 5 participation banks. Banking Law No. 5411:

Deposit banks: Financial entities that take deposits and lend money in their own names and accounts;

Development and investment banks: Financial entities that focus on completing their unique legislation and making loans;

Participation banks: Financial entities that gather money via participation accounts and issue loans under particular criteria.

The Bank Regulation and Supervision Agency (BRSA) and Central Bank of Republic of Türkiye oversee the Turkish banking sector. BRSA's major responsibility is to supervise, regulate, and manage international standards for financial markets, institutions, and consumers within national criteria and needs. BRSA is a Basel Committee on Banking Supervision and Islamic Financial Services Board member. However, CBRT, the country's monetary authority, prints banknotes and implements monetary and exchange rate policy. The major goal of CBRT is price stability for financial stability.

The Turkish banking system branches declined by 24, although staff climbed by 176, according to the BRSA. As of March 2017, there are 11,723 branches and 211,062 employees. The Turkish economy and banking sector received severe internal and external shocks in 2016, but a strong balance sheet framework, healthy shareholders' equity, and the banking sector management's experience and effective communication and collaboration with the BRSA and Central Bank limited the impact. Banking assets reached TL 2,731 billion (USD 776 billion) in 2016, with fixed exchange rates up 8%. The total assets-to-GDP ratio was roughly 105% (BAT, 2017, p. 19).

Türkiye's banking system accounts for 81% of the financial sector's assets. Loans make up 64% and securities 13%. The highest proportion of liabilities is deposits (53%), followed by bank borrowing (19%) and repo funds (4%). March 2017 non-cash loans were TL 578 billion.

In 2017, the loan was TL 183 trillion and the deposit TL was 152 trillion. The deposit credit conversion rate is 1.21 (BAT, 2017, p. 22).

Non-performing loans (NPL) increased somewhat due to economic issues, with the NPL ratio to total loans rising to 3.3%, namely 2.9% in corporate loans and 4.3% in retail loans. With a 15.6% capital adequacy ratio and a few NPLs, the banking sector was solid. Additionally, banking sector interest income was TL 56 billion and cost was TL 28 billion last year. The Turkish banking industry earned TL 14 billion during this time. The BRSA limits on commissions and fees pressured profitability, yet all banking organisations' net profit improved and return on assets was 1.42% and equity was 13.95% last year (CBRT, 2017, p. 32).

1.1.1. Turkish Participation Banking

To study the history of participation banking in Türkiye, one must first explain the distinctions between participation and conventional banking. Participation banking prohibits interest, financing sectors illegal and unsuitable under Shariah law, such as drugs and alcohol, and risk and uncertainty.

Profit-loss sharing regulations supplement this. All financial transactions must be based on genuine economic activities and physical assets (Beck et al., 2013, p. 436). In practice, Islamic scholars have established dependent payment forms including discounting with fees that replace interest rate payments. The basic components of both systems are similar nowadays (Batır et al., 2017, p. 91).

Participation banking has grown worldwide since the 1960s, although Turkish financial markets are new to it. It has grown because to favourable public attitudes, declining faith in traditional banks following the 2001 and 2008 global financial crisis, and a desire to attract Gulf area cash. Participation banking in Türkiye is new, but government goals and public sensibilities have allowed it to acquire credibility in the previous decade. Despite its rising popularity, participation banking has a modest share of the financial industry due to its low market penetration and severe rivalry with traditional banks. Türkiye's traditional financial capital system is older than other Muslim majority nations' and did not modernise in the recent century. The significance of participation banking in the economy will rise since Türkiye has a significant Muslim population and may attract investors from the affluent Arab Gulf area, who have a lot of liquid cash and are religiously conservative (Hardy, 2012, p. 11).

Participation banks in Türkiye began operations in 1985 to release 'under the pillow' financial valuables that cannot be included in the national economy under interest-free financing rules for different reasons. Special financing houses (SFHs) founded participation banks. Al Baraka Türk, the first SFH, was created in 1985 after routine modifications. Later, Kuveyt Türk was created in 1989. Law No.5411 of Banking Law made SFH a participation bank in 2005 (PBAT, 2015, p. 63).

In 2016, the participation banking industry grew despite turbulent and tough micro and macro conditions. Türkiye's participation banks have TL 141.2 billion in assets (PBAT, 2017, p. 72). Participation banks had 14,466 employees and 1005 branches in 2016, accounting for 8% of the banking market. Türkiye has higher participation banking potential than Malaysia, Indonesia, and the Gulf nations, where at least 50 participation banks operate, due

to its population and 6% market share with five participation banks. The Participation Banks Association of Türkiye (PBAT) will work hard to provide participation banks 15% market share by 2025 (PBAT, 2017, p. 58).

1.2. Turkish Banking System Capital Norms

The Turkish banking capital rules framework began in 2006. The prudential framework for all banks was upgraded to reflect Basel II, Basel II.5, and Basel III criteria and enhanced in 2015 and 2016. The BRSA conducted a thorough Basel-standards examination of its domestic rules in early 2015. After submitting the altered self-assessment and updated rules, the assessment team validated them and approved modifications in 2016 with the CBRT and Turkish Ministry of Development.

Basel capital requirements classify equity as tier 1 capital. In 2015, the CET1 ratio was 13.2% and the weighted average capital ratio 15.5%. The analysed period had core tier 1 ratio between 12 and 14%.

The core tier 1 ratio fluctuated between 2011 and 2016 due to rising currency and interest rates. This is because exchange rates raise the risk banks must reserve, while interest rates decrease the value of ready-to-sell assets. Thus, the unanticipated exchange rate and interest rate increases reduced Turkish banking sector capital adequacy. This was also true for the liquidity coverage ratio (LCR), which ensures banks have enough liquidity to survive 30 days of liquidity crisis.

This study used liquid assets to total assets and total deposits with borrowing rates to approximate the LCR. Since 2011, Turkish banks' liquid assets have been substantially influenced by currency rate and interest rate fluctuations. Moreover, the net stable funding ratio (NSFR) encourages banks to keep long-term stable financing resources in proportion to their liquid assets to decrease transformation and maturity risk (Chiaramonte and Casu, 2017, p. 146).

2. Literature Review

Efficiency searches and measurements are done in real economy industries using the institutional approach to corporate microeconomics. In general, efficiency studies investigate deviations from the frontier, which predicts the 'efficient frontier' and efficiency loss. The frontier production techniques and assumptions about inefficiency distribution determine the strategies utilised. Frontier studies may overcome financial ratio study limitations. These studies estimate the frontier of best bank practices that other banks may use to improve efficiency (Eisenbeis et al., 1999, p. 111). An efficient frontier separates good and bad producers. In this frontier literature, parametric and non-parametric techniques are important. The most popular parametric technique is stochastic frontier analysis, while the major non-parametric approach is data envelopment analysis (DEA).

Charnes et al. (1978, p. 436) introduced the DEA technique, a linear programming approach that evaluates efficiency without affecting cost, profit, or manufacturing process (Isik and Hassan, 2002, p. 259). Despite this benefit, DEA prevents measurement mistakes and random shocks in inefficient model variables. SFA is for cross-sectional data and has a production function. The key assumption of this model is that adding an error term to the

conventional production or cost function creates two components. This technique enables non-controlled external factors and the inefficiency term to be modelled, which is a major benefit. The frontier analysis literature is led by Farrel (1957, p. 258). Aigner et al. (1977, p. 26), Altunbas et al. (2001, p. 1934), Battese and Coelli (1992, p. 155; 1995, p. 327), Coelli et al. (1998, p. 173), Kumbhakar and Lovell (2000, p. 83) and Meeusen and van den Broeck (1977, p. 439) created, utilised, and tested this approach.

There are several efficiency notions. Technical efficiency assesses a bank's capacity to maximise output with fixed inputs. The ratio of observed output to ideal output shows how much observed output must grow to make the bank 100% technically efficient. Technical efficiency was expanded by Farrel (1957, p. 272), who included allocative efficiency (price efficiency). Banks may choose the optimum technical efficiency input and output vector based on input-output pricing. Leibenstein (1966, p. 405) advocated combining technical and allocative efficiencies to quantify economic efficiency. Based on economic optimisation, economic efficiency considers pricing, competition, cost, profit, and both. Leibenstein (1966) discusses x-inefficiency in cost efficiency. Kwan and Eisenbeis (1997, p. 125) describe this as 'deviations from the production efficient frontier which displays the maximum possible output for a given quantity of input'. Bank efficiency studies concentrate on cost efficiency rather than technical efficiency since cost efficiency is a key step towards long-term profit efficiency (Delis et al., 2009, p. 196).

2.1. Turkish Bank Efficiency Studies

Turkish bank efficiency studies have mostly used DEA rather than SFA. Ertuğrul and Zaim (1999, p. 103) and Öniş (1995, p. 261) use DEA to examine the efficiency impact of deregulation on Turkish banks. The data show that Turkish banks were more efficient post-liberalisation. Financial deregulation in the late 1980s improved bank efficiency. Turkish bank efficiency during 1988–1996 is extensively studied by Isik and Hasan (2002, p. 263). Their research estimates using parametric and non-parametric methods. According to their findings, technical inefficiency in Turkish banking is the fundamental culprit, not diseconomies of scale-induced allocative inefficiency. They find that international banks in Türkiye are more efficient than local ones.

In contrast, Kasman (2002, p. 13) uses a three-input, three-output Fourier flexible cost function specification to study cost efficiency, technological development, and scale economies in the Turkish banking system from 1988 to 1998. The research confirmed that the average yearly inefficiency of Turkish banks improved throughout the analysed period, despite a major inefficiency issue. The analysis also found economies of scale in the sample.

Yildirim (2002, p. 2295) uses the DEA approach to study Turkish commercial banks' size and technical efficiency from 1988 to 1999. They found that scale efficiency was the major cause of inefficiency and technical efficiency was variable owing to the Turkish economy's unpredictability. Efficient banks were more profitable, and bank size was connected to scale and technological efficiency. In another research, Isik and Hasan (2002, p. 268) utilise DEA to examine how market structure, ownership, governance, and control affect Türkiye bank efficiency. They investigate 1988, 1992, and 1996 and validate their 2002 findings that international banks outperform local banks. The report also shows that efficiency, not

technology, has driven productivity growth in all Turkish banks. Increasing efficiency has also relied on improved resource management rather than scaling. Using the model for technical inefficiency effects with SFA, Demir et al. (2005, p. 404) discover critical parameters to establish technical efficiency differentials between Turkish commercial banks pre- and post-liberalisation. They observed that bank size, ownership, loan quality, and profitability positively and significantly affect technical efficiency.

The research by El-Gamal and İnanoğlu (2005, p. 657) examines Turkish bank efficiency from 1990 to 2000. Their findings show that state banks used workers inefficiently. They also say overseas banks are more efficient than local ones. Özkan-Günay and Tektaş (2006, p. 423) analyse bank efficiency before and after the 1994 crisis. Their 1990–2001 analysis includes non-public commercial banks. The analysis indicated a steady decline in bank efficiency. Thus, they showed that the 1994 and late 1990s crises deteriorated bank efficiency. Denizler et al. (2007, p. 186) use DEA to examine bank efficiency pre- and post-liberalization, comparable to Demir et al. (2005, p. 407) and Ertuğrul and Zaim (1999, p. 112). The research found that liberalisation policies decreased bank efficiency and scale difficulties in the Turkish banking sector. The second portion of the analysis shows that this reduction was linked to Türkiye's rising macroeconomic instability.

Aysan and Ceyhan (2008, p. 1598) found that branch count decreases efficiency. Efficiency and bank capitalization in the Turkish banking system from 1990 to 2006 were positively correlated. Fukuyama and Matousek (2011, p. 82) demonstrate that financial restructuring initiatives improved bank efficiency from 2001 to 2004, but they gradually decreased after 2004. Their findings show that the 2000 crisis significantly affected bank efficiency. Similar to Fukuyama and Matousek (2011, p. 88), Özkan-Günay (2012, p. 95) shows that restructuring strategies significantly and gradually improve deposit bank efficiency. They also discover that Türkiye deposit banks' management effectiveness was unaffected by the global crisis. Assaf et al. (2013, p. 511) examine Turkish bank productivity and efficiency from 2002 to 2010. They demonstrate that Turkish banks' productivity increases were positive throughout the sample period, even while efficiency growth was negative, notably following the 2008 global crisis.

2.2. Bank Efficiency Comparisons

Despite the enormous number of bank efficiency studies, few compare conventional and participation banks, notably in Türkiye. Bader et al. (2008, p. 38) used DEA to analyse the income, profit, and cost efficiency of 37 conventional and 43 participation banks in 21 countries between 1990 and 2005. The research found no substantial efficiency differences between participation and conventional banks. Johnes et al. (2009, p. 8) and Srairi (2009, p. 19) find that conventional GCC banks are more efficient than participation banks. Srairi (2009, p. 23) shows superior cost and profit efficiencies utilising SFA, whereas Johnes et al. (2009, p. 11) show excellent technical efficiency in traditional banks using DEA. Hassan et al. (2009, p. 53), like Bader et al. (2008, p. 57), find no substantial differences in overall efficiency between participation and conventional banks.

Ahmad and Luo (2010, p. 364) compare participation bank efficiency to conventional bank efficiency, including the financial crisis. Participation banks are more technically efficient

than normal banks but less allocatively efficient. Technological and managerial efficiency helped conventional banks beat participation banks in all efficiency parameters, according to Ahmad and Rahim Abdul Rahman (2012, p. 250). Johnes et al. (2014, p. 97) used DEA and metafrontier analysis to study 18 nations from 2004–2009. The DEA findings support Bader et al. (2008, p. 62) and Hassan et al. (2009, p. 57), which show that participation and conventional banks have similar overall efficiency. Sillah and Harrathi (2015, p. 145) use DEA to evaluate conventional and participation banks in the six GCC nations from 2006 to 2012. There is no indication of efficiency difference between the two bank types.

In Türkiye, a few academics study conventional and participation bank efficiency. Between 2007 and 2013, Yılmaz and Günes (2015, p. 388) found that participation banks were more technically efficient than conventional banks. Batır et al. (2017, p. 93) found that participation banks had greater efficiency than conventional banks from 2005–2013, according to DEA analysis findings.

All Türkiye investigations show that efficiency comparison study for both banking kinds is insufficient. Thus, this research compares the effectiveness of conventional and participation banks in Türkiye to address this large gap. SFA detects bank-specific and macroeconomic factors that impact bank efficiency.

3. Data and Methods

3.1. Data

This empirical research analyses 2011–2016 consolidated income statements and balance sheets of Turkish participation and conventional banks. A study was conducted between 2011 and 2016 because it was a period in which access to data was possible, participation in banking became widespread, and interest in this type of banking partially increased. When needed, conventional and participation banks export yearly accounting data from the Orbis Bank database, the SNL Financial database, and their annual financial reports. The Orbis database verifies bank categorization with PBAT and the Bank Association of Türkiye. BAT provides industry-specific data for traditional banks, whereas PBAT provides participation bank data.

Performance analysis requires homogeneous production units with equivalent resources and services. Investment and development banks were omitted from this analysis because of their tiny market share, non-depository purposes, and distinct structure (Işık and Hassan, 2002, p. 263). Thus, this analysis comprises 23 continuously running commercial banks (10 privately owned, 3 state owned, and 10 foreign banks) and three participation banks that account for almost 90% of Turkish banking sector assets. 22 of the 27 banks in the sample are publicly listed, which is recommended for analysis. The final data set includes 160 bank observations.

Inflation rate, GDP per capita, GDP price deflator, and GDP growth are the macroeconomic indicators analysed from the World Bank World Development Indicator database and the Central Bank of the Turkish Republic and Turkish Statistical Institute websites. Real interest rate is computed using Fisher equation. The data are then checked for reporting mistakes, inconsistencies, and missing numbers.

3.2. Method

3.2.1. Stochastic Frontier Analysis

The SFA technique of Aigner et al. (1977, p. 32) and Meeusen and Van den Broeck (1977, p. 442) is used to compare the efficiency of two banking systems in this research. SFA offers several benefits over DEA or DFA. Even if a model variable is unrelated, it will have little influence on the efficiency rate computation. SFA permits stochastic shocks and efficient separation of noise and pure inefficiency, unlike DEA, which classifies the whole deviation as inefficiency. Thus, it controls exogenous influences like inefficiency on the cost frontier structure and estimates measurement errors and random events' impacts on the model (Kumbhakara and Lovell, 2000, p. 157).

SFA-based efficiency studies employ two major methods. First, a 'one-step' method analyses the impacts of border and environmental variables on efficiency concurrently using a Battese and Coelli (1995, p. 330) model for inefficiency effects. The second important literary method is a 'two-step' strategy. This method calculates the frontier and then uses regression analysis to determine the link between bank-specific characteristics and inefficiency scores (Altunbas et al., 2001, p. 1939). The two-step technique ignores environmental effects on frontier estimate (Maudos et al., 2002, p. 41). The two-step process has various drawbacks, according to Coelli et al. (1998, p. 273) and it biases efficiency estimations (Abdul-Majid et al., 2010, p. 32). Given the discussion, this study uses the Battese and Coelli (1995, p. 330) model to estimate efficiency using the one-step approach because it allows direct control of country- and firm-specific factors and Shariah-compliant banking in the estimated frontier by allowing technology and output differences due to operating characteristics.

This article uses a one-step cost efficiency analysis because banking cost efficiency estimates reveal an ability to assure services without squandering supplies due to allocative or technological inefficiency (Fethi and Pasiouras, 2010, p. 194). If seen from three angles, it may also indicate financial progress. First, structural, institutional, and state policy-related banking incentives and limitations increase cost efficiency. Second, although cost efficiency may directly boost macroeconomic development, it will encourage the bank to charge the debtor less. Participation banks may compete with traditional banks by reducing their profit-sharing ratio. Third, cost efficiency may be related to other bank performance aspects that affect the economy via more productive lending but are not readily assessed in bank statistics (Zuhroh et al., 2015, p. 1126).

The study's cost function includes country-specific environmental macro variables:

$$TC_{i,t} = f(p_{i,t}, y_{i,t}, e_{i,t}) + \varepsilon_{i,t} \quad (1)$$

$TC_{i,t}$ measures the total cost of bank i at time t , $f(p_{i,t}, y_{i,t}, e_{i,t})$ represents the cost frontier, and $\varepsilon_{i,t}$ represents the error term. Cost efficiency often uses a trans log cost function (Berger and Mester, 1997, p. 913):

$$\ln TC_{i,t} = \alpha_0 + \sum_{i=1}^n a_i \ln y_{it} + \sum_{j=1}^n \beta_j \ln p_{jt} + \frac{1}{2} \sum_i \sum_i^k \sigma_{ik} \ln y_{jt} \ln y_{kt} + \frac{1}{2} \sum_j^m \sum_h^m \gamma_{jh} \ln p_{jt} \ln p_{ht} + \sum_i \sum_j^m \delta_{ij} \ln y_{it} \ln p_{jt} + v_{it} + u_{it} \quad (2)$$

Where $y_{j,it}$ is the output vector, $p_{j,it}$ is the input price, and β is an unknown parameter vector to estimate. Linear homogeneity limitations are difficult to enforce, according to cost efficiency literature. Pasiouras et al. (2009, p. 298) normalise the dependent variable and all input prices by one. The cost function is restricted to linear homogeneity of second-order parameters, unlike this work (Goddard et al., 2013, p. 356).

The marginal cost of inputs and outputs must be positive, and the well-structured cost function must be non-increasing, convex for constant input levels, non-decreasing, and concave for fluctuating input prices (Goddard et al., 2013, p. 358). Following Yıldırım and Phillippatos (2007, p. 132), input prices are subject to regular constraints of symmetry and linear homogeneity.

$$\begin{aligned} \gamma_{jh} &= \gamma_{hj} \\ \sum_j^m \beta_j &= 1 \quad \sum_j^m \gamma_{jh} = 0 \quad \sum_j^m \delta_{ij} = 0 \end{aligned} \quad (3)$$

The parametric model of SFA splits the error term into random noise and inefficiency terms.

$$\varepsilon_{i,t} = v_{i,t} + u_{i,t} \quad (4)$$

$v_{i,t}$ is the independent, identically distributed random error in the error term. The error term is assumed to have $N(0, \sigma_v^2)$ and a normal distribution. In contrast, $u_{i,t}$ represents the impacts of non-negative inefficiency, believed to be separately distributed as a truncation at zero of the the $N(\mu_{i,t}, \sigma_u^2)$ distribution, with a mean stated as:

$$\mu_{i,t} = z_{i,t} \delta \quad (5)$$

The observable variable $z_{i,t}$ impacts banks' efficiency ratings at time t , whereas δ is an estimated parameter vector of $p \times 1$. The error term total variance ($\varepsilon_{i,t}$) is $\sigma^2 = \sigma_v^2 + \sigma_u^2$, with the random component contributing $\sigma_v^2 = \sigma^2 / (1 + \lambda^2)$ and the inefficiency component contributing $\sigma_u^2 = \sigma^2 \lambda^2 / (1 + \lambda^2)$, where $\lambda = \sigma_u / \sigma_v$ reflects the relative contribution of u and v to $\varepsilon_{i,t}$ (Goddard et al., 2013, p. 359).

The one-step maximum likelihood technique estimates cost frontier parameters. Both the cost frontier and inefficiency specification parameters will be assessed for significance using the Likelihood Ratio (LR) test:

$$LR = -2[L(H_0) - L(H_1)] \quad (6)$$

Where stochastic frontier model log-likelihood values are $L(H_0)$ and $L(H_1)$ (Kumbhakar et al., 2015: 113). The regression error estimates efficiency. In estimating, $\sigma^2 = \sigma_u^2 + \sigma_v^2$ and $\gamma = \sigma_u^2 / \sigma^2$ are used to repair the terms. The parameter, γ , should be between 0 and 1. Close to 0, inefficiency is low. $CE_{it} = 1 / \exp(u_{it})$ from the projected frontier calculates the cost efficiency value for every bank at time t . The metric ranges from 1 to 0. Efficiency is higher in banks with scores around 1. The summary statistics of the variables are presented in Table 1.

Table 1. The Variable's Summary Statistics

	Mean	Std. Deviation	Min.	Max.
Total Assets	72360.47	93613.85	949	392077

Table 1 (Continued). The Variable's Summary Statistics

	Mean	Std. Deviation	Min.	Max.
Outputs				
GL	46804.68	60086.04	201	262930
OBSI	29943.16	38053.73	139	223751
OEA	16307.66	23119.57	155	84508
Inputs				
TIE	2779.18	3519.81	23	14234
Labour	752.9	858.48	22	4047
OOE	1106.67	1776	20	12203
Inputs Prices				
P-Labour	0.013523	0.00423	0.006207	0.032653
P-Fund	0.071431	0.02569	0.009676	0.220678
P-Capital	0.019139	0.01058	0.002013	0.065536
Total Cost	4638.75	5808.14	72.47	28563.54

3.2.2. Variable Definition of Cost Frontier Estimate Function

To apply the SFA approach for conventional and participation banks concurrently, pick consistent input and output variables for assessing efficiency. Shariah laws may influence production since Shariah-based banking operates differently from traditional banking. The banning of interest-bearing instruments may limit the deployment of some banking technologies by reducing potential banking outputs compared to traditional banks. Controlling participation bank-specific parameters that affect the projected frontier and potential production is essential for gauging efficiency. Participation bank managers are compelled by Shariah restrictions, yet SFA allows them to measure efficiency to a reasonable frontier by considering operational differences between conventional and participation banks (Abdul-Majid et al., 2010, p. 36).

Intermediation and production techniques are prominent SFA input-output selection approaches. Benston's (1965, p. 323) production approach views banks as deposit loan service providers, utilising capital and manpower as inputs and accounts as output. The number of each kind of account is a good output specification. The main drawback of this strategy is that such precise information is not publicly accessible. The alternative intermediation concept, developed by Sealey and Lindley (1977, p. 1256), accepts banks as intermediaries between investors and savers. This method concludes that deposits, capital, and labour generate securities and loans.

This study uses the intermediation strategy to pick variables since it is more popular in bank studies and more compatible with participation banking's equitable participation concept. Under the intermediation technique, the parametric frontier method translog function supports many inputs and outputs. Thus, the analysis chooses three inputs and three

outputs: gross loans (GL), which include net loans and advances to customers (mainly commercial, consumer, industrial, and other loans) and loan loss reserves; and off-balance sheet items (OBSI), which include guarantees, acceptances, documentary credits, committed credit facilities, managed securitised assets, other exposure to securitisations, and total interest expense (TIE), wages, and other operational expenditures include other securities and bank inputs.

The input prices are (1) labour (P-Labour), personnel expenses divided by number of employees, (2) fund (P-Fund), interest expenses divided by total deposits, (3) physical capital (P-Capital), and other operating expenses divided by total assets. All variables are reported in millions of Turkish Liras (TL) and adjusted in real terms using the yearly GDP deflator and 2011 prices to exclude inflation.

The SFA in this research includes macroeconomic factors and cross bank observation to capture the influence of domestic macro variables on Turkish banking efficiency. Analysing these variables $\mu_{i,t}$ has the following form:

$$\mu_{i,t} = \delta_0 + \delta_1 GDPGR + \delta_2 INTR + \delta_3 INF + \delta_4 Islamic \quad (7)$$

Where δ_0 is constant, $GDPGR$ measures GDP growth, $INTR$ measures real interest rate, INF measures Turkish economy inflation, and participation is a dummy variable for bank category certainty. $D = 0$ for normal banks, 1 for participation banks. To evaluate bank efficiency using exogenous variables, STATA Version 15.0 was utilised to create maximum likelihood estimates and indicated cost efficiency.

4. Experimental Results

This section compares the cost efficiency of the 27 participants and traditional banks using the Battese and Coelli (1995, p. 329) inefficiency specification and a stochastic translog cost frontier model with panel data. The parameters of maximum likelihood estimates measured cost efficiency of both bank kinds in Türkiye from 2011 to 2016. The cost frontier estimation findings are based on the one-step technique and the estimate of λ , which is the ratio of the standard deviation owing to inefficiency and random noise. Note that the parameter is considerably different from 0. Table 2 shows the likelihood-ratio (LR) test's major emphasis for model selection.

Table 2. Analysis Result of The Likelihood

Null hypothesis	Likelihood Ratio (LR) Test	Decision
Test: No presence of the one-sided error term, σ_u^2 .	10.19*	Reject Null

* *Kodde and Palm (1986) describe the essential value at 10% significance level. 9.998 is the test essential number.*

4.1. Cost-Efficiency Outcomes

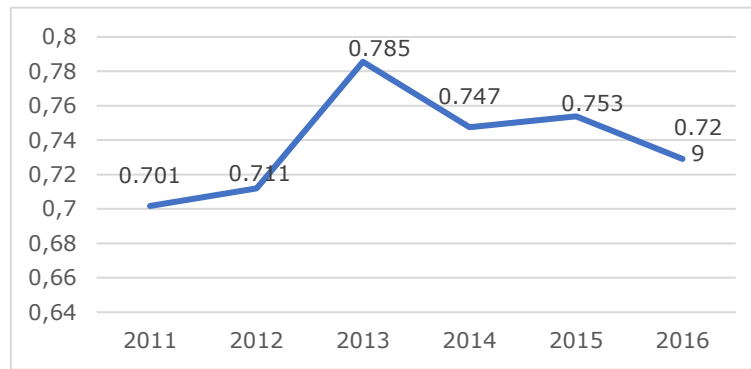
According to estimations, the Turkish banking industry had an average cost efficiency of 0.74 over the analysed period. Turkish banks averaged 74% cost efficiency throughout the research. A typical bank in this sample utilises 74% of its resources effectively or wastes 26% compared to a best-practice bank. This study's Turkish banking cost efficiency analysis yielded worse results than earlier research. Işık and Hasan (2002, p. 265) reported an average cost

efficiency of 0.90 for Turkish banks, whereas Yılmaz and Güneş (2015, p. 386) reported a mean of 0.82.

Adverse developments, such as increased funding costs due to strong competition between banks to collect insufficient deposits, a short-term concentration of bank deposits in the banking business at the examined period, and the incorporation of a variety of macroeconomic variables in the model, likely affected efficiency results.

Figure 1 illustrates the average bank efficiency across the study period. The study shows that average bank efficiency varies. Despite improving between 2011 and 2013, banks' average cost efficiency declined to a value similar to the beginning point after six years. Its efficiency peaked at 0.79 in 2013.

Figure 1. The Annual Average Efficacy of The Banking Sector

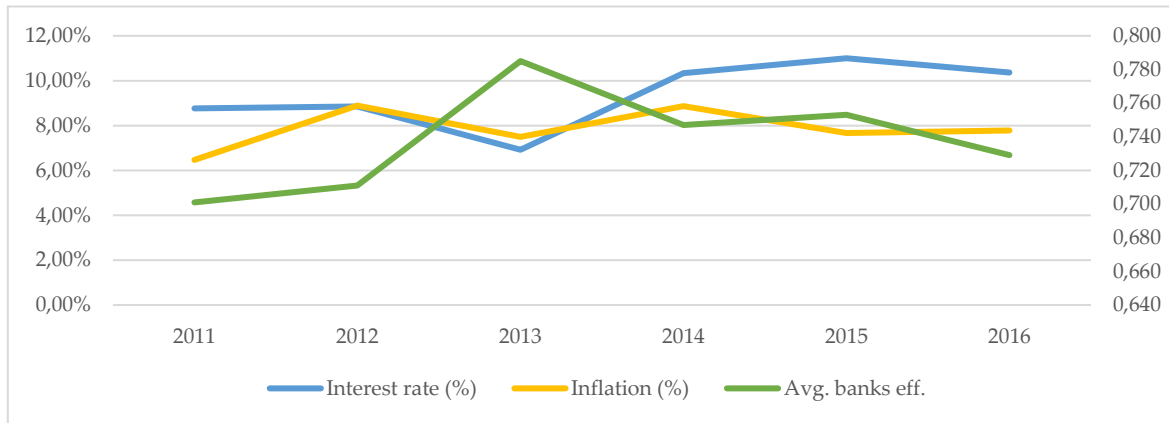
The slope of the line shows Turkish banks' dubious efficiency. The rising efficiency level indicates that conventional bank managers can pick inputs at the correct price and use them efficiently. Bank management mismanaged inputs throughout the downturn. The 2011–2013 rise in Turkish bank cost efficiency was largely due to better financing circumstances and a higher lending volume, which increased interest revenue. Clearly, lower financing costs and higher lending, mostly for property purchases, benefited Turkish banks. Net consumer loans grew 35.7% in 2013, the highest pace in the study. Reduced staff and operational costs also improved Turkish banking efficiency in 2013.

After 2013, the banking system's financing costs rate increased from 4.22% to 4.78% between 2013 and 2016. Rising finance costs raise loan rates. Thus, bank profitability suffers. As banks have a significant percentage of foreign resources and limited equity, rising borrowing rates reduce efficiency. Additionally, consumer deposits and asset growth fall substantially. Therefore, banks struggled to deliver affordable and trustworthy financing to their companies. This reduced their revenue and efficiency.

However, inflation and interest rate are crucial in cost efficiency equations at 10%, according to empirical data. Figure 2 shows that interest, inflation, and efficiency are inversely related. Thus, the study supports the idea that high inflation and interest rates go down bank operations. This is because rising inflation causes major banking issues. Banks' supposedly increasing earnings under inflation are declining in actual terms while their resources shrink. Inflation raises banks' resource and operational expenses, which narrows loan interest rates, particularly for low-risk loans. Increased problem loans in the Turkish banking system with

high inflation are another key issue. For instance, higher interest rates reduce bank receivables recovery. Uncollected receivables on the spot diminish bank resource mobility and raise financing costs.

Figure 2. The Relation Between Efficiency, Inflation and Interest Rate

In addition to macro and bank-specific variable changes, Basel III's stricter capital regulations may decrease bank efficiency. Considering the 2013 rise in minimum capital ratios and capital buffer requirements, Basel III high capital regulations led to high lending rates and slower credit growth in the banking industry. Due to cost constraints from the law, banks eliminated branches, reducing lending performance and credit usage. Thus, these new regulatory criteria may have contributed to this period's cost efficiency decline.

4.2. Participation Versus Conventional Bank Efficiency

Figure 3 shows conventional and participation bank cost efficiency by year from 2011 to 2016. With the exception of 2011 and 2012, conventional banks had greater average cost efficiency outcomes than participation banks. Thus, the data show that conventional banking is more efficient than participation banking. This supports past DEA and SFA investigations (Abdul Majid et al., 2010, p. 33; Ahmad and Rahim Abdul Rahman, 2012, p. 254; Beck et al., 2013, p. 441; Hassan 2006, p. 62; Johnes et al., 2014, p. 99; Saaid et al. 2003, p. 134 and Zuhroh et al., 2015, p. 1128).

Figure 3. Comparison Between Participation and Conventional Banks' Cost Efficiency

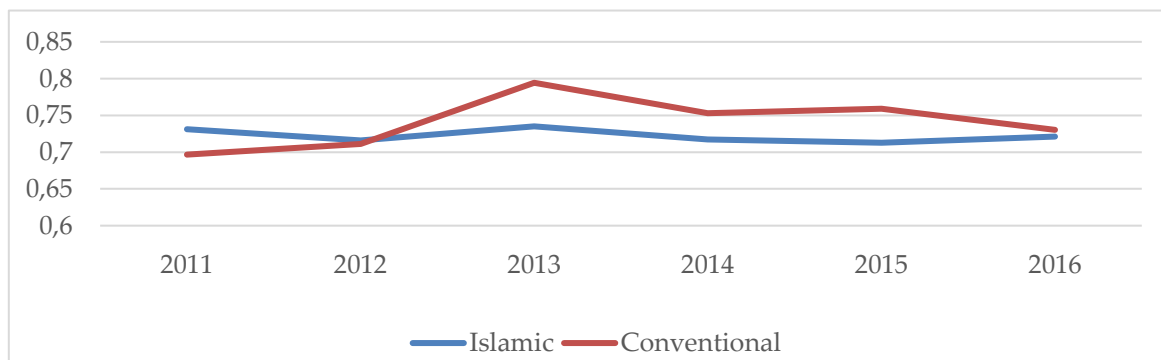

Figure 3 shows that participation banks were more efficient than conventional banks at the start of the trial, despite cost savings. Analysis shows participation banks' cost efficiency declined from 0.731 to 0.716 between 2011 and 2012. It was constant at 0.722 from 2012 to 2016.

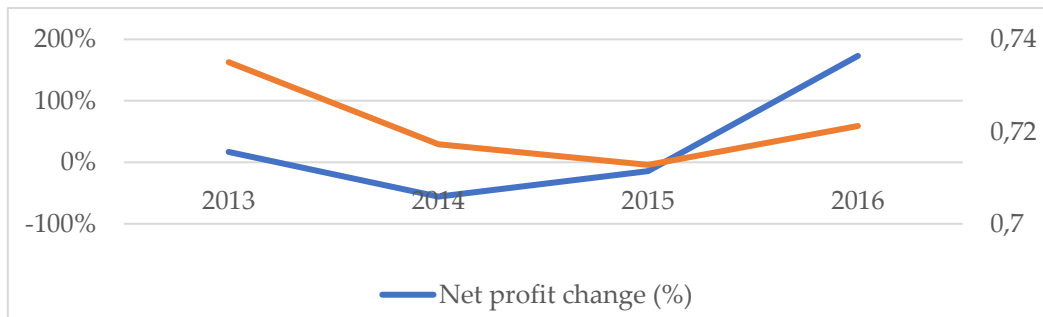
The 2014 cost efficiency of 0.71 was lower than in past years. However, the inter-temporal comparison of the scores in figure 3 reveals that traditional banks' average cost efficiency varies from 0.70 (in 2011) to 0.80 (in 2013), while the average cost efficiency is 0.74. Thus, cost efficiency increased by 10% throughout the six-year period. However, traditional banks' cost efficiency did not increase continuously between 2011 and 2013. The cost effectiveness of conventional banking declined to participation banking after the study period.

Johnes et al. (2014, p. 104) say participation banking is less efficient than traditional banking, as is expected. Participation banks use unique equity (profit-loss sharing) or service contracts (mark-up pricing, leasing agreements). Many customer-specific factors, including repayments, maturity, and collaterals, are included in these contracts. The bank must analyse stock-type contract profitability and feasibility as a financier. Based on type and project size, this is costly and time-consuming. The Shariah board of a participation bank must also approve its financial products. Every participation bond issuance (Sukuk) and most equity-based contracts need Shariah board approval, except for fee-based contracts, which are becoming increasingly standardised. Participation banks have higher administrative expenses than normal banks, which reduces their efficiency.

Participation banks have lesser inefficiency than normal banks since they lack economies of scale owing to their smaller size. Participation banks' asset size climbed from 2.44% to 5.6%, however their proportion in the banking system remains modest compared to traditional banking. Participation banks account for 4.6% of deposits, a key banking system input. Participation banks finance 5.2% of SME loans, or 13%. Despite conventional banking's large branch network, participation banks have 8.8% of the banking sector's branch network (BAT, 2016, p. 23). Based on this research, participation banking may be less efficient in servicing a limited region than traditional banking.

Figure 4 shows a parallel performance between profitability and efficiency in the participation banking system from 2013, despite previous studies not confirming a significant relationship (Hassan, 2006, p. 64; Işık and Hassan, 2002, p. 271; Kosmidou, 2008, p. 153). The participation banking system was particularly hit by macroeconomic prudential requirements after 2013, which reduce banking sector profitability. Thus, participation bank earnings fell 55.8% and 14.4% in 2014 and 2015, respectively. However, the high profitability rate in 2016 improved participation bank efficiency and average cost efficiency.

Figure 4. Relation Between Participation Banks' Efficiency and Profit

4.3. Bank Individual Efficiency Scores

Table 3 demonstrates the results of the cost-effectiveness of participation and conventional banks by dividing them into groups.

Table 3. Average Cost Efficiency in Years for Conventional and Participation Banks

Bank Type	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Participation	0.731	0.716	0.735	0.717	0.713	0.721
Conventional	0.696	0.711	0.794	0.753	0.759	0.730

ING Bank, which topped the rankings for much of the analysed time, is a cost-efficient bank. With 17% retail banking deposit growth, ING Bank outperformed the industry average of 14%. ING Bank's net profit was TL 571 million and sales rose 24.3%. Shareholder equity rose 12% and expenses/income declined to 53.6%, improving cost efficiency. Total lending increased 6% and deposit volume 7% for ING Bank. Turkland Bank, the least efficient bank, had its total assets drop 1%. A 9% drop in aggregate deposits deteriorate the bank's operations, lowering the net credit portfolio by 8%. The bank's main inputs, net interest and net commission income, have fallen 4% and 7%, respectively. These unfavourable outcomes have decreased Turkland Bank efficiency. Banks' ranking for cost efficiency is displayed in Table 4.

Table 4. Cost Efficiency Rankings for Banks

Bank Name	Bank Type	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Overall
Akbank	Conventional	7	6	2	3	7	14	3
Albaraka Türk	Participation	21	17	24	22	23	18	25
Alternatifbank	Conventional	16	22	6	5	6	23	12
Anadolubank	Conventional	2	2	17	16	18	21	11
Arap Turkish Bank	Conventional	12	20	11	7	25	1	6
Burgan Bank	Conventional	27	25	4	8	8	15	20
Citibank	Conventional	24	27	7	6	17	24	23
Denizbank	Conventional	8	12	21	21	12	11	16
Deutsche Bank	Conventional	26	3	1	26	2	9	2
Fiba Bank	Conventional	5	1	16	15	20	25	15
Finansbank	Conventional	20	4	9	9	13	10	8
Garanti Bank	Conventional	11	15	8	10	5	7	5
Halk Bank	Conventional	18	23	18	19	19	19	22
HSBC Bank	Conventional	23	24	5	2	9	5	9
ICBC Türkiye Bank	Conventional	19	19	20	4	1	6	4
ING Bank	Conventional	1	5	3	1	3	2	1
İşbank	Conventional	14	11	25	17	21	8	18
Kuveyt Türk	Participation	3	10	26	27	24	20	21
Şekerbank	Conventional	17	14	19	13	11	13	17

Table 4 (Continued). Cost Efficiency Rankings for Banks

Bank Name	Bank Type	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Overall
TEB	Conventional	9	21	27	24	22	22	24
Turkish Bank	Conventional	22	7	23	14	4	3	13
Turkland Bank	Conventional	15	16	12	25	26	26	27
Türkiye Finans	Participation	6	9	13	11	11	4	7
Vakıfbank	Conventional	4	13	15	18	16	7	14
Yapı Kredi	Conventional	10	8	10	12	14	16	10
Ziraat Bank	Conventional	25	26	14	20	15	12	26

Türkiye Finans is the most efficient participation bank. Türkiye Finans has 31% of participation bank utilised funds and 1.5% of the banking industry. Profit increased 13% and equity capital 9% over the study period. The most crucial fact is that although profit share spending climbed by 25%, other non-profit share revenue increased by 185%. Thus, it was named 'top participation Bank of Türkiye' for the third time in 2016 by the participation financial news magazine's top bank poll. Albaraka Türk was the least efficient participation bank at this time. Net non-performing loans rising from 0.2% to 1% was a major factor for the bank's poor efficiency. The average return on assets dropped, while the number of additional branches and employees increased expenditures.

Finally, the four major banks excluding Ziraat Bank had cost efficiency ratings between 0.72 and 0.78. All banks seeking profitability and efficiency faced cost administration challenges throughout the analysed period.

CONCLUSION

This article analyses the efficiency of participation and conventional banks in Türkiye based on bank performance mechanisms. The empirical investigation used panel data from 23 commercial banks and four participation institutions. From 2011 to 2016, the research lasted six years. One-step input oriented SFA was used to estimate each bank's efficiency utilising three intermediation method inputs and outputs. The one-step approach controls country- and firm-specific factors and Shariah-compliant banking directly in the estimated frontier by using technology and output differences caused by the two banking systems' operating characteristics.

The Turkish banking industry had an average cost efficiency of 0.74 throughout the research. However, the research yielded lower results than earlier literature (Işık and Hasan, 2002, p. 269; Yılmaz and Güneş, 2015, p. 389) on Turkish banking cost effectiveness. This is likely due to adverse developments like an increased funding cost, strong competition between banks to collect insufficient deposits, a short-term concentration of bank deposits in the banking business in Türkiye, and the incorporation of macroeconomic variables in the model that affect efficiency results.

Bank financing costs were high over the analysed period, raising lending rates. As banks use a lot of foreign resources and have minimal equity, higher borrowing rates damage

their efficiency. In addition, empirical evidence shows that inflation and interest rates affect cost efficiency calculations. The findings show that interest and inflation rates inversely affect average efficiency. The study suggests that severe inflationary pressures and high interest rates deteriorate bank operations. With its high capital criteria, Basel III is likely to directly impact the cost efficiency of the Turkish banking industry, even though the regulatory approach is not included in this analysis. High capital rules of Basel III led to high loan rates and slower credit growth in the banking sector, while cost constraints from the law caused banks to shut branches, reducing lending performance and credit utilisation throughout the study.

Except for 2011 and 2012, conventional banks had a greater average cost efficiency than participation banks. In this study, in contrast to the results of Yılmaz and Günes (2015, p. 388) and Batır et al. (2017, p. 93) studies, I find that conventional banks are more efficient than participation banks, similar to the studies of Johnes et al. (2009, p. 8) and Srairi (2009, p. 19). This might be due to numerous things. First, participation banking in Türkiye acquired acceptability in the previous decade due to government goals and public sensibilities. Second, participation banks lack economies of scale and are not yet equipped to compete with traditional banks owing to their lower asset sizes. Thus, despite its rising popularity, participation banking remains a minor part of the financial industry due to its low market penetration and severe rivalry with traditional banks. Türkiye's conventional financial system is deeper than its participation financial system, and participation banks in the Turkish Banking System have less resources when deposit size and other indicators are examined. Participation banks struggle to offer affordable and trustworthy funding for their enterprises, which lowers their revenue and efficiency. Finally, participation banks' tailored contracts cost more to administer. Thus, the financial statistics of this research show that participation banks are less efficient than regular banks.

Turkish interest in participation banking has grown since its founding. Participation banking needs government encouragement to flourish, particularly because it generates idle cash for the economy. Participation banking needs various policy changes to compete with mainstream banking. For instance, participation banks could diversify their product offering and grow their market share by attracting new participants. Establishing a general advisory board for participation banks and standardising their advisory boards helps them make rapid, trustworthy choices. The new legal and regulatory framework that considers participation banks' particular structures may reduce their vulnerabilities, increase their endurance, and assist them manage liquidity, operational, and other risks. Thus, a broader participation financial sector might allow participation banks to compete with regular banks.

To conclude, Turkish banks have lower cost efficiency ratings than earlier research, and participation banks are marginally less efficient than regular banks. Inflation and interest rates decrease bank efficiency for the research period. This empirical research may be expanded by examining efficiency scores over a longer time to understand the big picture. Inputs and outputs might also provide diverse insights. A non-parametric technique like DEA might be used to estimate the cost efficiency of both bank types and compare the findings of the DEA and SFA approaches. Finally, future studies on participation and conventional bank efficiency in other countries, particularly rising markets like Türkiye, would be fascinating to compare.

Statement of Research and Publication Ethics

I declare that I have obtained the data and analyzes I have presented in this study, the information and documents I have acquired within the framework of ethical rules and rules in accordance with the academy. All the information, documents and results I have obtained are ethical.

I declare that I have cited all the works that I have benefited from in my work by making appropriate citations, that I have not made any difference in the data I have used, and that my work is relevant in terms of originality. I declare that I accept all kinds of loss of rights that will occur against me when the opposite situation arises.

Authors' Contribution Rates

This work has been prepared by only one author.

Statement of Interest

There was no situation to experience a conflict of interest in the preparation of this research.

Statement of Support

The author acknowledges the financial support of the Ministry of National Education of Türkiye.

Acknowledgements

The author acknowledges the help of Prof Ümit Güner, Prof Yasemin Deniz Koç and Associate Prof Özer Özçelik.

REFERENCES

- Abdul-Majid, Saal M., D. S. and Battisti G. (2010). Efficiency in Islamic and conventional banking: an international comparison. *Journal of Productivity Analysis*, 34(1), 25-43. <https://doi.org/10.1007/s11123-009-0165-3>
- Ahmad, S. and Rahim Abdul Rahman, A. (2012). The efficiency of Islamic and conventional commercial banks in Malaysia. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 5(3), 241-263. <https://doi.org/10.1108/17538391211255223>
- Ahmad, W. and Luo, R. H. (2010). Comparison of banking efficiency in Europe: Islamic versus conventional banks. *International Finance Review*, 11, 361-389.
- Aigner, D. J., Lovell C. A. K. and Schmidt, P. (1977). Formulation and estimation of stochastic frontier production function models. *Journal of Econometrics*, 6, 21-37. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(77\)90052-5](https://doi.org/10.1016/0304-4076(77)90052-5)
- Altunbaş, Y., Gardener, E. P., Molyneux, P. and Moore, B. (2001). Efficiency in European banking. *European Economic Review*, 45(10), 1931-1955.
- Assaf, A. G., Matousek, R. and Tsionas, E. G. (2013). Turkish bank efficiency: Bayesian estimation with undesirable outputs. *Journal of Banking and Finance*, 37(2), 506-517. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2012.09.009>

- Aysan, F. A. and Ceyhan, S. P. (2008). What determines the banking sector performance in globalized financial markets? The case of Türkiye. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 387(7), 1593-1602.
- Bader, M. K. I., Mohamad, S., Ariff, M. and Hassan, T. (2008). Cost, revenue, and profit efficiency of Islamic versus conventional banks: International evidence using data envelopment analysis. *Islamic Economic Studies*, 15(2), 23-76.
- BAT - The Bank Association of Türkiye. (2013, June). Banks in Türkiye – 2012 (Yayın no.295). https://www.tbb.org.tr/en/Content/Upload/istatistikraporlar/ekler/358/Turkish_Economy_and_Banking_System_2012.pdf
- BAT - The Bank Association of Türkiye. (2016). The banking sector in Türkiye 1960-2015. <https://www.tbb.org.tr/en/banks-and-banking-sector-information/statistical-reports/20>
- BAT - The Bank Association of Türkiye. (2017, June). Banks in Türkiye – 2016 (Yayın no.322). https://www.tbb.org.tr/en/Content/Upload/Dokuman/139/banks_in_turkey_2016.pdf
- Batir, T. E., Volkman, D. A. and Gungor, B. (2017). Determinants of bank efficiency in Turkey: Participation banks versus conventional banks. *Borsa Istanbul Review*, 17(2), 86-96. <https://doi.org/10.1016/j.bir.2017.02.003>
- Battese, G. and Coelli, T. (1992). Frontier production functions, technical efficiency and panel data: With application to paddy farmers in India. *Journal of Productivity Analysis*, 3(1-2), 153-169. <https://doi.org/10.1007/BF00158774>
- Battese, G. and Coelli, T. (1995). A model for technical inefficiency effects in a stochastic frontier production function for panel data. *Empirical Economics*, 20(2), 325-332. <https://doi.org/10.1007/BF01205442>
- Beck, T., Demirgüç-Kunt, A. and Merrouche, O. (2013). Islamic vs. conventional banking: Business model, efficiency and stability. *Journal of Banking and Finance*, 37(2), 433-447. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2012.09.016>
- Benston, G. (1965). Branch banking and economies of scale. *The Journal of Finance*, 20(2), 312-331. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.1965.tb00212.x>
- Berger, A. N. and Mester, L. J. (1997). Beyond the black box: The impact of liberalization on the productive efficiency of Indian commercial banks. *Journal of Banking and Finance*, 21, 895-947.
- CBRT - The Central Bank of the Republic of Türkiye. (2017). Financial stability report (Vol. 24.). <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/9531ac4d-49d0-405b-bfd1-b162d358850d/fulltext24.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-9531ac4d-49d0-405b-bfd1-b162d358850d-m3fw7CH>
- Charnes, A., Cooper, W. and Rhodes, E. (1978). Measuring the efficiency of decision-making units. *European Journal of Operational Research*, 2(6), 429-444. [https://doi.org/10.1016/0377-2217\(78\)90138-8](https://doi.org/10.1016/0377-2217(78)90138-8)

- Chiaramonte, L. and Casu, B. (2017). Capital and liquidity ratios and financial distress. Evidence from the European banking industry. *The British Accounting Review*, 49(2), 138-161. <https://doi.org/10.1016/j.bar.2016.04.001>
- Coelli, T., Rao, D. S. P. and Battese, G. E. (1998). *An introduction to efficiency and productivity analysis*. Kluwer Academic Publishers.
- Delis, M. D., Koutsomanoli-Filippaki, A., Staikouras, C. K. and Gerogiannaki, K (2009). Evaluating cost and profit efficiency: A comparison of parametric and nonparametric methodologies. *Applied Financial Economics*, 19, 191-202.
- Demir, N., Mahmum, N. and Babuşçu, S. (2005). The technical inefficiency effect of Turkish banks after financial liberalization. *The Developing Economies*, 43(3), 396-411.
- Denizer, C., Dinç, M. and Tarımcılar, M. (2007). Financial liberalization and banking efficiency: evidence from Türkiye. *Journal of Productivity Analysis*, 27, 177-195. <https://doi.org/10.1007/s11123-007-0035-9>
- Dizkırıncı, A. S. (2012). Considering İstanbul as a financial center: targets, following steps. *International Journal of Business and Social Science*, 3(18), 69- 77.
- Eisenbeis, R. A., Ferrier, G. D. and Kwan, S. H. (1999). The informativeness of stochastic frontier and programming frontier efficiency scores: cost efficiency and other measures of bank holding company performance. *Federal Reserve Bank of Atlanta Working Paper*, 99-123.
- El-Gamal, M. A. and İnanoğlu, H. (2005). Inefficiency and heterogeneity in Turkish banking: 1990-2000. *Journal of Applied Econometrics*, 20(5), 641-664.
- Ertuğrul, A. and Zaim, O. (1999). Economic crises and efficiency in Turkish banking industry. *METU Studies in Development*, 26(1-2), 99-116.
- Farrell, M. J. (1957). The measurement of productive efficiency. *Journal of Royal Statistical Society*, 120, 253-281. <https://doi.org/10.2307/2343100>
- Fethi, M. D. and Pasiouras, F. (2010). Assessing bank efficiency and performance with operational research and artificial intelligence techniques: A survey. *European Journal of Operational Research*, 204(2), 189-198.
- Fukuyama, H. and Matousek, R. (2011). Efficiency of Turkish banking: Two-stage network system. Variable returns to scale model. *Journal of International Financial Markets, Institutions, and Money*, 21(1), 75-91.
- Goddard, J., Liu, H., Molyneux, P. and Wilson, J. (2013). Do bank profits converge?. *European Financial Management*, 19(2), 345-365. <https://doi.org/10.1111/j.1468-036X.2010.00578.x>
- Güner, Ü. and Yılmaz, A. (2021). *Actual phenomenons of social sciences*. Ekin Yayınevi.
- Hardy, L. (2012). The evolution of participation banking in Türkiye. *Online Journal on Southwest Asia and Islamic Civilization*, 1-15.
- Hassan, K. M. (2006). The X-efficiency in Islamic Banks. *Islamic Economic Studies*, 13(2), 49-78.

- Hassan, T., Mohamad, S. and Bader, M. K. I. (2009). Efficiency of conventional versus Islamic banks: evidence from the Middle East. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 2(1), 46-65.
- Işık, I. and Hassan, M. K. (2002). Cost and profit efficiency of the Turkish banking industry: An empirical investigation. *Financial Review*, 37(2), 257-279. <https://doi.org/10.1111/1540-6288.00014>
- Johnes, J., Izzeldin, M. and Pappas, V. (2009). The efficiency of Islamic and conventional banks in the Gulf Cooperation Council (GCC) countries: An analysis using financial ratios and data envelopment analysis. *Lancaster University Management School, Working Papers Series*, (23), 1-43.
- Johnes, J., Izzeldin, M. and Pappas, V. (2014). A comparison of performance of Islamic and conventional banks 2004-2009. *Journal of Economic Behaviour and Organization*, 103, 93-107.
- Kasman, A. (2002). Cost efficiency, scale economies, and technological progress in Turkish banking. *Central Bank Review*, 1, 1-20.
- Kodde, D. and Palm, F. (1986). Wald Criteria for jointly testing equality and inequality restrictions. *Econometrica*, 54(5), 1243. <https://doi.org/10.2307/1912331>
- Kosmidou, K. (2008). The determinants of banks profit in Greece during the period of EU financial integration. *Managerial Finance*, 34(3), 146-159.
- Kumbhakar, S. C. and Lovell, C. A. K. (2000). *Stochastic frontier analysis: an econometric approach*. Cambridge University Press.
- Kumbhakar, S. C., Wang, H.-J. and Horncastle, A. P. (2015). *A practitioner's guide to stochastic frontier analysis using stata*. Cambridge University Press.
- Kwan, S. and Eisenbeis, R. (1997). Bank risk, capitalization and operating efficiency. *Journal of Financial Services Research*, 12, 117-131. <https://doi.org/10.1023/A:1007970618648>
- Leibenstein, H. (1966). Allocative efficiency vs. X-Efficiency. *American Economic Association*, 56(3), 392-415.
- Maudos, J., Pastor, J. M., Perez, F. and Quesada, J. (2002). Cost and profit efficiency in European banks. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 12(1), 33-58.
- Meeusen, W. and van Den Broeck, J. (1977). Efficiency estimation from Cobb-Douglas production functions with composed error. *International Economic Review*, 18(2), 435-444.
- Öniş, Z. (1995). The effect of financial liberalization on the efficiency of Turkish commercial banks. *Applied Financial Economics*, 5, 257-264.
- Özkan-Günay, E. and Tektaş, A. (2006). Efficiency analysis of the Turkish banking sector in pre-crisis and crisis period: A DEA approach. *Contemporary Economic Policy*, 24(3), 418-431.

- Özkan-Günay, E. N. (2012). Risk incorporation and efficiency in emerging market banks during the global crisis: evidence from Türkiye, 2002-2009. *Emerging Markets Finance and Trade*, 48(5), 91-102.
- Pasiouras, F., Tanna, S. and Zopounidis, C. (2009). The impact of banking regulations on banks' cost and profit efficiency: Cross-country evidence. *International Review of Financial Analysis*, 18, 294-302.
- PBAT - The Participation Banks Association of Türkiye. (2015, March). Turkish participation banking strategy document (Yayın No. 5). <https://yonetim.tkbb.org.tr/upload/T%C3%9CRK%C4%B0YE%20KATILIM%20BANKACILI%C4%9EI%20STRATEJ%C4%B0%20BELGES%C4%B0%202015-2025.pdf>
- PBAT - The Participation Banks Association of Türkiye. (2017). The participation banks association of Türkiye open data. <https://yonetim.tkbb.org.tr/upload/KATILIM%20BANKALARI%202017.pdf>
- Saaid, A. E., Rosly, S. A., Ibrahim, M. H. and Abdullah, N. (2003). The X-efficiency of the Sudanese Islamic Banks. *IJUM Journal of Economics and Management*, 11(2), 123-141.
- Saltoğlu, B. (2012). Turkish banking sector current status and the future challenges. *Atlantic Economic Journal*, 41(1), 75-86.
- Sealey Jr, C. W. and Lindley, J. T. (1977). Inputs, outputs, and a theory of production and cost at depository financial institutions. *The Journal of Finance*, 32(4), 1251-1266. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.1977.tb03324.x>
- Sillah, B. M. and Harrathi, N. (2015). Bank efficiency analysis: Islamic banks versus conventional banks in the Gulf Cooperation Council Countries 2006-2012. *International Journal of Financial Research*, 6(4), 143-150.
- Srairi, S. (2009). A comparison of the profitability of Islamic and conventional banks: The case of GCC countries. *Bankers, Markets, and Investors*, 98, 16-27.
- Yıldırım, C. (2002). Evolution of banking efficiency within an unstable macroeconomic environment: The case of Turkish commercial banks. *Applied Economics*, 34, 2289-2301.
- Yıldırım, H. S. and Philippatos, G. C. (2007). Efficiency of banks: Recent evidence from the transition economies of Europe, 1993-2000. *The European Journal of Finance*, 13, 123-143. <https://doi.org/10.1080/13518470600763687>
- Yılmaz, A. and Güneş, N. (2015). Efficiency comparison of participation and conventional banking sectors in Türkiye between 2007-2013. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 195, 383-392.
- Zuhroh, I., Ismail, M. and Maskie, G. (2015). Cost efficiency of Islamic banks in Indonesia – A stochastic frontier analysis. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 211, 1122-1131.

ALİYA İZZETBEGOVIÇ'TE DİN VE MİLLİYETÇİLİK: PAN-İSLAMİZMDEN İSLAMİ MİLLİYETÇİLİĞE

Murat KAÇER¹

Öz

Bu çalışma, din ve milliyetçilik bağlamında Aliya İzzetbegoviç'in din ve milliyetçilik anlayışının gelişimini ve dönüşümünü ele almaktadır. Çalışmanın amacı, Aliya İzzetbegoviç'in dine nasıl baktığı, milliyetçilik ile ilgili görüşlerinin neler olduğu, süreç içerisinde İzzetbegoviç'in düşüncelerinin nasıl bir değişime uğradığını ortaya koymaktır. Ayrıca İslamiyet'in Boşnak millî kimliğinin şekillenmesindeki önemine de değinilmektedir. Bu amaçla İzzetbegoviç'in çeşitli eserleri incelenmiş, din ve milliyetçiliğe dair görüşleri betimsel analiz tekniği ile değerlendirilmiştir. Ayrıca Aliya İzzetbegoviç ve Boşnak millî kimliğini ele alan başka yazarlara ait çalışmalardan da bu kapsamda faydalanılmıştır. Bu çalışmanın temel tezi, Aliya İzzetbegoviç'in din ve milliyetçilik ile ilgili görüşlerinin farklı zaman ve zeminlerde kendi içinde tutarlı bir şekilde Pan-İslamist, Pan-Yugoslavist ve İslamcı Milliyetçilik olmak üzere üç ayrı döneme ayrılabilceğidir. Aliya İzzetbegoviç'in din ve milliyetçilik anlayışını belli bir tarihsel çizgide ve merhaleler şeklinde analitik olarak ele almak, hem kendisinin fikirlerini daha iyi anlamamıza katkı sağlayacak hem de Türkiye'deki milliyetçilik türlerine ve milliyetçilik anlayışlarının gelişme seyrine de ışık tutacaktır.

Anahtar Kelimeler

Aliya İzzetbegoviç
Boşnak
Din
Milliyetçilik

Makale Hakkında

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi : 28.03.2023
Kabul Tarihi : 26.08.2023
E-Yayın Tarihi : 15.02.2024
DOI : 10.58702/teyd.1272775

¹Arş. Gör. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, e-posta: muratkacer@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-6076-3403.

ALIJA IZETBEGOVIC ON RELIGION AND NATIONALISM: FROM PAN-ISLAMISM TO ISLAMIC NATIONALISM

Abstract

This study discusses the development and transformation of Aliya İzzetbegovic's understanding of religion and nationalism in the context of religion and nationalism. The aim of the study is to reveal how Aliya İzzetbegovic views religion, what his opinions are on nationalism, and how İzzetbegovic's thoughts changed in the process. In addition, the importance of Islam in shaping the Bosnian national identity is also examined. İzzetbegovic's writings were investigated for this reason, and the descriptive analytical method was used to assess his perspectives on nationalism and religion. In this context, additional research on Aliya İzzetbegovic and the Bosnian national identity was also evaluated. The main thesis of this study is that Aliya İzzetbegovic's views on religion and nationalism can be divided into three different periods as Pan-Islamist, Pan-Yugoslavist and Islamist Nationalism in different time and environment in a consistent way. Analyzing Aliya İzzetbegovic's conception of religion and nationalism along a specific historical period and in the form of stages is crucial for improving our comprehension of his ideas as well as for shedding lights on the different forms of nationalism and the development of nationalist conceptions in Türkiye.

Keywords

Aliya İzzetbegovic
Bosniak
Religion
Nationalism

Article Info

Research Article

Received : 28.03.2023
Accepted : 26.08.2023
Online Published : 15.02.2024
DOI : 10.58702/teyd.1272775

Kaynakça Gösterimi: Kaçer, M. (2024). Aliya İzzetbegović'te din ve milliyetçilik: pan-islamizmden islami milliyetçiliğe. *Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, 5 (1), 80-101.

Citation Information: Kacer, M. (2024). Alija İzzetbegovic on religion and nationalism: from pan-islamism to islamic nationalism. *Journal of Society, Economics and Management*, 5 (1), 80-101.

GİRİŞ

Din ile milliyetçilik birbirleriyle ilişkili kavramlardır. Din, milliyetçiliğin ve ulus-devletin oluşumunda önemli rol oynamış, milliyetçilik hareketinde insanların mobilize edilmesi ve millî bilinç kazandırılması sürecinde gerekli söylem ve pratikleri de sağlamıştır. Etnik siyaset hayatın tüm alanına nüfuz etmeden önce Balkanlar'da benzer dili konuşan, tarihsel olarak aynı coğrafyayı paylaşan Sırp, Hırvatlar ve Boşnaklar arasında din ve mezhepsel farklılık en temel kimlik göstereni olmuş, Ortodoksluk Sırp, Katoliklik Hırvatların ve İslamiyet de Boşnakların siyasi, sosyal, ekonomik ve ideolojik söylem ve eylemlerinin belkemiğini oluşturmuştur. Milliyetçi hareketlerin ortaya çıkmasıyla birlikte bu coğrafyada dinî ve mezhepsel yapılar da bu hareketleri bireysel ve/ya kurumsal, maddi ve/ya manevi olarak desteklemiş, motive etmiş ve yönlendirmiştir.

Bu çalışma Aliya İzzetbegoviç'in din ve milliyetçilik ile ilgili düşüncelerini ele almayı amaçlamaktadır. Aliya İzzetbegoviç dine nasıl bakmaktadır? Milliyetçilik ile ilgili görüşleri nelerdir? Din ve milliyetçilik ekseninde İslam dini Boşnak kimliğini nasıl şekillendirmiştir? Süreç içerisinde İzzetbegoviç'in düşünceleri nasıl bir değişime uğramıştır? Bu çalışmanın temel tezi, gençliğinde İslami yapılar ile ilişkili olan ve Yugoslavya'nın dağılma sürecinde de Demokratik Eylem Partisi'ni (SDA) kurarak aktif olarak siyasete giren Aliya İzzetbegoviç'in din ve milliyetçilik ile ilgili görüşlerinin farklı zaman ve zeminlerde kendi içinde tutarlı bir şekilde Pan-İslamist, Pan-Yugoslavist ve İslamcı Milliyetçilik olmak üzere üç ayrı döneme ayrılabilenidir. İlk evre, İzzetbegoviç'in aktif siyasal hayata atılmadan önceki dönemdir. Bu evre Pan-İslamist tonun baskın olduğu, İzzetbegoviç'in daha idealist ve soyut düşünceleri dile getirdiği dönemdir. İkinci evre İzzetbegoviç'in aktif siyaset atılması, iç savaş öncesi ve belli bir süre iç savaşın da eşlik ettiği dönemdir. Bu dönem İzzetbegoviç'in tüm unsurların adil ve eşit bir şekilde temsil edildiği bütüncül bir Yugoslavya'dan yana olduğu ve Pan-Yugoslavist diyebileceğimiz dönemdir. Üçüncü evre, İç Savaş'ın sonlarına doğru ve iç savaş sonrası olan dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde Müslüman/Boşnak milliyetçiliği daha ön plana çıkmıştır.

Bu çalışma, toplam beş ana bölümden oluşmaktadır. İlk ana bölümde çalışmanın amacı, önemi ve yöntemi işlenecektir. İkinci ana bölümde din ve milliyetçilik arasında ilişkiyi ele alan teoriler üzerinde durulacaktır. Üçüncü bölümde Aliya İzzetbegoviç'in yaşamına değinilecektir. Dördüncü ve beşinci bölümlerde ise *Tarihe Tanıklığım*, *Özgürlüğe Kaçışım*, *Doğu Batı arasında İslam*, *Bosna Büyük Bir Sır Söyleşiler 1989-1995*, *Konuşmalar*, *İslam Deklarasyonu* kitapları olmak üzere çeşitli eserleri üzerinden Aliya İzzetbegoviç'in din ve milliyetçilik ile görüşleri yukarıda ifade edilen üç ayrı dönem bağlamında değerlendirilecektir.

1. Çalışmanın Amacı, Önemi ve Yöntemi

Aliya İzzetbegoviç'i ele alan çalışmalara bakıldığında temelde iki ayrı kategori olduğu görülmektedir: biyografi incelemeleri ve tematik çalışmalar. İlk kategoride daha çok kitap çalışmalarına, ikinci kategoride ise daha çok tez ve makale çalışmalarına rastlanılmaktadır. Biyografi düzeyinde özelde Bosna halkı ve genelde dünya Müslümanları için önemi, liderliği ve dava adamlığı, Bosna Savaşı sürecindeki rolü ve hatıraları, entelektüel kişiliği ele alınmaktadır (Akın, 2021; Akın ve Karaarslan, 2015; Emre, 2019). Tematik çalışmalara

bakıldığında din-İslam anlayışı (Bayram, 2019; Öztürk, 2019; Özyurt, 2016), ahlak anlayışı (Erdem, 2017, Karaman, 2021; Yanmaz, 2021), sanat anlayışı (Günerigök, 2021; Yağız, 2022), özgürlük anlayışı (Kala, 2016), medeniyet tasavvuru (Ayaz, 2023; Özbayrak, 2022), eğitim ve din eğitimi ile ilgili görüşleri (Koçoğlu, 2019), kadın ve aile ilgili görüşleri (Demirci, 2016; Karaarslan, 2016) gibi çalışmalar sayılabilir. Ayrıca Aliya İzzetbegoviç'i din, siyaset ve milliyetçilik açısından inceleyen çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmalarda daha çok din ve siyaset, siyaset felsefesi, milliyetçilik ve adil savaş gibi konular ele alınmıştır (Aykut, 2017; Bingöl, 2021; Çetintaş, 2018; Uyulan, 2022; Yıldırım, 2019).

Bu çalışma ise din ve milliyetçilik bağlamında Aliya İzzetbegoviç'in din ve milliyetçilik anlayışının gelişimini ve dönüşümünü ele almayı amaçlamaktadır. Aliya İzzetbegoviç'in din ve milliyetçilik anlayışı üç evreye bölünüp analiz edilirken aynı zamanda dinin (İslamiyet'in) Boşnak millî kimliğinin şekillenmesindeki önemine de değinilmektedir.

Bu çalışmada Aliya İzzetbegoviç'i incelememizin sebeplerine gelince; öncelikle Boşnakların yaşadığı Balkan coğrafyası din ve milliyetçilik çalışmaları için oldukça önemli bir laboratuvar mahiyetindedir. Zira o bölgede yaşayan Sırp, Hırvat, Boşnak ve diğer etnik unsurları birbirinden ayıran ve farklılaştıran en temel unsur dinsel ve mezhepsel kimlikleridir, çünkü bunun dışında hepsi aynı kökenden gelmekte, benzer dili konuşmaktadır.

İkinci olarak komünizm sonrası Balkanlar ve özellikle Bosna, Türkiye'de devlet, devletin resmî din kurumu Türkiye Diyanet İşleri Bakanlığı, sivil toplum kuruluşları², çeşitli İslami hareketler ve gruplar (Süleymanlılar, Millî Görüş Hareketi vs), gibi bir dizi aktörün faaliyetlerine sahne olmuştur. Bu aktörler mali (yatırımlar, hibeler, burslar vb.), insani (yiyecek ve giyecek bağışları, yetimlere yardımlar vb.), beşerî (dinî yönetici veya danışman temini), dinî ve kültürel (camilerin inşası, İslami merkezlerin oluşturulması vb.) gibi çeşitli faaliyetler yürütmüştür (Clayer, 2001, s. 6-7). Bosna'ya ve Bosna İç Savaşı'na gösterilen ilgi ve hassasiyet onların lideri Aliya İzzetbegoviç'i de kahramanlaştırmış ve Türkiye'de önemli bir yere konumlandırmıştır. Öyle ki Aliya İzzetbegoviç, yazılarda ve söylemlerde 'Bilge Lider' olarak nitelendirilmiş, çoğu yazılarda isim ve soy isimden ziyade 'Aliya' şeklinde kullanılarak 'aileden' biri olarak görülmüştür.

Aliya İzzetbegoviç'in düşünceleri hem akademik hem de serbest yazında ele alınmakla birlikte sosyal medya ve diğer kitle iletişim araçlarında bazen samimi gayelerle bazen de tıklanma veya beğeni gibi 'araçsal' sebeplerle yüzeysel ve aforizma düzeyinde paylaşımlara da konu olmaktadır. Sadece siyasi hayatı ve mücadelesiyle değil; fikirleriyle de oldukça önemli olan birinin bu düzlemde değerlendirilmesinin de beraberinde getirdiği sakıncalar bulunmaktadır. Bu tarz yüzeysel yaklaşımlar onu, hak ettiği entelektüel incelemeden mahrum bırakacaktır. Bu, aynı zamanda dinî veya seküler kült yapılarında liderlere atfedilen 'kutsiyet' benzeri bir olguyu beraberinde getirecek, eleştirel yaklaşımların ve daha ciddi analizlerin önünü kesecektir. Bu durum, Aliya İzzetbegoviç'in fikri ve siyasi külliyatı için olumsuz bir durum yaratacağı gibi, "ben olsam, Müslüman Doğu'daki tüm mekteplere "eleştirel düşünme" dersleri koyardım" (İzzetbeoğić, 2016a, s. 130) ve (televizyon için) "... hiç

² Örneğin, İHH İnsani Yardım Vakfı, 1992 yılında ortaya çıkan Bosna Savaşı'na ilgi gösteren gönüllülerin başlatmış olduğu insani yardım çalışmalarının, 1995 yılında vakıf olarak yapılanmasının sonucu olarak ortaya çıkmıştır (İHH, 2023).

durmaksızın insanların şuurlarına resmî felsefe ve ideolojiye uygun standartlaşmış mesajları ve imajı çiviler durur” (İzzetbegoviç, 2016a, s. 83) diyerek eleştirel düşünmenin ve tefekkürün önemini her fırsatta dile getiren birinin de arzulayacağı bir durum olmadığı açıktır.

Son olarak Aliya İzzetbegoviç’in din ve milliyetçilik anlayışını analitik bir şekilde sınıflandırarak incelemek, hem kendisinin fikirlerini daha iyi anlamamıza katkı sağlayacak hem de Türkiye’deki milliyetçilik türlerine ve milliyetçilik anlayışlarının gelişme seyrine de ışık tutacaktır.

Çalışmanın yöntemine gelince temel olarak Aliya İzzetbegoviç’in Tarihe Tanıklığım, Özgürlüğe Kaçışım, Doğu Batı arasında İslam, Bosna Büyük Bir Sır Söyleşiler 1989-1995, İslam Deklarasyonu, Konuşmalar gibi çeşitli eserleri incelenmiş, din ve milliyetçiliğe dair görüşleri betimsel analiz tekniği ile değerlendirilmiştir. Ayrıca Aliya İzzetbegoviç ve Boşnak millî kimliğini ele alan başka yazarlara ait çalışmalardan da bu kapsamda faydalanılmıştır.

2. Din ve Milliyetçilik: Teorik Arka Plan

Din ile milliyetçilik arasında tarihsel, teorik ve ampirik olarak yakın bir ilişki vardır. Öyle ki din, tarihsel olarak milliyetçiliğin ve ulus-devlet oluşumunun en güçlü dayanaklarından ve nedenlerinden biri olmuştur. Aralarındaki teorik ilişkiye bakıldığında ise dinlerin milliyetçiliğin yeni bir kimlik oluşturma sürecinde dil, kavram, değer ve kurum sağlamada önemli bir rol oynadığı görülmektedir. En seküler milliyetçilik türlerinin bile toprak, halk ve ulus için dinî veya yarı dinî temeller bulmaya çalışması bu teorik ilişkinin varlığına dair önemli ipuçları vermektedir. Din ile milliyetçilik arasındaki ampirik ilişki bağlamında ise dinin, kurum, aktör ve fikir bakımından milliyetçi hareketler, ulus devlet ve siyasi aktörlerle karşılıklı veya yan yana konumlandığı görülmektedir. Din, milliyetçi hareketleri ya desteklemiş ya da şiddetle karşı çıkmış ya da kayıtsız kalmış ve herhangi bir söylemsel ya da operasyonel tepki göstermemiştir (Soper ve Fetzer, 2018, s. 2).

Din ile milliyetçilik, millî kimlik ve millet arasında pozitif veya negatif bir ilişki olup olmadığından bağımsız olarak, her iki kavram setinin de belirli bir grup için dayanışma kaynağı olduğu, belirli bir kimliğe ve kültüre atıfta bulunduğu, ‘hayali bir topluluğu’ paylaştığı, sembolleri önemsendiği, kendi mensuplarını paylaşılan ortak anlamlarla tatmin ettiğini söylemek mümkündür. Hem din hem de milliyet/milliyetçilik ortak bir mekan ve zaman ekseninde insanları hem bir araya getiren hem de ayıran hayal edilmiş topluluklardır. (Anderson, 2006, s. 5-6; Fokas, 2015, s. 1-2; Soper ve Fetzer, 2018, s. 9).

Din ve milliyetçilik tartışmalarına bakıldığında üç yaklaşımın dikkat çektiği görülmektedir. Birinci yaklaşımda modern çağda dinin yerini milliyetçiliğin aldığı belirtilmektedir. İkinci yaklaşımda modern dönemde dinin varlığını sürdürmeye devam ettiği, millî kimliğin önemli bir kaynağı olduğu ve milliyetçiliğin tamamlayıcı bir parçası olduğu belirtilmektedir. Üçüncü yaklaşım, din ve milliyetçiliğin farklı kategoriler ve eksenler olarak birbirini güçlendirebileceği stratejilere odaklanmaktadır.

Milliyetçilik ve dinin birbirinin yerini aldığını ve modern çağda artık milliyetçiliğin dinin yerini aldığını iddia eden ilk yaklaşım bir yönüyle laikliğin artık din ve maneviyatın yerini aldığını iddia eden Durkheim’ın fikirleriyle örtüşmektedir (Grzymala-Busse, 2019). Seküler ikame yaklaşımı olarak da adlandırılan bu yaklaşımda, modernist bir bakış açısıyla

modern çağda dinin yerini laik ve devrimci bir milliyetçiliğin aldığı iddia edilmiştir. Tüm modernistler bu görüşü paylaşmasa da, çoğu modernist; ulusların modern olduğuna ve dinin geleneksel toplumun bir parçası olduğuna ve dolayısıyla geleneksel toplumun diğer unsurları gibi modernleşme yoluyla ortadan kalkacağına, öte yandan milliyetçiliğin, modernleşmenin ayrılmaz bir parçası olarak dinin yerini alarak toplum alanına nüfuz edeceğine inanmıştır (Smith, 2003, s. 13-14). Bu yaklaşımda dine normatif bir önyargı yoktur, dinin önemi inkâr edilmez, sadece modern milliyetçiliğin doğası gereği dinle uyumsuz olduğu iddia edilmektedir. Milliyetçilik, dinin yerini alabilen bir siyasi din veya dinin vekili olabilir, hatta kendi başına bir din haline bile gelebilir. Fakat din ile birlikte var olması mümkün değildir. Gelenek ve modernite bir araya getirilemez (Gorski ve Türkmen-Derivoğlu, 2013, s. 194).

Din ve milliyetçiliğin birbirleriyle ilişkisine dair ikinci yaklaşım dinin milliyetçilik çağında ortadan kalkmadığını; ama milliyetçilik ile ayrı veya iç içe geçmiş varlıklar olarak var olduklarını ve birbirlerinden söylem ve sembol alışverişinde bulduklarını iddia etmektedir. Etnik ve millî toplulukları değerler, semboller, mitler, miraslar gibi ortak kültürel gelenekler ve mitolojilerle tanımlayan bu yaklaşımlarda din, önemli bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin 1555 Augsburg Barışı ile ortaya çıkan 'cuius regio, eius religio'³ ilkesi, zaman içinde dinî ve millî unsurları birleştiren millî din projelerin güçlenmesine yol açmıştır. Milliyetçiliğin kökeninin dinin zayıflamasında değil, dinsel duyguların ve dinsel uyanış dönemlerinde aranması gerektiği söylenebilir. Değişik ülkelerde din ve laik milliyetçiliğin aynı anda var olduğuna rastlanılmaktadır. Örneğin, Protestanlık etrafında şekillenen din, Amerika'da milliyetçilik ve ulusal kimlik için çok önemli bir unsurdur, İngiliz kimliğinin oluşumunda Protestanlık ve Katoliklik arasındaki gerilim etkili olmuştur. İran, Sri Lanka, Hindistan, Pakistan, Suudi Arabistan, İsrail ve Filistin gibi ülkelerde dinî anlatılar ile mitler, semboller ve ritüeller iç içe geçmiş ve ulusal kimlikler üzerinde etkili olmuştur (Grzymala-Busse, 2019). Milliyetçi hareketler dinî sembollerini ve dil unsurlarını ödünç alarak kendi amaçları için kullanırlar. Örneğin eski Yugoslavya'da milliyetçi hareketin liderleri milliyetçi duyguları artırmak ve insanları harekete geçirmek için dinî semboller ve söylemler kullanmıştır. Dinin siyasallaşması ve milliyetçilik ile din arasındaki değiş tokuş, siyasi otoritenin dinî meşruiyetten faydalanmasını sağlamakta; dinî ve ulusal unsurları iç içe geçirmektedir (Smith, 2003, s. 13-14).

Milliyetçilik ve din arasındaki ilişkiye dair üçüncü yaklaşım, din ve milliyetçiliğin farklı kategoriler ve eksenler olarak birbirini güçlendirebileceğini değerlendirmektedir. Milliyetçiliği bir 'heterodoks din' olarak tanımlayan Smith (2003), milliyetçiliğin geleneksel dinlerin simge, ayin, ritüel ve mesihanik coşku gibi pek çok özelliklerini miras alıp bunlara yeni ve yıkıcı siyasi ve ulusal anlamlar yükleyen karşıt bir din türü olduğunu söylemektedir. Smith (2003), milliyetçiliklerin özelliklerinden birinin, geleneksel dinin tüm değerlerini ve kurumlarını seküler siyasi amaçlar için dönüştürmeleri olduğunu ekler. Din ulusu tanımlamakta, milliyetçilik ise dinî uygulamaları güçlendirmektedir. Bu durum da hem ulusal kimlik hem de dindarlığın yüksek düzeyde olmasını sağlamaktadır.

³ Bir ülkeyi kim yönetiyorsa, o yönetenin dini de hâkim din olsun anlamına gelen ve Augsburg Barışı'nun özü olan Latince ifade.

3. Aliya İzzetbegoviç'in Hayatı

Eski Yunan ve Roma, Bizans, Osmanlı ve Katolik Avrupa olmak üzere dünyanın dört büyük medeniyetinin bulunduğu, çatıştığı, bazen de kaynaştığı ama hiçbirinin tek başına egemen olamadığı Balkan coğrafyasında (Wachtel, 2009, s. 15) Müslüman orta sınıf bir ailenin çocuğu olarak 8 Ağustos 1925'te doğan Aliya İzzetbegoviç, Arnavutluk ile birlikte İslamiyet'in en uzun süre hâkim ve yaygın olduğu Bosna Hersek'in⁴ bağımsızlık sürecini yürütmüş, hem Balkan coğrafyasının hem de kendi ülkesinin 20. yüzyıldaki en önemli aktörlerinden biri olmuştur.

Aliya İzzetbegoviç 1943'te Saraybosna'da yüksek öğrenime başlamış ve bu süreçte Mısır'daki Müslüman Kardeşler ile bağlantılı *Mladi Musulmani* (Genç Müslümanlar) örgütünün içinde yer almıştır. Aydın ve gençlerden oluşan bu örgüt resmi ulemaya meydan okuyan, İslam'ın siyasi ve ideolojik yönünü daha fazla ön plana çıkaran bir harekettir. Aliya İzzetbegoviç II. Dünya Savaşı'nda sonra diğer genç Müslüman aktivistlerle birlikte Yugoslav komünistleri tarafından tutuklanmış ve 1946'da üç yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Hapiste kaldığı üç yılın ardından üniversite öğrenimini tamamlamaya çalışmıştır. İlk girdiği Ziraat Fakültesi'ni yarım bırakıp Hukuk Fakültesi'ne geçerek 1956'da mezun olmuştur (Karić, 2004, s. 185-186; Mulaosmanović, 2020, s. 685-686).

Tito'nun 1980'de ölümünün ardından Yugoslavya'da Müslümanlar açısından şartlar daha da ağırlaşmaya başlamıştır. Aliya İzzetbegoviç, 1982'de yayımladığı *Doğu ve Batı Arasında İslam* adlı kitabı nedeniyle Temmuz 1983'te "düşmanca propaganda, Pan-İslamist faaliyetler, İran ile bağlantılar ve Bosna'yı bir İslam devletine dönüştürme girişimi" gibi suçlamalar ileri sürülerek tekrar tutuklanmıştır. Onunla beraber birçok Müslüman aydın yasal düzeni yıkmak amacıyla örgüt kurmaktan yargılanarak hapse mahkûm edilmiş, İzzetbegoviç de bazı suçluları ilk defa mahkemede gördüğü halde örgütün lideri olarak suçlanmıştır. Yargılamanın ardından hapiste birlikte kaldığı arkadaşları, daha sonra yürüteceği siyasi bağımsızlık ve özgürlük mücadelesinin çekirdek kadrosunu oluşturacaktır. On dört yıl hapse mahkûm edilen Aliya İzzetbegoviç, demokratik ülkelerle İslâm ülkelerinin baskıları sonucu

⁴Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altına girdikten sonra Balkan yarımadasında Bosna coğrafyasında yaşayan Müslümanlara Boşnak, bazen de Bosnalı denilmiştir. Bunun yanı sıra Turcin (Türk) adlandırılmasına da rastlanılmaktadır. Bununla birlikte bu tanımlama, Boşnakların etnik olarak Türk olmasından dolayı değil, o coğrafyada yaşayan halkların aynı veya ortak benzer dili konuşmalarından ötürü Boşnakların bu Slav haklarından ayırt edilmesi için kullanılan dinî bir tanımlamadır ve 'Türklerin dininden' anlamına gelmektedir. Boşnak tanımlaması 19. yüzyılın sonuna kadar kullanılmış, 1878'ten sonra bu coğrafyanın Avusturya-Macaristan hakimiyetine girmesiyle birlikte Boşnaklar, Almanca 'Muhammedaner' teriminden hareketle 'Muhamedancı' veya 'Muhamedovci' olarak adlandırılmışlardır. Bu ifade tepkiyle karşılandığı için yaygınlık kazanamamış, Boşnak yazar ve entelektüelleri kendileri için 'musliman' ismini kullanılmasını talep etmişler ve bu terim yaygınlık kazanmıştır. Böylece 20. yüzyılın başından itibaren 'Musliman', 'Muslimanski' 'Islamcki' terimleri yaygınlaşmış ve benimsenmiştir. Bu sadece bir dinî tanımlama olmamış, etnik ve millî bir içerik de taşımıştır (Banac, 1997, s. 92; Clayer, 2004, s. 20-21;). 1945 yılından sonra 1990 yılına kadar Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'ni oluşturan altı federe cumhuriyetten biri olan Bosna-Hersek'te komünizmin ilk yıllarında, özellikle 1953'ten önce Boşnakların dinî ibadetleri ile dindar addedilen aktörlerin siyasi faaliyetleri yoğun bir şekilde engellenmiş ve sürekli kontrol altında tutulmuştur. 1948 yılında yapılan nüfus sayımında Hırvat Müslüman, Sırp Müslüman veya 'aidiyetini beyan etmeyen Müslüman' olmak üzere üç seçenek sunulmuştur. 1953'te ise 'aidiyeti beyan edilmemiş Yugoslav' diye yeni bir kategori eklenmiştir. 1960'lı yıllara gelindiğinde Titocu rejim bazı reformları uygulamaya koymuş ve 1961 nüfus sayımında Boşnakların kendilerini 'etnik anlamda Müslüman' olarak tanımlanmasına müsaade etmiştir. Daha sonraki sayımlarda m harfinin büyük yazılması (Müsliman) etnik anlamda Müslüman, küçük yazılması (musliman) ise dinî anlamda müslüman olarak anlaşılmıştır (Kručić, 2007, s. 54).

25 Kasım 1988'de serbest bırakılmıştır (Karić, 2004, s. 185-186; Mulaosmanović, 2020, s. 685-686).

Aliya İzzetbegoviç'in tahliyesine yol açan siyasi gelişmeler, aynı zamanda onu sosyal sorumluluk üstlenmeye zorlamıştır. Genç Müslümanlar örgütünden arkadaşlarıyla Mayıs 1990'da Saraybosna'da Demokratik Hareket Partisi'ni (Stranka Demokratske Akcije) kurmuştur. SDA 5 Aralık 1990'da yapılan seçimleri kazanmış ve Aliya İzzetbegoviç cumhurbaşkanı olmuştur. 1 Mart 1992'de gerçekleşen referandumla Bosna-Hersek bağımsızlığını ilân etmiştir. Bağımsızlık ilanı ile birlikte Boşnaklar, Sırp ve Hırvatlar arasında üç yıl sürecek bir savaş başlamıştır. Bu savaş 14 Aralık 1995'te imzalanan ve Bosna-Hersek'in bağımsız bir devlet olarak tanınmasını sağlayan Dayton Antlaşmasıyla sona ermiştir. Dayton Antlaşması Müslümanların ve Hırvatların çoğunluğunun yaşadığı Bosna-Hersek Federasyonu ve Sırpların yaşadığı Sırp Cumhuriyeti olmak üzere iki parçadan oluşan bir devleti ortaya çıkarmıştır. Aliya İzzetbegoviç savaş sırasında ve savaşın ardından Bosna-Hersek'in bağımsızlığı için çok güçlü diplomatik ve askerî çabalar sarfetmiş, sürecin ana aktörlerinden biri olmuştur. İzzetbegoviç, 14 Eylül 1996'da Dayton sonrası yapılan ilk seçimde Boşnak, Hırvat ve Sırp temsilcilerinden oluşan üçlü Başkanlık Konseyi'ne başkan olarak seçilmiştir. 13-14 Eylül 1998 seçimine katılmayı istememekle birlikte Demokratik Eylem Partisi Ana Komitesi'nin kararı doğrultusunda tekrar aday olmuş ve seçimi kazanarak Başkanlık Konseyi'nin yöneticiliğine devam etmiştir. Ancak sağlığının görevini sürdürmesine imkân vermemesi üzerine 2000 yılı Haziran'ında görev süresi tamamlanmadan devlet başkanlığından kendi arzusuyla çekilmiştir (Chaveneau ve ark., 2022; Karić, 2004, s. 185-186; Mulaosmanović, 2020, s. 685-686).

Ulusların tarihinde çok sayıda siyasi liderler ve aktörler, güçlü komutanlar ortaya çıkmıştır. Kimilerinin askeri dehası, kimilerinin siyasi dehası ön plandadır. Ama hem siyasi mücadelesi, hem entelektüel kimliği hem ahlaki kimliği ve karakteriyle Aliya İzzetbegoviç oldukça ayrı bir yerdedir. İzzetbegoviç nicel olarak küçük bir ulusun lideri olmasına rağmen, zamanının en büyük devlet adamlarıyla omuz omuza yirminci yüzyılın son dönemindeki en kritik ve karmaşık sorunlarından birinin çözülmesinde aktif rol oynamıştır. Dünyanın dört bir yanındaki Müslümanların yanı sıra, farkı dinden ve görüşten çok sayıda insan tarafından takdir edilen Aliya İzzetbegoviç, siyasette adaletin, ılımlılığın ve cömertliğin sembolü olarak görülmüştür (Karić, 2004, s. 181).

Sonraki bölümlerde Aliya İzzetbegoviç'in zihin dünyası ve siyasi hayatı ekseninde şekillenen din ve milliyetçilik ile ilgili görüşleri analitik bir şekilde sınıflandırılarak incelenecektir.

4. Aliya İzzetbegoviç ve Din

Aliya İzzetbegoviç din kavramını farklı düzeylerde ele alır. Bu düzeylere bakıldığında şahsılık, duygusallık, hümanizm, ahlakilik, özgürlük ve ontolojik unsurların iç içe geçtiği görülür. Şahsılık ve duygusal düzeyinden bakılırsa İzzetbegoviç'e göre din 'tanımı gereği şahsıdır.' Şahsa hitap eder ve şahısları değiştirerek dünyayı değiştirir. Dinin inkılapçı yönü de budur.

Dinin dünyayı değiştirmedeğini söylemek yanlıştır, din insanı değiştirir, dolayısıyla da dünyayı da değiştirir. Üstelik bazen çok radikal bir tarzda. On Emir'e riayet veya en

azından onlar hakkında malumatı olan insanlarla meskûn olan dünya, bu tür bir anlayışın bulunmadığı bir dünyadan esas itibariyle farklıdır. İnsanı değiştirmek... işte dinin getirdiği inkılap bu...(İzzetbegoviç, 2016a, s. 249).

İzzetbegoviç vahye dayalı ilahi ve kitabî dinleri putperestlikten ve diğer sahte/beşerî dinlerden ayıran hususun 'fedakarlık' olduğunu belirtir. Ona göre "putperestlik ve diğer sahte dinler kazanç dinleridir. Vahye dayalı tüm hakiki dinler ise fedakârlık dinleridir" (İzzetbegoviç, 2016a, s. 47).

İzzetbegoviç'in dine bakışında önemli yer tutan unsurlardan biri de insan ve ahlakıdır. Ivo Andriç'in alkolün insan şerefine zararı nedeniyle içilmemesi gerektiğine dair okuma notunu "alkolle ilgili yasaklamanın dinî bir yasaklama haline gelmesinin sebebi muhtemelen budur. Çünkü din, bu zarar ve fayda hesabına kayıtsız kalabilir, fakat insan saygınlığının ihlaline kayıtsız kalamaz" yorumuyla paylaşmıştır (İzzetbegoviç, 2016a, s. 8). Ayrıca "Nazizm ile Stalinizm arasında birçok paralellik var, fakat bir tanesi diğerlerinden hem daha önemli hem de daha çarpıcıdır. Her iki sistemde de fertler mevcut değildir ve hiçbir değerleri yoktur" (İzzetbegoviç, 2016a, s. 108) ifadesi de birey olmaya, şahsiyet sahibi olmaya verdiği önemi ortaya koymaktadır.

Din, ahlak ve özgürlük arasındaki ilişki süregelen bir tartışmadır. Ahlaklı bir kimse aynı zamanda ve zorunlu olarak dindar mıdır, ahlaksız olup dindar olan kimse de var mıdır? Aliya İzzetbegoviç bu tartışmada dinin zorunlu ve kendinden olarak kişiyi ahlaklı kılmayacağına inanır. "Allah'ım hatalıysam affet beni, ama iyi bir Hristiyan'a kötü bir Müslümandan daha çok saygı gösteriyorum; sırf Müslüman olduğu için bir şeyi savunmam, yine sırf başkasına ait diye bir şeyi göz ardı edemem (İzzetbegoviç, 2016a, s. 50). Bununla birlikte, İzzetbegoviç başka bir yerde Allah inancına ayrı ve ontolojik bir atıfta bulunur. İzzetbegoviç "Tanrı yoksa insan da yoktur. İnsan yoksa mesuliyet de yoktur. Mesuliyet yoksa suç da yoktur. Öyleyse Tanrı yoksa suç yoktur. Tanrı yoksa her şey mübahtır" (İzzetbegoviç, 2016a, s. 63). Bireye ait tüm değer ve yargılar, bireyin Allah'a inanmasıyla anlamlı hale gelir, bireyi kötülüklerden alıkoyan da bu Allah inancıdır. "Ahlaklı ateistler vardır, ama bir öğretisi, bir hayat görüşü olarak ateizmin ahlakla hiç alakası yoktur" ifadesini de yine bu bağlamda değerlendirmek mümkündür (İzzetbegoviç, 2003a, s. 553).

Aliya İzzetbegoviç'in din ve ahlak yaklaşımında özgürlük de önemli bir yer tutar. İzzetbegoviç'e göre kişinin yapıp etmeleri ancak kendi özgür iradesiyle gerçekleşiyorsa anlamlıdır. Kişiyi ahlaklı veya dindar kılan husus 'zorunluluk', 'alışkanlık', 'kanuna riayet' değil, kendi hür iradesiyle hareket etmesidir, "iyi ve dürüstçe davranmak için de vicdani bir karar vermem gerekir; böyle bir karar verebilmek için ise diğer seçeneğin buna açık olması zorunludur". Hadımlık tek başına namusluluk örneği değildir, insan hem fiziksel hem de psikolojik olarak her çeşit imkana sahip olduğu halde fuhuştan kendini muhafaza ediyorsa ancak o zaman 'namusludur' denilebilir (İzzetbegoviç, 2016a, s. 50).

Diktatörlük günahı yasaklasa bile ahlaksızdır, demokrasi ona izin verse bile ahlaklıdır. Ahlaklılık özgürlükten ayrılamaz. Ancak hür fiil ahlaki fiildir. Bir diktatörlük özgürlüğü, dolayısıyla seçme imkanını ortadan kaldırmak suretiyle, kendi temellerinde ahlaklılığın nefyini içerir. Bu noktaya kadar, tarihteki tüm tezahürler ne olursa olsun, din ile diktatörlük birbirlerini karşılıklı olarak dışlarlar. Din tıpkı ruh-beden ikileminde olduğu üzere daima ruhu tercih ettiği için istemek ile davranma ve niyet ile hareket arasındaki

seçimde de -neticesi ne olursa olsun- daima isteme ve niyeti tercih eder. Kasıt olmaksızın, niyet olmaksızın yani fiilde bulunma ve bulunmama hürriyeti ya da imkânı olmaksızın bir hareketin din bakımından değeri yoktur. Zorla aç bırakılma oruç olmadığı gibi zorla yapılan iyilik de iyilik değildir (İzzetbegoviç, 2016a, s. 78-79).

Aliya İzzetbegoviç'in aktardığımız bu ahlak ve özgürlük görüşleri Kantçı ahlak ve özgürlük ilkeleriyle oldukça uyumludur. Esasen Aliya İzzetbegoviç de 18-19 yaşlarında okuduğunu söylediği ve "üzerimde özel bir etki bırakmış olan metinler" olarak ifade ettiği Kant'ın Saf Aklın Eleştirisi'nden bahsetmektedir (İzzetbegoviç, 2003a, s. 14-15). Yine 17 Mart 1995 yılında Almanya Dış Politika Derneği'nde dile getirdiği aşağıdaki ifadeleri de Kantçı etkinin en açık göstergelerinden biridir

Uzun zaman önce gençliğimde Kant'ın 'kategorik imperatifi' hakkında bir makale yazmıştım. Makalede, Kant'ın formülize ettiği ve yukarıda ismi ile bilinen ahlak ilkesinin neredeyse kelime kelimesine eski Yahudi hikmetlerinden ve Konfüçyüs'ten Tolstoy'a ve yaşadığımız yüzyılda Martin Buber'a kadar eski ve yeni öğretilerde bulunabileceğini savunuluyordu. Dolayısıyla bu ahlaki ilke zaman ve mekâna aşkındır, tarihi yoktur (İzzetbegoviç, 2021, s. 219).

Kant'ın ahlak ve özgürlüğe dair görüşlerine de bu bağlamda değinmekte fayda var. Kant, teorik akıl ile pratik akıl arasında bir ayırım yapar. İnsan teorik akıl ile dış dünyayı kavrar, dış dünyanın temelinde olan neden-sonuç ilişkisi (nedensellik) yasasının işleyişini zihinsel yetenekleriyle anlamlandırır. Pratik akıl ise ahlaki yasaları kavradığımız zihinsel yetenektir, bu dışa değil, içe dönüktür. Dış dünya bizim yapıp etmelerimizden, arzu ve isteklerimizden bağımsız olarak 'zorunluluk' esasına göre işler, çünkü determinist bir ilişki söz konusudur, özgürlük yoktur. Pratik akılda ise özgürlük esastır, zorunluluk yoktur. İnsan özerk, saygın ve şahsiyet sahibi bir birey olarak, dış dayatmalardan ve mecburiyet hislerinden, pragmatizmden, mutlu olma veya 'aman ayıp olmasın' motivasyonlarından bağımsız olarak ahlakî yasalara uyar, bunu bir 'ödev' bilinciyle yapar, yapılması gerektiği için yapar, bir maddi veya manevi, somut ya da soyut bir 'amaç' ve 'araçtan' bağımsız olarak hareket eder. Burada Kant'ın kişisel iradenin özerkliği, evrenselleştirme ilkesi ve araçsallaştırma yasağı işlemektedir. Yani birey özerk ve özgür bir iradeyle hareket etmektedir, bu yer ve zamandan bağımsız olarak 'evrensel' bir niteliğe sahiptir ve son olarak da ne soyut ne de somut ne maddi ne de manevi bir 'amaç' için bu hareket araçsallaştırılmaz. Benzer düzlemde Kant ahlak ilkesini uygulama sürecinde belli bir kural da formüle eder. Kategorik (kesin/koşulsuz) buyruk ile varsayımsal bir buyruk şeklinde ikili bir ayırım yapar. Varsayımsal buyruk, eylemi bir koşula bağlar, 'eğer' bir eylemi yapıyorsan ondan belli bir beklentin olur. 'Eğer' somut ya da soyut, bedensel ya da ruhsal bir kazanım/çıkar elde etmek istiyorsan o eylemi yapmalısın. Bu eylemin niçin yapıldığının cevabı da basit hale gelir, çünkü amaç ya da beklenti bellidir. Koşulsuz (kategorik) buyruk belli bir koşula bağlı olmaksızın bir 'eğer'e, somut ya da soyut bir beklentiden bağımsız olarak var olur. Eylem, yapılması gerektiği için yapılır (Uygun, 2021, s. 1440-1441).

Görüldüğü gibi Kant'ın kişisel iradenin özerkliği, evrenselleştirme ilkesi ve araçsallaştırma yasağı ilkeleriyle Aliya İzzetbeogiç'in insanın şahsiyetine ve bireyselliğe yaptığı vurgu, ahlaki eylemi din kalıplarından bağımsız olarak ele alıp evrensel bir şekilde değerlendirmesi aynı düzlemedir.

Son olarak Aliya İzzetbegoviç'in din anlayışına ilişkin olarak onun Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam arasında yaptığı üçlü sınıflandırmaya da değinmekte fayda vardır. Bu sınıflandırma materyalist dünya görüşü, dinî (maneviyatçı) dünya görüşü ve İslamî dünya görüşü şeklindedir. İzzetbegoviç Yahudiliği materyalist dünya görüşü kapsamında ele almakta ve Yahudiliğin cenneti yeryüzünde aradığını, "dünyevi cennet perspektifi vaat eden ve ortaya atılan bütün Yahudî teorileri bu temayülden" kaynaklandığını, dolayısıyla hem mahiyet hem de köken itibarıyla "dünyada cennet arayışı" fikrinin Yahudilik ile özdeş olduğunu öne sürmektedir. Yahudiliğin aksine Hristiyanlık ise maneviyat, züht ve öte-dünya eksenli bir dünya görüşüne sahiptir. İzzetbegoviç, Hristiyanlık'ta Hz. İsa'nın "benim devletim bu dünyada değildir" sözü ekseninde, yeryüzündeki işleyişten bağımsız, bireyin vicdanına indirgenen bir anlayışın hâkim olduğunu belirtmektedir. İslam ise 'üçüncü' ve 'orta bir yol' olarak ne sadece dünya hayatını tek bir merkeze almış, ne de öte-dünyayı hedefleyerek bu dünyadaki işleyişe lakayt kalmıştır. Bilakis İslam'da hem ahiret inancı vardır, insanın işlediği kötülüklerin cezasını çekeceği bir cehennem, yaptığı iyiliklerin de mükafatını göreceği bir cennet vardır, ama İslam bu dünyadaki bireysel ve toplumsal hayata da müdahalecidir, sadece bireyin vicdanına indirgenmez. Peygamberin Hira mağarasına kendi iç dünyasıyla bir diyalog içine girmesi İslam'ın ruhi-maneviyatçı yönüne, mağaradan çıkıp toplumun içine girmesi, bireylerin hem aile içinde hem de topluluk içinde nasıl hareket edeceğine dair nasihatlerde bulunması, savaşları, diğer devlet başkanlarına yazdığı mektuplar, gönderdiği elçiler gibi daha birçok söz ve fiilleri İslam'ın dünyevi yönünü ortaya koymaktadır (İzzetbegoviç, 2016b).

5. Aliya İzzetbegoviç ve Milliyetçilik

Aliya İzzetbegoviç millet, milliyetçilik, Boşnak ve Müslümanlığa nasıl bakmaktadır? Bu bağlamda belki de ilk söylenilmesi gereken şey, İzzetbegoviç'in ırkçılığa ve milliyetçiliğe karşı olduğudur. Hegel'in zenciler için tiranlık, yamyamlık; Hintliler için sinsilik ve düzenbazlık, Çinliler için "Çin şeref hissini tanımaz" benzeri olumsuz stereotip değerlendirmelerini notlarında aktaran İzzetbegoviç; "ifadelerde açık bir ırkçılık, en azından Avrupa merkezilik var. Eğer bir ahlak hissi, sadece bazı ırkların veya ulusların imtiyazı olsaydı, artık hakikatte olduğu şey olmazdı. Ahlaklı (ya da ahlaksız) olan ferttir, halk değildir." diyerek Hegel'i eleştirmiştir. Aynı şekilde ırkçılığın hiçbir bir şekilde bilimsel temeli olmadığını, bireyin mirasını oluşturan genlerin %99'unun tüm insanda ortak olduğunu, genlerin %1'inin insanın fiziki görünüşünü, yani ırki kimliğini belirlediğine dair modern genetik ilmiyle ilgili okuduğu notları paylaşarak ırklar arasındaki ayrımlarla ilgili eski açıklamaların modern bilim tarafından reddedildiğini belirtmektedir (İzzetbegoviç, 2016a, s. 101).

İzzetbegoviç, millî olan ile milliyetçilik arasında bir ayırım yapar. Millî olan doğaldır, insanidir, birlikte var olmaya imkân tanır, milliyetçilik ise 'diğerine' karşı nefreti içerir, yayılcı ve yağmacı programlara sahiptir (İzzetbegoviç, 2003a, s. 550-551).

İzzetbegoviç, İslam dünyasında milliyetçiliğin ithal malı olduğu, örneğin Suriye entelektüelleri ile Hristiyan Lübnanlıların Amerikan Enstitüsü ve Beyrut Aziz Üniversitesi gibi Batılı kurumlarda eğitim gördükleri, dolayısıyla Müslüman dünyasındaki milliyetçi ve 'devrimci' grupların manevi ve tarihi kökenleri araştırıldığında bunların Müslüman olmadığı, Müslüman halkların milliyetçilik 'yeteneklerinin' bulunmadığını belirtmektedir (İzzetbegoviç, 2019, s. 84-85).

Bununla birlikte Aliya İzzetbegoviç'in millet, milliyetçilik ve millî devlet ile ilgili görüşleri Yugoslavya Devleti'nin parçalanması öncesi, iç savaş sırasında ve sonrasında da farklı düzlemlerde seyrettiğini ve çeşitli dönüşümlere uğradığını söylemek mümkündür. Bunlar Pan-İslamist, Pan-Yugoslavist ve İslami Milliyetçilik şeklinde üç döneme ayrılabilir.

5.1. Pan-İslamist Evre

İzzetbegoviç aktif siyasal hayata atılmadan önce Pan-İslamist denilebilecek bir dünya görüşüne sahiptir. 1993 yılının başlarında Riyad Radyo ve Televizyonu muhabiri ile telefon aracılığıyla yaptığı mülakatta "ilk gençlik yıllarımdan itibaren faaliyetlerimin ilham kaynağının İslam düşüncesi olduğu bir gerçektir. Benim için gelecekte de böyle olacaktır" (İzzetbegoviç, 2003b, s. 65) sözü bu açıdan önemlidir. Bu sözlerinin izlerini özellikle 1970'li yılların başlarında yazdığı İslam Deklarasyonu kitabında da takip etmek mümkündür. Bu kitaptaki düşünceleri ileri sürülerek İzzetbegoviç, 1983 yılında 14 yıl hapse de mahkûm olmuştur.

Pan-İslamist fikirlerin etkisinde olduğu dönemde Aliya İzzetbegoviç, İslam toplumlarının içinde bulunduğu durumdan rahatsızdır. Katı gelenekçi ile katı yenilikçiler arasında İslam ülkelerinin sıkıştığını, gelenekçilerin eski düzenin korunmasını isteyerek İslam'ı geçmişe çektiğini, yenilikçilerin ise Batı'ya özenerek Batı tarzı bir düzeni arzuladıklarını ve İslam'a başkalarına ait bir gelecek hazırladıklarını iddia etmektedir (İzzetbegoviç, 2019, s. 24).

Müslümanların, İslamiyet'in özünden uzaklaştıkça teknik, teknolojik, bilimsel, sosyo-ekonomik, kısaca tüm alanda dünyanın gerisine düştüğünü, toplumun yozlaştığını belirtmektedir. İslam'ın gündelik hayatta etkisinin zayıflaması sadece bireylerin değil, sosyal ve siyasi kurumların da yozlaşmasına yol açmıştır (İzzetbegoviç, 2019, s. 31). İnsanların zahiri olarak Kur'an'a bağlılığı devam etse de, insanların nazarında onların yaşamlarını değiştiren, dönüştüren özelliğini kaybetmiş, "irrasyonel ve mistik karakterini muhafaza ederek bir nesne olarak kutsiyet kazanmıştır" (İzzetbegoviç, 2019, s. 34).

İzzetbegoviç, İslamiyet'in bireylerin kendi kalplerinde saklı tutup, özel alanlarında amel ettiği bir din olmadığını, peygamberi ve kitabıyla İslam'ın gerçek insana, dış dünyaya ve tabiata yönelerek tüm yönleriyle insan ve hayatın bütününe ilişkin bir öğreti niteliğinde olduğunu, kanunun din ile, terbiyenin de güç ile bir araya gelerek İslami bir nizam halini aldığını, İslami nizamın da İslami toplum ve İslami idarenin birlikteliği olduğunu belirtmektedir. Tarihteki tüm İslami hareketlerin aynı zamanda siyasi bir hareket olduğunu, çünkü İslam'ın "bir din olmasının yanı sıra bir felsefe, ahlak, düzen, tarz ve bir atmosfer, tek kelimeyle entegre bir hayat biçimi" olduğunu ifade etmektedir (İzzetbegoviç, 2019, s. 43-46).

Aliya İzzetbegoviç, Kur'an'ı Kerim'deki 'Müslümanlar ancak kardeştir' ayetinden hareketle içinde buldukları kısır döngüyü kırmaları, dışa bağımlılıktan, geri kalmışlıktan ve yoksulluktan kurtulmaları için tüm dünyadaki Müslümanların ve Müslüman toplumlarının bir araya gelmeleri gerektiğine inanmaktadır. İzzetbegoviç, Müslümanların ortak problemlerini çözmek ve bazı önemli sahalarda müşterek ve koordineli hareket edebilmek için Fas'tan Endonezya'ya, Tropikal Afrika'dan Orta Asya'ya uzanan büyük bir İslam federasyonu biçiminde milletler üstü platformları (ekonomik, kültürel ve siyasi) adım adım oluşturmaları gerektiğini savunmaktadır (İzzetbegoviç, 2019, s. 77-78).

İslam'da tüm Müslümanların dinî, kültürel ve siyasi olarak tek bir toplum olmaları talebi olan bir ümmet prensibi vardır. İslam bir milliyet değil, bu toplum için bir üst millî hüviyet hükmündedir. Bu toplumda insanları ayırıştırın her ne varsa, bunlar ister fikri meseleler (tarikatlardan mezhepler, siyasi partiler vb.) ister maddi meseleler (zenginlik, sosyal sınıflar arasındaki büyük uçurumlar) olsun birlik prensibine aykırıdır ve tahdit edilerek ortadan kaldırılması gerekir. Günümüz Müslüman aleminde İslami ve gayri İslami temayüller arasındaki hudut çizgisini belirleyen noktalardan birincisi İslam, ikincisi de İslam birliğidir: Pan-İslamizm. Bir toplum iç ilişkilerini İslam'ın, dış ilişkilerini de Pan-İslamizm'in belirlediği ölçüde İslamidir. Onun ideolojisi İslam, siyaseti İslam birliğidir (İzzetbegoviç, 2019, s. 52).

Aliya İzzetbegoviç, Müslüman toplum içinde, bu tarz bir İslam birliği vizyonunun gerçekçi olmadığını savunanları eleştirerek bunun Müslüman halkları ilelebet alçak bir mevkiye mahkûm eden ve hiçbir girişim veya umuda mahal bırakmayan nitelikte olduğunu belirtmektedir. Bu düşüncenin temelinde "efendilerin efendi, ırgatların ırgat olarak kalması düşüncesi" olduğunu ileri sürmektedir (İzzetbegoviç, 2019, s. 57).

Son olarak, Aliya İzzetbegoviç'in İslam dünyasının mevcut durumuna ilişkin görüşleri, İslam'ı bir hayat düzeni olarak algılaması, mevcut sorunların aşılması ve buna dönük çözüm önerileri, kısacası Pan-İslamist evredeki tüm dünya görüşünün İslam Dünyası'ndaki modernleşme hareketleriyle yakından ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Kaldı ki kendisinin de 2001 yılında Akif Emre ile yaptığı bir röportajda aşağıda alıntılanan ifadesi bu dönemde beslendiği fikir ve hareket akımlarını ortaya koymaktadır.

II. Dünya savaşından hemen önce 1938'de Saraybosna'da Genç Müslümanlar/Mladi Müslümanlar adıyla bilinen bir grup vardı. Bu grup 19. yüzyılda İslam dünyasında ortaya çıkan akımların ve bu dönemdeki düşünürlerin etkisi altında Müslümanların sorunlarına çözüm aradılar. Bunlar arasında Reşid Rıza, Muhammed Abduh gibi önemli isimleri sayabilirim. Onların eleştirdiği düşüncelerden etkilenmiş olduklarını sanıyorum. Bu grupla temasa geçerek İslami uyanışı hedefleyen düşünce biçimini benimsedim (İzzetbegoviç, 2003b, s. 244)

5.2. Pan-Yugoslavist Evre

Aliya İzzetbegoviç, hapisten çıkıp aktif siyasi hayata atıldıktan sonra tüm unsurların adil ve eşit bir şekilde temsil edildiği bütüncül bir Yugoslavya fikrini savunmuştur. Bu Aliya İzzetbegoviç'in hayatında Pan-Yugoslavist diyebileceğimiz ikinci evredir.

Yugoslavya Devleti'nin parçalanması sürecinde 26 Mayıs 1990'da Demokratik Eylem Partisi'ni (*Stranka demokratske akcije-SDA*) kuran Aliya İzzetbegoviç'in temel yaklaşımı Yugoslavya'nın bütünlüğünün muhafaza edilmesidir (İzzetbegoviç, 2022, s. 152-153). Yugoslavya'ya duygusal olarak bağlı olduğunu söyleyen İzzetbegoviç, Yugoslavya'yı sevdiğini; fakat yönetiliş tarzı ve politik aktörleri sevmediğini söylemektedir: "Yugoslavya'ya duygusal olarak bağlıydım.... 1983 davasındaki toparlama konuşmamda, Yugoslavya'yı sevdiğimi fakat onun yönetiminden hoşlanmadığımı söylemişim" (İzzetbegoviç, 2003a, s. 72). İzzetbegoviç'in bütüncül bir Yugoslavya arzusu, Tito'nun düşünce dünyasını, şatafatlı yaşamını, Balkanların en güzel yerlerinde bulunan onlarca görkemli saraylarını, av evlerini sevmediği halde, Tito'ya sempati duyduğunu ifade etmesi, Tito'nun yaklaşık yirmi milletten, çok sayıda dil, din ve mezhep ile birlikte 'etnolojik bir müze' (Öksüz, 2007, s. 422)

görünümünde olan Yugoslavya'yı *bratstvo-jedinstvo* (kardeşlik-birlik), özyönetim, eşitlik gibi söylem ve politikalarla ortak bir politika içinde birbirine bağlamasıyla ilişkili olmalıdır (Chiclet ve ark., 2022).

Bu adama karşı hiç saklamaya çalışmadığım bir sempati duyuyorum. Onun ideolojisini, yaşam biçimini, Briunes'ini (Adriyatik'teki adası), villalarını, av evlerini, seyahatlerini vs. hiç sevmediğim doğrudur. Ama içimde onun iyi biri olduğuna dair bir his var, yanıldığımı da sanmıyorum. Yani o, İnsanların söylediği gibi kötü birisi değildi. Komünistti, ama Bolşevik değildi. Yanlış olan sistemin içine insani bir şeyler kattı, o sistemi çökür kıldı (İzzetbegoviç, 2003a, s. 574).

Bununla birlikte her ne kadar Yugoslavya'nın parçalanmamasını savunsa da İzzetbegoviç o dönemki Yugoslavya'nın yönetim biçimi ve işleyişinden memnun değildir. Zira İzzetbegoviç mevcut halde Boşnakların sadece isim hakkı olduğunu, bunun dışında kamu kurum ve kuruluşlarında orantılı temsil edilmediğini, kendi eğitim ve kültür kurumlarına sahip olma ve bağımsız bir şekilde siyasi olarak teşkilatlanabilme haklarından mahrum olduklarını ifade etmektedir. Yine aynı şekilde 'güçlü Müslümanlar-güçlü Bosna-Hersek-güçlü Yugoslavya' şeklinde bir denklem kurarak Bosna-Hersek'teki Müslümanların güçlenmesinin Bosna-Hersek'in de güçlenmesi anlamına geleceğini, bunun da Yugoslavya'nın güçlenmesini beraberinde getireceğini, Bosna-Hersek'in istikrarsız olduğu bir durumun Yugoslavya'nın tümünün mevcudiyetini doğrudan tehdit edilebileceğini düşünmektedir (İzzetbegoviç, 2022, s. 17).

İzzetbegoviç'in Yugoslavya'nın bütünlüğünü savunması aslında "Yugoslavya aşkımız değil; bizim çıkarımızdır" sözünde de görüleceği üzere oldukça tarihsel, pragmatist ve gerçekçi bir nedene dayanmaktadır (Bougarel, 2003, s. 1). Öncelikle Bosnalı Müslümanların millî bir devlet kurmak için gerekli tarihsel hafıza ve özlem noktasında, diğer uluslara kıyasla daha geri planda kalmışlardır. Osmanlı millet yapısının parçası olarak Boşnaklar, ulusal bir ideoloji geliştirmemiştir (Todorova, 1997, s. 121). Ayrıca Slovenya, Hırvatistan, Sırbistan gibi ülkelerde hâkim ve çoğunlukta olan bir milletin varlığı söz konusu iken Bosna-Hersek'te Sırp, Hırvat ve Boşnaklar yaşamakta olup ezici bir çoğunluğa sahip bir millet yoktur. Bosna-Hersek'in bu çok milletli yapısını 'mısır unu ve buğday unu karışımına' benzeten İzzetbegoviç, rahatlıkla bölünebilecek etnik yoğun bölgeler olsaydı, zaten bu bölünmenin çok daha önce yaşanabileceğini, ama böyle bir durum olmadığı için bir millî devletin Bosna-Hersek'te mümkün olamayacağını düşünmüştür (İzzetbegoviç, 2022, s. 166). İzzetbegoviç bu durumu 1991 Eylül ayında Bosna Hersek Cumhuriyeti Meclisi'ndeki aşağıdaki konuşmasında dile getirmiştir

Bir milletin kendi kaderini tayin etme prensibinin sadece olabildiğince homojen etnik toplulukların mevcut olduğu bölgelerde uygulanabileceği, etnik olarak heterojen toplumlarda ise kesinlikle uygulanmaz olduğu açıktır. Maalesef ya da iyi ki Bosna Hersek de etnik olarak nerdeyse tamamen heterojen bir toplumdur oluşmaktadır (İzzetbegoviç, 2019, s. 38).

İzzetbegoviç'in Yugoslavya'nın bütünlüğünü savunmasında pragmatist ve gerçekçi sebebi yine 1991 Eylül ayında Bosna Hersek Cumhuriyeti Meclisi'ndeki "Bosna Hersek Yugoslav devlet birliğini korumaktan yanadır; çünkü bu birlik içerisinde kendi adına bir

güvenlik alanı, daha fazla netlik, daha az belirsizlik görmektedir" (İzzetbegoviç, 2019, s. 31) konuşmasında da görmek mümkündür.

5.3. İslami Milliyetçilik Evresi

Aliya İzzetbegoviç'in hayatında üçüncü evre olarak tanımladığımız İslami Milliyetçilik dönemi, İç Savaş'ın sonlarına doğru ve iç savaş sonrasındaki dönemdir. Bu dönemde Aliya İzzetbegoviç'in söyleminde Müslüman/Boşnak milliyetçiliği daha ön plana çıkmıştır.

Aliya İzzetbegoviç ateşkes sürecinde ve sonrasında basına verdiği bir dizi demeçte Boşnak kimliğine daha önce olmadığı kadar açıkça referansta bulunmuştur. Bir gazetecinin Bosna Hersek'in geleceğinin Avrupa Topluluğu'na mı yoksa aksine Müslüman ülkelerle yakın ilişkilere mi bağlı olduğunu düşünüyorsunuz sorusuna, sorudaki Avrupa Topluluğu ile Müslüman ülkelerin birbirlerine alternatif olmadığını Bosna-Hersek'in bir Avrupa ülkesi olduğunu, ama aynı zamanda nüfusun çoğunluğunun da Müslüman olduğunu belirtmiştir. Bosna'nın Hem Hristiyan Batı ülkeleri hem de İslam ülkeleri hem de Yahudi dünyasıyla aynı anda ilişki kurabilen nadir ülkelerinden biri olduğunu, öyle de kalması taraftarı olduğunu söylemiştir (İzzetbegoviç, 2022, s. 401-402).

Yine başka bir röportajda gazetecinin eski Yugoslavya'nın sekiz temel yayın merkezinden biri olan ve 1992-1998 yılları arasında yayın yapan RTVBiH (*Radyo-Televizya Bosne I Hersegovine*) yanı sıra bir Boşnak televizyonun kurulmasına dair eleştirisine karşılık olarak bazı kimselerin Boşnakların dinlerini, isimlerini, geçmişlerini unutulursa daha güçlü bir Bosna ortaya çıkacağına inandığını, kendisinin ise bu görüşte olmadığını, bilakis "bilinçli ve cesur bir Boşnak ulusunun Bosna-Hersek'in bel kemiği, Bosna-Hersek'in kurtuluşunun tek değilse de en büyük garantisi" olduğunu söylemiştir (İzzetbegoviç, 2003a, s. 488).

Aynı gazetecinin SDA'nın "bizim inancımız, bizim toprağımız" şeklindeki seçim sloganının çok-etnikli bir yapıdan oluşan, birlik içindeki bir Bosna adına savaşmak için toplanmış kimselerin üstünde durduğu platformu bayağı küçülteceği iddiasına karşılık Aliya İzzetbegoviç aşağıdaki ifadeleri kullanmıştır.

Kusura bakmayın ama yanlış bir varsayımdan yola çıkıyorsunuz bana göre. Siz SDA'nın bir Bosna partisi olduğunu varsayıyorsunuz. Halbuki o Boşnakların partisidir. SDA, olabildiği ölçüde bir Bosna partisidir aynı zamanda, ama yapısı Boşnaklardan oluşmaktadır, bunu saklıyor da değiliz. Üstelik SDA bunun böyle olması gerektiğine inanmaktadır. Bir Bosna ruhu ancak Boşnaklıktan doğacaktır, ya da bunca yıllık karşılıklı ilişkilerden, gidip gelmelerden, yakınlaşmalardan sonra Bosnalılık ile Boşnaklığın bir bileşimi olacaktır (İzzetbegoviç, 2003a, s. 489-490).

İzzetbegoviç'in İslamcı milliyetçi nitelikteki bu söyleme dış faktörler nedeniyle 'itildiğini' söylemek mümkündür. Çünkü ilk başlarda SDA içinde yer alan seküler profildeki siyasi aktörlerin daha milliyetçi bir söyleme dönük talepleri karşılık bulmamış ve Adil Zulfikarpaşić örneğinde olduğu gibi partiden kopuşlar olmuştur (Bougarel, 2003, s. 7). Seküler milliyetçilerin taleplerine önce karşı çıkan SDA liderleri belli bir süre sonra dışarda yaşanan gelişmelerle birlikte bu gerçekle yüzleşmek zorunda kalmıştır.

İzzetbegoviç'i buna zorlayan dış faktör ve gelişmelere gelince, artık Yugoslavya'nın bütünlüğünü savunmak naif ötesi bir tutum olacaktır, tüm koşullar ortadan kalkmıştır. Bu durumda Bosna-Hersek'in çıkarlarının uluslararası toplum nezdinde etkin bir şekilde

savunulması gerekecektir. SDA'nın önde gelen isimlerinden, partinin resmî gazetesinin editörü ve Aliya İzzetbegoviç yakın arkadaşı Cemalettin Latiç'in şu sözleri bu durumun açık bir ifadesidir: "Avrupa'da ulusal adı olmayanın ülkesi de yoktur" ve "biz ülkemizde hayatta kalabilmek için Boşnak olmalıyız" (Kern, 2020, s. 40).

Söz konusu tespit yapıldıktan sonra artık tüm strateji bu mantık üzerine yürütülmüştür. Örneğin daha önce sürekli 'Müslüman' tanımlaması yapan İzzetbegoviç, 1993 Ağustos ayında Cenevre'deki basın toplantısında ilk kez 'Boşnak Müslümanlar' ifadesini kullanmıştır. 27 Eylül 1993'te Bosnalı Müslümanların önde gelen siyasi, kültürel ve dinî temsilcilerinin bir araya geldiği kongrede "Bosna ülkesine ve onun devlet geleneğine, Boşnakça dilimize ve tarihimizin tüm manevi geleneğine sıkı sıkıya bağlanmak için milletimizin tarihi ve ulusal adı olan Boşnaklar'a geri dönüldüğü" ifade edilerek artık Müslüman ifadesi değil Boşnaklar ifadesinin tercih edileceği belirtilmiştir (Kern, 2020, s. 38-39). 25 Mart 1994 tarihinde SDA Kongresinde İzzetbegoviç "hiç abartısız söyleyebilirim ki son yüzyıl içerisinde ilk defa olmak üzere Müslüman ya da Boşnak (kendimizi Boşnak olarak tanımlamamız daha doğru olacak)" diyerek bu stratejiyi söylemlerinde daha açık bir şekilde dile getirmiştir (İzzetbegoviç, 2003b, s. 68).

SDA'nın resmî yayın organları olarak yayın yapan gazetelerin hem isimlerinin hem de içeriklerinin değişmesi de bu stratejinin bir parçasıdır. 1990-1992 yılları arasında partinin resmî gazetesi olan *Muslimanski Glas* (Müslümanların Sesi) gazetesi daha sonra *Ljiljan* olarak değişmiştir. *Ljiljan*, adını Boşnak halkının ulusal sembolü olarak kabul edilen Boşnak altın zambağından alır. Görüleceği üzere gazetenin ismindeki Müslüman ibaresi yerini Bosna'nın tarihsel ve kültürel mirasının bir parçası olan *Ljiljan*'a bırakmıştır. Bu isim değişikliğinin yanı sıra *Muslimanski Glas*'da yayın hayatı boyunca Boşnakları tanımlamak için yoğun olarak Müslüman ifadesi kullanılırken *Ljiljan* ile birlikte Boşnak tanımlaması kullanılmaya başlanmıştır. Bu isim ve içerik değişikliği SDA'nın ve dolayısıyla Aliya İzzetbegoviç'in Boşnak milliyetçiliğine aşamalı dönüşümünü de ifade etmektedir. Bu aşamalı dönüşüm önce sadece Müslüman tanımlaması, sonra Müslüman Bosnalılar/Boşnaklar ve en son sadece Boşnakların kullanımını şeklinde olmuştur.

SONUÇ

Din ve milliyetçilik arasında tarihsel, teorik ve ampirik olarak yakın bir ilişki vardır. Tarihsel süreçte din, milliyetçilik ve milliyetçiliğin oluşumunda önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca dinler, milliyetçi hareket içerisinde kitlesel seferberlik ve millî bilinç sürecinde ihtiyaç duyulan söylem ve pratikleri sağlamıştır. Bunun dışında dinin, kurum, aktör ve fikir bakımından milliyetçi hareketler, ulus devlet ve siyasi aktörlerle karşılıklı veya yan yana konumlandığı görülmektedir. Özellikle etnik ve millî toplulukları değerler, semboller, mitler, miraslar gibi ortak kültürel gelenekler ve mitolojilerle tanımlayan milliyetçilik yaklaşımlarda din önemli bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda kendilerini Müslüman olarak tanımlayan, Müslümanlığı (İslam'ı) da kendi millî kimliklerinin önemli ve vazgeçilmez bir parçası olarak gören Boşnakların milliyetçilik anlayışında da din, etno-dinsel bir zeminde oldukça önemli bir yer tutmuştur.

İlk gençlik döneminde ve sonrasında İslami hareketlerle ilişkili olan daha sonra Yugoslavya'nın dağılma sürecinde de Demokratik Eylem Partisi'ni (SDA) kurarak aktif olarak

siyasete giren Aliya İzzetbegoviç'in verdiği entelektüel ve siyasi mücadeleler, din ve millî kimliğin iç içe geçtiği bu tarihsel çizgide üç farklı dönüşüm geçirmiştir

İlk dönem, İzzetbegoviç'in aktif siyasi hayatından önceki dönemdi. Bu, pan-İslami tonların hakim olduğu ve İzzetbegoviç'in daha soyut ve idealist fikirleri dile getirdiği dönemdi. Aliya İzzetbegoviç, Kuran'ın "Müslümanlar ancak kardeştir" ayetinden hareketle, Müslümanların ve dünyadaki Müslüman toplumların içinde buldukları kısır döngüyü kırmak, dışa bağımlılıktan, geri kalmışlıktan ve yoksulluktan kurtulmak için birlik olmaları gerektiğine inanmaktadır. İzzetbegoviç, Müslümanların ortak problemlerini çözmek ve bazı önemli sahalarda müşterek ve koordineli hareket edebilmek için Fas'tan Endonezya'ya, Tropikal Afrika'dan Orta Asya'ya uzanan büyük bir İslam federasyonu biçiminde milletler üstü platformları (ekonomik, kültürel ve siyasi) adım adım oluşturmaları gerektiğini savunmaktadır. Bu dönemdeki Pan-İslamist kimliğini değerlendirdiğimizde, İzzetbegoviç diğer İslam ülkelerindeki dindar entelektüeller ile aynı profili taşımaktadır. İzzetbegoviç'in yazdığı İslam Deklarasyonu'nun kapağına onun ismini kaldırıp Türkiye'den Mehmet Akif'i, Mısır'dan Mevdudi'yi, Pakistan'dan Muhammed İkbal'i rahatlıkla yazabiliriz. İslam dünyasının katı gelenekçilik ile aşırı Batıcılık arasında gidip geldiğini, Kur'anı Kerim'e, anlamak ve yaşamaktan ziyade, şekli bir kutsiyet atfedildiği, Müslümanların İslam'ın özüne dönmesi gerektiği, İslam'ın sadece bireyin vicdanlarına indirgenebilecek bir inanç meselesi olmadığı, siyaset, toplum ve ekonomi olarak tüm hayatı şekillendirecek bir sistem olduğu düşüncesi tüm bu aydınlarda görülebilecek bir özelliktir.

İzzetbegoviç'in hayatındaki ikinci dönem aktif siyasete atılması, iç savaş öncesi ve belli bir süre iç savaşın da eşlik ettiği dönemdir. Bu dönem İzzetbegoviç'in tüm unsurların adil ve eşit bir şekilde temsil edildiği bütüncül bir Yugoslavya'dan olduğu ve Pan-Yugoslavist diyebileceğimiz dönemdir. İzzetbegoviç'in Yugoslavya'nın bütünlüğünü savunması aslında tarihsel, pragmatist ve gerçekçi bir nedene dayanmaktadır. Öncelikle Bosnalı Müslümanların millî bir devlet kurmak için gerekli tarihsel hafıza ve özlem noktasında, diğer uluslara kıyasla daha geri planda kalmışlardır. Osmanlı millet yapısının parçası olarak Boşnaklar, ulusal bir ideoloji geliştirmemiştir. Ayrıca Slovenya, Hırvatistan, Sırbistan gibi ülkelerde hâkim ve çoğunlukta olan bir milletin varlığı söz konusu iken Bosna-Hersek'te heterojen bir etnik yapı söz konusu olup, ezici bir çoğunluğa sahip bir millet yoktur. İzzetbegoviç, rahatlıkla bölünebilecek etnik yoğun bölgeler olsaydı, zaten bu bölünmenin çok daha önce yaşanabileceğini, ama böyle bir durum olmadığı için bir millî devletin Bosna-Hersek'te mümkün olamayacağını düşünmüştür.

Üçüncü dönem, İç Savaş'ın sonlarına doğru ve iç savaş sonrası olan dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde Müslüman/Boşnak milliyetçiliği daha ön plana çıkmıştır. SDA'nın Boşnak kimliğini daha açık bir şekilde vurgulayan İzzetbegoviç, bilinçli ve cesur bir Boşnak ulusunun Bosna-Hersek'in önemli bir parçası olacağını, Boşnakların hem Batı dünyası, hem Yahudi dünyası hem de İslam ülkeleriyle yakın ilişkiler geliştirecek potansiyele sahip olduğunu, bu durumdan da memnuniyet duyduğunu belirtmiştir. Nasıl ki İzzetbegoviç'in Pan-İslamist ve Pan-Yugoslavist kimliğinin yaşadığı zaman ve zemin temelinde tutarlılığı varsa, Boşnak kimliğini daha ön plana çıkaran İslamcı milliyetçi kimliği de yaşadığı dönemin gerçeklerinden doğduğunu söylemek gerekir. Çünkü İzzetbegoviç'in bu düşünceye bir yönüyle dış faktörler tarafından 'itildiğini' söylemek mümkündür. Yugoslavya'nın

bütünlüğünün imkânsız hale geldiği anlaşılınca Aliya İzzetbegoviç ve SDA, yürüttükleri müzakere ve toplantılarda Bosna'nın çıkarlarına uygun hareket etmek için çeşitli stratejiler belirlemiştir. Müslüman tanımlamasından ziyade Boşnak tanımlaması da bu stratejinin bir parçasıdır. Partinin yayın organlarının isimleri ve içerikleri, siyasi aktörlerin söylemleri hep bu strateji ekseninde şekillenmiştir. Artık sadece 'Müslüman' ifadesi değil, ya Müslüman Bosnalılar/Boşnaklar ya da sadece Boşnaklar ifadesi kullanılmıştır. Özellikle son dönemlerde Boşnaklar ifadesi yaygınlıkla tek başına kullanılmıştır. Bununla birlikte bunun dinden arındırılmış bir söyleme dönüşmediğini, Müslüman kelimesinin bir dinî kimlik olarak; Boşnak kelimesinin ise etnik kimlik olarak algılandığını belirtmek gerekir. Gittiği Müslüman ülkelerde veya Müslüman gazeteci ve yazarlarla yaptığı konuşmalarda 'Genç ve idealist Aliya'nın izlerini görmeye devam etsek de kendi ülkesinin menfaatleri ve dış dünyanın gerçekleri 'devlet adamı' Aliya İzzetbegoviç'i bu siyasete mecbur bırakmıştır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma içerisinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları, akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, bu çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, çalışmanın özgün olduğunu bildiririm. Aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Bu çalışma tek yazar tarafından hazırlanarak ortaya konulmuştur.

Çıkar Beyanı

Bu çalışmanın hazırlanmasında çıkar çatışması yaşanacak herhangi bir durum bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akın, M. H. (2021). *Çağa iz bırakan önderler: Aliya İzzetbegoviç*. İlke Yayıncılık.
- Akın, M. ve Karaarslan, F. (2015). *Aliya İzzetbegoviç: özgürlük mücadelecisi ve İslam düşünürü*. Pınar Yayınları.
- Anderson, B. (2006). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. Verso Books.
- Aruç, M. (2013). Yugoslavya. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 43, 573-579.
- Ayaz, M. (2023). *Aliya İzzetbegoviç'in medeniyet tasavvurunu oluşturan ahlaki, siyasi ve dini değerler bağlamında bir inceleme* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Aygün, A. (2017), *Aliya İzzetbegoviç'te din ve siyaset* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Banac, I. (1997). Sırbistan'da milliyetçilik. K. Şaybaşlı ve Ö. Gencer (Ed.) *Yeni Balkanlar eski sorunlar* içinde. Bağlam Yayıncılık.

- Bayram, M. (2019). *Aliya İzzetbegoviç'in İslamlaşma anlayışı* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Bingöl, O. (2021). *Milliyetçilik ve adil savaş perspektifinden Aliya İzzetbegoviç'in evrensel ahlaka dayalı siyaset anlayışı* [yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.
- Bougarel, X. (2003). Bosnian Muslims and the Yugoslav idea. D. Djokic (Ed.) *Yugoslavism. Histories of a failed idea 1918-1992* içinde. Hurst.
- Chaveneau, E., Dorlhiac, R., Kovac, N. ve Malcolm, N. R. (2022). Bosnie-Herzégovine, *Encyclopædia Universalis*, <https://www.universalis.fr/encyclopedie/bosnie-herzegovine/> adresinden 01 Temmuz 2023 tarihinde alınmıştır.
- Chiclet, C., Lutard, C. ve Philippot, R. (2022). Yougoslavie, *Encyclopædia Universalis*, <https://www.universalis.fr/encyclopedie/yougoslavie/> adresinden 01 Temmuz 2023 tarihinde alınmıştır.
- Clayer, N. (2001). Islam et identité nationale dans l'espace albanais (Albanie, Macédoine, Kosovo) 1989-1998. *Éditions de l'École des hautes études en sciences sociales.*, (115), 161-181.
- Clayer, N. (2004). Les Musulmans des Balkans. *Le Courrier des pays de l'Est*, (5), 16-27.
- Çetintaş, O. (2018). *Aliya İzzetbegoviç'in siyaset felsefesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Uşak Üniversitesi.
- Demirci, İ. (2016). Aliya İzzetbegoviç'in hayatında ve eserlerinde aile ve kadın. *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, 229, 368-381.
- Emre, A. (2019). *Aliya*. Büyüyen Ay.
- Erdem, H. H. (2017). Aliya İzzetbegoviç düşüncesinde ahlak problemine giriş. *Kutadgubilig-Felsefe Bilim Araştırmaları*, 36, 27-34.
- Fokas, E. (2015). Religious nationalism. A.D. Smith, X. Hou, J. Stone, R. Dennis and P. Rizova (Ed.) *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Race, Ethnicity, and Nationalism* (s. 1-5) içinde Wiley Blackwell.
- Gorski, P. S. ve Türkmen-Derrişođlu, G. (2013). Religion, nationalism, and violence: An integrated approach. *Annual Review of Sociology*, 39(1), 193-210.
- Günerigök, M. A. (2021). *Aliya İzzetbegoviç düşüncesinde din, ahlâk ve sanat* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Grzymala-Busse, A. (2019). Religious nationalism and religious influence. W.R. Thomps (Ed). *Oxford Research Encyclopedia of Politics* (s. 1-23) içinde. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.813>
- İHH İnsani Yardım Vakfı (2023). Tarihçe. <https://ihh.org.tr/tarihce> adresinden 04 Ağustos 2023 tarihinde alınmıştır.
- İzzetbegoviç, A. (2003a). *Tarihe tanıklığım*. (Çev. Alev Erkilet, Ahmet Demirhan ve Hanife Öz). Klasik Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi 2002).

- İzzetbegoviç, A. (2003b). *Konuşmalar*. (F.Altun ve R.Ahmetoğlu, Çev.). Klasik Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi 2003).
- İzzetbegoviç, A. (2016a). *Özgürlüğe kaçışım*. (H. T. Başoğlu, Çev.). Klasik Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi 1999).
- İzzetbegoviç, A. (2016b). *Doğu Batı arasında İslam*. (S. Şaban, Çev.). Klasik Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi 1980).
- İzzetbegoviç, A. (2019). *İslam deklarasyonu ve tarihi savunma*. (A. B. Aydoğan, İ. H. Aydoğan, Çev.). Ketebe Yayınevi. (Orijinal eserin basım tarihi 1970).
- İzzetbegoviç, A. (2021). *Köle olmayacağız konuşmalar 1990-1995*. (E. Nurikiç, Çev.). Ketebe Yayınevi. (Orijinal eserin basım tarihi 2005).
- İzzetbegoviç, A. (2022). *Bosna: Büyük bir sır söyleşiler 1989-1995*. (A. B. Aydoğan, İ. H. Aydoğan, Çev.). Ketebe Yayınevi. (Orijinal eserin basım tarihi 2005).
- Kala, M. E. (2016). İzzetbegoviç ve Sartre'da tek kavram iki pergel: İki farklı özgürlük tasavvuru. *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, 229, 313-334.
- Karaarslan, F. (2016). Aliya İzzetbegoviç'in düşüncesinde kadın ve aile. *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, 229, 381-389.
- Karaman, A. (2021). *Aliya İzzetbegoviç düşüncesinde ahlak-siyaset ilişkisi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.
- Karić, E. (2004). Alija Izetbegović (1925—2003). *Islamic Studies*, 43(1), 181-189.
- Kern, H. R. (2020). *From Muslim to Bosniak nationalism: A case study of nationalism in the SDA Party newspaper Muslimanski Glas and Ljiljan between 1990 and 1995*. [Unpublished master thesis]. University of Graz.
- Krulić, J. (2007). Islam et communisme en Bosnie-Herzégovine. *Cites*, (4), 75-82.
- Koçoğlu, B. (2019). *Aliya İzzetbegoviç'in eğitim, din eğitim ve öğretimi görüşleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Akdeniz Üniversitesi.
- Mulaosmanović, A. (2020). İzzetbegoviç, Aliya. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, EK-1, 685-687.
- Uygun, O. (2021). Immanuel Kant ve ahlakın temel ilkesi. *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 18(2), 1439-1454.
- Öksüz, H. (2007). Batı Trakya Türkleri. O. Karatay, B. A. Gökdağ (Ed.) *Balkanlar el kitabı, Cilt II: Çağdaş Balkanlar içinde*. Karam ve Vadi Yayınları.
- Özbayrak, M. S. (2022). *Malik bin Nebi ve Aliya İzzetbegoviç'te kültür ve medeniyet fikri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Öztürk, N. (2019). *Nurettin Topçu ve Aliya İzzetbegoviç'te din anlayışı* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi.
- Özyurt, C. (2016). İki dünya arasında insan: Aliya İzzetbegoviç'in din kuramı ve İslam Yorumu. *Hece Dergisi*, 229, 219-252.
- Smith, A. D. (2003). *Chosen peoples: Sacred sources of national identity*. Oxford University Press.

- Soper, J. C., ve Fetzer, J. S. (2018). *Religion and nationalism in global perspective*. Cambridge University Press.
- Todorova, M. (1997). Balkanlar'da Osmanlı mirası. K. Şaybaşı ve Ö. Gencer (Ed). *Yeni Balkanlar eski Sorunlar içinde*. Bağlam Yayıncılık.
- Uyulan, B. (2022). *Aliya İzzetbegović'in siyasal düşüncesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Bahçeşehir Üniversitesi.
- Wachtel, A. B. (2009). *Dünya tarihinde Balkanlar*. (A. C. Akkoyunlu, Çev.). Doğan Kitap.
- Yağız, B. (2022). *Aliya İzzetbegović'te din ve sanat* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Yanmaz, F. (2021). *Aliya İzzetbegović'in siyaset ve ahlak anlayışı* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.
- Yıldırım, Ş. (2019). *Aliya İzzetbegović'in din ve siyaset anlayışı* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Fırat Üniversitesi.

EXTENDED ABSTRACT

Alija Izetbegovic is regarded as one of the most significant political actors of the 20th century with his political struggle and intellectual identity. Despite being the leader of a numerically small nation, he played an active role in solving one of the most critical and complex problems of the last decades of the twentieth century. Admired by many individuals of various faiths and ideologies, as well as Muslims all over the world, Alija Izetbegovic is considered as a political role model for justice, moderation and generosity.

This study discussed Alija Izetbegovic's thoughts on religion and nationalism. Religion and nationalism are related concepts. While religion played an important role in the development of the nation-state and nationalism, it also provided the necessary discourse and practices for mobilizing people and national consciousness in the nationalist movement. Alija Izetbegovic was born in the Balkans, where religion and sectarian identities are the main distinguishing elements. Serbs' Orthodoxy, Croats' Catholicism and Bosnians' Islam formed the backbone of their political, social, economic and ideological discourse and actions. With the emergence of nationalist movements, religious and sectarian structures in this geography also supported, motivated and directed these movements.

In the context of religion and nationalism mentioned above, this study tried to reveal how Alija Izetbegovic views religion, what his opinions are on nationalism, and how Izetbegovic's thoughts changed in the process. In addition, the importance of Islam in shaping the Bosnian national identity is also examined. Izetbegovic's writings were investigated for this reason, and the descriptive analytical method was used to assess his perspectives on nationalism and religion. In this context, additional research on Alija Izetbegovic and the Bosnian national identity was also evaluated.

By analyzing the intellectual and political struggles of Alija Izetbegovic, it is possible to identify three different transformations in this historical line where religion and national identity are intertwined. The first period was the period before Izetbegovic's active political life. This was the period when pan-Islamic tones dominated and Izetbegovic expressed more

abstract and idealistic ideas. Based on the verse of the Qur'an, 'the believers are but brothers, ...', Alija Izetbegovic believes that Muslims and Muslim societies in the world should unite in order to break the vicious circle they are in and to get rid of foreign dependency, backwardness and poverty. Izetbegovic argues that Muslims should establish supranational platforms (economic, cultural and political) in the form of a large Islamic federation stretching from Morocco to Indonesia, from Tropical Africa to Central Asia in order to solve their common problems and to act jointly and coordinately in some important fields.

The second period of Izetbegovic's life was the time before the civil war. Izetbegovic advocated an equitably and fairly representative Yugoslavia throughout this period, which we define as Pan-Yugoslavist. Izetbegovic genuinely relies on historical, pragmatic, and realist arguments to support the integrity of Yugoslavia during this time. First of all, when it comes to historical memory and the desire for the creation of a national state, Bosnian Muslims have lagged behind other nationalities. Bosnians were a member of the Ottoman millet system; hence they never created a national ideology. In addition, Bosnia-Herzegovina has a diverse ethnic structure and no nation that has an overwhelming majority, unlike countries like Slovenia, Croatia, and Serbia where a dominant and majority nation exists. Izetbegovic believed that this partition would have happened much earlier if there were ethnically dense places that could be readily divided, but since there wasn't a circumstance like that, a national state would not be possible in Bosnia-Herzegovina.

The third period in the understanding of Izetbegovic's religion and nationalism covers the period towards the end of the Civil War and after the Civil War. During this period, Bosnian nationalism came to the fore. Emphasizing the Bosnian identity of the SDA more clearly, Izetbegovic said that a conscious and brave Bosnian nation will be an important part of Bosnia and Herzegovina, that Bosniaks have the potential to develop close relations with both the Western world, the Jewish world and Islamic countries. It should be noted that Izetbegovic's Islamist nationalist identity, which highlights his Bosnian identity, emerged from the reality of his period, just as Izetbegovic's Pan-Islamist and Pan-Yugoslavist identities were consistent on the basis of the time and place he lived. When it became clear that maintaining the integrity of Yugoslavia was no longer viable, Alija Izetbegovic and SDA determined various strategies to act in accordance with the interests of Bosnia in their negotiations and meetings. This strategy also includes using the Bosnian term rather than the Muslim definition. The names and contents of the party's media organs and the discourses of political actors have always been shaped in the axis of this strategy. The expression 'Muslim' is no longer used, but either Muslim Bosnians/Bosniaks or only Bosnians. Especially recently, the term Bosnians has been used alone. However, it should be underlined that it did not turn into a discourse purified from religion; the word Bosnian is perceived as an ethnic identity; the word Muslim as a religious identity.

MACHİAVELLİ ve REALİST ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİSİ

İbrahim KURNAZ¹

Yasin AVCI²

Öz

Bu çalışmada modern siyaset felsefesinin kurucusu olarak kabul edilen Machiavelli'nin genelde uluslararası ilişkiler özelde ise realizm kapsamındaki düşünceleri ele alınmıştır. Ancak çalışma kapsamında realizmin felsefi kökenini oluşturarak bu teorinin varsayımlarını doğrulamaktan öteye geçmeyen bir düşünür olarak değil Uluslararası Siyaset Teorisi çalışma alanında kabul gördüğü üzere münhasıran ele alınmıştır. Bir başka anlatımla Machiavelli'nin uluslararası ilişkilere dair düşünceleri ile Realist Uluslararası İlişkiler teorisi arasındaki bağlantı bir ilişki olarak incelenmiştir. Bu bakımdan çalışmanın ilk bölümünde Machiavelli'nin düşünceleri zamandan ve mekândan azade olarak değil içinde bulunduğu sosyo-politik şartlar bağlamında ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise realizmin Machiavelli'yi kapsayan değil Machiavelli'nin realizmi içeren düşünceleri üzerinde durulmuştur. Nihayet çalışmanın sonuç bölümünde Machiavelli ile Realist Uluslararası İlişkiler teorisi arasındaki ilişkinin ortodoks anlatımı aşılına çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Machiavelli
Uluslararası İlişkiler
Uluslararası Siyaset Teorisi
Realizm

Makale Hakkında

Araştırma Makale

Gönderim Tarihi : 01.06.2023
Kabul Tarihi : 10.07.2023
E-Yayın Tarihi : 15.02.2024
DOI : 10.58702/teyd.1384003

¹Arş. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-posta: ibrahimkrnz@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7228-6536.

²Dr. Öğretim Üyesi, Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-posta: yasinavci@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1909-4778.

MACHIAVELLI AND REALIST INTERNATIONAL RELATIONS THEORY

Abstract

In this study, the thoughts of Machiavelli, who is considered as the founder of modern political philosophy, within the scope of international relations in general and Realism in particular, are discussed. However, within the scope of the study, Machiavelli is discussed not as a thinker who does not go beyond confirming the assumptions of this theory by creating the philosophical roots of Realism, but as autonomous, as is accepted in the field of International Political Theory. In other words, the connection between Machiavelli's thoughts on international relations and the Realist theory of International Relations was examined as a relationship. In this respect, in the first part of the study, Machiavelli's thoughts are discussed not as free from time and place, but in the context of the socio-political conditions in which he is located. In the second part of the study, the focus is on Machiavelli's thoughts that include Realism, not on Realism that includes Machiavelli. Finally, in the conclusion of the study, an attempt was made to overcome the orthodox explanation of the relationship between Machiavelli and Realist International Relations theory.

Keywords

Machiavelli
International Relations
International Political Theory
Realism

Article Info

Research Article

Received : 01.06.2023
Accepted : 10.07.2023
Online Published : 15.02.2024
DOI : 10.58702/teyd.1384003

Kaynakça Gösterimi: Kurnaz, İ. ve Avcı, Y. (2024). Machiavelli ve realist uluslararası ilişkiler teorisi. *Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, 5 (1), 102-124.

Citation Information: Kurnaz, I. ve Avcı, Y. (2024). Machiavelli and realist international relations theory. *Journal of Society, Economics and Management*, 5 (1), 102-124.

GİRİŞ

Bu çalışma Uluslararası İlişkiler (Uİ) öğrencilerinin ve araştırmacılarının siyaset felsefesi metinlerini başucu kaynağı olarak görmeleri gerektiğini iddia etmektedir. Çünkü Uİ'nin içerdiği konular ve yine bu alanda pratiğe dökülen politikalar siyaset felsefesi ile bağlantılıdır. 20. yüzyıla değin Uİ teorisinin devlet teorisi ya da siyaset felsefesinin bir alt dalı olarak kabul edilmesi bu savı desteklemektedir (Yurdusev, 2010, s. 40). Nitekim Martin Wight'a göre modern devletin belirleyici olduğu çağımızda Uİ, gerçekçi veyahut Makyavelci, akılcı ya da Grotiusçu ve devrimci ya da Kantçı şeklindeki üç gelenek arasındaki tartışmalara atıfla daha iyi çözümlenebilecektir (Wight, 1992, s. 7-25). Bununla birlikte siyaset felsefesi, üç anlamda Uİ'nin güncel meselelerinin odak noktasında yer almaktadır. Birincil anlamda, güncel Uİ pratisyenlerinin kahr ekseriyeti klasik düşüncenin formüle ettiği siyasi gelenek konusunda bilgilidir. İkinci anlamda bu etkinliklerde örneğini bulan uluslararası siyasi düşüncedeki güncel tartışma bahse konu klasik gelenekte kaynağını bulmaktadır. Üçüncü anlamda ise siyaset felsefesi bir siyasi iş birliği ve çatışma teorisi olarak aynı zamanda bir Uİ teorisidir (Yalvaç, 2007, s. 23). Tüm bunların yanı sıra Wight'ın geleneksel Uİ teorilerini tasnif ederken siyaset felsefecilerinin isimlerine başvurması Uİ ve siyaset felsefesi arasındaki açık bağlantıya işaret etmektedir.

Bu noktalardan hareketle, siyaset felsefesinin ve Uİ teorilerinin ne anlama geldiğini kavrayabilmek için siyaset felsefesi ile Uİ arasındaki ilişki ortaya konmalıdır. Ancak bu ilişki ortaya konarken birtakım hususlara dikkat edilmesi gerekliliği göz ardı edilmemelidir. İlk olarak hiçbir teorisyen ve onun ortaya koyduğu yaklaşım, içinde yaşadığı siyasal ve toplumsal koşullardan azade değerlendirilemez. Bu tespit siyaset felsefesi ve Uİ arasındaki nesil farkı göz önüne alındığında daha fazla önem kazanmaktadır. Çünkü siyaset felsefesi teorisyenleri eğer içinde yaşadıkları sosyo-politik ve toplumsal koşullardan soyutlanırsa ortaya çıkan sonuç onların yaklaşımlarından Uİ'ye devşirilen varsayımların da zaman ve mekândan soyutlanacağıdır. Bir başka deyişle varsayımlar mutlaklaştırılacaktır. İkinci olarak siyaset felsefesi teorisyenleri ile Uİ arasında bağlantı kurarken söz konusu teorisyenlerin çalışmaları bütüncül bir şekilde ele alınmalı ve siyaset felsefesi teorisyenleri tek bir Uİ teorisinin kapsamına hapsedilmemelidir. Zira bahse konu teorisyenlerin temel sorunsalları henüz doğmamış olan Uİ olmadığı gibi yaklaşımlarının da 20. yüzyılın uluslararası siyaset zemininin ürünü olan Uİ teorileri ile tam bir uyum sergilemesi mümkün değildir.

Üçüncü olarak Uİ teorileri ile siyaset felsefecilerinin yaklaşımlarını ilişkilendirirken bu ilişkiselliğin pedagojik ve pragmatist yönlerinin de bulunduğu unutulmamalıdır. Pedagojik açıdan bakıldığında Uİ teorileri ile siyaset felsefecilerinin yaklaşımları arasında bağ kurmak Uİ öğrencilerinin Uİ teorilerini daha temelden kavramalarını sağlamaya yardımcı olmaktadır. Pragmatik olarak ise Uİ teorisyenlerinin kendi varsayımlarının doğruluğunu ve tarihe yerleşikliğini vurgulamak için siyaset felsefecilerinin yaklaşımlarını işlevselleştirdikleri gerçeğinin bilincinde olunmalıdır. Böylesi bir işlevselleştirmenin amacına ulaşmış en temel örneği Uİ'nin en yaygın teorilerinden olan Realizm'de gözlemlenmektedir. Dördüncü olarak tüm bu hususlardan hareketle herhangi bir siyaset teorisyeninin isminin önüne herhangi bir Uİ teorisine mensubiyeti sıfat olarak eklemek yerine bahse konu siyaset felsefecisinden yine bahse konu Uİ teorisine dair çıkarsamaların yapıldığını kabul etmek daha makul bir

yaklaşımıdır. Bu tespiti çalışma nezdinde somutlamak gerekirse söz konusu olan 'realist Machiavelli' değil 'Machivalli'den çıkarsanan realist varsayımlar' dır.

Beşinci ve son olarak siyaset felsefesi ile Uİ arasında tesis edilecek bir ilişki her iki alanın farklı aksiyolojik kaygılarla ortaya çıktıkları göz önüne alındığında Uİ için normatif ve siyasi olarak ileriye atılmış bir adım olacaktır. Nitekim Uİ savaşın engellenmesi gibi negatif bir aksiyolojik kaygı üzerine bina edilmişken siyaset felsefesi Platon'dan bu yana aynı pozitif aksiyolojik kaygı üzerinden motive olmaktadır. Buna göre siyaset felsefecilerinin en temel sorusu mutlu-erdemli bir insanın nasıl bir siyasi-toplumsal formasyon içinde yaşayabileceğidir. Görüldüğü üzere bu soru, tesis edilen her yeni siyasi-toplumsal formasyonun siyaset felsefecileri tarafından eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutulmasını ve bu sürecin de ucu açık bir şekilde devam etmesini sağlamaktadır. Bir başka anlatımla siyasi bir içerikle mevcudun siyasal sistemlerine yöneltilen bu eleştirel bakış, tesis edilen hiçbir siyasi-toplumsal formasyonla son bulmamaktadır. Dolayısıyla normatif ve siyasi yönü açık olan siyaset felsefesi ile normatif ve siyasi bir içeriğe sahip olmayı bilimselliğin terk edilmesi olarak değerlendiren Uİ arasında kurulan ilişkisellik Uİ'nin bu çerçevede dönüşümüne katkı sağlayacaktır.

Tüm bu noktalardan hareketle çalışmada modern siyaset felsefesinin kurucusu sayılan Machiavelli ile Realist Uİ teorisi arasındaki bağlantıya odaklanılmıştır. Uİ literatürü incelendiğinde çokça denenen bu odaklanmayı diğerlerinden ayıran ise yukarıda sıralanan hususların çalışma nezdinde gözetilmesi ve realizmin Machiavelli'yi değil Machiavelli'nin Realizm'i içerdiğinin altının çizilmesidir. Bununla birlikte çalışma nezdinde, Realist Uİ teorisinin marifetiyle 'ahlaksızlığın peygamberi' olarak anılan Machiavelli'nin siyaset felsefesinin belirli siyasal ve toplumsal koşullar altında ortaya çıktığını vurgulamak kaygısı güdülmüştür. Zira ancak bu yolla Machiavelli'nin kendisinden sonra Makyavelizm olarak anılan siyaset yürütme pratiği ile arasındaki bağlantı (ya da böyle bir bağlantının reddiyesi) daha rasyonel temellere oturtulabilecektir. Öz bir şekilde belirtmek gerekirse 'Machiavelli Makyavelist midir?' sorusunun temellendirilmiş cevabına Machiavelli'nin felsefesini ve çalışmalarını güdüleyen toplumsal-siyasal şartlar göz önüne alındığında ulaşmak mümkündür. Bu bakımdan çalışmanın ilk bölümünde Machiavelli'nin içinde yaşadığı dönemin sosyo-politik ve toplumsal koşulları ile bu kapsamda şekillenen siyaset felsefesine değinilmiş, ikinci bölümde ise Machiavelli'nin devlete ve uluslararası ilişkilere dair düşünceleri ile Realist Uİ teorisi arasındaki ilişki üzerinde durulmuştur.

1. Machiavelli'nin Siyaset Felsefesinin Kısa Değerlendirmesi ve Ortaya Çıktığı Pratik Koşullar

Niccolo Machiavelli (1469-1527) siyaset felsefesini veya kuramını dinin ve ahlakın pençesinden kurtaran ilk düşünürdür (Zuckert, 2013, s. 493-496). Bu sebeple daha seküler yani modern siyaset felsefesinin kurucusu olarak kabul edilmektedir. Çünkü siyasetin tanrı kurallarından bağımsız, kendisine has işleyişinin olduğunu ileri sürerek bu alanı özerk hale getirmiştir. Rönesans çağının en popüler siyasal düşünürlerinden olan Machiavelli siyaseti iktidarı elde edip gücü maksimize etme etkinliği olarak görmüştür. Rönesans'ın en temel sac ayaklarından bir tanesinin hümanizm olduğu akıld tutulursa Machiavelli'nin felsefesini insan üzerine temellendirerek siyasetin asli unsuru olarak gördüğü 'prense' seslenmesi

anlaşılır hale gelecektir. İnsan doğası üzerine olan fikirleri ve bu fikirler üzerine kurguladığı siyaset anlayışı ölümünün hemen ardından hem siyaset felsefesine hem de Uİ disiplinine önemli katkılar sunmuştur. Onun nezdinde insan hodbin bir varlıktır (Ilodigwe, 2013, s. 31). Gereksizlikçe iyilik yapmaya eğilim göstermez. Saldırgan doğası daima güç peşinde koşmasını, kazanımcı doğası ise her şeye sahip olma arzusunun tetikler. Üstelik insanın güç ile mülk edinme ve arayışının da sonu yoktur. Bununla birlikte, Hıristiyanlığın öte dünyada ceza görme korkusu yüzünden insanları boyun eğici kıldığını ve bununla ilişkili olarak edilgenleştirdiğini iddia eden Machiavelli'nin ideal insanı Roma Cumhuriyeti'nin bağımsız ruhlu, enerjik, savaşçıl, kurt yırtıcılığına haiz insanlarına benzer olmalıdır (Skinner, 2004, s. 30-68).

Öyleyse Machiavelli'nin Orta Çağın son döneminde, modern çağın ise kendisini Rönesans ile gösteren ilk aşamasında Roma İmparatorluğu'nun her bakımdan merkezîyetçi yapısına duyduğu özlemi 'merkezi hükümet' vurgusu ile göstermesi anlaşılır hale gelmektedir (Machiavelli, 1987, ss. 5-17). Çünkü Machiavelli hem İtalya'nın hem de Orta Çağ Avrupa'sının merkezîyetsizlik ya da parçalı-çoklu egemenlik yapısından çıkışı kovalayan bir düşünür olmuştur. Roma İmparatorluğu'nun sosyo-politik ortamının insanını az önce vurgulandığı gibi tanımlayan Machiavelli'ye göre siyasette güç kazanmak, gücü korumak ve azami düzeye çıkarmak elzem bir gerekliliktir. Başkasının güçlenmesine müsaade eden kendi yok oluşunu hazır hale getirir. Böylece siyaset dünyası O'nun zihninde güç mücadelesinin kaçınılmaz olduğu kaos ortamı olarak görülür ve güç kullanmak da doğal hale gelir. Bu noktadan hareketle Machiavelli'nin 'amaç araçları meşrulaştırır' fikri Makyavelizm olarak nitelendirilen anlayışın da özetidir (Ferrero, 1939, s. 1-14; Mansfield, 1975, s. 372-384; Meinecke, 1962, s. 146-195). Burada Makyavelizm salt güç biriktirmek bağlamında bir yöntem değildir. En nihayetinde İtalya'nın birliğini sağlamak gibi bir amacı da mevcuttur. Ancak Machiavelli içinde yaşadığı sosyo-politik ortamdan kopararak ele alındığı için kendisinden sonra bir siyaset biçimi olarak anılan Makyavelizm de 'ahlaksızlığın peygamberi'nin amaçsız siyasi pragmatizminin öğretisi olarak araçsallaştırılmıştır.

Machiavelli'nin yüksek ahlaki ve dini ilkelerle ilgilenmediği doğrudur. Temel kaygısı iktidar ve devletin pratik ya da siyasi çıkarlarıydı. Özellikle prensin öncelikli endişesi devletin çıkarlarını korumak için genel olarak hükümet olacaktır. Bir başka deyişle, Machiavelli, din, ahlak ve erdem arasındaki ilişki ve diğer taraftan siyaset konusunda net bir duruş sergileyerek, mevzubahis kavramlar hakkında çok açık bir tavır takınmıştır. O erdem, ahlak ve din gibi siyasal ve toplumsal katmanda pratiği olan fenomenlerin geçersizliğini vurgulama çabasındaydı. Ancak vurguladığı, ahlakın ve din alanının siyaset alanından oldukça farklı olduğu ve iktidarın ve egemenliğin tek temsilcisi olan prensin bu kavramları ahlak ve politik zihniyetinden koruması gerektiğidir (Knutsen, 2006, s. 64-66). O halde Machiavelli içinde yaşadığı sosyo-politik ortamda dini ve ahlaki ilkelerin siyasetin gerçeklerini açıklamada yetersiz olduğunu görmüş ve bu tespiti dillendirmiştir. Bu durumda prene verdiği öğüt salt ahlaksızlıkla ya da dini riyakarlıkla bir siyaset izlemesi olarak değerlendirilemez. Bunun yerine prene geçersiz hale gelmiş ilkelerle motive olmuş bir siyaset izlemek zorunda olmadığını öğütlediğini düşünmek daha fazla geçerlidir. Çünkü Machiavelli, bir taraftan ahlak ve din arasındaki dikotomiyi savunurken, diğer taraftan da bunlarla siyaset arasındaki zıt ilişkiyi savunmuştur (Roldán, 2019, s. 95).

Machiavelli siyaset için yeni normlar oluşturmuş ve bu normların, siyasetin geleneksel ahlak türleriyle ilgisinin olmadığını ortaya koymuştur. Bu bakımdan Machiavelli'nin yegâne siyasal formun yetkilerini kişiliğinde toplayan prensin iktidarının önemine vurgu yapmadıkları için döneminin diğer siyaset felsefecilerine meydan okuduğu gözlemlenmektedir. Ona göre iktidar siyaset felsefesinin en önemli veçhesini oluşturmaktadır. Bu veçhe, onun kamu yararının temelinde belirli bir gayeye yönelik olmasıdır: Güçlü devlet kurmak ve bu devleti sürdürmek (Skinner, 2004). Machiavelli, özel olarak bir Uİ teorisi geliştirmemekle birlikte, son kertede kendi içinde tutarlı bir mantıkla bu alandaki realizm yaklaşımının gelişmesinde önemli rol oynamıştır (Knutsen, 2006, s. 64). O'nun siyaset felsefesinde devletlerin çıkarı siyasetin lokomotifi olup, bu alandaki siyasetin gerekleri devletlerin kural ve ilke tanımayan rekabetinden kaynaklanmaktadır. Uluslararası ilişkilerde başarıya ulaşmanın birincil kuralı da devleti korumak ve güçlendirmek üzerinedir. Bu doğrultuda, uluslararası ilişkilerde realizmin öncülerinden olan Machiavelli, siyasetin kendi doğasında yani mevcut kurallarca açıklanabileceği bakış açısı ile de realizm çerçevesinde geliştirilen güç dengesi yaklaşımına zemin hazırlamıştır (Sönmezoğlu, 2012, s. 125-126). Görüldüğü üzere Machiavelli realizmin varsayımlarını yalnızca doğrulayan bir çerçevede ele almaz. Aksine realizm, Machiavelli'nin siyaset felsefesinin bir kısmını zemin olarak kullanmıştır.

Galileo ve Newton'un doğa bilimleri alanına yaptıkları katkının benzerini Machiavelli sosyal bilimler alanına yaparak siyasi düşünceler tarihinin en önemli figürlerinden biri olmuştur. Machiavelli, Floransa'da Medici, Savonarola ve son olarak cumhuriyet olmak üzere üç farklı yönetim sistemi altında yaşamış bir düşünürdür. Machiavelli cumhuriyet yönetimi altında diplomasi konseyinde müzakerelerden ve askeri sorunlardan sorumlu sekreter görevini icra etmiştir. Bu görev sayesinde O, siyaseti içeriden gözleme fırsatı yakalamıştır. Kendi kentinin haricindeki Venedik oligarşisi, Napoli monarşisi gibi farklı kent devletleri ile ilişkilere de yakından tanık olmuştur. Nitekim *Prens* adını verdiği eserini de bu dönemde gözlemlediği Cesare Borgia'ya atfetmiştir. Machiavelli yeni bir siyasal bakış açısı yaratmasından ötürü Rönesans'ın kayda değer devlet ve siyaset felsefecilerindedir. Dahası, Leonardo da Vinci ile aynı kategoriye paylaşan gerçek bir Rönesans düşünürü olarak algılanmıştır (Steiris, 2010, s. 81). 1513'te yazdığı *Prens* isimli eseri ile tanınan Machiavelli, Aristoteles gibi eski Yunan filozoflarının fikirlerinden yararlanmış ve Rönesans düşünürlerinde kendine özgü bir yer yaratmıştır (Carty, 2016, s. 119-135; Wilde, 1928, s. 220-222). Dolayısıyla Rönesans İtalya'sının sosyo-politik şartları ve bürokratik ile diplomatik deneyimleri Machiavelli'nin siyaset felsefesinin şekillenmesinde oldukça etkili olmuştur.

Floransa'da 1469 yılında iyi eğitimli bir ailenin 3. çocuğu olarak dünyaya gelen Machiavelli kariyerindeki yükselişini kolaylaştıracak iyi bir eğitimden yararlanma fırsatı bulmuştur (Arnhart, 2004, s. 136). Onun zamanında, Floransa, Avrupa'da Yunan biliminin en önemli merkezlerinden biri olarak kabul görmüştür. O, aynı zamanda Latin gramerine ve söz sanatına düşkündü. Machiavelli 1498 yılında Floransa Cumhuriyeti'nde şansölyelik ikinci sekreteri unvanıyla, 14 yıl boyunca Fransa ve Almanya'da İtalyan devletleri adına diplomatik görevlerde bulunmuştur (Kelly, 2022, s. 107-109). 14 yıl görev yapacağı sekreterlik unvanı onu komplo yapmakla suçlayacak olan Medici ailesinin yönetimi ele geçirmesiyle son bulacaktır. Medici ailesinin onu mahkûm edip işkenceye maruz bırakmasının akabinde inzivaya çekilen

Machiavelli, *Prens ve Söylevler*'i de bu koşullarda kaleme almıştır (Skinner, 2004, s. 37). Roma tarihini de ihtiva eden bu eserleri doğrultusunda Machiavelli'yi tarihçi ve siyaset felsefecisi eş değerinde görmek yerinde bir yaklaşımdır. Machiavelli'nin görev süresince diğer İtalyan kentlerinin yanı sıra Fransa, Almanya ve İspanya gibi bir dizi Avrupa ülkesinin mahkemesi ve idari kurumları ile diplomatik temasının bulunduğunu belirtmek gerekmektedir. Diplomatik görevini ifa ederken yazmış olduğu raporları onun olağanüstü edebi yeteneklerine benzer şekilde siyasal figürleri ve olayları da dikkatli bir gözlemci olarak görme yeteneğini gözler önüne sermektedir (Skinner, 2004, s. 17-30).

Machiavelli'nin entelektüel meşguliyetleri incelendiğinde onun üzerindeki Rönesans ruhu ve etkisi ortaya çıkmaktadır. Bu dönem sekülerliğin tedricen sahneye çıkışına, kapitalizmin, hümanizmin ve bireyciliğin gelişimine tanıklık etmekteydi. Rönesans özellikle İtalya'da devletin dünyanın nesnel incelenmesinde ve ele alınmasında işlevselleştirilmesini sağlamıştır. Bilindiği üzere Rönesans öncesinde siyasal ve toplumsal olaylar insanın günahkâr tabiatı ve kilisenin kanunları ile açıklanmaktaydı (Ershov ve ark., 2019, s. 60-63). Bu dönemde tanrının zirvede bulunduğu evrensel bir hiyerarşik düzen vardı. Dolayısıyla bu dönemde insan doğası ve akli değişmez gerçekliğe ulaşma noktasında kendisini aşamamaktaydı. 15. yüzyılın sonlarında İtalya'da akıl artık insanın eylemlerinin temelini meydana getiren kurallar bütünü ve belli bir olgunun genel kalıplarını keşfetmeyi sağlayacak bir araçtır. İşte Machiavelli de bu çizgideydi. Bu bağlamda O, Rönesans düşünürlerinin ekseriyetinin yaptığı gibi Orta Çağın dinsel çerçevede yorumladığı Antik Yunan ve Roma eserlerindeki düşünceleri gözden geçirerek kendi dönemine uyarlamaya çalışmıştır. Dolayısıyla Orta Çağda öldürülüp üzerine toprak atılan yani hayatın pratiğinde failliğini yitiren insanın yeniden doğuşunu hedefleyen Rönesans hareketinin hümanizmi ile sekülerizmi ve tüccar sermayesi eliyle henüz gelişmeye başlayan kapitalizmin bireyciliği Machiavelli'nin siyaset felsefesinin önemli arka planlarıdır.

Machiavelli siyaset felsefecisi olduğu kadar, kamu görevlisi, diplomat, müzakereci, askeri stratejist ve bir yazardır (Lucchese, 2015, s. 86-87). Aslında kendisini ünlü yapan çalışması, *Prens* ya da asıl ismiyle *De Prensipatibus*, yalnızca siyaset felsefecilerinin değil aynı zamanda siyaseti bir bilim alanı olarak hiç okumamış insanların da ilgisini çeken kısa bir siyasi metindir. Machiavelli'nin yaşadığı ve yazılarını kaleme aldığı iç ve dış politik ortam ve pratikler onun felsefesini anlamak için son derecede önemlidir. Machiavelli İtalya'nın siyasi birliğini henüz sağlayamamasından bir hayli etkilenmişti. İtalya'nın Roma İmparatorluğu gibi tarihin gördüğü en kudretli merkezi siyasi yapının mirası üzerinde duruyor olması O'nun siyasi birliğe dair özlemini daha da perçinlemiştir. Bu sebeple, tam birlik halinde tahayyül ettiği bir ülke için mutlak gücü destekleyecek siyaset felsefesi ortaya koymaya çalıştı. Ahlakı siyaset için görmezden gelişi ve merkezi iktidarı telkin eden tutumundan dolayı eleştirildi. Günümüzde fikirleri ve felsefesi keskin ve antidemokratik olarak görülmesine rağmen O, bu fikirleri ülkesinin 15. ve 16. yüzyıllardaki parçalanmışlığını siyasi birliğe doğru yöneltmek için oluşturmuştur (Balot ve Trochimchuk, 2012, s. 559-588; McCormick, 2011, s. 1-9). Bununla birlikte siyasi birliğin henüz olmadığı bir dönemde birleşmiş bir İtalya'yı düşündüğü için Machiavelli mevcudu olumlayan bir felsefeci değil eleştirel bir düşünür olarak görülmelidir. O'nu ve felsefesini çağlar öncesinden bugünlere taşıyan budur.

Machiavelli'nin siyasi olarak birleşmiş bir İtalya'ya dair vurgusunun bir diğer sebebi de 16. yüzyılda gerçekleşen ve Büyük Britanya, Fransa ile İspanya gibi ulusların merkezi

yönetim olarak konsolide olmasını sağlayan gelişmelerdir (Kaygusuz, 2014, s. 29). Nitekim bu yüzyılda kilise öğretisinin sorgulanmasına ve Protestanlığın farklı fraksiyonlarının Avrupa'da yayılmasına paralel olarak kilisenin siyasi egemenliği de sarsılmış, böylece dünyevi otoritenin siyasi egemenliği kuvvetlenmiştir. Öyle ki 1517'de Martin Luther meşhur 95 tezini Wittenberg Katedraline asmıştır. 1535'te VIII Henry Papa tarafından aforoz edilmesinden sonra İngiliz kilisesinin başına geçmiştir. 1536'da Calvin Protestanlığın piskoposluğu reddeden presbiteryen formunu kurmuş ve *Institute of the Christian Religion* adlı eseri kaleme almıştır (Harmes, 2012, s. 22-46; Tarr ve Randell, 2012, s. 14-19). 1543'te ise Copernicus o zamana değin kabul gören anlayışla zıt bir evren tahayyülünü ortaya koyduğu *De revolutionibus orbium Coelestium* adlı eserinde dünyanın değil güneşin evrenin merkezinde olduğunu tespit etmiştir. Copernicus'un bu tespiti 'Tanrı dünyayı diğer gezegenlerin ortasına yerleştirdi' öğretisini savunan Katolik kilisesinin dogmalarına açıktan bir saldırıyı teşkil ederek kilisenin ortaya koyduğu fikirlerin sorgulanmasına sebebiyet vermiştir. 16. yüzyılda yaşanan bu gelişmelerle Machiavelli'nin siyaset felsefesi arasında uyum gözlemlenmektedir (Gülenç, 2014, s. 143; Scott ve Sullivan, 1994, s. 887-900).

Çünkü bu dönemi karakterize eden husus, kilisenin etkisini sınırlama arzusunun geldiği yüksek aşamadır (McCormick, 2011, s. 1-19). Bu arzu Hıristiyan ilkelerinin bilim ve siyaset felsefesi alanından da tasfiye edilmesi demektir. Machiavelli'de bu siyasi panoramadan etkilenmiş ve dönemin hümanizmi ile sekülerizmine uyumlu bir şekilde insanı ve ona içkin gördüğü doğal yasaları siyaset felsefesinin temeline konumlandırmıştır. Belki de Machiavelli'nin siyaset alanının yegâne faili olarak gördüğü insana seslendiği eserine *Prens* adını vermesi bu sebeptir. Elbette bunu tespit etmek güç lakin Avrupa'da siyasi egemenliğini tedricen kaybetmeye başlayan ve yerleşik düşüncenin merkezi olan Katolik Kilisesi'nin *Prens*'i yasaklı kitaplar listesine koyması O'nun döneminin diğer entelektüelleri gibi kilise öğretisinin dogmatizmine savaş açtığı açık bir göstergesidir (Bobbitt, 2013). Bu durumda da Machiavelli'nin modern siyaset felsefesinin kurucusu itibarını görmesi yerinde bir tespit olarak kendisini göstermektedir. Hatta Machiavelli'nin Kilisenin kontrolünde bulunan ahlaki ve dini ilkelere yönelik siyaseten kayıtsız tutumu da Kiliseden bağımsız bir siyaset felsefesi alanı inşa etme amacının bir ürünü olarak görülebilir. Bir başka anlatımla Machiavelli kilisenin toplumlar ve siyasi iktidarlar üzerinde egemenlik tesisinin ve onları siyaseten baskılamasının manevi unsurları olarak gördüğü ahlaki ve dini ilkeleri siyaset felsefesinden temizleyerek insanı ve onun yasalarını öne çıkarmak istemiş olabilir.

Vurgulandığı üzere Machiavelli'nin yaşamı boyunca prenslikler içi hizipler, feodal beylikler ve rekabetler sebebiyle istikrarsızlığa uğramış olduğundan bu dönemde İtalya siyasi birlikten yoksun durumdaydı. Hem kent devletleri hem de farklı siyasal birimler arasındaki çekişmeler veya çatışmalar dönemin İtalya'sını bir savaş alanına dönüştürmekteydi. Machiavelli 1494'te üzerinde büyük etki yaratacak bir olaya da şahit olmuş ve bu yılda Fransız orduları İtalyan şehir devletlerine saldırmıştır (Brown, 2004, s. 246-247). İtalya, Fransa ve İspanya'dan gelen saldırılar karşısında birleşik bir şekilde kendilerini koruyamayan dağılmış bölgelerden oluşuyordu. Bunun çalışmanın buraya kadar olan kısmında belirtildiği üzere Machiavelli'nin İtalyan siyasi birliği ve merkezi otoriteye dair ısrarı üzerinde doğrudan etkisi olmuştur. İtalya'nın bu siyasi parçalanmışlığının mevcut feodal yapıların baskılaması ile birleşmesi farklı bir sonuç daha doğurmuş ve gelişmekte olan kapitalist üretim tarzının bu

durumdan olumsuz etkilenmesiyle İtalya'da ekonomik bir çöküş gözlemlenmeye başlamıştır. Henüz gelişmekte olan kapitalizmin erken dönem devrimci sınıfı olan burjuva ile feodalizmin kalıntısı olarak asalak sınıf haline gelmiş aristokrasi arasında kendisini iktidar mücadelesi şeklinde gösteren sınıf mücadelesi de bu dönemde İtalya'daki çalkantılı bir durum olarak Machiavelli'nin deneyimleri arasındadır (Ağaoğulları, 2013, s. 320).

Çünkü bir kere Avrupa içinde feodalizmden çıkmış tüccar sermayesi sayesinde kapitalizme geçmeye başlamış gibi görünen İtalya'da ekonomik gücü ele geçiren burjuva sınıfı buna eş değer bir politik güç için mücadeleye girişmiştir. Buna karşılık hakimiyetini kaybetmeye başlayan bir sınıf olarak aristokrasi de mevcut konumunu korumak adına burjuva sınıfı ile olan sınıf mücadelesinde maddi güç unsurlarının yanı sıra hakimiyetinin düşünsel silahlarını da bu sınıfa çevirmiştir (Lachmann, 1990, s. 408-409). Halihazırda İtalya'da burjuva sınıfın Rönesans hareketini finanse etmesinin temel sebebi aristokrasi sınıfının düşünsel anlamda hakimiyetini tahkim eden ve aristokrasi sınıfı ile ittifak halindeki kilisenin tekelinde bulunan din ve ahlak gibi unsurları tasfiye etmek istemesidir (Copleston, 1993, s. 208-209). Bu açıdan bakıldığında Machiavelli'nin siyaset felsefesinin bilinçli ya da bilinçsiz şekilde burjuva sınıfının tarafında yer aldığını belirtmek gerekmektedir. Bununla birlikte burjuva sınıfının iktisaden korunaklı ulusal sınırlar içinde serpilip ardından dışarıya açılma isteğinin bir göstergesi olan milli ulusal pazar hedefiyle Machiavelli'nin İtalyan ulusal birliğini sağlamak ve merkezi bir hükümet tesis edilmesi tahayyülleri arasındaki benzerlik de dikkat çekicidir. Dolayısıyla Machiavelli'nin siyaset felsefesi zamandan ve mekândan azade olarak değil, döneminin politik, toplumsal ve hatta sınıfsal koşullarına bağlı bir şekilde gelişmiştir.

Bununla birlikte söz konusu siyasi birlikten yoksun ve ekonomik açıdan sorunlar yaşayan İtalyan kent devletlerinin özellikle ticaret merkezi olmaları sebebiyle ve Roma İmparatorluğu mirası göz önüne alındığında kültürel birer kavşak olmaları da Machiavelli'nin siyaset felsefesini etkilemiştir. Zira böylesi bir kültürel kavşakta bulunması ve diğer toplumlarla ilişki içinde olma durumu sayesinde Machiavelli eski düzenin felsefesini eleştirebilmesini mümkün kılan eleştirel bakışa sahip olabilmıştır (Findlen, 2002, s. 7). Son olarak Machiavelli'nin siyaset felsefesi O'nun kaybettiği bürokratik kadrosunu ve itibarlı günlerini geri almak istemesiyle motive olmuştur. Çünkü Machiavelli devletin hizmetinde hem bürokratik hem de diplomatik görevlerde bulunduğu zamanlarda edindiği deneyimleri kıymetli görmektedir (Haokai, 2022, s. 35). Hatta onun özellikle *Prens* adlı eserini kaleme almasının bir nedeninin de bu olması Machiavelli'nin ilk Makyavelist olduğu yorumlarını beraberinde getirmiştir. Ancak bu bakış açısı O'nun ortaya koyduğu siyaset felsefesinin ve hala daha isminin sosyal bilimler alanında önemli olması durumunun önüne geçecek kadar sahiplenilmemelidir. Zira geçmiş çağlardan günümüze değin hatırlanan ve her birisi farklı meselelere odaklanmış düşünürlerin ortak noktası eleştirel bir bakış açısına sahip olmalarıdır. Bir başka anlatımla bahse konu düşünürleri ayrıcalıklı kılan sahip oldukları eleştirel bakış açısıyla zamanlarının ruhunu aşabilmiş olmalarıdır.

Örneğin devletler sisteminin henüz şekillenmeye başladığı ve savaşların tektonik toplumsal gelişmeleri tetiklediği bir dönemde devletler sistemini uluslararası bir federasyonla, savaşı da ebedi barışla aşmaya çalışan Kant bu sebeple günümüzde halen bilinmektedir. Yine Marx'ı günümüzde bile hatırlanır kılan şey kapitalist üretim tarzının

henüz gelişmeye başladığı bir dönemde ona yönelik yıkıcı eleştirilerde bulunması ve alternatif bir dünya tahayyülü ortaya koymasıştır. Devletler sisteminin henüz geliştiği ve fakat kuralsız savaşlarla bu gelişmenin sekteye uğrama ihtimalinin bulunduğu bir dönemde devletler sistemi için normatif bir hukuki çatı geliştirmeye çalışan, kuralsızlığın hüküm sürdüğü savaş dönemlerinde uygulanması gereken kuralların olduğunu ileri süren Grotius'un felsefesi bu eleştirel bakışı sebebiyle günümüzde de mevcuttur. Bu bakımdan Machiavelli'yi yalnızca mevcut egemenlere yaşanmaya çalışan bir ahlaksız ve pragmatist olarak değerlendirmek onun siyaset felsefesinin günümüzde neden halen var olduğu sorusunun cevabını vermemektedir. İtalyan siyasi birliğinin olmadığı ve çok sonraları tesis edildiği yani ufukta henüz görünmediği bir dönemde siyasi birliği ve merkezi hükümeti savunan, dinsel ve ahlaki ilkelerin hüküm sürdüğü bir dönemde bu ilkeleri dışlayarak insanın failliğini merkeze alan bir siyaset felsefesi geliştiren Machiavelli bir Makyavelist olarak değil çağının ruhunu aşan eleştirel bakışa sahip bir düşünürü olarak anılmayı hak etmektedir.

2. Machiavelli, Uluslararası İlişkiler ve Realizm

Machiavelli'ye kadar olan dönemde, siyasetin doğasına ve felsefesine yönelik çalışmalar, en iyi toplumsal ve siyasal düzeni tanımlamayı amaçlamaktaydı. Örneğin, Antik Çağda Platon'un ve Aristo'nun düşüncesinde ideal ve kusursuz kent devleti canlanırken, Orta Çağ düşünürlerinin tahayyülünde İncil'deki ilkelere dayanan Hıristiyan Cumhuriyeti yer almaktaydı (Baker, 1959; Gracia, 2002, s. 3-4). Ancak Machiavelli seleflerinin toplumsal ve siyasal düzeni tanımlamaya yönelik bahse konu düşüncelerine meydan okuyarak yeni fikirler öne sürer. O, seleflerinin ideal devlete yönelik kurgularını hiç kimsenin göremediği ve hiç kimsenin gerçek dünyada var olduğunu bilemediği ütopyik fikirler olarak kabul eder. *Prens*'in yazarı, fantezi ve ütopyik kurgulardan çok somut gerçekleri dikkate almaktadır. Machiavelli'yi asıl ilgilendiren şey, siyasal iktidarın devletin tahakkümü altında olması ve devleti yönetenler tarafından devleti korumak ve güçlendirmek için kullanılacak yöntemlerdir. Görüldüğü üzere hem siyasal iktidar hem de devlet fenomeni politik figür olarak yöneten prensle ve prensin kişiliği ve yetenekleri ile güçlü bir bağa sahip olarak algılanmaktadır. Machiavelli'nin bu düşüncesinde Rönesans'ın etkisi kadar dönemin patrimonyal devlet biçiminin de etkisi bulunmaktadır. Çünkü yaklaşık 15 ve 17. yüzyıllar arasında Avrupa'daki devlet biçimini temsil eden bu biçimde devlet onu yöneten prens ve ailesi demektir.

İşte bu durum Machiavelli'nin prens için çalışmasını ortaya koyarken yalnızca devlete dair değil uluslararası ilişkiler kapsamında da tespitlerde bulunmasını sağlamıştır. Bilindiği üzere siyaset felsefecileri arasında Kant haricinde devletler sistemini münhasıran ve derli toplu inceleyen kimse yoktur. Ancak Machiavelli'nin patrimonyal devlet anlayışı ilk başta onun siyaset felsefesine prens aracılığıyla bireyi yerleştirmesini ardından da yine prens sayesinde devletin iç organizasyonu ve dış ilişkileri hakkında bir bütün olarak değerlendirmelerde bulunmasını sağlamıştır. Bunun bir diğer sonucu da Machiavelli'nin tespitlerinde ulusal ve uluslararası sisteme dair yaklaşımının bütünleşik olmasıdır. Zaten O da iç ve dış politika arasındaki ilkinin istikrarlı olmasının diğerinin sağlıklı şekilde yürütülmesinin ön koşulu olduğu bir ilişkisellik kurmuştur (Cerqueira, 2020, s. 185-186; Cerqueira, 2021, s. 222-225). Dolayısıyla henüz Machiavelli ile Uİ ve realizm arasındaki ilişkiye geçmeden önce ortaya çıkan husus O'nun realizmin sınırlarına hapsedilemeyeceğidir. Nitekim realizm ve neorealizmde iç ve dış politika arasında kesin ve keskin bir sınır olduğu

vurgulanmış ve kara kutu (*black box*) devlet anlayışı ile iç politikanın dış politikanın anlaşılmasında işlevsel bir değişken olmadığı vurgulanmıştır (Fearon, 1998, s. 289-313; Waltz, 1979, s. 80-100). Bu bakımdan Machiavelli ve Uİ ile realizm arasındaki ilişkiye dair şimdi ele alınacak hususlarda O'nun daha kapsayıcı bir siyaset felsefesi inşa ettiği ve bu felsefede iç ve dış politika arasında belirlenimci bir ilişki kurduğu unutulmamalıdır.

Güç kavramı ile başlamak gerekirse, Machiavelli'nin iktidara ve güce ilişkin hiçbir özel tanımı bulunmamaktadır. Ancak, yine de O, iktidarın doğasını ve karmaşık işleyişini anlamakta zorluk çekmemiştir. İktidarı birimler arasında var olan ve süregiden bir ilişki türü olarak algılayan Machiavelli, meşhur kitabında başarılı bir prensin hâkimi olduğu prensliği başarılı bir şekilde yönetebilmesi için beş temel prensip üzerinde durmuştur. Machiavelli'ye göre bir prensin ilk ve en önemli kaygısı güvenlik ve güç olmalıdır (Skinner, 2004). Güç Machiavelli'nin siyaset felsefesinin en baskın yönünü oluşturur ve dolayısıyla güvenlik içindeki siyasi birliğin de ilk koşuludur. Bir prens, güç elde etmek ve bu gücü korumak için elindeki tüm imkanları kullanmalıdır. Zayıflamış bir devlet hem iç hem de dış düşmanların hedefi haline geleceğinden güçlü, merkezi bir yönetimin bulunmaması halinde bir devlet varlığını asla sürdüremez. Bir prensliğin tebaası prene saygı göstermeli ve ona dair sadakat ve korku duygularına sahip olmalıdır. Çünkü prensine saygısı ve sadakati yüksek olan bir toplum her zaman tehlikelere karşı birlikte hareket edecek ve prenslerinin politikalarını destekleyecektir. Dolayısıyla bir devletin gücü ve güvenliği vatandaşlarının prensine yönelik inancına ve güvenine dayanmaktadır (Skinner, 2004). Bu noktadan hareketle Machiavelli gücü iç ve dış siyasetin gerekleri bakımından öncelemiş ve güvenliğin koşulu olarak sunmuştur.

Gücün bir bileşeni olan askeri güç bakımından Machiavelli paralı asker kullanımına karşı olmuş ve halk ordularının ülke savunması noktasındaki üstünlüğünü şiddetle savunmuştur (Grundy, 1968, s. 297-298). Çünkü ona göre bir ülkedeki milliyetçilik olgusu devletin savunma ve hayatta kalma yeteneklerini korumak için temel bir öneme sahiptir. Bununla birlikte ülke sevgisi ve sadakati askeri konularla sıkı sıkıya bağlantılı olarak gören Machiavelli'ye göre güçlü bir komşudan destek kuvvet olarak kullanılmaları için paralı asker talep etmek devletin bekası ve güvenliği için bir tehdit oluşturmaktadır (Amoroso, 2016, s. 86). Çünkü paralı ve yabancı askeri güç davet edildiği ülkedeki savaşı kaybederse bu söz konusu devletin de mağlup olması anlamına gelir. Diğer taraftan paralı ve yabancı güçlerin savaşı kazanması halinde askerleri davet eden ülke, kendisi için savaşan kuvvetin esiri olabilir. Bu sebeple devlet için asli önceliğin bir halk ordusuna sahip olmak ve askerlik olgusunu devlete bağlılık ile sadakate eklemek olduğunu belirten Machiavelli'ye göre yalnızca gücü korumak için değil sınırları genişletmek için de disiplinli ve iyi donanımlı bir ulusal ordu zorunludur (Machiavelli, 2008, s. 9-31). Çünkü Machiavelli'ye göre kişilerin devlete karşı yükümlülükleri diğer tüm görevleri geçersiz kılmaktadır (Kelly, 2022, s. 136). Günümüzde halen yaşanmakta olan Rusya-Ukrayna savaşında Rusya'nın paralı asker gurubu Wagner'in savaştaki ilerlemenin sebebi olarak kendisini görmesi ve Moskova'ya doğru ilerleyişi Machiavelli'nin çağlar öncesinden yaptığı uyarının geçerliliğini ortaya koymaktadır.

Ancak Machiavelli'nin bir devletin önce içeride ardından da dışarıda güçlü olmasının koşulunu ülke içi istikrara koşullu kılması onun yalnızca materyal ya da somut güç unsurlarını düşünmediğini ortaya koymaktadır. Nitekim güçlü devleti kendi iç ve dış ilişkileri üzerinde azami kontrole sahip organik bir bütün olarak tanımlayan Machiavelli'ye göre

diplomasi faaliyeti bir devletin gücünü arttırmak ve uluslararası itibar inşa etmek için yürütülmektedir (Russel, 2005, s. 234-235). Dolayısıyla Machiavelli'nin tahayyülünde bir devletin uluslararası itibarı da onun gücünün ve dolayısıyla güvenliğinin bir sac ayağını oluşturmaktadır. Yine Machiavelli'ye göre devlet varlığını ve devamlılığını sürdürürken ulusal güvenlik ve savunma kadar sosyal adaleti sağlamak ve hukukun üstünlüğünü yerleşik kılmakla da ilgilenmelidir (Machiavelli, 2008, s. 31-36). Bir başka anlatımla vatandaşların hakkını araması için hukuk sisteminin buna uygun olması gerektiğini belirten Machiavelli'ye göre hakkı gasp edilenler hak aramalarını devlet nezdinde sağlayamazlarsa bu durum devlet için sivil huzursuzluğun sebebi anlamına gelmektedir (Quaglioni, 2014, s. 112-114). Böyle bir durumda da devletin içine düştüğü durumdan yararlanmak isteyen yabancı düşmanların ortaya çıkması ya da adalet arayışı için yabancılardan medet uman vatandaşların hayal kırıklığı devletin güvenliğini tehdit edecektir. Çünkü yabancı kuvvetler vatandaşların herhangi bir kısmı tarafından yardıma çağrıldığında devletin bekası ve özerkliği tehlikeye girecektir.

Bu tespit bakımından da Machiavelli'nin gücün korunması ve güvenliğinin tesisi açısından salt askeri gücü önlemediğini ve topluma dair normatif unsurları dikkate aldığını belirtmek mümkündür. Yine Machiavelli'ye göre bir devletin egemenliğini koruyabilmesinin tek yolu vatandaşlarının özgürlüğünü muhafaza ederken kitlelerin güvenliğini sağlamaya çabalamaktan geçmektedir. Bu bakımdan Machiavelli ulusal birlik ve yaşam ile özgürlüğün korunmasının yalnızca güçlü bir savunmaya değil sosyal adalete dayalı iç istikrara da bağlı olduğunu ileri sürerek özgürlük-güvenlik dengesine işaret etmiş ve klasik realizmin varsayımlarını aşmıştır. Machiavelli'nin devlet ile ilgili düşüncelerine gelince, O devleti siyasi araştırmalarının en gözde nesnesi haline getiren ilk düşünürdür (Jurdjevic, 2007, s. 1228-1257). Machiavelli için en yüksek amaç güçlü bir devleti yaratma ve idame ettirme noktasındaki siyasal amaçlardır. Çünkü devleti şahsi olmayan bir varlık olarak nesneleştirmiştir. Machiavelli zamanında, siyasi formlar hala krallık, hanedanlık gibi jenerik adlarıyla biliniyordu. Machiavelli'ye kadar, devlet terimi genellikle bir sosyal konum olarak statü anlamına geliyordu. Terim, *Prens*'in ilk satırında bireyler, cumhuriyetler ya da beylikler üzerinde yetkisi olan devlet ya da güç şeklinde ilk kez siyasi bir varlığı tanımlamaya tekabül etmekteydi. Elbette, Machiavelli devlet (*stato*) terimini orta çağ anlamında kullanmaktaydı. İki devlet türü arasındaki ayrımı da iki farklı eserde dile getirmekteydi. *Prens*'te Prenslikleri (onun zamanındaki en yaygın hükümet biçimi), *Söylevler*'de ise Cumhuriyeti betimlemekteydi (Ağaoğulları, 2013, s. 324-341).

Bu minvalde O'na göre insanların her daim çıkarları uğruna bencilce davrandığı bir ortamda yegâne korunaklı alan devletti. Bu Uİ'nin temel kurucu paradigmalardan olan ve siyasal gücün örgütlenişini ifade eden devlet aktörünün ve ona anlam kazandıran anarşik sistemin de ilk defa Machiavelli'de dile getirildiğini göstermektedir. Elbette O'nun nezdinde prens bu noktada devletin kişileşmiş halidir. Dolayısıyla prens toplum adına hareket eder. Machiavelli prensin yönettiği devletin bekası ve çıkarı uğruna genel ahlak anlayışını görmezden gelebilmesi gerektiğinin altını çizer (Satıcı, 2015, s. 122-123). Çünkü devletin bekası ve çıkarı olmak üzere politikanın prensler üzerine yüklediği siyasi sorumluluk çerçevesindeki ahlak bireysel ahlaktan evladır. Devletin kendi kuralları ve davranış güdülleri ve hayatta kalma amacına erişmek isteyen prenslerin davranışlarına yön vermesi gereken hikmeti

mevcuttur (Zhang, 2022, s. 2917). Bu hikmet modern Uİ'de de devletin her türlü çıkarını önceleyen siyasal anlayışa karşılık gelen *raison d'etat*'tır. Bununla birlikte Machiavelli'nin devlete biçtiği bazı roller O'nun yine klasik realizmi aşan bir siyaset felsefesinin açık göstergesidir. Nitekim Machiavelli'ye göre devletler kitlelerin yüksek çıkarına göre hareket etmeli ve bu bakımdan özel çıkarın kamu yararını aşmamasını sağlamalıdır. Bir başka anlatımla devletler kendi yararına hareket ederken kamu yararını göz ardı etmemelidir (Vergara, 2021, s. 143-145).

Devletin bir görevi olduğuna inanan Machiavelli'ye göre devlet nüfusun yalnızca belli bir kısmını ya da azınlığını siyaseten tatmin etmemeli, sivil toplumun tümüne hitap etmeli ve kitleleri yatıştırmalıdır. Bu bakımdan devletin iç istikrarı noktasında sivil toplum içindeki ekonomik eşitliğin tesisine merkezi bir rol atfeden Machiavelli'ye göre devlet rekabet eden bireyler ile çıkarlar arasında denge kurmalıdır (Machiavelli, 1996, s. 21-22). Çünkü toplum içinde bir kesimin daha fazla kazanma arzusu diğer kesimlerin kaybetme endişesini beraberinde getireceğinden bu durum toplumsal bir hırsıla sonuçlanacaktır. Böylesi bir durumun önce sosyal istikrarsızlığa ardından da iç savaşa yol açacak düşmanlıklar yaratacağını belirten Machiavelli'ye göre yolsuzlukla mücadele de devletin asli görevlerinden bir tanesidir (McCormick, 2018, s. 45-68). Machiavelli nezdinde devletin vatandaşları arasında gözeceği denge barış ve istikrarın kurulması açısından önemli olduğu kadar bir prensin bağışlayıcı, adil, liberal görünerek kamu yararını gözettiğini ifade etmesi de ona kamusal itibar sağlayacaktır (Johnston, 2022, s. 54). Görüldüğü üzere Machiavelli devletin gücü ile güvenliğini yalnızca maddi güce dayandırmamış ve sosyal adalet, eşitlik, hukukun üstünlüğü gibi toplumun ve dolayısıyla devletin iç istikrarını sağlayacak unsurlar üzerinde de durmuştur. Machiavelli'nin realizmin hiçbir fraksiyonunda ele alınmayan bu konulara ehemmiyet vermesi onun siyaset felsefesinin realizmin teorik çerçevesine sığmayacak bir kapsamda olduğunu ortaya koymaktadır.

Machiavelli'nin uluslararası ilişkiler algısına gelince, bu düzeyde düzenin noksanlığını vurgulayan düşünür anarşik bir dünya tahayyülüne sahiptir. O'nun nezdinde bir devlet her daim yabancı devletler tarafından yöneltilebilecek tehditlerin muhatabıdır. Çünkü dünya sürekli çatışma halindedir ve devletler anarşik bir dünyada her daim birbirleriyle rekabet ederler. Egemenliği geçersiz kılan ulus üstü bir güç olmadığı için uluslararası ilişkileri anarşik olarak gören Machiavelli'ye göre devletler arasında doğal bir denge de vardır. Buna göre bir devletin çok güçlü hale gelmesinin önlenmesi refleksi uluslararası ilişkiler için yerleşiktir. Yine de anarşik bir uluslararası ilişkilerde devletin güvenliğinin tesis edilmesi Machiavelli'nin baskın meşguliyetlerinden biridir. Çünkü ona göre bir prensliğin kendi sınırları içinde kendi özgürlüğünden sakince yararlanması mümkün değildir. Söz konusu prenslik diğerlerini taciz etmese bile diğerleri onu taciz edecektir (Leung, 2000, s. 3-10). Bu tespitler Machiavelli'nin reelpolitik yaklaşımının öncülerinden olmasını sağlamıştır. Nitekim Waltz'a göre Machiavelli'nin realpolitığın belirgin bir kurucusu olduğu açıktır (Waltz ve Quester, 1982, s. 41). Çünkü filozoflar genellikle ideal devleti eski Yunan filozoflarına benzer şekilde kurmaya çalışırlar. Onların teorileri genellikle kâğıt üzerinde kalır ve hiçbir zaman gerçeğe dönüşmez. Buna karşılık Machiavelli'nin fikirleri gerçekçidir.

Politikanın adil oyun temelli temiz bir çerçevesinin olmadığını ortaya koyan Machiavelli politikayla ilgili birçok yolsuzluk, savaş, acıların var olduğunu ortaya koyarak

olması gerekenden ziyade olanı gün yüzüne çıkarmaktadır. Bu yüzden Machiavelli, diğer filozofların aksine gerçeği dile getirmekte ve ütopya kurmak yerine gerçek olaylardan sonuçlar çıkarmaktadır (Mindle, 1985, s. 212-230). Machiavelli'nin reelpolitik kapsamda düşündüğünün bir diğer göstergesi Rönesans'ın başlangıç evresinde yani 15. yüzyılda yaşamış olsa da dinle fazla ilgilenmemesi ve her daim seküler bir şekilde düşünmüş ve yazmış olmasıdır. Orta Çağ'ın Roma Katolik Kilisesi baskısı nedeniyle Avrupa tarihinin en karanlık dönemi olduğu gerçeği göz önünde alındığında Machiavelli'nin dönemin sınırlarının ötesinde düşündüğü gözlemlenmektedir. Machiavelli, gerçekçi bir filozof olarak siyasete etik boyut getirmeye çalışmamakta ve yalnızca gerçekleri analiz etmektedir. Bu çerçevede Machiavelli'nin prens yönelik tavsiyeleri de reelpolitik çerçevesinde şekillenmiştir. Bir prensin önemli bir gereksinimi insan doğasını iyi bilmesi ve bununla ilişkili olarak ahlak kavramını siyasetinde ön plana çıkarmamasıdır. Machiavelli'nin reelpolitik anlayışı değişmez bir insan doğasının karamsar ve olumsuz bir modeline dayanır. Bu çerçevede siyasetin her zaman kurnazlık, acımasızlık ve manipülasyona başvurarak yönetme konusunda siyasi liderleri teşvik eden kaçınılmaz bir mücadeleyle tanımlandığını iddia eder (Heywood, 2011, s. 87).

Machiavelli insan doğasının habis olduğuna inanmakta olduğundan prenslerin insanlara güvenmemesi gerektiğini salık vermektedir. Prens bir rolü, toplumunun değişen isteklerini yerine getirmek için değil, güçlü, güvenli ve birleşik bir ülke yaratmak olmalıdır (Machiavelli, 2008, s. 26-48). Machiavelli'nin yaklaşımda insanların arzuları, kötü doğalarının sonucudur ve bu nedenle tahmin edilemez (Skinner, 2004). Machiavelli bu noktalardan hareketle, bir prensin ahlaki önceliğinin kendi prensliğinin güvenliğini düşünmesi olduğunu dile getirmektedir. Ahlakı göz ardı edip ülkenin güvenliğini sağlamak için kötü, şiddetli eylemlerde bulunmak, bir prens için bir güç göstergesi olacak ve bu da iktidarını korumada önemli etken olabilecektir. Bu bakımdan Machiavelli'nin düşüncesinde elinde iktidar toplamayı bilen ve mutlak bir otorite yaratan herhangi bir vatandaşın belirli bir eğitim almadan hükümdarlığa erişebilme olanağı mevcuttur. Machiavelli ülkedeki birliği yarattığı için prensin şiddetli fiillerine itiraz etmez. Bu yüzden sorunlu demokratik kurallar yerine çok güçlü bir merkezi liderliği savunmaktadır (Najemy, 1996, s. 119-129). Yazdıklarını da kiliseye bigâne kalarak direkt olarak prensi ithaf eden Machiavelli'nin bu tutumu onun zihninde siyaset ve dinin birbirinden soyutlandığını ve hatta siyasi bir başka deyişle dünyevi otoritenin dini otoriteden daha önemli olduğunu göstermektedir.

Machiavelli'nin başarılı bir Prens için sunduğu reçete çok açık bir noktaya işaret etmektedir; siyaset güç üzerine oynanan oyundur ve bu oyunu kurallarına göre oynamayanlar kesinlikle kaybetmeye mahkûmdur.

Birçok kişi, kimsenin görmediği, varlığı bilinmeyen prenslikler ve krallıklar tasarlamıştır; nasıl yaşanması gerekenle, gerçekten yaşanan arasında öyle büyük bir ayırım vardır ki, var olan yerine olması gerekenin peşine düşen kişi, kurtuluşunu değil, yıkımını öğrenmiş olur; çünkü her zaman iyi olmak isteyen birinin, bunca iyi olmayan arasında yıkıma uğraması kaçınılmazdır. Bu nedenle, iktidarda kalmak isteyen bir prensin iyi olmamayı öğrenmesi, böyle davranması, gerektiğinde de böyle davranmaması gerekir (Skinner, 2004, s. 87).

Machiavelli bu metinde herhangi bir siyasal olguyu ya da olayı ele alırken meselenin tasarımı yerine var olan gerçekliğin ön planda tutulmasını şart koşmaktadır. Ayrıca, devletin

tüm iktidarının üzerinde cisimleştiği prensin siyaset zemininde düşsel, hayali ve idealist yaklaşımlar yerine gerçekleri gören, pragmatik bir yaklaşımı benimsemesi durumunda iktidarını devam ettirebileceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla siyaset felsefesi ve Uİ açısından Machiavelli'den bugünlere kalan en önemli pratik kırılma siyasetin özerkliği ilan etmesiydi. Machiavelli'nin modern siyaset teorisine en önemli katkısının siyasetin sekülerleşerek kamusal ve özel moral alanlarından keskin bir şekilde ayrılması ve teşkilatlanmış egemen güç olan modern devlet tanımının yerleşmesi olduğu söylenebilir (Yurdusev, 2010, s. 41). Machiavelli doğal erdemler ile ahlaki erdemler arasında bir ayrım olduğu bilinci yerine siyasal değerlerin, Hristiyan etiğinden yalnızca farklı olmakla kalmayıp, ilke olarak onlarla bağdaşmaz olduğu varsayımını geliştirmiştir (Hösle, 1989, s. 57). Ona göre kilise devletin egemen siyasal bütüncül yapısına zarar vermektedir. Bunun sonucu olarak devletin ayrı bir siyasal formasyon birimi olarak, kilise gibi dinsel veya imparatorluk gibi dünyevi başka hiçbir birim ya da otoritenin vesayeti altında olmaksızın varlığını idame ettirmesi ve kendi iç meselelerini yürütmesi konusunda Machiavelli karardır. Çünkü ona göre prens herhangi bir vesayet boyunduruğu altında yaşamaktan kesinlikle kurtulmalıydı.

Böylelikle Machiavelli'nin bu yaklaşımı politikanın sekülerleşerek kamusal ve özel moral alanlarının ayrılması, devletin tek siyasi erk olarak tanımlanması, devlet ve siyasetin bireyler arası ahlak kurallarından azade kılınp yegâne politikanın ihtiyaçlarına göre değerlendirilmesi neticesini doğurmuştur (Machiavelli, 1996, s. 20-23). Bu da tahmin edileceği üzere devletlerarası ilişkiler bağlamında bir uluslararası ilişkiler anlayışının doğmasına vesile olmuştur. Bu uluslararası ilişkiler anlayışında Machiavelli prensin dâhili ve harici tehditlerin üstesinden gelmesini sağlayacak kadar bir güce sahip olması gerektiğinin altını çizer (Arıboğan, 2012, s. 30). Devletin güvenliğinin merkeze konduğu Machiavelli'nin düşüncesinde prensin bu konuda sorumluluk sahibi olduğu ortadadır. O iki farklı birim üzerinden iki tür ahlak anlayışı geliştirir. Kişinin kendisini korumasına yönelik olan ve dinsel bir tarafı bulunan bireysel ahlak ilkinin resmederken, prensin devletin çıkarlarını ve ulusal güvenliği korumasına ilişkin ahlaki sorumluluk ikincisini teşkil etmektedir (Machiavelli, 2008, s. 15-42). Bunlar arasında bir çatışma yaşanması durumunda prens ahlaki sorumluluğu gereği ikinciye tercih etlidir. Bu sebeple iyi yönetici yine ahlakı gereği devletin bekasını sağlayan yöneticidir. Eğer sağlayamıyorsa kötü bir yöneticidir. Machiavelli devletin varlığını idame ettirme ve hayatta kalma amacını diğer tüm amaçların önünde görmektedir. Bu amaca ulaşmanın yolu da ahlak ya da normlardan değil gerektiğinde kötü davranmayı normalleştiren reelpolitikten geçmektedir (Balci, 2014, s. 86).

Bir başka deyişle moral, ideolojik ve diğer tüm amaçlar Machiavelli'nin öncelik verdiği bu amaca hizmet etmek zorundadır. Machiavelli iktidarı şahsında cisimleştirdiği prensin de uluslararası ilişkilerin gereklerine göre davranması gerektiğini salık vermektedir (Forde, 1995, s. 141-160). Machiavelli'nin başta devletin bekası ve güvenliğinden müteşekkil, siyasetin yöneticilere yüklediği sorumlulukların bireysel ahlaktan farklı olan başka türde bir siyasi ahlak meydana getirdiği tahayyülü 20. yüzyılın uluslararası ilişkilerinde Morgenthau tarafından uluslararası ahlak nosyonu altında ele alınmıştır (Ersoy, 2014, s. 168). Ancak Machiavelli'nin felsefesi ve eserlerine bütüncül şekilde ele alındığında onun reel politığe öncelik verirken normatif bazı unsurları da göz önüne aldığı açığa çıkmaktadır. Nitekim Machiavelli'ye göre devletler diğer devletlerle olan ilişkilerinde kendi topraklarında üstünlük

kurmak ve bilinçli bir büyüme politikası takip etmektedir. Ancak prens her zaman onurlu olarak değerlendirilecek ve herkes tarafından takdir edilecek yöntemlerle bu hedeflere ulaşmalıdır. Machiavelli'nin uluslararası ilişkiler nezdindeki önemini arttıran bir diğer husus kendisinin de bir dönem pratisyenliğini yaptığı diplomasi faaliyetine ilişkin düşünceleridir. Uluslararası ilişkilerde dengenin korunması noktasında diplomasiye kilit bir önem atfeden Machiavelli'ye göre bu faaliyet gücü elde etmek ve uluslararası itibar kazanmak için gereklidir (Berridge, 2001b, s. 539-556).

Machiavelli'ye göre diplomasi faaliyeti noktasında yetkili olan iki aktör prens ve elçidir. Bunlardan prens diplomaside ikili oynama yeteneğine sahip olmasını öğütleyen Machiavelli nezdinde bu devletin güvenliği ile itibarı için oldukça önemlidir (Machiavelli, 2008). Hem tilki hem de aslan olması gereken prens ancak bu şekilde Machiavelli'nin metaforik olarak kullandığı bu hayvanların noksanlıklarından kurtulabilecektir. Çünkü bir aslan tilki gibi kendisine kurulan tuzakları göremez. Tilki de bir aslan gibi kendisini kurtlardan koruyamaz (Baldin ve Ragni, 2019, s. 196). Machiavelli nezdinde tilkinin metaforik anlamı ise bir devletin iç ve dış güvenliğinin zafiyet göstermesini pusuda bekleyen yabancı güçlerdir. Böylesi bir tuzaktan kurtulmak için Machiavelli'nin prens önerisi öncelikle kendi gücüne güvenmek olduğu kadar yararlı ittifaklar da kurmaktır. Bununla birlikte prens kendisinden daha az güçlü komşularının uluslararası düzeyde liderliğini ve savunuculuğunu yaparak onların güçlü devletler tarafından işgal edilmesine engel olmalıdır (Ilodigwe, 2013, s. 30). Aksi durumda bir başka yabancı devlet bu görevi üstlenecek ve prensin zayıf komşuları bu güçlü yabancı gücün etrafında toplanacaktır. Machiavelli'nin bu tespitinden diplomasi ve ittifaklar kadar günümüz uluslararası ilişkiler pratiğine ışık tutan bir diğer önemli husus O'nun 'peşine takılma' (*bandwagoning*) politikasını ima etmesidir. Zayıf devletlerin güçlü devletlerin politikalarını takip ettiği görüşü günümüz uluslararası ilişkiler siyasetinin yerleşik yaklaşımlarından bir tanesidir (Hendrickson, 2015, s. 111-126).

Machiavelli'nin diplomasi faaliyeti ekseninde görev isnat ettiği bir diğer aktör olan elçi devleti onurlu ve saygın bir şekilde temsil etmeli, kendi yasalarına uyduğu gibi görev yaptığı devletin yasalarına ve uluslar hukukuna da riayet etmelidir (Berridge, 2001a, s. 15-21). Dolayısıyla Machiavelli nezdinde devletler arasında işleyen bir uluslar hukuku bulunmaktadır ve bu noktada O, haksız bir biçimde antlaşmayı bozan ya da müttefikinin aleyhine davranış gösteren bir devletin yabancı devletler tarafından bile olumsuz bir itibara sahip olacağını vurgulamıştır (Leung, 2000, s. 8). Machiavelli'nin bu tespiti uluslararası hukukun en temel ilkelerinden olan ahde vefa'ya (*pacta sunt servanda*) işaret etmesi bakımından oldukça önemlidir. Ancak ittifakları ve antlaşmaları uluslararası ilişkilerin etkin araçları olarak gören Machiavelli son kertede bir devletin yalnızca kendi gücüne güvenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Zira Machiavelli'ye göre ittifaklar çıkar hesapları sebebiyle dağılılabılır ve tarafların antlaşmaya ne kadar sadık kalacaklarını bilmek mümkün değildir. Tüm bu noktalardan hareketle ve Machiavelli'nin felsefesi ile çalışmaları bütüncül bir şekilde ele alındığında O'nun klasik realizmin teorik çerçevesine hapsedilemeyecek ölçüde bir Uİ ile devlet yaklaşımına sahip olduğu ortadadır. Öyle ki Machiavelli'nin iç ve dış politika arasında kurduğu bağlantı, iç istikrara yaptığı vurgu, uluslararası itibarı önceleme ve diplomasi gibi hususlar klasik realizmin kör noktalarını oluşturmaktadır.

SONUÇ

Ölümünden sonra 'ahlaksızlığın peygamberi' olarak nitelendirilen ve ortaya koyduğu siyaset felsefesi de 'Makyavelizm' olarak pejoratif bir itibar kazanan Machiavelli Uİ nezdinde de karamsar bir uluslararası ilişkiler pratiğini kuramsallaştıran realizm ile anılmaktadır. Elbette Machiavelli'nin realizm ile ilişkilendirilmesinin geçerli sebepleri mevcuttur. Buna göre O, örneğin insan doğasına yönelik kötücül bakış açısıyla, güce yaptığı vurguyla ve siyasetin alanından ahlaki ilkeleri dışlamasıyla realizmin felsefi öncüllerindedir. Ancak bu çalışmada ortaya konduğu üzere Machiavelli'nin siyaset felsefesi bundan daha fazlasıdır. Bir başka anlatımla Machiavelli'nin siyaset felsefesi ve çalışmaları bütüncül bir şekilde incelendiğinde o yalnızca realizmin teorik çerçevesine hapsedilemez. Olsa olsa Machiavelli'nin siyaset felsefesi içerisinden realizme ilişkin bazı varsayımlar çıkarılabilir. Buna karşılık yine de benzer bir yol tercih edilecekse siyaset felsefecilerinin Uİ teorileri nezdindeki konumlarının oldukça tartışmalı olabileceği unutulmamalıdır. Nitekim realizmin bir diğer felsefi öncülü sayılan Thomas Hobbes bir toplumsal sözleşmeci olması ve devletin temelinde insanı görmesi bakımından sosyal bilimlerin diğer disiplinlerinde liberal bir teorisyen olarak anılmaktadır. Benzer şekilde Uİ'de liberal bir teorisyen olarak anılan Kant felsefi yaklaşımını Hobbes'un doğal durum varsayımından hareketle yani çatışma ile savaş üzerine kurgulamıştır.

Dolayısıyla siyaset felsefecileri üzerine çalışırken en ihtiyatlı yol onların felsefelerini ve çalışmalarını bütüncül şekilde ele almak, onları Uİ nezdinde herhangi bir teori kapsamına hapsedmemektir. Machiavelli nezdinde bu durum onun realizmi kapsayan ve aşan siyaset felsefesinde açığa çıkmaktadır. Çünkü O'nun iç-dış politika ilişkisi, politik istikrar, ekonomik eşitlik, sosyal adalet, hukukun üstünlüğü, uluslararası itibar ve diplomasi vurgusu realizmin hiçbir fraksiyonunda bulunmamaktadır. Machiavelli nezdinde ortaya çıkan ikinci önemli husus onun devlete ve uluslararası ilişkilere dair tespitlerinden bazılarının geçerliliğinin günümüzde daha fazla ortaya çıkmış olmasıdır. İlk olarak Machiavelli'nin iç ve dış politika arasında kurduğu bağlantı ve ilkindeki istikrarın ikincisinin başarısını belirlediği tespiti artık kanıksanmış durumdadır. İkinci olarak Machiavelli'nin diplomasi faaliyetine yaptığı vurgunun geçerliliği de günümüzde kendisini göstermektedir. Üçüncü olarak Machiavelli'nin bir devletin yalnızca kendi tebaasından oluşan ve kendisine sadakatle bağlı askeri gücüne güvenmesi gerektiği vurgusu Rusya-Ukrayna savaşı ve Wagner isyanında tescillenmiştir. Örnekleri daha da arttırılabilecek olan bu hususlar Machiavelli'nin siyaset felsefesinin realizmi aşan bir mahiyette olduğunu, bir başka anlatımla Machiavelli'nin vurguladığı bu noktaların uluslararası ilişkilere hangi teorik çerçeveden bakılırsa bakılsın geçerli olduğunu ortaya koymaktadır.

Machiavelli nezdinde ortaya çıkan üçüncü önemli husus, belirtilen tüm bu noktalara rağmen O'nun felsefesinin 'Makyavelizm' olarak pejoratif bir niteliğe büründürülmesinin pragmatik ve politik bir işlevsellikten kaynaklandığıdır. Pragmatik işlevselliğin sebebi realizmin varsayımlarının geçerliliğini konsolide etmek adına Machiavelli gibi siyaset felsefecilerinin yaklaşımlarını eklektik bir şekilde ele alması, bir başka anlatımla Machiavelli'nin tespitlerinden yalnızca bahse konu teorinin varsayımlarını doğrulayan noktaları çekip çıkarmasıdır. Dolayısıyla realizm nezdinde örneğin Hobbes ve Hegel de Machiavelli ile birlikte aynı kaderi paylaşmıştır. Politik işlevselliğin sebebi ise uluslararası ilişkilerin büyük güçlerinin ofansif politikalarıyla realizm arasındaki bağıntıdır. Öyle ki büyük

güçlerin ofansif politikalarındaki güce yapılan her vurgunun ve uluslararası anarşi sebebiyle bu politikaları uygulayan devletlerin hukuken-siyaseten sorumsuzluğunun meşru teorik zemini realizm ve bu teorinin felsefi öncülleriyle sağlanmaya çalışılmaktadır. Böylece 21. yüzyılda takip edilen güç temelli politikaların müsebbibi ve ortağı olarak çağlar öncesinin siyaset felsefecileri kullanılmaktadır. Bahse konu pragmatik ve politik işlevselliği aşmak için yapılması gereken ise bu çalışmada ortaya konduğu üzere söz konusu teorisyenlerin felsefelerini herhangi bir teorik çerçevede değil münhasıran ele almaktır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışmada içerisinde sunduğumuz verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimizi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumuzu, çalışmada yararlandığımız eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimizi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımızı, çalışmanın özgün olduğunu bildiririz. Aksi bir durumda aleyhimize doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimizi beyan ederiz.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Bu çalışma iki yazar tarafından hazırlanarak ortaya konulmuştur.

Çıkar Beyanı

Bu çalışmada yazarlar arasında çıkar çatışması durumu yaşanmamıştır.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, M. A. (2013). Niccolo Machiavelli: Prens in iktidarından devlete. M. A. Ağaoğulları (Ed.), *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da siyasal düşünceler* (s. 319-354) içinde. İletişim Yayınları.
- Amoroso, A. (2016). War and politics in the thought of Machiavelli. *Armstrong Undergraduate Journal of History*, 6(2), 85-96. <https://doi.org/10.20429/aujh.2016.060206>
- Arıboğan, D. Ü. (2012). *Globalleşme senaryosunun aktörleri: (Uluslararası ilişkilerde güç mücadelesi)* (1. Baskı). Der Yayınları.
- Arnhart, L. (2004). *Siyasi düşünce tarihi, Plato'dan Rawls'a* (1.Baskı). (A. K. Bayram, Çev.). Adres Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi 1993, 2. Baskı).
- Baker, E. (1959). *The political thought of Plato and Aristotle*. Russell and Russell.
- Balcı, A. (2014). Realizm. A. Balcı ve Ş. Kardaş (Ed.), *Uluslararası ilişkilere giriş* (s. 119-146) içinde. Küre Yayınları.
- Baldin, C. ve Ragni, L. (2019). Machiavelli before pareto: Foxes, lions and the social equilibrium as the result of non-logical actions. *Journal of the History of Economic Thought*, 41(2), 187-208. <https://doi.org/10.1017/S1053837218000263>
- Balot, R. ve Trochimchuk, S. (2012). The many and the few: On Machiavelli's 'democratic moment'. *The Review of Politics*, 74(4), 559-588. <https://doi.org/10.1017/S0034670512000757>

- Berridge, G. R. (2001a). Machiavelli. G. R. Berridge, M. Keens-Soper ve T. G. Otte (Ed.), *Diplomatic theory from Machiavelli to Kissinger* (1. Baskı, ss. 7-32) içinde. Palgrave Macmillan.
- Berridge, G. R. (2001b). Machiavelli: Human nature, good faith and diplomacy. *Review of International Studies*, 27, 539–556. <https://doi.org/10.1017/S0260210501005393>
- Bobbitt, P. (2013). *The garments of court and palace: Machiavelli and the world that he made*. Grove Press.
- Brown, A. (2004). Rethinking the renaissance in the aftermath of Italy's crisis. J. M. Najemy (Ed.), *Italy in the age of the renaissance 1300-1550* (1. Baskı, s. 246-265) içinde. Oxford University Press.
- Carty, J. A. (2016). Machiavelli's art of politics: A critique of humanism and the lessons of Rome. G. C. Kellow ve N. Leddy (Ed.), *On civic republicanism: Ancient lessons for global politics* (1. Baskı, s. 119-135) içinde. University of Toronto Press.
- Cerqueira, M. C. (2020). Political action in Machiavellian republicanism. *Griot: Revista de Filosofia*, 20(3), 182-193. <https://doi.org/10.31977/grirfi.v20i3.1845>
- Cerqueira, M. C. (2021). Machiavelli and republicanism in Elizabethan England. *Griot: Revista de Filosofia*, 21(2), 221-236. <https://doi.org/10.31977/grirfi.v21i2.2386>
- Copleston, F. (1993). *A history of philosophy. (Volume III): Late medieval and renaissance philosophy*. Image Book.
- Ershov, B. A., Belorukov, S. A., Bykov, A. G. ve Serikov, T. A. (2019). The role of the church in medieval society. *Bulletin Social-Economic and Humanitarian Research*, 1(3), 58-64. <https://doi.org/10.5281/zenodo.2555333>
- Ersoy, E. (2014). Realizm. R. Gözen (Ed.), *Uluslararası ilişkiler teorileri* (s.159-188) içinde. İletişim Yayınları.
- Fearon, J. D. (1998). Domestic politics, foreign policy and theories of international relations. *Annual Review of Political Science*, 1, 289–313. <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.1.1.289>
- Ferrero, G. (1939). Machiavelli and machiavellism, <https://www.foreignaffairs.com/articles/1939-04-01/machiavelli-and-machiavellism> adresinden 20 Mayıs 2017 tarihinde alınmıştır.
- Findlen, P. (2002). Understanding the Italian renaissance. P. Findlen (Ed.), *The Italian renaissance* (1. Baskı, s. 4-40) içinde. Wiley-Blackwell.
- Forde, S. (1995). International realism and the science of politics: Thucydides, Machiavelli and neorealism. *International Studies Quarterly*, 39(2), 141-160. <https://doi.org/10.2307/2600844>
- Gracia, E. (2002). Philosophy in the middle ages: An introduction. J. E. Gracia ve T. B. Noone (Ed.), *A companion to philosophy in the middle ages* (1. Baskı, s. 1-14) içinde. Blackwell Publishing.

- Grundy, K. W. (1968). On Machiavelli and the mercenaries. *The Journal of Modern African Studies*, 6(3), 295-310. <https://doi.org/10.1017/S0022278X00017420>
- Gülenç, K. (2014). Niccolo Machiavelli. A. Tunçel (Ed.), *Siyaset felsefesi tarihi, Plato'dan Zizek'e* (s. 134-164) içinde. Doğubatı Yayınları.
- Harmes, K. M. (2012). Calvin and the English episcopate, 1580-1610. *Anglican and Episcopal History*, 81(1), 22-46.
- Hendrickson, D. C. (2015). Machiavelli and machiavellianism. T. Fuller (Ed.), *Machiavelli's legacy: "The Prince" after five hundred years* (1. Baskı, s. 105-126) içinde. University of Pennsylvania Press.
- Heywood, A. (2013). *Küresel siyaset* (1.Baskı). (H. Özdemir, Çev.). Adres Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi 2011, 1.Baskı).
- Haokai, Z. (2022). Machiavelli's political thought and its inspiration—text analysis based on the prince. *Advances in Politics and Economics*, 5(1), 33-49. <https://doi.org/10.2307/2600844>
- Hösle, V. (1989). Morality and politics: reflections on Machiavelli's "Prince". *International Journal of Politics, Culture and Society*, 3(1), 51-69.
- Ilodigwe, D. (2013). Machiavelli and the limits of realism in international relations. *Journal of International Relations and Foreign Policy*, 7(1), 20-38. <https://doi.org/10.15640/jirfp.v7n1a3>
- Johnston, V. (2022). Machiavelli's conception of religion and its relevance to his political philosophy in the prince. *Ipsa Facto: The Carleton Journal of Interdisciplinary Humanities*, 1, 51-60.
- Jurdjevic, M. (2007). Machiavelli's hybrid republicanism. *The English Historical Review*, 122(499), 1228–1257. <https://doi.org/10.1093/ehr/cem351>
- Kaygusuz, Ö. (2014). Egemenlik ve vestfalyan düzen. E. Balta (Ed.), *Küresel siyasete giriş, uluslararası ilişkilerde kavramlar, teoriler, süreçler*, (s. 25-50) içinde. İletişim Yayınları.
- Kelly, P. (2022). *Conflict, war and revolution the problem of politics in international political thought*. LSE Press.
- Knutsen, T. L. (2006). *Uluslararası ilişkiler teorisi tarihi* (1.Baskı). (M. Özay, Çev.). Açılım Kitap. (Orijinal eserin basım tarihi 1995, 1.Baskı).
- Lachmann, R. (1990). Class formation without class struggle: An elite conflict theory of the transition to capitalism. *American Sociological Review*, 55(3), 398-414. <https://doi.org/10.2307/2095764>
- Leung, J. (2000). Machiavelli and international relations theory. *Glendon Journal of International Studies/Revue D'études Internationales de Glendon*, 1, 3-13.
- Lucchese, F. D. (2015). *The political philosophy of niccolò Machiavelli*. Edinburgh University Press.
- Machiavelli, N. (2008). *The Prince* (J. Atkinson, Çev.). Hackett Publishing Company, Inc. (Orijinal eserin basım tarihi 1976).

- Machiavelli, N. (1996). *Discourses On Livy* (H. Mansfield ve N. Tarcov, Çev.). The University of Chicago Press. (Orijinal eserin basım tarihi 1987).
- Mansfield, H. (1975). Strauss's Machiavelli. *Political Theory*, 3(4), 372–384.
- Mccormick, J. P. (2011). Prophetic statebuilding: Machiavelli and the passion of the duke. *Representations*, 115(1), 1-19. <https://doi.org/10.1525/rep.2011.115.1.1>
- Mccormick, J. P. (2018). *Reading Machiavelli*. Princeton University Press.
- Meinecke, F. (1962). *Machiavellism: The doctrine of raison d'état and its place in modern history*. Yale University Press.
- Mindle, G. B. (1985). Machiavelli's realism. *The Review of Politics*, 47(2), 212-230. <https://doi.org/10.1017/S0034670500036706>
- Najemy, J. M. (1996). Baron's Machiavelli and renaissance republicanism. *The American Historical Review*, 101(1), 119-129. <https://doi.org/10.1086/ahr/101.1.119>
- Quaglioni, D. (2014). Machiavelli, the prince and the idea of justice. *Italian Culture*, 31(14), 100-121. <https://doi.org/10.1179/0161462214Z.00000000027>
- Roldán, C. (2019). Machiavelli and leibniz from the laws of power to the power of law. *Studia Leibnitiana*, 54, 89-101.
- Russell, G. (2005). Machiavelli's science of statecraft: The diplomacy and politics of disorder. *Diplomacy and Statecraft*, 16(2), 227-250. <https://doi.org/10.1080/09592290590948306>
- Satıcı, M. (2015). Ahlak-politika ilişkisi açısından Machiavelli'nin politika teorisi. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 113-130.
- Scott, J. ve Sullivan, V. (1994). Patricide and the plot of the prince: Cesare borgia and Machiavelli's Italy. *The American Political Science Review*, 88(4), 887-900. <https://doi.org/10.2307/2082714>
- Skinner, Q. (2004). *Machiavelli*. (1. Baskı). (C. Atilla, Çev.). Altın Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi 1981, 1. Baskı).
- Sönmezoğlu, F. (2012). *Uluslararası politika ve dış politika analizi* (1.Baskı). Der Yayınları.
- Steiris, G. (2010). *Machiavelli's appreciation of greek antiquity and the deal of 'renaissance', renaissance? perceptions of continuity and discontinuity in europe, c.1300- c.1550*. Brill.
- Tarr, R. ve Randell, K. (2012). *Luther and the reformation in europe 1500-64*. Hodder Education.
- Vergara, V. (2021). Machiavelli's republican constituent power. D. P. Aurélio ve A. S. Campos (Ed.), *Machiavelli's discourses on livy: New readings* (1. Baskı, s.143-161) içinde. Brill.
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of international politics*. Random House.
- Waltz, K. ve Quester, G. (1982). *Uluslararası ilişkiler kuramı ve dünya siyasi sistemi* (1.Baskı). (E. Onulduran, Çev.). A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Wight, M. (1992). *International theory: The three traditions*. Holmes and Meier.

- Wilde, N. (1928). Machiavelli. *International Journal of Ethics*, 38(2), 212-225. <https://doi.org/10.1086/intejethi.38.2.2378076>
- Yalvaç, F. (2007). Giriş. T. Evans, H. Williams ve M. Wrigh (Ed.), *Uluslararası ilişkiler ve siyaset teorisi üzerine bir derleme* (s. 15-24) içinde. Phoenix Yayınları.
- Yurdusev, N. (2010). Uluslararası ilişkiler öncesi. A. Eralp (Ed.), *Devlet, sistem ve kimlik uluslararası ilişkilerde temel yaklaşımlar* (s. 15-55) içinde. İletişim Yayınları.
- Zhang, D. (2022). A Comparison between the character of Plato's prince and Machiavelli's. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 664, 2914-2919. <https://doi.org/10.2991/assehr.k.220504.528>
- Zuckert, C. H. (2013). Machiavelli's 'Prince' five hundred years later. *The Review of Politics*, 75(4), 493-496. <https://doi.org/10.1017/S0034670513000545>

EXTENDED ABSTRACT

This study claims that International Relations students and researchers should consider political philosophy texts as a reference source. Political philosophy is at the center of current issues of IR in three senses. In the primary sense, the overwhelming majority of current IR practitioners are knowledgeable in the political tradition formulated by classical thought. In the second sense, the current debate in international political thought, which finds its example in these events, finds its source in the classical tradition in question. In the third sense, political philosophy is a theory of political cooperation and conflict as well as a theory of IR.

Based on these points, the relationship between political philosophy and IR should be revealed in order to understand what political philosophy and IR theories mean. However, the need to pay attention to some issues when revealing this relationship should not be ignored. First of all, no theorist and the approach he puts forward can be considered free of the political and social conditions in which he lives. Secondly, when establishing a connection between political philosophy theorists and IR, the work of the theorists in question should be considered in a holistic manner. In other words, political philosophy theorists should not be confined to the scope of a single IR theory. Thirdly, when associating IR theories with the approaches of political philosophers, it should not be forgotten that this relationality also has pedagogical and pragmatist aspects. Fourthly, it is not an appropriate approach to add affiliation to any IR theory as an adjective in front of the name of any political theorist. Instead, it is a more reasonable approach to accept that political philosophers have made inferences about the IR theory in question.

Fifth and finally, a relationship to be established between political philosophy and IR would be a normative and political step forward for IR, considering that both fields emerge with different axiological concerns. Based on all these points, the study focuses on the connection between Machiavelli, who is considered the founder of modern political philosophy and the realist IR theory. However, the aim of the study was to emphasize that the political philosophy of Machiavelli, who is known as the 'prophet of immorality' with the help of realist IR theory, emerged under certain political and social conditions. Because only in this way can the connection (or the rejection of such a connection) between Machiavelli and the practice of conducting politics, known as Machiavellianism after him, be based on more rational

foundations. To put it succinctly, it is possible to reach a grounded answer to the question 'Is Machiavelli a Machiavellian?' considering the socio-political conditions that motivate Machiavelli's philosophy and works. In this regard, in the first part of the study, the socio-political and social conditions of the period in which Machiavelli lived were touched upon, and in the second part, the relationship between Machiavelli's political philosophy and the realistic IR theory was focused on IR. Machiavelli, who was described as the 'prophet of immorality' after his death and whose political philosophy gained a pejorative reputation as 'Machiavellianism', is also associated with realism, which theorizes a pessimistic practice of international relations, in the IR. However, as revealed in this study, Machiavelli's political philosophy is more than this. In other words, when Machiavelli's political philosophy and works are examined holistically, he cannot be confined solely to the theoretical framework of realism. At best, some assumptions about realism can be deduced from Machiavelli's political philosophy.

Therefore, the most prudent way to study political philosophers is to consider their philosophies and works holistically and not to confine them to any theory within the scope of IR. Because his emphasis on domestic-foreign policy relationship, political stability, economic equality, social justice, rule of law, international reputation and diplomacy is not found in any faction of realism. The second important issue that emerged from Machiavelli is that the validity of some of his determinations regarding the state and international relations has become more evident today. First of all, Machiavelli's connection between domestic and foreign policy and his determination that the stability of the former determines the success of the latter are now taken for granted. Secondly, the validity of Machiavelli's emphasis on diplomacy is also evident today. These issues, the examples of which can be increased further, reveal that Machiavelli's political philosophy exceeds realism. In other words, it reveals that these points emphasized by Machiavelli are valid regardless of the theoretical framework from which international relations are viewed.

The third important issue that emerges from Machiavelli is that the pejorative characterizing of his philosophy as 'Machiavellianism' stems from pragmatic and political functionality. The reason for pragmatic functionality is that realism deals with the approaches of political philosophers such as Machiavelli in an eclectic manner in order to consolidate the validity of its assumptions, in other words, it extracts from Machiavelli's findings only the points that confirm the assumptions of the theory in question. Therefore, in the eyes of realism, Hobbes and Hegel, for example, shared the same fate with Machiavelli. The reason for political functionality is the correlation between realism and the offensive policies of the great powers of international relations. So much so that the legitimate theoretical basis for every emphasis on power in the offensive policies of the great powers and the legal and political irresponsibility of the states that implement these policies due to international anarchy is tried to be provided with realism and the philosophical premises of this theory. Thus, political philosophers of ancient times are used as the responsible and partners of the power-based policies followed in the 21st century. What needs to be done in order to overcome the pragmatic and political functionality in question is to consider the philosophies of the theorists in question exclusively, not within any theoretical framework, as revealed in this study.

İŞLETMELER ARASI İŞ BİRLİĞİ STRATEJİLERİ

Yonca TİMURROĞLU¹

Öz

Her işletmenin bir yol haritasına ihtiyacı vardır. İki tarafı güven ve kontrol altına alacak bir stratejiyi oluşturmaları zaman alacak olsa da yapılması gereken başlıca adımlardandır. Stratejilerin birincil amacı, gelecek zamanı daha iyi yönetebilir hale getirmektir. Gerekli toplantılar, anlaşmalar, anlaşmazlıklar sonucunda işletmeler arasında ortak bir noktaya ulaşılması sağlanmalıdır. İşletmelerin mali durumunun desteklenmesi, ulusal ve uluslararası pazarlarda var olması, ürün yelpazesinin genişlemesi gibi birçok faktörün varlığı önemlidir. Dolayısıyla günümüz iş dünyasında sürekli kendini yenileyen teknolojinin gerisinde kalmamak, ayak uydurmak hatta önüne geçmek için bu iş birliği faaliyetlerinin yürütülmesi ve dikkate alınması stratejik ittifaklarla desteklenmesi gerekmektedir. Uluslararası işletmeler arasında daha yaygın olan, stratejik ittifakların önemi ulusal tarafta da vurgulanmaktadır. Bu sebepleri incelemek, detaylandırmak adına işletmeler arası stratejik iş birliği çalışması yapılmıştır. İşletmelerde stratejik iş birliği konulu yapılan araştırmada, işletmelere iş birliği ile ilgili farkındalıkların kazandırılması hedeflenmiştir. Bu hedef için işletmelerin ekonomik gücü, pazar gücü, iç verimlilik gücü incelenmiştir. İncelenen noktaların ilerlemesi ve başarıyla hedefe ulaşması için iş birliği ve stratejik hamlelerin önemi ortaya konmuştur. Bu çalışmada literatür taraması yapılmış, nitel ve nicel yöntemler kullanılarak hazırlanmış olan ve stratejik iş birliği konusunu temel alan 53 adet lisansüstü tez detaylıca incelenmiştir. Çalışma küreselleşmenin etkisiyle artan rekabet ortamında bir strateji olarak iş birliğinin önemine işaret eder.

Anahtar Kelimeler

İşletme Stratejisi
Stratejik İş birliği
Kurumsal Strateji
Çalışma Stratejisi

Makale Hakkında

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi : 21.12.2022
Kabul Tarihi : 17.05.2023
E-Yayın Tarihi : 15.02.2024
DOI : 10.58702/teyd.1222546

¹İthalat İhracat Müdürü, Growmak Tarım Makineleri, e-posta: yoncatimm@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3991-2790.

COLLABORATION STRATEGIES AMONG BUSINESSES

Abstract

Every business needs a roadmap. Although it will take time for them to create a strategy that will bring the two sides under trust and control, these are the main steps that need to be taken. The primary goal of strategies is to make future time better manageable. As a result of the necessary meetings, agreements, disputes, it should be ensured that a common point is reached between the enterprises. Cooperation activities, which are important for the existence and awareness of many factors such as supporting the financial situation of enterprises, reducing risk, increasing productivity, existing in national and international market expanding the product range, are topic that concerns enterprises in every sector. It is important for enterprises that need to spend more time, effort and budget on their own to be included in the strategic cooperation plan and to have their awareness about the issue. Hence, in today's business world, these cooperation activities must be carried out and taken into consideration in order not to lag behind the technology that is always renewing itself, to keep up or even to get ahead and furthermore cooperations need to be supported with the strategic alliances to accomplish the goals of the company. The importance of strategic alliances, a system that is more widely used among international businesses, is emphasized on the national side as well. In order to explain and elaborate these reasons, a study on strategic cooperation between enterprises was conducted. Research on strategic cooperation in enterprises has been conducted to increase the economic power, market power, internal efficiency power of enterprises and furthermore to bring innovation regarding that business and these efforts can become effective to reach the success and increase the awareness of companies as a result of the cooperation of companies with supported strategic alliances, hence creating awareness in order to add value and equipment to their businesses with strategic moves are crucial steps for the success. In this study, a literature review was made. 53 postgraduate theses, which were prepared using qualitative and quantitative methods and based on the subject of strategic cooperation, were examined in detail. The study points out the importance of cooperation as a strategy in an increasingly competitive environment with the effect of globalization.

Keywords

Business Strategy
Strategic Cooperation
Corporate Strategy
Operating Strategy

Article Info

Research Article

Received : 21.12.2022
Accepted : 17.05.2023
Online Published : 15.02.2024
DOI : 10.58702/teyd.1222546

Kaynakça Gösterimi: Timuroğlu, Y. (2024). İşletmeler arası iş birliği stratejileri. *Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, 5 (1), 125-143.

Citation Information: Timuroglu, Y. (2024). Collaboration strategies among businesses. *Journal of Society, Economics and Management*, 5 (1), 125-143.

GİRİŞ

Her işletmenin bir yol haritasına ihtiyacı vardır. İki tarafı güven ve kontrol altına alacak bir stratejiyi oluşturmaları zaman alacak olsa da yapılması gereken başlıca adımlardandır. Stratejilerin birincil amacı, gelecek zamanı daha iyi yönetebilir hale getirmektir. Gerekli toplantılar, anlaşmalar, anlaşmazlıklar sonucunda işletmeler arasında ortak bir noktaya ulaşılması sağlanmalıdır.

İşletmelerin, diğer işletmelerle yapacağı iş birlikleri öncesinde birtakım yol haritası belirmeleri gerekir. Yönetimin görevi işletmenin şu anki durumunu değil; gelecekte ne olabileceğini görmektir. Uygun stratejiyi yönetebilmek için işletmenin amaçlarının belirlenmesi, iş ile ilgili doğru stratejilerin seçimi ve çeşitli kurallarla strateji oluşturmaları gerekmektedir. İş birliğinde fonksiyonel stratejilerin geliştirilmesi, işletmenin amacına uyumlu olacak stratejiler sürdürülmesi gerekmektedir. Her işletmenin spesifik hedefleri olacaktır, önemli olan ortak çıkar sağlayacak bir çatı altında buluşmaktır (Şimşek ve Çelik, 2018, s. 8).

Stratejik iş birliği, satın alma ve birleşme, işletmelerin büyümek için dış kaynaklara erişimde başvurduğu stratejilerdir ve aralarında seçim yapmak, değişen iş koşullarında gittikçe daha zorlaşmakta ancak kaçınılmaz olmaktadır. Bu stratejilerin temel ayrım noktası, işletmenin yasal ve ekonomik bağımsızlığını korumasıyla ilişkilendirilmiştir. Bu bağlamda satın alma stratejisi, bir işletmenin hisselerinin veya mülkiyetinin alınması yoluyla kontrol edilmesidir. Bir işletme diğer işletme veya işletmeleri, alacak ve borçlarıyla tüm varlıklarını satın alarak bünyesine eklemektedir. Birleşme stratejisi, genellikle aynı büyüklükte iki veya daha fazla işletmenin sermaye alışverişi sonunda tüm kaynaklarını bir araya getirerek ortaya yeni bir işletme çıkarmasıdır. İş birliği stratejisinde ise işletmelerin kaynak ve hizmetlerini birleştirerek veya değiştirerek rekabet avantajı kazanması ama yasal olarak bağımsızlığını sürdürmesi söz konusudur.

Stratejik amaçların her iki taraf için açık ve net bir şekilde belirlenmesi gerekir. Tercih edilecek iş birliği ittifakı kurmadan önce, ortak seçiminde tamamlayıcı yeteneklerinin olması ve hedeflerin uyumlu olması gibi gerekli kriterler belirlenerek hareket edilmelidir. İş birliği için görüşmeler, anlaşmalar ve değerlendirmeler yapılmalıdır. Karşılıklı güvenilir eşit bir sistem kurulması gerekir. Çevresel ya da beklenmedik bir durumla karşılaşıldığı zaman bu faktörleri de göz önünde bulundurarak esnek bir davranış sergilenebilir.

Sorumluluklarının bilincinde hareket eden işletmeler taraflar arasında olası riskler ya da problemleri de önceden belirleyerek geleceğe yönelik tedbirlerini almalıdırlar.

Mevcut iki işletme benzer yollarla varlığını sürdürerek, bir sonuca ulaşamaz. Birlik oluşturarak diğer işletmelere karşı güçlü konuma gelebilirler. İşletmelerin mevcut hiyerarşik yapısı gereği problemleri ortaya çıkaran unsurlar; yönetim tarzı, şekli ve yapısı iş birliği oluşumunda etkilidir (Ülgen ve Marzi, 2010, s. 20).

İşletmelerde stratejik iş birliğine yönelik yapılan araştırmada işletmelerin ekonomik gücü, pazar gücü, iç verimlilik gücünün artması, önemi ve firmalar için farkındalığın oluşması, firmaların iş birliği neticesinde başarılı olmaları, stratejik hamleler ile işletmelerine değer ve donanımlar kazandırmaları için farkındalığını oluşturmak için yapılmıştır.

Bu çalışmada Türkiye’de 2018 - 2023 yılları arasında yazılmış olan 53 adet lisans üstü tez incelenmiştir. Bu tezlerin 26’sı doktora ve 27’si yüksek lisans tezi olmakla birlikte farklı enstitüler tarafından yayınlanmıştır. İçerik analizi için 2018 yılına ait 9; 2019 yılına ait 16; 2020 yılına ait 6; 2021 yılına ait 6; 2022 yılına ait 14 ve 2023 yılına ait 2 tez ele alınmıştır. Bu tezler özellikle ‘işletme stratejisi ve stratejik iş birliği’ anahtar kelimelerinin tez adı, konu, dizin sekmelerinde aranması ile bulunmuştur.

Tezlerin incelenmesinin ardından bu çalışmalarda bazı ortak noktalar olduğu ortaya çıkmış ve bu makaleyi güçlendirecek veriler elde edilmiştir. Çalışma konuları şu şekilde sınıflanmaktadır: Yapılan tezlerin 24 tanesi rekabet, iş birliği, ortaklık konu başlıkları üzerine yoğunlaşmıştır. 2 adet tezde iş hayatında insan ve makine (yapay zekâ) iş birliği konu edilmiş, 2 tezde ise Türkiye’nin dış politikada diğer ülkelerle yapacağı stratejik iş birliklerinin önemini altı çizilmiştir. Çalışmaların 6’sı liderlik ve stratejik yönetim kavramını esas alırken; 5 adet tez belirsizlik, kriz ve risk kavramlarını irdeler. Yapılan tezlerin 4’ü kurum içi iş birliğinin gerekliliğine odaklanır ve 10 çalışmada ise kurumsal stratejilerden söz edilir. Çalışmaların hemen hemen tümü küreselleşmenin, teknolojinin ve ekonomik belirsizliklerin karşısında bir hayatta kalma stratejisi olarak iş birliği modelinin önemine vurgu yapmaktadır.

Çalışma stratejik iş birliği kavramının tanımlanması ile başlamakta, günümüzde kurulan iş birliklerinin yapısını ve şirketlerin hedeflerini ele almaktadır. Uygulamadaki iş birlikleri türleri tek tek incelenmiştir. Ayrıca şirketlerin bugünün piyasa şartlarında neden iş birliklerine ihtiyaç duyacağı konusu maddeler halinde açıklanmıştır.

1. Stratejik İş Birlikleri Kavramı

Stratejik iş birlikleri, örgütlere değer katan, bilgi yoğun bir niteliğe sahip, rakipleri de içine alabilen stratejilerdir. Stratejik iş birliği, iki ya da daha çok işletmenin bir araya gelerek, değişim paylaşımını ve birlikte gelişmeyi içeren; bireysel veya ortak çıkarlar doğrultusunda işletmelerin, birbirlerine katkı sağlamayı hedefledikleri ve karşılıklı yarar sağlayabileceklerini düşündükleri bir oluşumdur.

Stratejik iş birlikleri birden fazla firmayı kapsayan bir anlaşma niteliğinde olduğu için örgüt ilişkilerinde ya da örgüt dışı hareketlerde birlik olmayı hedefler (Demir ve Oktay, 2010, s. 49). Giderek zorlaşan şartlarla karşılaşan işletmeler, varlığını devam ettirebilmeleri açısından iş birliği çatısı altında farklı yapılanmalara ihtiyaç duymaktadır.

Küresel rekabet koşullarına uyum sağlayabilmek için, işlemler, üretim politikalarından insan kaynakları politikalarına, finansman politikalarından, faaliyet giderlerine kadar birçok değişikliği yapabilmesi ve sürekliliğini sağlayabilmesi adına stratejik iş birliği kavramı işletmeler açısından önemli bir yol haritası çizmektedir (Akgeçici, 2019, s. 197).

Stratejik iş birliklerinin planlanması için gerekli inceleme, araştırma, değerlendirme gibi örgütlerin faaliyetlerini ilgilendiren bu kapsamlar doğrultusunda üst düzey kadrolara ihtiyaç duyulan stratejilerin uygulanması için her açıdan yapısal düzenlemeler gerekmektedir (Eren, 2010, s. 87). Stratejiler, örgütün hedefleri doğrultusunda kullandıkları araçlardır. Örgütler hedeflerine göre en uygun strateji ile hareket etmelidir.

Stratejik iş birlikleri, rekabet ederken aynı zamanda iş birliği yapmayı da gerektirir. Çevreyle rekabetin uyumu en iyi şekilde sağlanmalıdır. Stratejik iş birliklerinde, ortaklığın doğal sonucu olarak karşılıklı bağımlılık, güven, koordinasyon ve bağlılık şeklinde dört faktör ortaya çıkar. Stratejik iş birlikleri kısa veya uzun vadeli olabilir. Farklı sektörlerde, faaliyet gösteren işletmeler için bu durum daha zor olabilir. Nitekim stratejik iş birlikleri hiyerarşik, firmalar arasındaki karma oluşan örgütsel düzenlemelerdir. İş birlikleri ve strateji kavramı oldukça kapsamlıdır. Rekabet, büyüme, verimlilik, çeşitlendirme, müşteri memnuniyeti, dünya çapında pazar gereksinimleri, projeler gibi esnek oluşumlardır (Akgemci, 2019, s. 200). Örgütlerin stratejik açıdan hassas veya sosyal açıdan güçlü olmaları halinde stratejik iş birlikleri oluşturulmalıdır. Bu iş birlikleri oluşturulmadan önce işletmeleri etkileyen, endüstriyel, çevresel ve işleme ait özellikler göz önünde bulundurulmalıdır.

Küreselleşme, tüm dünya örgütlerini hayatta kalabilmek açısından farklı iş birliklerine yönlendirmiştir. İşletmeler yetenekleri ve küresel pazarda yer edinebilmeleri açısından stratejik iş birlikleri oluşturmak mecburiyetinde kalmışlardır. İş birliği içerisinde olan örgütler küresel pazarlarda daha çok avantaja erişebilir (Demir ve Oktay, 2010, s. 45-58).

Teknoloji ve ekonomide son yıllarda yaşanan hızlı değişimler, iş birliklerinin sayı olarak hızlı bir şekilde artmasına ve daha çok önem kazanmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda finansal sahiplenmeye ve sıkı denetime dayanan geleneksel pazara giriş şekillerinin yerini, tamamlayıcı ve daha da fayda sağlayabilecek tamamlayıcı nitelikteki beceriler ve kaynaklar ilgi odağı olmuştur (Bayraç, 2003, s. 41-62).

Rekabet şartlarının giderek ağırlaşması, ürün hayat döngülerinin kısılması, yaşanan teknolojik gelişmeler, güçlü rakiplerin pazara girmesi vb. faktörler, örgütler açısından rekabet üstünlüğü sağlamak ya da mevcut konumlarını sürdürmek amacıyla yeni yöntemlerin oluşmasına neden olmuştur. Stratejik ve rekabetçi üstünlükler örgütün başka örgütlerle kapasitesinin artırılmasına, alıcı ve tedarikçilerle faaliyet meydana getirilmesine, ölçek ekonomisi sağlamaya ve coğrafi açıdan baş bölgelerdeki ortakların fayda ve maliyetleri paylaşmalarına dayanmaktadır (Bakırtaş ve Bakırtaş, 2008, s. 109-119).

1.1. Stratejik İşbirliklerinin Yapısı

Stratejik iş birlikleri, örgütlere değer katan, bilgi yoğun bir niteliğe sahip, rakipleri de içine alabilen stratejilerdir. Stratejik iş birliği, iki ya da daha çok işletmenin bir araya gelerek, değişim paylaşımını ve birlikte gelişmeyi içeren; bireysel veya ortak çıkarlar doğrultusunda işletmelerin, birbirlerine katkı sağlamayı hedefledikleri ve karşılıklı yarar sağlayabileceklerini düşündükleri bir oluşumdur.

Modern çağda karşılaşılan teknolojik yenilikler, küresel rekabet karşısında hayatta kalabilme, yeni pazarlara girme isteği işletmeleri ortaklığa veya iş birliğine zorlamıştır.

Stratejik iş birliklerinin oluşturulma nedenlerinde; ulusal ya da uluslararası yeni bir pazara girmek, var olan pazarlarda büyümek, çeşitlendirme planlarıyla uluslararası pazarlarda tecrübeli örgütlerle iş birliği yapabilmek dolayısıyla ortakların bilgi ve tecrübelerinden faydalanmakta, karşılaşabileceği riskleri minimize etmeyi amaçlamaktadır. Bulunduğu sektörde varlığını devam ettirebilmesi ve koruyabilmesi adına bir arada hareket ederek verimliliklerini artırmaya çalışırlar (Kozlu, 1998, s. 116). Birlikten güç doğar mantığıyla

hareket eden bu ortaklıklar yetenek, bilgi ve varlıklarını birleştirerek rakiplere karşı üstünlük sağlayabilirler. İşletmeler belirsizlikleri önlemek, hisse senetleri aracılığıyla kazanç sağlamak, haksız rekabete engel olabilmek, teknoloji sonucunda ortaya çıkan yenilikleri paylaşmak gibi nedenlerden dolayı da iş birliği yapmak istemektedir.

Stratejik işletmeler için ölçek ekonomisine ulaşmak daha kolay bir ortaklık olabilir. İş birliği yapan örgütler riskleri paylaşarak orta yolu bulabilirler. Ölçek ekonomisine ulaşmak isteyen işletmeler de günümüzde yaygın hale gelmiştir (Turunç, 2015, s. 16-30).

Ekonomik mevzuatın esnek hale gelmesi ile, hükümetler tarafından desteklenen yeni işletmeler yoluyla yapılan girişler teşvik niteliği taşır. Gelişen ve artan iletişim olanakları, teknoloji gücü, ürün ömürlerinin giderek kısalması, müşteri beklentilerinin hızla değişmesi, uluslararası ticaretin önündeki engellerinin azaltılması, ürün dolaşımının daha kolay hale gelmesi küresel üretimde ölçek ekonomisinden yararlanma talebini ortaya çıkarmıştır. Gelişmekte olan pazarların ve bölgesel blokların karşılaştıkları engelleri aşmak, eksikliklerini tamamlamak iş birliğine duyulan ihtiyaçtır; bunun yanı sıra kıt kaynakların kullanımını istemeleri ve kalitenin standartlaştırılması gibi konularda da başarıya ulaşmak isteyen işletmelerin iş birliğine duyulan ihtiyaç sebepleridir. "Stratejik ortaklıklar başarının adil olarak paylaşıldığı iş birlikleridir" (Akgemci, 2019, s. 205).

1.2. Stratejik İşbirliklerinin Hedefleri

Stratejik iş birliklerinin üç temel hedefi; tek başına yetersiz kaldıkları gelişimi tamamlamak için ürün ve hizmetleri dışarıdan elde etmeye çalışmaktır. İkinci olarak, kaynakları ve kabiliyetleri bir araya getirerek buldukları işletmeye artı değer kazandırmaktır. Üçüncü temel hedef ise, rakiplerinden yeni yetenek ya da beceriler öğrenip geliştirerek örgütsel değer kazanmaktadır. Yalnızca yeni ürün geliştirmeye çalışmak bile büyük maliyetlere yol açacaktır (Demir ve Oktay, 2010, s. 45-58). Yükünü hafifletmek isteyen işletmeler ortaklık sayesinde karşılaşılabilecekleri problemleri minimize ederek, birlikte büyüme fırsatı elde edebilirler. Bu temel nedenlerin yanı sıra, maliyetlerin ve risklerin azaltılması, hızlı ve teknik donanımlar sağlama, ölçek ekonomisinden yararlanma, rekabet gücü ortaya çıkarma, girilen yeni pazarlarda satış artışı sağlama, saygınlık ve daha hızlı büyüme gibi hedefleri de vardır. Tek başına büyüme kaygısında olan işletmeler, birbirlerinin eksikliklerini giderebilmek için, gelecekteki ihtiyaçlarını ve sahip oldukları kaynakları değerlendirerek amaçları doğrultusunda köprü kurmak isterler. Büyümekten çok önemsedikleri nokta güçlü bir ivme oluşturmaktır (Koçak, 2019, s. 91-113).

1.3. Stratejik İşbirliklerinin Türleri

Rekabetin sürekli arttığı bu süreç işletmeleri farklı arayışlara yönelterek, işletmeleri iş birliğine iter. İşletmeler aynı sektörden veya farklı sektörlerden rakip olan veya rakip olmayan işletmelerle iş birliği yapma ihtiyacı duyabilir.

Oluşturulan iş birliklerinin türleri; iş birliklerinde ortakların hedeflerine, buldukları pazara, işletmenin ürettiği ürünlere, sahip oldukları teknolojiye, var olan kaynaklara, içinde bulunduğu endüstriye ve faaliyet gösterilen ülkedeki düzenlemelere bağlı olarak değişiklik göstermektedir. İşletmeler arasında meydana gelen ortaklıklar kısa vadeli ya da uzun vadeli

olabilir. Ortakların zayıf bağ kurdukları bir yaklaşım olabileceği gibi, daha sıkı bir şekilde, birbirlerine daha bağlı bir iş birliği de oluşturulabilir (Chen, 2008, s. 58).

Stratejik iş birlikleri, ulaşılmak istenen hedefe yönelik farklı türleri kapsamaktadır.

Bazı stratejik iş birliği türleri şu şekilde değerlendirilebilir:

- Ortak Girişim (Joint-Venture)
- İşletme Birleşmesi (Merger) ve Satın Alma (Acquisition)
- Lisans Anlaşması
- Franchising Anlaşması
- Sözleşmeli Üretim
- Yönetim Anlaşmaları
- Montaj Operasyonları
- Anahtar Teslim Projeler
- Yap-İşlet-Devret Modeli
- Konsorsiyum
- Know-How Anlaşması

1.3.1. Ortak Girişim (Joint Venture)

Ortak girişim, genellikle farklı ülkelerden iki veya daha fazla şirketin sahiplik, kontrol ve her iki tarafın aynı riski ve maliyetleri paylaştığı ortak bir strateji türüdür. Geçici, çıkarlar doğrultusunda geliştirilmiş bir ortaklıktır. Hedefler doğrultusunda uygun partneri bulmak önemlidir. Süreklilik ve esneklik esastır. Uluslararası firmalarla da ortak girişim ağları kurulabilir (Marsh, 2020). NASA ve teknoloji devi Google şirketlerinin birlikte oluşturduğu Google Earth uygulaması buna örnek olarak verilebilir. Joint Venture kapsamlı bir sınıflandırmaya sahiptir; sektör farklılığı, sermaye ve hakları, ortaklığın niteliği, yönetim üstünlüğü, işletmenin temel noktası, ulusal ya da uluslararası nitelikte olması gibi çeşitli uzmanlık alanları istemektedir (Akgemci, 2019, s. 209). Eşit katılımın olmaması, belirsiz hedefler, iletişim yetersizliği ya da kültürlerin çatışması gibi faktörler Joint Venture için dezavantaj olabilir.

1.3.2. İşletme Birleşmesi (Merger) ve Satın Alma (Acquisition)

Burada amaç birden fazla işletmenin ya da örgütün bir araya gelerek, bağımsız bir şirket oluşturmasıdır. Daha kuvvetli bir ivme kazanabilmek adına, tüm varlıklarını ve güçlerini birleştirerek; rekabet üstünlüğü sağlamayı hedeflemektedirler. Bütünsel bir değer yaklaşımıyla karı en üst düzeye çıkarıp, çeşitli gelişimlerle güç ve saygınlık kazanabilirler. Satın alma ise; bir şirketin belirli bir kısmının ya da tamamının satın alınmasıdır. Buradaki amaç; şirketlerin stok ve hisse senetlerini denetleyebilmesi, teknolojiden ve dijitallikten avantaj elde etmek ve rekabeti ortadan kaldırmak için rakip şirketi satın almaktır (Yılığör, 2022, s. 119-126).

İşletme birleşmeleri şu şekilde değerlendirilebilir;

Yatay Birleşmeler: Aynı sektördeki benzer nitelik taşıyan ürünleri kapsar.

Dikey Birleşmeler: Alıcı-satıcı arasındaki birleşme durumudur.

Türdeş Birleşmeler: Birbiriyle ilişkili ya da benzer ürün ve hizmet üreten şirketlerin birleşmesidir.

Aykırı Birleşmeler: Birbiriyle alakası olmada faaliyet gösteren işletmelerin birleşmesiyle oluşur. Bu tür birleşmelerde büyüme ve oluşabilecek riski en aza indirmek hedeflenir (Akgemci, 2019, s. 210). Türkiye’de sıklıkla şirket birleşmesi görülen sektörlerin başında; “kimya, kimyasal ürünler, beşerî ilaç, tarım ve hayvancılık, orman ürünleri, şu ve şu ürünleri, gıda ve içecek sektörü, ulaştırma, taşıt ve hizmetleri ile bankacılık, sigortacılık ve idari işlemlerin dahil olduğu finansal hizmetler gelir” (Şahin, 2016, s. 253).

1.3.3. Lisans Anlaşması

İşletmelerin belirli bir bedel ödeyerek süreç, bilgi, teknoloji ya da yöntemi kullanma hakkını satın almasıdır. Lisans anlaşmaları danışmanlık ve teknik bilgilerin yanı sıra, uluslararası nitelik gösterebilirler.

Yerel pazara sunulmak üzere ürün geliştirebilmek için, lisans alan ve veren işletmelere karşılıklı olarak fayda sağlayabilir. Lisansör (lisans veren işletme), lisansiyeye (lisans alan) işletmeye haklardan yalnızca birini ya da daha fazlasını sunabilir.

Genellikle üretim işletmelerinin tercih ettiği bir yöntem olan lisans anlaşmalarının katkı sağlayan yönleri; kaynak tasarrufu, düşük sermayeye ihtiyaç duyma, zorlu piyasalara girebilme ve yerel piyasalar için hizmet kalitesinin artırılmasını sağlamaktır (Ülgen ve Marzi, 2010, s. 20).

Lisans anlaşmalarının olumsuz tarafları ise; aktif bir şekilde piyasaya katılmamak, anlaşmanın kolay olmaması, lisans alanındaki unsurların kontrol etmekte zorlanmalarıdır.

Doğrudan yatırımın olmaması ya da risklerin artması durumunda işletmeler için ideal konumda olabilir. Lisans anlaşmaları genellikle az gelişmiş ülkelerde görülmektedir. Yabancı işletmelerin ülkeye girişlerinin ve faaliyetlerinin yasak olduğu durumlarda pazarda yer edinmeleri kolaylaşmaktadır (Akgemci, 2019, s. 212).

1.3.4. Franchising Anlaşması

İşletmeler için ayrıcalık tanıma anlamına gelir. Litaratüre Fransızcadan geçmiştir. İşletmeler vergi ve harçlardan muaf tutulmak adına bu anlaşmaya yönelirler. Franchisor; ayrıcalığı veren (franchise) ve Franchise alan (franchise) şeklinde iki taraf olur. Buradaki sistem üretilen ya da satılan mal veya hizmetlerin dağıtımını sağlamaktır (Ulaş, 2004: 135). Franchising’in üç faktörü vardır. Bunlardan birincisi en az iki firma arasında devamlılığı olan bir bağlantı niteliğinde kurulur. İkinci unsur; franchise veren ve franchise alan arasında her türlü sorumluluğun açık olarak belirlendiği bir sözleşme bulunmaktadır. Franchisor franchise’a göre yapılan anlaşmada daha güçlü görünmektedir ve yaptırım gücü bulunmaktadır. Üçüncüsü ise işletmedir. Franchising aracılığıyla uluslararası pazarlara girmek isteyen işletmeler, maddi bir yatırımda bulunmadan kendi adlarını taşıyan şirketlerle faaliyetlerde bulunmak daha risksiz ve kolay olmaktadır (Akgemci, 2019, s. 214).

1.3.5. Sözleşmeli Üretim

Sözleşmeli üretim; üretimde, ürünün bitirilmesi ya da parçaların tamamlanabilmesi için sözleşme yapılmasıyla oluşur. Ürünlerin ya da parçaların satışının gerçekleşmesi adına ana işletmenin olduğu ülkeye ya da başka ülkelere ihraç edilmesidir. Sözleşmeli üretim anlaşmalarının en büyük faydası tasarruflu maliyettir. Bu metot sayesinde yurtdışı pazarlara giriş kolaylaşır. Sözleşmeli üretimin dezavantajı ise üretim yapan işletmenin davranışlarından dolayı yüksek teknolojinin transfer edilme olasılığının elde olması, karın paylaşımı konusunda anlaşmazlıkların ortaya çıkması teknolojinin transferi ve üretimi gerçekleştiren firmanın potansiyel bir rakip haline gelmesi söylenebilir (Pakdemirli, 2020, s. 81-88). Sözleşmeli üretim iki şekilde gerçekleşebilir:

İşletme, kendi istediği şekilde uygun malı üretebilmek adına yerel üreticiler ile bir anlaşmaya varır akabinde kendine ait markasının bulunduğu bu malları satış departmanı vasıtasıyla pazarlar. İkincisi, dış pazarlarda bulunan işletmelere sözleşme karşılığı parça üretimi ve montaj işlemi yaptırılır. Sözleşmeli üretim sisteminde genellikle üretimi yapılacak birim miktarına göre anlaşma yapılır. Miktarla göre anlaşma yapılırsa da kaliteli olması da önemli bir unsurdur. Bu sebeple sözleşmeli üretimi kullanarak dış pazara açılma şansını yakalayan bir işletme, üretimini yaptıracığı yerli firmanın kalite standartlarının uygun olmasına, iş gücünün ve finansmanın yapısına dikkat etmelidir (Özalp, 1988, s. 33-42). Sözleşmeli üretim, pazar potansiyeli açısından düşük hacimli olan ve oldukça yüksek tarifelerle koruma altında olan ülkelerin pazarlarına girmek amacıyla tercih edilen bir yöntemdir. Bu yöntemin uygulandığı ülkeler genellikle teknoloji bakımından yeterli olan ve pazarlama faaliyetlerinin oldukça önemli görüldüğü Amerika kıtasındaki küçük ülkeler ile Afrika ve Asya kıtasındaki bazı ülkelerdir (Akgemci, 2019, s. 217).

1.3.6. Yönetim Anlaşmaları

Yönetim sözleşmesi uluslararası bir işletmenin yabancı bir işletme ile o işletmenin faaliyetlerinin tamamını veya bir bölümünü yönetmek amacıyla karşılıklı olarak gerçekleştirmiş oldukları bir anlaşmadır. Yönetim sözleşmesi ile bilgi ve tecrübe ihracı sağlanmaktadır. İşletme yönetici çalışanını yabancı ülkedeki işletmeye belli bir bedel karşılığında görevlendirmektedir. Böylece yabancı ülkedeki işletme yönetim tecrübe ve bilgisini transfer etmiş olmaktadır. *Yönetim ile bilgi ve tecrübe ihracı sağlanmaktadır* (Akgemci, 2019, s. 217).

Yönetim anlaşmaları üç durumda oluşmaktadır. Bunlardan ilki, yabancı yatırım yerel hükümetçe kamulaştırılıp ve yerel yönetim yetiştirilinceye kadar ilk işletme sahibi tarafından faaliyetleri kontrol etmek için davet edildiğinde oluşmaktadır. Böyle bir durumda sözleşme yapmak şu avantajları beraberinde getirmektedir; kaynakları ülke dışına çıkartmayı kolaylaştırmak, yerel otoriteler aracılığıyla işletme ile iyi ilişkiler kurmak ve böylece gelecekte yapılacak faaliyetleri olanaklı kılmak, hammaddelerde ve ülkeden sağlanabilecek diğer kaynaklarda süreklilik sağlamak. İkincisi; işletme yeni gelmektedir. Üçüncüsü avantajıysa, yabancı firma, devam eden işletmeciyi daha iyi yönetmek için devam ettiğinde meydana gelmektedir (Akgemci, 2019, s. 218).

1.3.7. Montaj Operasyonları

Parçaların bütünsellik ve birbiriyle uyum sağlanacak şekilde düzenlenmesidir. Montaj operasyonları sıklıkla kullanılır, çünkü parçaların tek tek taşıma giderleri, tüm mamulü taşıma giderlerinden daha azdır. Bu yüzden montaj operasyonları nakliye ücretlerini büyük ölçüde düşürmektedir. Taşıma maliyetlerinde ve düşük gümrük tarifelerinden faydalanmalıdır (Birden, 2017, s. 8).

1.3.8. Anahtar Teslim Projeler

Büyük çaplı ve yüksek miktarlarda yatırım gerektiren projelerdir. Çok uluslu bir işletmenin üretim tesisi kurmak istemesi anahtar teslim projesine örnek niteliktedir. Genellikle kimya, maden rafineri, ilaç gibi karmaşık ya da maliyetli sistemler için tercih edilmektedir. Projelerin büyük çaplı olması kaynak açısından problem yaratabilir, uzun vadeli projeler olduğu için hedeflere ulaşma konusunda sabırlı olmak gerekir. Ancak uluslararası pazara girişlerde kolaylık sağlar, uluslararası pazara girişte riski azaltır (Akgemci, 2019, s. 220).

1.3.9. Yap, İşlet, Devret Modeli

Bu model ya da proje uzun vadeli, karmaşık ve maliyetli bir süreci kapsar. Yasal koşullar, çevre faktörü, ekonomik düzey gibi birtakım şartların kamu faktörüyle uyum sağlaması gerekmektedir. Bir proje kapsamında, yap-işlet-devret modelinin aşamalarını şu şekilde sıralayabiliriz: projenin açıklanması, hükümetin teklifle ilgili hazırlıkları sunması, sponsor olarak şirketlerin hazırlığı, tekliflerin değerlendirilmesi, gerek duyulduğu takdirde düzenlenmesi ya da değişikliklerle geliştirilmesi ve en nihayetinde projenin uygulanması. Yap-işlet-devret projesine olan ihtiyaç ve hassasiyet düzeyi yüksek olmalıdır. Düzenleyici olarak yer alan kamunun şeffaf olması gerekir. Politik destekler, sponsorlar ve finansal destekler taraflar arasında eşit bir şekilde dağıtılmalıdır. Fiyat yöntemiyle gerekli analizler titizlikle yapılmalı ve iyi bir şekilde değerlendirmelidir (Başar, 2003, s. 43-54).

1.3.10. Know-How Anlaşması

Bir üründen veya yöntemden en kolay ve en verimli şekilde yararlanmayı sağlayan bilgi, ticari sırdır (Akgemci, 2019, s. 225). İşletmelerin bu doğrultuda tecrübeleri ve bilgileri çok önemlidir. Yeni kurulan işletmeler yatırım yapmak istediklerinde tecrübeli işletmelerle, Know-How sözleşmeleri yaparak danışmanlık desteği ve yardım sağlayabilir.

Know-How anlaşmasındaki bazı nitelikler şu şekilde sıralanabilir:

Sanayi alanıyla ilgili her bilgi ve tecrübeyi teknik ya da ticari olarak kapsamaktadır.

Bilgi ve tecrübelerin gizliliği esastır. Asıl amaç bilginin sır gibi korunmasıdır.

Devredilebilir nitelikte olan bu anlaşmalar, rekabette üstünlük sağlama, bilgi ve tecrübenin aktarılması ve çalışan bireylere eğitim niteliğine sahiptir (Akgemci, 2019, s. 209).

1.3.11. Konsorsiyum Sözleşmesi

Konsorsiyum sözleşmesi, günümüzde sıklıkla kullanılan bir ortaklık türüdür. İki ya da daha fazla işletmenin emek ve sermayelerini birleştirmeleriyle ortaya çıkan ortaklıktır. Ortakların sorumluluğu, birbirlerinden bağımsız katkılarla bütünsel fayda sağlamayı amaçlar. Örneğin bir hastane yapımında yer almak isteyen üç işletmeden bir tanesi, inşa etmekle

sorumlu, ikinci işletme, hastane içerisindeki düzen, diğer işletme ise altyapıyla ilgili çalışmalar yapmaktadır. Sonuç olarak birbirinden bağımsız ancak bütünsel olarak var olmak adına yapılan katılım projeleridir (Şahin, 2011, s. 452-458).

2. Şirketler Stratejik İşbirliklerine Neden İhtiyaç Duyar?

İşletmeler yeni ve farklı pazarlara girmek, farklı teknolojiler geliştirmek ve bunları kullanılabilir hale getirmek, üretim maliyetlerini düşürmek, sinerji yaratmak veya ticari engelleri aşmak gibi nedenlerle iş birliğine gitmektedirler. Sinerji; bir bütünün, kendisini oluşturan parçalardan daha büyük olması, parçalar arasındaki ilişkinin daha fazla değer yaratmasıdır. İki veya daha fazla kişinin veya organizasyonun yeteneklerini ve kaynaklarını ortak bir hedefe ulaşmak için birleştirmesi taraflar arasında sinerji oluşturmaktadır.

İşletmelerin stratejik iş birliğine girmelerinin çok sayıda nedenleri olması ile birlikte; birkaç ana başlıkta nedenleri toplayabiliriz (Wolff, 2002, s. 304)

2.1. Mevcut Pazarlarda Büyümek

İşletmelerin kendi verimliliklerinin artması ve maliyet kalemlerinin normal seyirde devam etmesi için iş birliği yapmaları önem arz etmektedir. Bu durumların dışında pazar içerisinde tek başına büyüyecek ya da genişleyemeyecek durumda olması işletmelerin kendi pazarında kendisine yardımcı olabilecek işletmeler ile stratejik iş birliğine başvurmalarını sağlayacaktır.

Örneğin, dünya bankacılığının dev kurumu Citibank ile Türkiye bankacılık sektörünün lideri Akbank arasında, 2006 yılında başlayan stratejik iş birliğiyle Akbank'ın Türkiye'deki uzmanlığı ve geniş dağıtım kanalları, Citibank'ın global uzmanlığı ve dünya üzerindeki en iyi uygulamalar ile birleştirildi. Böylelikle Akbank finans sektöründe büyüyerek küresel pazarlarda önemli bir oyuncu durumuna geldi (Yalçınkaya, 2022, s. 199-200)

2.2. Yeni Pazarlara Girmek

İşletmelerin özellikle yeni ürün özelinde ulusal ve uluslararası büyüme hedeflerinin gerçekleşebilmesi adına işletmeler ile iş birliği yapmaları gerekmektedir. Dağıtım kanalları, pazarlama faaliyetleri, ürünlerin üretim maliyetleri gibi birçok konuda yeni pazarlar avantajlı olabilecektir.

Örneğin, AT&T, Philips ile iş birliğine giderek Avrupa'ya bir giriş yapmak istemiş, benzer şekilde Ericsson, Fransa'daki mevcudiyetini güçlendirmek için Fransız Marta ile ittifak kurmuştur (Cengiz vd., 2007, s. 85). Örneğin Çin teknoloji firması Huawei, 2023 yılında beş Türk enerji şirketi ile iş birliği sözleşmesi yaparak güneş enerjisi alanına giriş yapmıştır.

2.3. Belirsizliği Azaltmak

Uluslararası iş alanında faaliyet gösteren yöneticiler, tüketici tercihlerindeki değişime bağlı olan talep belirsizliği, politik istikrarsızlık ve ekonomik belirsizlik gibi unsurlardan etkilenmekte ve bazen hata yapabilmektedir. Bu nedenle işletmelerin yüksek derecede

çevresel belirsizlik ile karşı karşıya kaldıklarında belirsizliklerin en aza indirgenmesi amacıyla stratejik iş birliklerine başvurmaları kaçınılmaz olmaktadır (Yeşilkuş, 2022, s. 18).

“Kazanmak her zaman da kazanmak anlamına gelmiyor” (Coen, 1994, s. 1). Hedefler doğrultusunda ilgili bir stratejik yönelime ve iyi bir uygulamaya sahip olması gereken işletmeler birçok şeyi doğru ve rakiplerinden farklı, özgün yapmalıdır. Sahip oldukları ekonomi boyutlarını iyi finanse etmeleri gerekir. Bu da belirsizliği azaltma da önemli bir etkidir.

2.4. Yeni Yetenekler Elde Etmek

Stratejik iş birlikleri aracılığıyla taraflar gerekli bilgi, sermaye, insan kaynağı, teknoloji gibi kaynaklara sahip olabilmektedir. Stratejik iş birlikleri, işletmelerin yetenek ve bilgi kaynaklarını ortak kullanmak suretiyle müşterek uzmanlaşma elde edilmesini yeni yeteneklerin öğrenilmesini ve içselleştirilmesini sağlamaktadır (Yalçınkaya, 2022, s. 215-216).

Örneğin, Chrysler ile Mitsubishi Japon arabalarını Amerikan pazarında satmak amacıyla iş birliğine gitmişlerdir. Kurulan ortaklıkta Mitsubishi'nin tasarım ve imalat konularındaki uzmanlığı ve Chrysler'ın Kuzey Amerika'daki dağıtım ağı, ortakların birbirinden farklı ama birbirini tamamlayan yetenekleridir (Child vd., 2005, s. 144).

2.5. Riskleri Azaltmak

İşletmeler arasında iş birliği yapmak maliyeti ve olası risk durumunu ikiye böleceği için potansiyel olumsuz şartları azaltacak, işletmelerin önünü görebilmeleri adına avantaj sağlayacaktır.

Tüm süreçler düşünüldüğünde, bugün neredeyse her işletme büyük stratejik sorunlarla karşı karşıyadır, ancak farklı şirketler farklı şekillerde zorlanmaktadır. Bu nedenle örneğin, dış ortamını anlamak gibi geleneksel strateji, bir şirketin ihtiyaç duyduğundan daha sınırlı kalabilir. Şirketin kazanması, güçlü yönlerini, fırsatları dikkatlice dengelemesini gerektirir. Bu karmaşıklık bir düzeyde stratejik olgunluk gerektirecektir. Sorunlara karşı çözüm odaklı bir rota belirlenerek düzeltmeler mümkün olacaktır. Anlamlı bir stratejik yönleri veya nasıl değer yarattıklarına dair net bir görüşleri olmayan şirketler iş birliklerinde zorlanırlar. Piyasada bu şekilde avantaj sağlayamazlar (Tutar, 2000, s. 18).

Farklılaşmamış işletmelerde ise, etkin bir şekilde rekabet eden ürün ve hizmetleri vardır, ancak onları birbirinden ayıran farklı bir niteliğe sahip değildirler. Ürünlerin kopyalanması nispeten daha kolay olduğundan, farklılık algısı oluşmayacaktır.

İşletmeler iş birliklerinde yetersiz çalışan sorunuyla da karşılaşabilir. Bu şirketler demek ki bu konudaki stratejileri tutarlılıktan yoksundur, birbirine zayıf bir şekilde tutunmaya çalıştıkları için yeterli düzeyde ve nitelikli çalışanları yoktur (Asunakutlu ve Coşkun, 2000, s. 20-28). Bu şirketler daha odaklanmış rakiplere karşı kaybetme riskiyle karşı karşıyadır. Dolayısıyla ortaklık konusunda da başka işletmeler yetersiz ve niteliksiz çalışanların olduğu bir işletmeyi tercih etmeyecektir. Ayrıca portföy kısıtlaması olan şirketlerin, diğer işletmelerle anlaşmaya varması zorlaşır.

İşletmelerin karşılaştıkları sorunlar karşısında odaklanmalı, analiz yapmalı ve gerekli analiz teknikleriyle problemi çözmeye çalışmalıdır. Öncelikleri konusunda iyi karar vermeleri gerekir (Beder, 2021, s. 48-68). Küresel alanda ölçek ekonomisi, rekabette güç unsuru sağlayacaktır; dolayısıyla işletmelerin karşılaşacağı masrafı düşüreceği için tercih söz konusu olacaktır (Akdemir, 1992, s. 283-285).

Stratejilerine uygun olmayan pazar fırsatlarını takip etmek dikkat dağıtmakta ve işletmelere katkı sağlamamaktadır. Yetkinliği ve yeterlilik düzeyi kapsamında işletmeler ortaklıklara yönelmelidir. Kendi kimliklerini doğru ve etkili saptamak işe yarayacaktır.

Kısıtlı şirketler, stratejilerini uygulamak için fon bulmakta zorlanırlar. Bu yüzden ortak bulmakta zorlanırlar. Farklı yetenekleri oluşturmak zor ve maliyetlidir. Yetenekleri kısıtlanmış işletmeler ise, bilgi, beceri ve teknolojiden yoksun olduğu için ortaklık kuramazlar (Tekin ve Ömürbek, 2004, s. 177). Başına gelen birtakım nedenlerden dolayı gerginlik içerisinde olan işletmeler, öncelikle daha tutarlı olmalı ve kendi içerisinde memnuniyeti sağlamalıdır. Yönetimsel çalışmalarda başarılı olmalıdır ki sonrasında ortaklık planları yapabilmelidir. Süper rakipler geleceğini şekillendirmek için tutarlılıklarını kullanırlar. Yeteneklerini daha geniş bir yelpazedeki zorluklara ve daha yüksek hedeflere uygular, müşterilerinin temel ihtiyaçlarına ve isteklerine hizmet eder ve sonuçta endüstrilerini yönetirler. Bu şirketler sadece iş stratejilerini iyi geliştirmekle kalmaz, kuralları değiştirir ve uygular. Bu yüzden işletmeler, rakiplerini yakın mercekten takip etmelidir (Baeumler ve Leinwand, 2017, s. 1).

3. Stratejik İş Birliklerinde Sorunlar ve Çözüm Arayışlarının İncelenmesi

Her işletme için stratejik planlama oluşturmak büyük bir sorundur. Ezbere dayalı, farklılaşmamış, işletmeye özel hazırlanmamış stratejinin oluşturulması işletme için zaman kaybıdır. Bu nedenle işletme öncesinde yeterli çalışan/departman ile çalışmalı, ürün yelpazesini iyi tanımalı, rekabet analizini iyi yapmalı, kendisinin güçlü ve zayıf yönlerini çıkarmalı hatta potansiyel risk ve avantajları ortaya koyarak stratejik planlamaları yapmalıdır. Bunu yaparken iş birliği halinde olduğu işletmeleri unutmamalıdır (Wheelen ve Hunger, 2004, s. 130).

İşletmelerin stratejik iş birliğinde sorunlar yaşamaması için aşağıdakileri basamaklara dikkat edilmesi gereklidir.

- Stratejik amaçların açık ve belirgin olması,
- Stratejilerin bütünleştirilmesi ve her iki taraf için değer yaratıldığından emin olunması,
- Uyumlu hedeflere, kaynaklara ve tamamlayıcı yeteneklere sahip ortakların bulunması,
- Ortaklık doğrultusunda ortaya çıkabilecek risklerin belirlenmesi ve iş birliği oluşturulurken bunların azaltılması,
- Görev ve sorumlulukların paylaşılması ve her ortağın işini en iyi şekilde yerine getirmesi,

- Pazarda direk rekabet etmekten kaçınılması yoluyla çatışmaların azaltılması,
- Kültürel uyumun sağlanması,
- Ortaklar arasında iyi bir iletişimin ve yüksek düzeyde güvenin oluşturulması,
- Çevresel değişiklik ve yeni fırsatlar doğrultusunda ilişkinin yeniden gözden geçirilmesi ve esnek olunması (Tatoğlu, 2009, s. 23-38).

SONUÇ

Çağı yakalamak, teknolojik yenilikleri takip etmek, ülkenin o an yaşadığı sorunları göz ardı etmemek gibi kritik unsurlar şirketlerin iş birliği yapmasında etken unsurdur. Bunun yanında eşitlik, uyum, bağlılık, teşvik ve güven kriterlerini her daim göz önünde tutmak gerekmektedir.

İşletmeler iş birliklerini dünya standartlarında bir düzeye getirmek veya bunları kuruluş genelinde ölçeklendirmek için gereken bilgi, beceri ve teknolojiden faydalanarak işletmeler arası ve uluslararası işletmelerle iş birliği yapacak hale gelmelidir.

Başarılı stratejik iş birlikleri için tarafların stratejik amaçlarını destekleyen vazgeçilmez unsurlar; eşitlik, uyum, bağlılık, teşvik ve güvendir. Ortak işletmeler arasında bütünsellik, ürün ve pazarlar konusunda doğru bir ilişki, sorumluluk ve potansiyel kaynaklara göre çalışmalar yapılmalıdır. İşletmelerin bünyesinde bulundurduğu girişimci ve nitelikli ekipler gerekli olan gelişimleri izleyerek bir yetkinlik oluşturmalarıdır. Gündemi takip etmek ve teknolojik iş birlikleri şirketlere yön verecektir.

İttifaklar yoluyla değer yaratma, belirli boyutlarda benzer özelliklere ve diğer boyutlarda farklı özelliklere sahip ortaklar eş zamanlı olarak takip edilmelidir. Ortak firmaların farklı kaynak ve yetenek görüntülerine sahip olmaları, ancak sosyal kurumlarda benzerlikleri paylaşmaları gerekmektedir. İşletmeler büyüme, genişleme, çeşitli yenilikler ortaya koyma amacıyla diğer işletmelerle aynı çatı altında bulunabilir. Aynı zamanda iş birlikleri işletmeler için küreselleşmenin kritik faktörüdür. İşletmeler yine bu amaçla uluslararası şirketlerle iş birliğine yönelerek evrensel boyutlarda bir ivme kazanabilir

İşletmeler iş birliklerini dünya standartlarında bir düzeye getirmek veya bunları kuruluş genelinde ölçeklendirmek için gereken bilgi, beceri ve teknolojiden faydalanarak işletmeler arası ve uluslararası işletmelerle iş birliği yapacak hale gelmelidir. İşletmeler, Benchmarking kuralında olduğu gibi iş birliğinde başarılı olan işletmelerin neler yaptığını bakarak kendilerine bir yol haritası çizebilir. İlerleyen zamanlarda aynı başarıya ya da iş birliğinde zirveye ulaşabilir.

Sonuç olarak; literatürün incelenmesi, ilgili finansal raporların ve alan hakkında son 5 yılda yazılmış yüksek lisans ve doktora tezlerinin detaylıca analiz edilmesinin ardından rekabetin yüksek olduğu koşullarda iş birliğinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Özellikle son 5 yılda yapılan çalışmaların odak noktası, küreselleşmenin iş hayatına getirdiği avantajların kabul edilmesiyle birlikte belirsizlik ve riskleri de arttırdığıdır. Konu hakkında yapılan tüm çalışmalar, dijitalleşme, risk/ kriz, rekabet ve ekonomik belirsizlik konularına değinir. Şirketlerin yeni pazarlara açılabilmesi, ekonomik riskleri azaltması ya da bertaraf etmesi,

dijital dünyaya ve inovasyona uyum sağlaması için iş birliği kaçınılmaz bir faktör olarak değerlendirilmelidir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışmada içerisinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, çalışmanın özgün olduğunu bildiririm. Aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Bu çalışma tek yazar tarafından oluşturulmuştur. Makalenin tüm kısımlarında yazarın kararı ve yazımı vardır.

Çıkar Beyanı

Çalışma tek yazarlı olduğu için literatür taraması ve çalışmanın hazırlanması aşamalarında çıkar çatışması durumu yaşanmamıştır.

KAYNAKÇA

- Akdemir, A. (1992). Küreselleşmede kritik faktör iş birliğine dayalı rekabet stratejileri. *Eskişehir Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(21), 283-285.
- Akgemci, T. (2019). *Stratejik yönetim*. (Cilt 5). Gazi Kitabevi.
- Asunakutlu, T. ve Coşkun, B. (2000). Stratejik yönetimde örgütün rolüne ilişkin bir değerlendirme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(4), 20-28.
- Baeumler, M. and Leinwand, P. (2017). 11 types of strategic maturity: Which one describes your company. www.strategy-business.com adresinden 22 Mart 2021 tarihinde alınmıştır.
- Bakırtaş, H. ve Bakırtaş, B. (2008). Firmaların sürdürülebilir rekabet üstünlüğünün bir kaynağı olarak temel yetenek: Genel bir değerlendirme. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, 101-119.
- Başar, M. (2003). Proje finansmanında tartışılan bir model yap işlet devret. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1-2), 43-54.
- Bayraç, H. N. (2003). Yeni ekonominin toplumsal, ekonomik ve teknolojik boyutları. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 41-62.
- Beder, B. (2021). Çok uluslu şirketler açısından kültürel farklılıkların rolü. *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 4(2), 48-68.
- Birden, M. (2017). *Uluslararası pazarlara giriş süreci ve stratejileri*. İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü Yayınları.
- Cengiz, E., Gegez, E., Arslan, M., Pirtini, S., ve Tıgılı, M. (2007). *Uluslararası pazarlara giriş stratejileri*. Beta Basım Yayınevi.

- Child, J., Faulkner, D., and Tallman, S. B. (2005). *Cooperative strategy*. Oxford University Press.
- Coen, E. (1994). The Hudsucker Proxy. <https://kultfilmler.com/the-hudsucker-proxy-bir-sirket-komedisi/> adresinden 21 Ağustos 2023 tarihinde alınmıştır.
- Demir, C. ve Oktay, S. (2010). Stratejik ittifak oluşumunda temel yeteneklerin önemi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 1(1), 45-58.
- Eren, E. (2010). *Stratejik yönetim ve işletme politikası*. Beta Yayınevi.
- Koçak, B. (2019). Türkiye'deki şirketlerde tedarik zinciri ölçek ve kapsam ekonomi modellerinin araştırılması. *Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 91-113.
- Kozlu, C. (1998). *Uluslararası pazarlama: İlkeler ve uygulamalar*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Marsh, A. (2020). Joint venture. <https://businesstown.com/12-advantages-and-disadvantages-of-a-joint-venture/> adresinden 19 Mart 2021 tarihinde alınmıştır.
- Özalp, İ. (1988). İşletmelerde stratejik planlama. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 33-42.
- Pakdemirli, B. (2020). Sözleşmeli tarımsal üretim: DİTAP modeli. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 26(1), 81-88.
- Şahin, T. (2011). Konsorsiyum sözleşmesi. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 92, 452-458.
- Şahin, O. N. (2016). Türkiye'deki şirket birleşmeleri verilerinin yıllar itibariyle analizi ve dünya geneli, ABD, AB ve Asya Pasifik verileri ile karşılaştırılması. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 8(15), 229-255.
- Şimşek, M. Ş. ve Çelik, A. (2018). *Yönetim ve organizasyon*. Eğitim Yayınevi.
- Tatoğlu, E. (2009) Uluslararası stratejik ittifaklar: İş ortaklıkları ve şirket birleşmeleri. *Çerçeve Dergisi*, 1(2), 23-38.
- Tekin, M. ve Ömürbek, N. (2004). *Küresel rekabet ortamında teknolojik iş birliği*. Günay Ofset.
- Turunç, Ö. (2015). Stratejik yönetim örgütsel performans ilişkisinde kişi-örgüt uyumunun rolü. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 1(1), 16-30.
- Tutar, H. (2000). *Küreselleşme sürecinde işletme yönetimi*. Hayat Yayıncılık.
- Ulaş, D. (2004). Franchising sisteminin, franchise alan ve veren yatırımcılar açısından verimliliğinin değerlendirilmesi. *Verimlilik Dergisi*, 8(3), 133-151.
- Ülgen, H., ve Marzi, S. K. (2010). *İşletmelerde stratejik yönetim*. Beta Basım Yayın.
- Yeşilkuş, F. (2022). Çevresel belirsizliğe uyum sağlama stratejileri. *Uluslararası Akademi Dergisi*, 1(1), 10-20.
- Yılgör, A. (2022). Şirket birleşme, ele geçirme ve devralma işlemlerinin makro ekonomik etkileri. *Öneri Dergisi*, 5(18), 119-126.
- Wheelen, T. L. and Hunger, J. D. (2004). *Strategic management and business policy*. Prentice Hall.
- Wolff, A. (2002). *Yeniden yapılanmada stratejik iş birlikleri*. Beta Yayınları

EXTENDED ABSTRACT

Since strategic cooperation is an agreement that covers more than one company, it aims to be united in organisational relations or in extra-organisational activities. Businesses, which face increasingly difficult conditions, need different structures under the roof of cooperation in order to maintain their existence.

In order to adapt to global competitive conditions, the concept of strategic cooperation draws an important road map for businesses in order to make many changes from production policies to human resources policies, from financing policies to operating expenses and to ensure their continuity. Strategic collaborations require co-operation while competing at the same time.

In strategic alliances, four factors emerge as natural consequence of the partnership: interdependence, trust, coordination and commitment. Strategic partnerships can be short-term or long-term.

Indeed, strategic alliances are hierarchical, mixed organisational arrangements between firms. Strategic alliances should be formed when organisations are strategically sensitive or socially powerful.

Businesses have been obliged to form strategic collaborations in terms of their capabilities and their ability to gain a place in the global market. Strategic and competitive advantages are based on increasing the capacity of the organisation with other organisations, creating activities with buyers and suppliers, providing economies of scale and sharing the benefits and costs of partners in geographical areas.

Technological innovations encountered in the modern age, the desire to survive in the face of global competition, and the desire to enter new markets have forced businesses to partner or cooperate. Businesses also want to cooperate for reasons such as preventing uncertainties, making profit through stocks, preventing unfair competition, and sharing innovations arising from technology.

For strategic businesses, it may be easier to achieve economies of scale through partnerships. Cooperating organisations can find a middle ground by sharing risks.

Businesses that want to lighten their burden can get the opportunity to grow together by minimising the problems they may encounter through partnership. In addition to these basic reasons, there are also objectives such as reducing costs and risks, providing fast and technical equipment, benefiting from economies of scale, creating competitive power, increasing sales in new markets, reputation and faster growth. In order to overcome the deficiencies of each other, enterprises that are concerned about growth alone want to build bridges in line with their objectives by evaluating their future needs and the resources they have.

This process, in which competition is constantly increasing, leads businesses to different searches and forces businesses to cooperate. Businesses may need to cooperate with competing or non-competing businesses from the same sector or different sectors. Partnerships between businesses can be short-term or long-term. Strategic co-operations cover different types for the goal to be achieved.

The biggest benefit of contract manufacturing agreements is cost-saving. It can be stated that the disadvantages of contract production are; the possibility of transferring high technology due to the behavior of the manufacturing company, the emergence of disagreements about profit sharing, the transfer of technology and the production company becoming a potential competitor. In the contracted production system, an agreement is usually made in accordance with the amount of units to be produced. Contract production is a preferred method to enter the markets of countries that have low volume in terms of market potential and are protected by very high tariffs.

A management contract is an mutual agreement between an international business and a foreign business in order to manage all or a part of that business's operations.

It is the arrangement of parts in such a way as to ensure integrity and harmony with one another. Assembly operations are often used because the cost of transporting individual parts is less than transporting the entire product.

It is generally preferred for complex or costly systems such as chemistry, mineral refinery, medicine. Large-scale projects can create problems in terms of resources, since they are long-term projects, it is necessary to be patient in reaching the goals. Some conditions such as legal conditions, environmental factors and economic level must be compatible with the public factor. Level of needs and sensitivity for the build-operate-transfer projects should be high.

It is a partnership that emerges when two or more companies combine their labor and capital. As a result, they are participation projects that are independent from each other but they are made in order to exist in a holistic level.

Businesses cooperate for reasons such as entering new and different markets, developing different technologies and making them usable, reducing production costs, creating synergy or overcoming commercial obstacles.

Managers operating in the international business field are affected by such factors as demand uncertainty due to changes in consumer preferences, political instability and economic uncertainty and sometimes they can make mistakes. Winning does not always mean winning. Businesses that need to have a relevant strategic orientation and good practice in line with their goals should do many things right, original and different from their competitors.

Through strategic cooperation, the parties can have the necessary resources such as information, capital, human resources and technology. Strategic collaborations enable enterprises to acquire common skills by using their skills and information resources together to learn and internalize new skills.

Pursuing market opportunities that do not fit their strategy is distracting and does not contribute to businesses. Businesses should turn to partnerships within the scope of competence and adequacy level. Identifying their own identities accurately and effectively will serve the purpose.

Development of strategic planning is a big challenge for all organizations. Forming strategies which are based on copying which are not prepared for the organization itself and are undifferentiated is a waste of time for the business. For this reason, before the operation the businesses must work with competent personnel/ department, they must know the product

range very well, competition analysis must be performed very well, they must establish their strong and weak sides and they must even determine the risks and opportunities to make strategic planning.

INTERSECTIONS OF PLATFORM ECONOMY, SUSTAINABILITY, SYMBIOSIS, RESOURCE EFFICIENCY, RENEWABLE ENERGY AND THE CIRCULAR ECONOMY

Ahmet EFE¹

Abstract

At the center of global change is the rise of platform economy, sustainability, green economy, industrial symbiosis, circular economies, industry 4.0 paradigm, and resource efficiency models, which appear in an interrelated conceptual confusion of innovative paradigms. These emerging platforms and the competitive dynamics in the network society revolve around collecting and analyzing data from their interactions to achieve network effects, attracting users to a platform that can generate socio-economic value with environmental sensitivities. This study argues that the circular economy, platform economy, renewable energy and resource efficiency have intersections and close relations with digitalization. It is tried to identify the points of harmony and intersections in this field's great confusion of concepts. In addition, it is argued that the digitization accelerated by Industry 4.0, supports a more sustainable circular economy, platform economies, and therefore industrial symbiosis, and solutions are suggested for the perfect order by revealing the close linear inter-relationships. This study examines the impact of digitalization, circular economies, and sustainability on the development of more efficient processes. It aims to mimic the wasteless and flawless order found in the universe to reduce waste, transaction costs, and ensure the production of healthier products. Here, it is argued that the environmental and intelligent engineering of Industry 4.0 should be guided by a more sustainable, symbiotic, platform-based, digital, and circular operating way and should include theological dimensions besides the material production dimension.

Keywords

Sustainability
Platform Economy
Circular Economy
Symbiosis
Energy Efficiency

Article Info

Research Article

Received : 17.05.2023
Accepted : 14.10.2023
Online Published : 15.02.2024
DOI : 10.58702/teyd.1298247

¹ Doç.Dr., CISA, CRISC, PMP, Senior Regional Risk Management Officer, IFRC Europa Region, e-posta: ahmet.efe@ifrc.org, ORCID: 0000-0002-2691-7517

PLATFORM EKONOMİSİ, SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK, SİMBİYOZ, KAYNAK VERİMLİLİĞİ, YENİLENEBİLİR ENERJİ VE DÖNGÜSEL EKONOMİNİN KESİŞİMLERİ

Öz

Küresel değişimin merkezinde yenilikçi paradigmalardan birbiriyle ilişkili kavramsal karmaşası içinde ortaya çıkan platform ekonomisi, sürdürülebilirlik, yeşil ekonomi, endüstriyel simbiyoz, döngüsel ekonomiler, endüstri 4.0 paradigması ve kaynak verimliliği modellerinin yükselişi yer alıyor. Ortaya çıkan bu platformlar ve ağ toplumundaki rekabet dinamikleri, ağ etkileri elde etmek için etkileşimlerinden veri toplama ve analiz etme etrafında dönerek, kullanıcıları çevresel hassasiyetlerle sosyo-ekonomik değer üretebilen bir platforma çekiyor. Bu çalışma, döngüsel ekonomi, platform ekonomisi, yenilenebilir enerji ve kaynak verimliliğinin dijitalleşme ile kesişimleri ve yakın ilişkileri olduğunu tartışmaktadır. Bu alandaki büyük kavram karmaşasında uyum ve kesişme noktaları tespit edilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca Endüstri 4.0 ile hızlanan dijitalleşmenin daha sürdürülebilir bir döngüsel ekonomiyi, platform ekonomilerini ve dolayısıyla endüstriyel simbiyozu desteklediği savunulmakta ve yakın doğrusal ilişkiler ortaya konularak mükemmel düzen için çözümler araştırılmaktadır. Bu çalışmada, evrende kurulan israfsız ve kusursuz düzeni taklit ederek daha verimli süreçler geliştirmek, bu sayede israfı ve işlem maliyetlerini en aza indirmek ve ürünlerin daha sağlıklı olmasını sağlamak için dijitalleşme, döngüsel ekonomiler ve sürdürülebilirliğin katkısı değerlendirilmektedir. Burada Endüstri 4.0'ın çevreci ve akıllı mühendisliğinin daha sürdürülebilir, simbiyotik, platform tabanlı, dijital ve döngüsel bir işleyiş biçimiyle yönlendirilmesi ve malzeme üretim boyutunun yanı sıra teolojik boyutları da içermesi gerektiği savunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Sürdürülebilirlik
Platform Ekonomisi
Döngüsel Ekonomi
Simbiyoz
Enerji Verimliliği

Makale Hakkında

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi : 17.05.2023
Kabul Tarihi : 14.10.2023
E-Yayın Tarihi : 15.02.2024
DOI : 10.58702/teyd.1298247

Citation Information: Efe, A. (2024). Intersections of platform economy, sustainability, symbiosis, resource efficiency, renewable energy and the circular economy. *Journal of Society, Economics and Management*, 5 (1), 144-173.

Kaynakça Gösterimi: Efe, A. (2024). Platform ekonomisi, sürdürülebilirlik, simbiyoz, kaynak verimliliği, yenilenebilir enerji ve döngüsel ekonominin kesişimleri. *Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, 5 (1), 144-173.

INTRODUCTION

This study argues that the circular economy, platform economy, sustainability and resource efficiency have intersections and close relations with digitalization as it optimizes cost minimization and profit maximization. All of them are based on efficiency, economy, and renewability of energy resources. The points of harmony and intersections in the great confusion of concepts and paradigm shifts as Thomas Kuhn argued with his renowned 'paradigm shifts theory', are searched on accelerating digitalization with Industry 4.0, a more sustainable circular economy, platform economies, renewability of energy and industrial symbiosis. So, it can accelerate the correct conversion and help close material cycles by providing accurate information about the availability, location, and condition of products. It is argued here that the green and intelligent engineering of Industry 4.0 is driven by a more sustainable, symbiotic, renewable, platform-based, digital, and circular operating path. At the same time, the significant contribution of digitalization is evaluated in terms of providing more efficient processes in helping to minimize waste, ensuring longer life of products, cycling energy sources, and minimizing transaction costs. Thus, it has been found that digitalization can strengthen circular economy business models by helping to close cycles, slow down the material cycle, and narrow the cycle with increased resource efficiency. We have set up our problem statement, assumptions, and hypothesis accordingly in the following section.

1. Method and Literature

The rise of platform economy, sustainability, industrial symbiosis, circular economies, and resource efficiency models are leading to an interrelated conceptual confusion of innovative paradigms. This confusion of concepts can limit the development of sustainable and efficient business practices, leading to potential negative impacts on the environment and society.

1.1. Assumptions

1. The circular economy, platform economy, renewable energy and resource efficiency have intersections and close relations with digitalization.
2. The digitization accelerated by Industry 4.0, supports a more sustainable circular economy, platform economies, and therefore industrial symbiosis.
3. Environmental and intelligent engineering of Industry 4.0 should be guided by a more sustainable, symbiotic, platform-based, digital, and circular operating way and should include theological dimensions besides the material production dimension.

1.2. Research Hypothesis

H1: The intersections and close relations between the circular economy, platform economy, renewable energy, and resource efficiency with digitalization can lead to more sustainable and efficient business practices.

H2: The digitization accelerated by Industry 4.0 supports a more sustainable circular economy, platform economies, and therefore industrial symbiosis.

H3: Environmental and intelligent engineering of Industry 4.0 can be guided by a more sustainable, symbiotic, platform-based, digital, and circular operating way that includes theological dimensions besides the material production dimension.

1.3. Literature

A literature search was conducted on the Google Scholar database, and the reports pertaining to the relevant sector and establishment were evaluated. These searches generate quick reports based on the occurrence of words anywhere in the publications. In this regard, the search for 'platform economy' yielded 23,400 results, 'circular economy' produced 268,000 results, 'symbiosis' showed 820,000 results, 'resource efficiency' yielded 170,000 results, 'sustainability' presented 4,310,000 results, 'industry 4.0' provided 281,000 results, and when all the research words were searched together without any asterisks, 19,100 results were found. However, it was observed that none of the publications included all these words in their titles. Therefore, our study is believed to contribute to the literature by offering a comprehensive and enriched approach to the various paradigms in this context.

Today, the world is witnessing an advent of the fourth Industrial Revolution or Industry 4.0 which is driven by two main factors, artificial intelligence (AI) automation and data analytics, and aims to minimize or eliminate waste and greenhouse gas emissions by redesigning production processes and activating industrial symbiosis so that waste from an industry can serve as raw material and input. This fact links Industry 4.0 with sustainability, circular economy, platform economy, and resource efficiency (Patil et al., 2020). That is why innovative platforms are increasingly powered by global digital technology infrastructures that help scale engagement and collaboration (deloitte.com, 2017). However, this can be a facilitator rather than a prerequisite for a platform. Therefore, while the Platform economy by itself does not affect the circular economy, it can provide other circular economy building blocks such as performance and sharing economies, and trade and exchange of B2B (business to business), B2C (business to consumer), and C2C (consumer to consumer). Today's eBay buyers can be seen as tomorrow's sellers and today's Uber customers as tomorrow's drivers. These dynamically changing roles and online interactions of B2B, B2C, and C2C create network effects more significant than ever before and continue to grow at an unprecedented rate and can reach a value of approximately 4.5 trillion Euros (Taranic et al., 2016). Therefore, the platform economy can help performance and sharing economies overgrow, potentially positively affecting the circular economy. The researchers also point out that the circular economy is a way of living in harmony with and restoring our ecological systems. It advocates using Industry 4.0 (Reduce, Reuse, Recycle) Life Cycle Analysis tool, mainly nano and digital technologies. Researchers also suggest that change in circularity and sustainability will be better appreciated and embraced by every individual when their education becomes a part of the curriculum worldwide (Murray et al., 2017, p. 375).

Digitization can be seen as one of the Circular Economy (CE) providers. It provides a thoughtful perspective on products, relationships, and assets such as location visibility, location, status, and availability of assets. One of the critical points in CE-based business models is renting, using, or sharing durable products instead of purchasing as much as possible (Ellen, 2013; Bocken et al., 2016, p. 310). Therefore, the transition to product-service

systems is recommended as one of the critical solutions in accelerating the transformation to CE, and digitalization stands out as an essential facilitator in this process (Ellen, 2016).

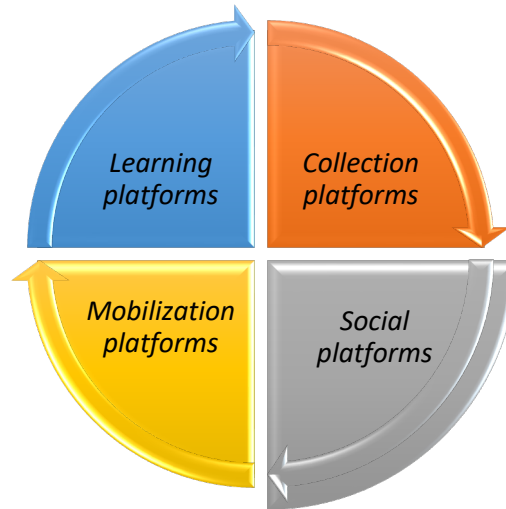
1.4. Method

This study, based on the review of the relevant literature and institutional reports, firstly the topic of Platform economy, its differences according to the traditional way of working, and then the topic of Circular economy are discussed. In the context of the platform economy, a platform environment like Uber; the power structure between platforms and platform employees, and the environmental footprint of the Platform economy are covered. Different usage and operating models are examined in the circular economy context by paying attention to their differences. Finally, the associated paradigms are evaluated in the context of digitization.

2. The Platform Economy Differing from The Traditional Approaches

It has been determined that there are 985 results in total regarding the platform economies in article titles. Therefore, it can be said that it is a new and emerging paradigm. It is essential to understand not only the structure but also the dynamics of different types of platforms (deloitte.com, 2017):

Figure 1. Key Sub-Platforms That Can Be Considered Within Platform Economies

As is shown in the figure above, our sub-platforms can be considered within paradigm of the platform economies. The technological landscape has witnessed the rise and evolution of various platforms catering to diverse user needs. Collection platforms, as examined by Pickering and Keightley (2016), serve as repositories where users can accumulate, organize, and share digital resources, be it personal media, documents, or other forms of content. Social platforms, on the other hand, have dramatically reshaped how individuals interact and

communicate, with scholars like Van Dijck (2013) assessing their societal impacts and the dynamics of user engagement.

Mobilization platforms, often integral to political and social movements, enable grassroots organization and collective action, as delineated by Tufekci (2017). Lastly, learning platforms have revolutionized education, providing avenues for digital pedagogy and online resource sharing. Studies by Selwyn (2016) delve into their transformative potential, challenges, and the changing nature of educational experiences. Therefore;

1. *Collection platforms* bring together a wide variety of relevant resources, helping users connect with the most relevant resources. These platforms generally tend to be transaction or task oriented works as Guarda (2020) bulleted as such:

- Expressing a need
- Providing an answer,
- Making deal,
- Ensuring continuity.

Companies that manufacture intangible or tangible products, such as the traditional auto industry, software, and computer-based information services, where product platforms are widely used, can also benefit by implementing an effective product platform strategy. Collection platforms operated on a hub model, where the platform owner and regulator mediate all transactions (Zifla and Wattal, 2016, p. 2-10).

Moreover, broker platforms such as eBay and Etsy are well-known examples that use platform strategies to support their rapid growth and broad e-commerce-based products, trying to do the following operations (Lin et al., 2007, p. 130-140):

- Conducting online auctions,
- Processing the payment transactions of the products received,
- Providing peer-to-peer communication for its users
- Providing software and services to people over the Internet

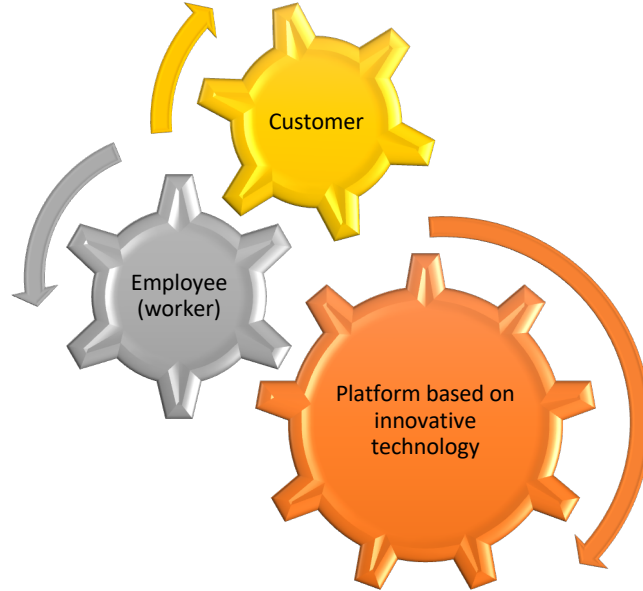
2. *Social platforms* are similar in that they also bring so many people together. Facebook, Twitter, and Instagram are prominent examples. However, instead of completion of a transaction or a task, they tend to support interaction and foster more networking among people with common interests.

3. *Mobilization platforms* seek to empower people to work together to achieve something beyond the abilities of any participant.

4. *Learning platforms* facilitate learning by bringing participants together to share insights over time. Participants tend to develop deep, trusting relationships as they can realize more significant potential by working together.

As the figure 2 shows, connecting people with demand (customers) to suppliers (workers) is the platform's core business. Although the platform does not have the means of production, it only provides a connection.

Figure 2. Platform Economies Requires Three Basic Actors (Employee, Customer And Innovation)

The strength of the platform economy lies in its ability to use increased information sharing and data circulation among different players to its advantage, eliminating trade barriers. This creates a much more open economic system with much greater participation of its users (deloitte.com, 2017).

2.1. A Platform Environment Like Uber

The Uber ecosystem is now Uber Eats (meal delivery), Uber Health (transporting patients), Uber Jump (bikes), Uber includes Freight (logistics), and they recently added Uber Works (Self Employed) and provided rental and collaboration agreements. For example, collaborations with car companies and credit card companies support drivers. Thus, a complete ecosystem is built around original business models, life becomes easier, and all parties created on the platform can monetize such interactions. Uber has now grown into one of the largest food delivery companies worldwide. Although it evolved as a side-effect of the original business model, it still works very well. Because there are infrastructures, drivers on the road that can fill their empty capacities by distributing food and deliveries (Schneider, 2017, p. 40-45). The potential efficiency here is much higher than with a regular pipeline model. Because drivers can switch between activities, they can earn more money by delivering food, conveying passengers, and transporting sick people.

2.2. Power Structure Between Platforms and Platform Workers

There is a variety of the type of platform workers. The types of workers are:

- *Partially dependent*: The employee uses the platform as a part-time job.
- *Priority dependent*: The employee is assured and confident in the platform's earnings.
- *Complementary*: Employee uses the platform to generate additional earnings.

The level of platform income dependence greatly influences platform employees' (negative) experiences regarding such factors as autonomy, security, satisfaction, and income. The critical questions in the discussion about the power structure of platforms revolve around:

- Does the platform economy re-distribute any wealth or accelerate inequality?
- Are the platform employees, independent contractors, or simple employees?
- Can platforms be seen as disrupting the current business order, destructive of classical mechanisms, and therefore a way of unfair gain?

A common criticism is that the platform economy can lead to job marketing and reduced worker protection. Because while platforms increase competition and reduce barriers to entry, they can cause more pressure on wages and working conditions. This also means that full-time workers can lose their jobs if it becomes more cost-effective for employers.

2.3. The Environmental Footprint of The Platform Economy

Currently, very few research results (mainly quantitative) are available on the subject. Some key factors of the environmental footprint of the platform economy can be mentioned concerning the following (Möhlmann, 2015, p. 200-205):

- (1) Technology,
- (2) Digitization and
- (3) Consumption and production patterns.

Technology

Its production consumes resources, and new models are constantly appearing based on innovation. Various devices such as smartphones, tablets, computer etc., are needed to access the platforms in the most hands-on sense of technology. Short-lived, out-of-date devices end up as electronic waste. The rise of what has been called the sharing economy is one of the most daring challenges for cities worldwide. The sharing economy has expanded particularly due to its characteristic conforming to Islamic economics in which Islamic funds are to be attracted more. While sharing platforms provide opportunities for efficient market exchange, they also create negative externalities for city dwellers. A challenge for city authorities is that platforms can be launched without considering externalities and public interests. The platform innovation logic that prevents participatory planning and constructive technology evaluation is called 'reverse technology evaluation' (Koen and Peter, 2020, p. 22-25).

Digitalization

New digital innovations and the gradual expansion of powerful platforms such as Airbnb and Uber are also putting pressure on the development of legislation globally (Jakosuo, 2019, p. 79-85). Often platforms find a way to mix the virtual and physical worlds, in some cases also speeding up material transactions. In addition, digitalization using virtual reality, block-chain, artificial intelligence, and big-data analytics can increase global logistics as it provides global reach more efficiently, and effectively with cost minimization.

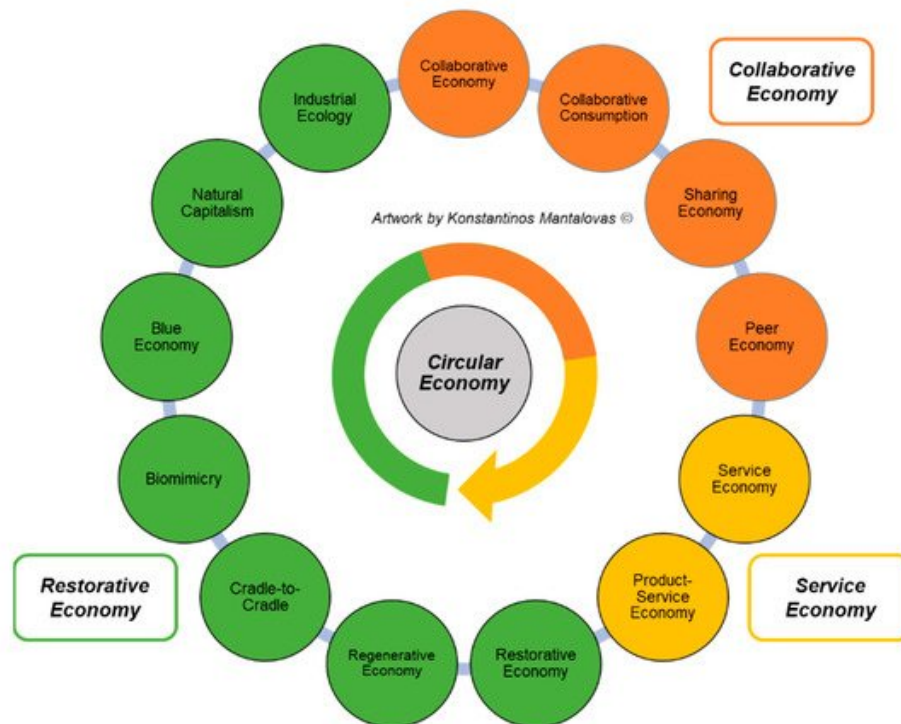
Consumption and production

Optimally, the platform economy can align with these concepts. For example, innovations in practice that encourage efficient access, such as 'imece' or shared machinery, can be implemented instead of ownership. Producer-to-consumer applications form the basis of platform economies in general. However, although consumer participation in platform economies has steadily increased, consumer-to-consumer (C2C) activities in general and resale exchange have not been adequately studied. More specifically, it is severely lacking in understanding how secondhand shopping is embedded in the platform economy and how traditional retail brands alongside platform brands can play a critical role in facilitating this type of shopping. In addition, the technological environment has expanded consumer connections, changing exchanges between consumers (Soule and Hanson, 2021, p. 10-14).

3. Circular Economy

There is an urgent need to reduce overall resource consumption (European Commission, 2015). In the scientific literature, many studies see the circular economy as a political concept that supports the principles of economic transformation that will move towards environmental, social, and economic sustainability (Schwanholz and Leipold, 2020). It has been determined that there are 11.100 results in total having it in the article title. Therefore, it can be said that it is a new and emerging paradigm since it has started a paramount interest in the academia.

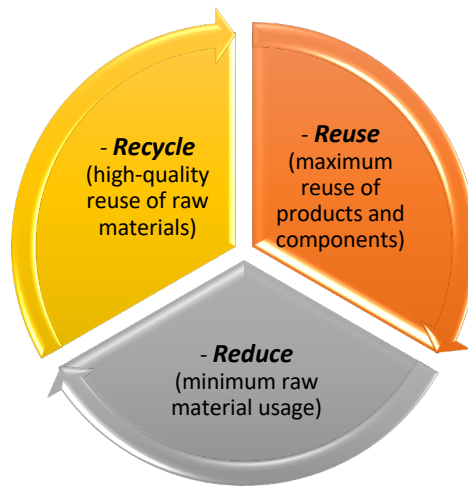
Figure 3. Circular Economy Paradigm is Divided Amongst Restorative Cooperative and Service Economies in Essence

Source: Mantalovas et al., 2020.

Figure 3, the circular economy is considered concerning many of its paradigms within collaborative platform economies, service economies, and environmental reparative economies (Ellen, 2014). A cooperative economy is a type of economy that is decentralized and includes networks of individuals and communities rather than institutions. This type of economy aims to replace the current production, consumption, finance, and education (Botsman and Rogers, 2010, p. 30). In such an economy, inventors and investors are brought together to compile the entire procedure for sharing, selecting, producing, and distributing new products (Mantalovas et al., 2020, p. 2). By changing this economic model, a service provider reduces resource expenditures and energy consumption in the production process (Froderman, 2018, p. 55; Stahel, 1997, p. 1310). Thus, the three main aspects of a collaborative economy can be defined as shifting power from institutions to networks of individual actors, innovative and efficient product use, and technological innovation, changing values, economic realities, and prominent environmental pressure drivers (Ellen, 2015). This economy can replicate and integrate nature's mechanisms into industrial systems to restore rather than degrade the natural environment. Products in this economic context are not products that can be reused as a material input to the life cycle of another system or easily broken down and reused with the goal of increasing biodiversity, or vice versa (Hawken, 1993). Other similar approaches inspired by nature are: 'cradle to cradle', 'biomimicry', 'blue economy', 'industrial ecology and natural capitalism' (McDonough and Braungart, 2002, p. 44; De Pauw et al., 2014, p. 180; Llorach-Massana and Farreny, 2016, p. 715). There are many different definitions in use as the concept has been applied by various researchers and professionals. The diversity of definitions also makes it challenging to make circularity measurable. Definitions often focus on raw material use or system change. Definitions that focus on resource use generally follow the following approach in the figure (Wilts and Berg, 2017, p. 1-3).

Figure 4. Circular Economy Definitions

Since the circular economy is a comprehensive concept with a wide variety of goals and principles, it generally *proposes a circular system in which the value of products, materials, and resources are retained as long as possible, as opposed to a take-and-go economy* (Merli et al. 2018, p. 710). Sharing products (as a service), mainly through digital sharing platforms, can increasingly be a facilitator for a circular economy depending on the temporary and

collaborative use of products and services, including 'leasing, gift-giving or bartering' (Frenken and Schor, 2017, p. 8-9). The sharing economy is conceptualized as part of the circular economy, and product sharing practices the extent to which it contributes to circular economy goals and principles is under investigation. In practice, however, there is a wide variety of sharing practices and business models (Muñoz and Cohen, 2017, p. 25), and digital sharing platforms' economic, social, and environmental impacts are either mostly beneficial or harmful (Heinrichs, 2013, p. 230; Cherry and Pidgeon, 2018, p. 940).

Circular economy within the scope of Islamic economics is of great importance because it 'shows Allah's wasteless and perfect order in the universe'. Islam et al. (2021) conducted a study on the production of renewable energy from animal waste for the adoption of circular economy in a developing country like Bangladesh. Reducing greenhouse gas emissions from the livestock sector can be achieved by converting animal waste into energy. The study was designed considering that the conversion of animal wastes into energy would contribute to reducing the negative impact on the climate. Campura et al. (2021) studied the relationship between the circular economy and Islamic countries from a theoretical perspective. In their work, they compared the study between circular and linear economy in detail and included circular economy policies and practices from Dubai. The authors stated that the study constitutes a theoretical framework for future studies on circular economy and Islamic systems. In addition, they stated in their studies that the circular economy is very important, but it is left incomplete in terms of the Islamic dimension, and that there are not adequate number of studies on the subject. Farhand et al. (2020) proposed the establishment of a waste industry center to be financed by the issuance of proxy sukuk funding model as a solution to Indonesia's waste problem. The authors stated that it is necessary to establish a facility to solve the waste problem, as waste generation will increase in Indonesia, especially between 2030 and 2050. In the study, information was given about the concept of proxy sukuk, and they stated that proxy sukuk could be a solution to meet the financing needs of the facility to be established to solve the waste problem. Khan (2020) discussed the use of the Islamic mixed finance model in achieving sustainable development goals. The Islamic mixed finance model, designed as a product of financial engineering to ensure sustainable development in developing countries, is expected to contribute to the sustainable development of Small and Medium Enterprises (SMEs). Because the basis of the funds provided according to the Islamic mixed finance model is benevolence rather than profit maximization. Compared to other non-profit organizations, the Islamic mixed finance model is the financial model used to support sustainable development projects. There is a win-win understanding in the Islamic mixed finance model. As a result of Khan's work, it has been concluded that there is a synergy between local aspirations, national priorities, and global goals, and between philanthropy, profit, and government incentive motivations, and that sustainable development can be achieved by circular economy applications without incurring additional costs for SMEs with the Islamic mixed finance model (Sumer and Yanık, 2021, p. 210-215).

Despite the wide variety of business initiatives that have recently emerged adopting sharing practices, the current literature primarily focuses on the accommodation and mobility sectors, the most notable examples being Airbnb and Uber (Hobson and Lynch, 2016, p. 20-22; Quattrone et al., 2016; Chi et al., 2020, p. 57; Chen and Zhu, 2020). However, many scholars

propose hypotheses as to why humans contribute to the sharing economy as consumers or providers of goods and services. Kathan et al. (2016) suggest that if ecological consumption is essential to consumers, it can be sustainable. On the other hand, Martin (2016) argues that the sharing economy has been successfully reshaped as a purely economic opportunity by the regime actors. If the sharing economy follows this institutional common option path, it seems unlikely to drive the transition to sustainability. Most studies on digital sharing platforms cover consumer perceptions (Piscicelli et al., 2018, p. 4580). At the same time, there is not enough information about the goals and self-perceptions of the people who provide or make these applications. Examination of stakeholder perceptions is emerging in both circular economy and sharing economy literature (Lazarevic and Valve, 2017, p. 60; Leipold and Petit-Boix, 2018, p. 1125; Lee, 2020). There are several emerging business models for businesses to implement the circular economy in their operations. Below are the two central circular business model categorization schemes, one proposed by Lacy et al (2014) and the other Recent Products (Delft University) can be mentioned.

3.1. Accenture

Accenture has identified five business models to help companies address the four types of waste (resource, capacity, lifecycles, and built-in value) and create a circular value chain by separating growth from resource consumption. The five underlying business models are presented as follows (Lacy et al., 2014, p. 4-14).

3.1.1. Circular Inputs

In essence, a Circular inlet or Circular feed means replacing a linear type of source with a circular alternative. This business model can enable renewable energy, bio-based or potentially fully recyclable materials instead of linear ones.

NatureWorks

Natureworks is a chemical manufacturing company that provides cyclic materials. Natureworks offers commercially available biopolymers made from 100 percent renewable resources. Using the best technologies, they use plants to convert greenhouse gases into lactic acid. The cost and performance of biopolymers compete with petroleum-based packaging materials and fibers. The product is used in a range of end products, from packaging materials to plastic bottles (Minn, 2021).

Nike

Nike, a multinational footwear, and apparel company, combines at least 50% recycled leather fibers to create innovative leather materials that work as natural leather, reclaiming discarded leather fibers that ultimately end up in landfills. Its production creates a smaller carbon footprint compared to traditional leather production by reducing the impact of water-powered processes. Also, Nike refurbished Nike's latest circular consumption strategy. After a customer returns a pair of shoes, 'Nike Refurbished' can collect them and make them an excellent value for Nike customers (news.nike.com, 2021).

Adidas

Parley's products with premium materials produced from recycled marine plastic waste are the first pillar of Adidas's sustainability strategy. In 2019, Adidas produced 11 million pairs of shoes containing recycled ocean plastic, stopping plastic waste on beaches, remote islands, and coastal communities, and is committed to using only recycled polyester in every product and every application for which there is a solution by 2024. From 2024, it is planned to use only recycled polyester in every product and application with a solution (adidas-group.com, 2019).

3.1.2. Sharing Platform

This business model facilitates the renting, sharing, bartering, or exchanging resources, typically using digital technologies, rather than offering the products themselves, by providing a platform to connect product owners with individuals or organizations who want to use them (Xie et al., 2020). It helps increase usage rates with a collaborative approach for access or co-ownership by renting out all idle and unused items, large and small, and exchanging them with sharing platform models.

Stokarti

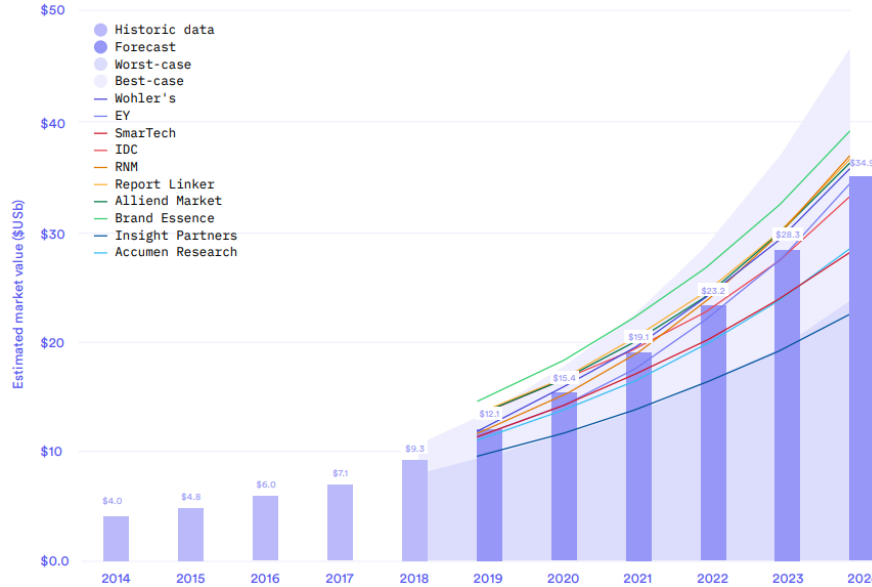
A digital transformation initiative that defines an aftermarket digital market, Stokarti allows companies to list and trade surplus materials and assets while maintaining the company name. Stokarti has approximately 500 members from 53 countries and 16,000 stock lists (stokarti.com, 2023).

Airbnb

The Airbnb platform provides a network that connects people who want to share their extra space. In Airbnb, one of the best-known examples of the sharing economy, customers benefit from their idle capacity or access to unused or underutilized assets and resources. It must be recognized that these have increasingly significant implications for planning policy and urban governance (Ferreri and Sanyal, 2018).

3D Hubs

Figure 5. 3D Printing Market Forecasts

Source: HUBS, 2020

3D Hubs makes the 3D printer market more streamlined, enabling a printer to serve more people with quotes regarding material, lead time, pickup process, and price. As can be seen from the graph, it can be said that striking results emerge when the 3D market sizes in the future markets are estimated by considering the current and historical data of the big analyst companies in the market and the demand growth rates in the market.

3.1.3. Product As a Service:

This model focuses on the performance of products rather than sales volume. As customers use products with rent or payment-for-use arrangements, consumers pay for products by usage and increase resource efficiency by keeping products in use (Xu et al., 2019).

MUD Jeans

MUD Jeans introduced an innovative 'rent jeans' concept in 2013, allowing its subscribers to rent jeans instead of buying them. Thanks to the design and material selection, multiple users can repair jeans multiple times to extend product life and returned items can be turned into valuable materials for new jeans. MUDJeans' rental model aims to prevent overproduction and overconsumption. They increase resource efficiency by closing the loop with their concepts supported by reverse supply chains and mechanical recycling schemes. It also introduced seven critical principles for the circular economy (mudjeans.eu, 2023):

- Design for the future,
- Prioritizing renewable resources,
- Preserving and expanding what has already been done,
- Rethinking the business model

- Using waste as a resource,
- Collaborating to create shared value and
- Combining digital technology.

Signify

Signify, formerly known as Philips Lighting, stands as one of the global pioneers in the lighting industry, offering top-tier, energy-efficient lighting products, systems, and services. Recognizing the growing demand for sustainable solutions, Signify integrates circular economy principles into its product design and service delivery. Unique to their approach, they champion a model where customers essentially lease lighting systems rather than purchasing them. This ensures that users derive value from the service and functionality rather than mere ownership of the product (signify.com, 2023).

3.1.4. Product Usage Extension:

The Product Life Extension business model is designed to prolong the lifespan of products, thereby generating revenue through increased durability. In this approach, aspects like durability, quality, and functionality of a product hold significant value (Bressanelli et al., 2018). The model encompasses various activities such as repair, rework, upgrade, and resale to ensure prolonged product use. There are many examples of this model:

Schneider Electric

Schneider Electric, a multinational energy management company, actively incorporates circularity in its business strategies. A key part of this strategy involves extending the lifespan of products through repair and upgrade processes. For instance, Schneider Electric enhances the utility of its switchboards by repairing, upgrading, or renewing switchgear. This approach results in cost savings of up to 65% compared to new installations, in addition to reducing CO2 emissions and conserving water. Further, all components are designed to be reusable, renewable, recyclable, or biodegradable (se.com, 2023).

Patagonia

Patagonia, a renowned American outdoorwear brand, offers professional repair services to its customers. It also promotes the resale of pre-owned clothing through its 'Worn Wear Program'. In collaboration with iFixit, a community-driven platform, Patagonia provides maintenance guides and detailed instructions for repairing damaged items. Committed to sustainability, Patagonia designs products to be durable and repairable, ensuring they remain functional for as long as possible. This commitment is underscored by the brand's lifetime warranty on all products. If an item becomes irreparable, Patagonia recycles it and compensates the customer with gift certificates (Hoang, 2017).

3.1.5. Resource Recovery

This model emphasizes the latter stages of the value chain. It effectively repurposes what might be considered waste, transforming it into resources with renewed economic value. Essentially, the model focuses on salvaging usable resources from items or by-products that

have outlived their original purpose. Techniques such as recycling, upcycling, and downcycling are the primary methods used in this model (Wilts and Berg, 2017).

Darwin's botanicals

Founded in November 2015, Darwin's Botanicals specializes in hand-dyed fabrics using natural, chemical-free colors derived from plants and food waste. Committing to 100% natural fibers, they collaborate with cafes, restaurants, caterers, and local florists to repurpose waste for paint production. Their product offerings include fabric accessories like scarves, hair bands, and bow ties (darwins.com.tr, 2018).

MyArch

MyArch produces food preservatives sourced from natural calcium. These preservatives, versatile in application, are suited for various industries including packaged food, fresh produce, pharmaceuticals, and cosmetics. Due to its natural composition, it extends product shelf life without adverse effects. Interestingly, this food preservative is derived from eggshell waste, presenting a prime example of upcycling. With its environmentally friendly attributes, it exemplifies the benefits of industrial symbiosis and the circular economy (TEMA, 2017).

3.2. Different Models

In the ever-evolving world of business, various models have been conceptualized to cater to the dynamic needs of consumers and to create sustainable, profitable ventures. While there are myriad ways to structure a business's offerings, understanding and categorizing them can pave the way for strategic decision-making. In this section, we delve into two distinct models that have captured the attention of modern enterprises: the Hybrid and the Gap Exploit Models. The former ingeniously merges two product types to yield a seamless user experience, while the latter capitalizes on the embedded value of a product over its lifetime. Both these models represent innovative approaches to product development and lifecycle management, reflecting the changing dynamics of consumer demand and environmental responsibility.

3.2.1. Hybrid models

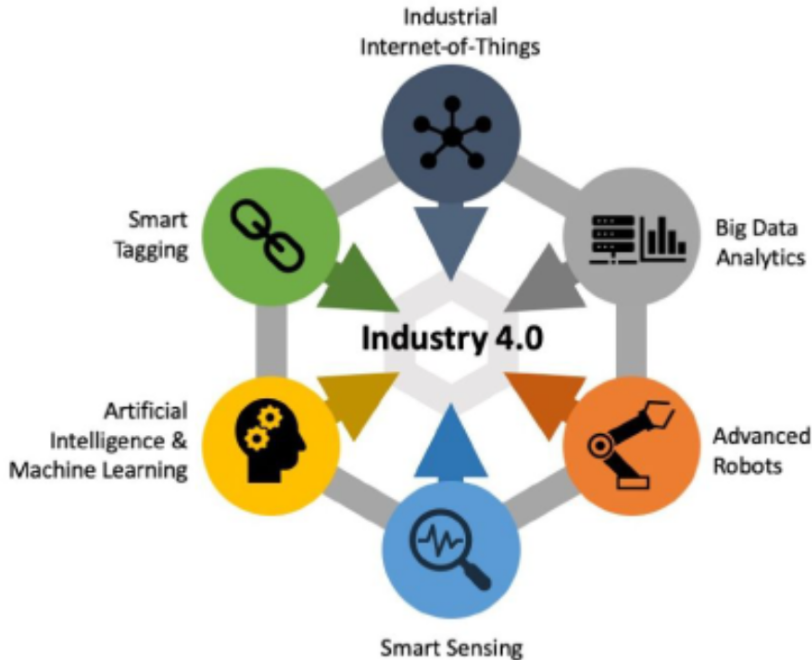
Hybrid models integrate two distinct types of products, crafted to function symbiotically. This approach originated when long-lasting products necessitated the regular replacement of a short-lived component. Consequently, the primary revenue generation emanates from the consistent sales of these rapid-cycle consumables (Gatzioura et al., 2019). An exemplar of such a model is 'Diapers,' an American brand of reusable diapers boasting a cradle-to-cradle certification. Gdiapers offers not only an economical and accessible option but also one that is gentle on infant skin and crafted to be breathable. Equally crucial is its environmental ethos: Gdiapers are designed to regenerate the environment, rather than deplete it during their manufacturing and disposal. One of its standout features allows consumers to replace only the internal segment of the diaper using disposable inserts, emphasizing both convenience and sustainability.

3.2.2. Gap Exploit Model

Internal loops allow the embedded value of a product to be captured over time systematically (Den Hollander and Bakker, 2016). This model takes advantage of the value gaps of products with a lifetime. The main revenue stream is derived from the sale of products, parts, and services based on the mixed product lifecycle of the components. The Gap exploiter model offers three options: repair, resale, and recovery.

4. Digitalization And Industry 4.0 Solutions in Circular Economy, Platform Economy, And Resource Efficiency Processes

The role of digitization as a critical enabler of CE is widely recognized (Antikainen et al., 2018). Digitization provides transparent access to data on the resource consumption of products and makes it possible to optimize product life cycles, thereby promoting progress towards CE (Kagermann, 2015). However, limited research on how digitization will drive the transition to CE (Bressanelli et al., 2018; Pagoropoulos et al., 2017; Tseng et al., 2018). Pagoropoulos et al. (2017) conducted a literature review of 12 articles on CE and digital technologies. Decisions must be made about the lifecycle stages of products, how waste materials should be reused, what kind of logistics arrangements are needed, and who the actors involved in the value network are (Salminen et al., 2017). This can reduce environmental impact and circular business models (Lewandowski, 2016). Digital technologies make it possible to keep data together with materials in the loop and use waste as a resource (Wilts and Berg, 2017). Digital solutions enable circular business models through automatic monitoring, control, and optimization of resources and material flows (Moreno and Charnley, 2016). It is very important to consider Industry 4.0 and sustainability together to get the maximum benefit from the advantages of Industry 4.0 and to be affected by the disadvantages to a minimum (Doğruel Anuslu and Firat, 2020). Advanced digital technologies powering Industry 4.0 such as advanced robotics, machine learning, IoT, cloud services, big data, smart sensing, and smart labeling for manufacturing will transform manufacturing (weforum.org, 2019; Nascimento et al., 2019). Unlike the traditional approach, industry 4.0 technologies work with very large data. By collecting and analyzing data in appropriate ways, decision-making processes become much more effective and efficient (Karakoc et al., 2020). This manufacturing revolution based on the smart data processing will increase productivity, change the economy, and support industrial growth.

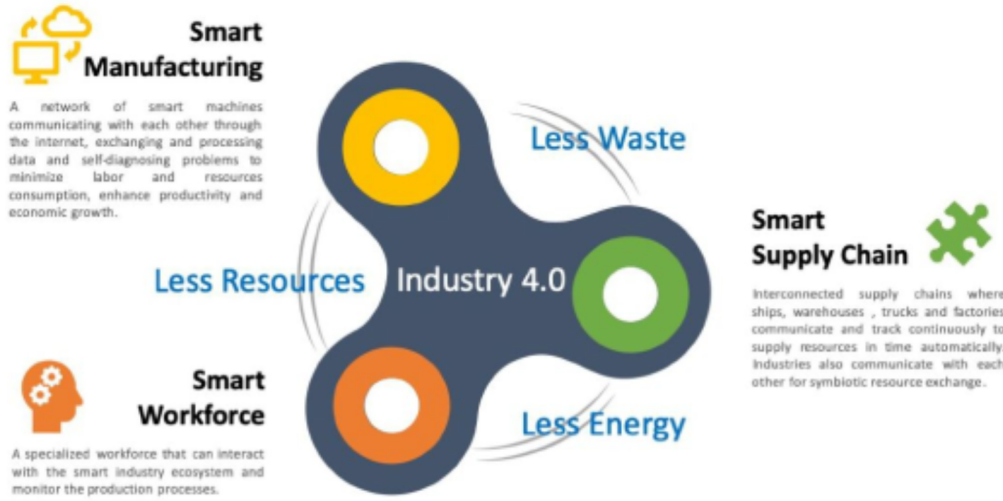
Figure 4. In The Industry 4.0 Paradigm Basis Technological Components Showing Gorse

Source: Patil et al. 2020.

Because these systems are intelligent, they can communicate within and between networks, self-diagnose problems, provide resources at the appropriate time, and interface with people to optimize processes. This results in less raw materials, lower energy use, savings in resources, and waste reduction. Thus, Industry 4.0 facilitates circular economy principles, as shown in the Figure (Patil et al. 2020).

The annual size of the Digital Universe, which is the data created and/or copied/used, is estimated to reach 180 zettabytes by 2025 because of the intense flow of daily data. This will result in the need for energy-efficient computing and memory with a lower resource footprint. Groundbreaking innovations in this area are crucial to the future of our Digital universe, and Intel is now a leader in this area (Patil et al., 2020).

Figure 5. Industry 4.0 Paradigm in Cyclical of The Economy How Is Supported by Smart Manufacturing, Smart Workforce and Smart Supply Chain

Source: Patil et al., 2020.

5. An Assessment on Turkey and EU Policies

The EU Green Deal envisages a transition from industry to agriculture, transport to energy, to a 'carbon-free economy' model, and reshapes trade. While the Green Deal is a risk for Turkey, it also presents a new opportunity for sustainable development. The fact that the implementation of the 'carbon border tax - carbon regulation at the border - SKD' was on the agenda within the reconciliation framework significantly impacted our country. Despite the intense discussion and evaluation of border carbon regulation, the EU Circular Economy Action Plan has not yet been addressed to the same extent. In this sense, the EU will take the circular economy approach, and how the transformation it plans to make will create changes in which sectors.

It is crucial to examine the current Turkish legislation's relevant regulations and determine which revision studies are needed. Behind the EU's circularization effort is reducing foreign dependency, especially on critical raw materials. The recycled content criterion, which will be sought primarily in batteries, is an essential indicator of this policy to reduce foreign dependency on cobalt, lead, lithium, and nickel, defined as critical raw materials. The EU wants to achieve self-sufficiency in critical raw materials through resource efficiency, recycling, and recovery. Another example of a policy to reduce foreign dependency is Europe's efforts to end its dependence on vegetable protein imports for animal feed. For cyclical plant production, it is necessary to ensure that all by-products from food production, processing processes, and consumption are returned to the food system through reuse or recycling. The Green Deal has the potential to reshape trade not only with decarbonization but also by creating a circular sustainable product form within the framework of the Circular Economy Action Plan.

In summary, a cyclically sustainable product means a product that is more durable, repairable, upgradeable, has recycled content, its inputs are sustainably supplied, and its raw materials are obtained from secondary markets. According to this definition, producing a

product requires severe structural changes and a legal framework change. The actions in the EU Cyclic Action Plan and the calendar to be followed show that intensive legislative studies and long consultation processes are carried out in the background of these studies for cyclicity, making significant changes in the EU's production and consumption model. In addition, scientific studies are supported for data-based policy applications. Most importantly, it draws attention with its feature of being a general guide in this transformation process. The aim is not to wait for the parties to comply with these regulations by making legislative arrangements and not to impose sanctions on those who do not comply. The introduction of a circularity perspective into the legislation, especially regarding products with a critical value chain, emerges as a process that requires the joint work of many public institutions and organizations. Failure to address the issue may bring along the risks of disconnection between the arrangements to be made and causing contradictions. Coordination between public institutions and organizations will play an essential role in the success of the transition to the circular economy (Wasiul et al., 2021). Putting a circularity perspective in our legislation will not only bring about a change in practice. Like in the EU, it will trigger the transformation in production and consumption and initiate the transition to a different economic model. For this reason, to develop data-based decision processes, it will become even more critical than in the past that all kinds of data, especially waste inventory, are collected, evaluated, and accessible in a healthy way. In addition, in the legislative process; transparency, ease of access to relevant documents, giving sufficient time for the effective participation of the business world, sectoral organizations, and non-governmental organizations in the consultation processes are prerequisites for the success of the new system to be built (Emil and Bayülker, 2021).

DISCUSSION AND CONCLUSION

Beyond the sometimes-emphasized definitions of the circular economy, achieving a balanced approach with the wise use of resources is the basic philosophy of circularity. Life Cycle tools are also indispensable for being aware of the values of 'environment, economy and society', which are the three basic dimensions of sustainability, renewable energy, and green economy.

Table 1. Circular Economy Includes Symbiosis, Resource Efficiency, Performance Economy, Sharing Economy and Platform Economies.

CIRCULAR ECONOMY BUILDING BLOCKS								
INDUSTRIAL SYMBIOSIS	MATERIAL RESOURCE EFFICIENCY	RES & ENERGY EFFICIENCY	BIOLOGICAL PRODUCTS	PRODUCT LIFE CYCLE EXTENSION	PERFORMANCE ECONOMY	SHARING ECONOMY	PLATFORM ECONOMY	
Classic (mature) industries					Emerging industries – new markets			
Automotive	Technology & Electronics			Product and services platforms				
Plastics	Metals	Energy		Product lifelong warranty schemes				
Agriculture	Food & drink	Forestry		Refurbishment schemes				
Construction	Chemicals	Others		Leasing & sharing schemes			Others	
Multi-sectoral					approach			
Geographical level – city (can be also region & country)								
SMEs								
Multi-sectoral Corporations								

Source: Taranic et al., 2016.

One of the reasons for this is that the concept of the circular economy, which will eventually affect all sectors of the economy, seems complex. Political, thematic, or sectoral policy-making efforts may not effectively promote this transition. Raw materials and products mimic the circularity of elements in a natural ecosystem, such as a forest, as shown in Figure 6. It also relies heavily on renewable energy sources such as solar and wind rather than fossil fuels. Such a system is the key to achieving sustainability (Korhonen et al., 2018). Because nature and natural laws, a divine order, inspire the concept of circular economy, where resources are most valued. Every element of nature is used continuously by repeatedly converting waste into resources, as shown in Figure 6, using reduction, reuse, and recycling (3Rs). A circular economy encourages sustainable and greener energy production and consumption rather than burning non-renewable fossil fuels to mimic natural producers. From this perspective, there are several closely related trends that the manufacturing world is beginning to understand and appreciate, especially in its most advanced segments:

- Wastelessness, cooperation, and harmony, through nature,
- To make inventions to imitate the laws to which the creatures, which are works of art, are subject,
- Innovation based on digital technologies, namely Industry 4.0,
- Not limiting sustainability only to worldly life,
- Re-developing platform economies for the disadvantaged and those with limited opportunities,
- Reflecting resource efficiency in all material and moral areas,

- Procedural infrastructures for the transition to the circular economy.

Figure 8. Cyclical Economy Nature and Production Systems

Source: Patil et al., 2020.

Although it can be thought that they express different processes and values, it can be said that similar paradigms, which are confusions of concepts, are expressed in different ways. The motives should lie in being ahead of the global competition, addressing human peace in harmony with the universe, and obtaining more value in the market with technologically innovative products that prevent increasing consumption of mass production resources with industrialization causing an increase in waste. The increasing environmental pollution has reached a level that will adversely affect human health. The welfare of future generations also makes it possible to seek various solutions in the international community. It shows that the desired results cannot be achieved in the linear economy, which is the current economic approach, with the prominence of the sustainable development approach. For this reason, it is tried to develop alternative approaches to the linear economy operating in the form of buy-build-discard. The circular economy emerges because of these efforts. The circular economy draws attention as a system in which the principles of recycling, reuse, and reduction are accepted to achieve sustainable development goals.

Increasing waste due to resource use brings along various problems. Our world's limited resources are decreasing rapidly, and the inevitable consequences of climate change are apparent. Due to the increasing environmental pollution and climate crisis, countries have started to seek various solutions. Many countries are developing policies related to the circular economy. We need to work hard on this issue. In this sense, the Paris Agreement is just the beginning, and it would be appropriate to say that our real work begins now (Şimşek, 2021). It effectively provides solutions in Turkey and the world with the technology infrastructure it provides in the fight against food waste and hunger. It is possible to prevent waste and contribute to the economy with a cyclical perspective with straightforward and basic steps. The important thing is that we, as the business world, have this point of view; it is to internalize the philosophy and act accordingly.

We are facing an unacceptable situation in any economic model or business. The world population is expected to increase by 28 percent in 2050 compared to the current situation and reach 9.7 billion. The per capita resource consumption of the world population is expected to increase by 71 percent. If necessary, measures are not taken to use resources effectively, the demand for metals, biomass, minerals, and similarly limited resources will reach 130 billion tons per year in 2050. In this respect, Sustainable Development's formula is Circular Economy fighting against any waste and damage while ensuring compliance with environmental regulations.

Here are some suggestions for the Ministry of Industry and Technology and the regional development agencies of Türkiye:

1. Develop policies that promote the transition to a circular economy and encourage the use of renewable energy sources, such as solar and wind.
2. Encourage businesses to adopt resource-efficient models and develop strategies for industrial symbiosis that promote the sharing of resources and waste reduction.
3. Foster innovation based on digital technologies, such as Industry 4.0, to support a more sustainable, symbiotic, platform-based, digital, and circular operating way.
4. Provide support and incentives to businesses to help them transition to circular economy models and adopt sustainable practices.
5. Develop procedural infrastructures for the transition to the circular economy and create awareness among the public about the benefits of circular economy models.
6. Promote research and development in the areas of renewable energy, resource efficiency, and circular economy models, and provide funding to support these efforts.
7. Work towards developing a theological dimension to the circular economy, recognizing that nature and natural laws inspire this concept and resources are most valued.
8. Collaborate with other countries and international organizations to share best practices and promote a global transition to circular economy models.

Future Research

Researching this complex issue could take several directions in the future. Here are a few suggestions for future research on the problem:

1. **Conceptual Clarification and Standardization:** To address the confusion of concepts, future research could aim to clarify and standardize the terminology and frameworks used in these interrelated fields. This could involve a detailed analysis of the existing literature, along with surveys and interviews with practitioners and policymakers to understand how they use these concepts in practice. The goal would be to propose a unified framework that brings together these different paradigms in a coherent way.
2. **Interdisciplinary Collaboration:** Researchers from different fields (economics, sociology, business, environmental sciences, etc.) could collaborate to bring diverse perspectives to the table. This could lead to a more comprehensive understanding of the

relationships between these concepts and how they can be integrated for the development of more sustainable and efficient business practices.

3. Case Study Analysis: Real-world examples of businesses that have successfully implemented these paradigms could be analyzed. This would provide concrete examples of how these concepts can be applied in practice and could help to clarify their meaning and significance.

Research and Publication Ethics Statement

I confirm that this work is original and has not been published elsewhere nor is it currently under consideration for publication elsewhere.

Contribution Rates of Authors to the Article

This article was prepared by a single author.

REFERENCES

- Adidas Group. (2019, January 20). Adidas unlocks circular future with Futurecraft.Loop. Retrieved March 7, 2023 from <https://adidas-group.com/en/media/news-archive/press-releases/2019/adidas-unlocks-circular-future-sports-futurecraftloop/>
- Antikainen, M., Uusitalo, T. and Kivikytö-Reponen, P. (2018, 29-31, May). Digitalisation as an enabler of circular economy. *Proceedings of the CIRP Conference on Industrial Product-Service Systems (IPSS 2018)*, Linköping, Sweden.
- Bocken, N. M. P., De Pauw, I., Bakker, C. and Van Der Grinten, B. (2016). Product design and business model strategies for a circular economy. *Journal of Cleaner Production*, (33), 308-320. <https://doi.org/10.1080/21681015.2016.1172124>
- Botsman, R. and Rogers, R. (2010). *What's mine is yours: How collaborative consumption is changing the way we live*. Collins.
- Bressanelli, G., Adrodegari, F., Perona, M. and Saccani, N. (2018). Exploring how usage-focused business models enable circular economy through digital technologies. *Sustainability*, 10(3), 1-21. <https://doi.org/10.3390/su10030639>
- Campra, M., Brescia, V., Jafari-Sadeghi, V. and Calandra, D. (2021). Islamic countries and Maqasid Al-Shariah towards the circular economy: The Dubai case study. *European Journal of Islamic Finance*, (17), 1-10. <https://doi.org/10.13135/2421-2172/4560>
- Chen, H., and Zhu, T. (2020). Co-governance of smart bike-sharing schemes based on consumers' perspective. *Journal of Cleaner Production*, (260), 1-8. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.120949>
- Cherry, C. E. and Pidgeon, N. F. (2018). Is sharing the solution? Exploring public acceptability of the sharing economy. *Journal of Cleaner Production*, (195), 939-948.
- Chi, M., George, J. F., Huang, R., and Wang, P. (2020). Unraveling sustainable behaviors in the sharing economy: An empirical study of bicycle-sharing in China. *Journal of Cleaner Production*, (260), 1-12. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.120962>
- Darwins. (2018, May 6). Retrieved March 8, 2023 from <https://darwins.com.tr/>

- De Pauw, I. C., Karana, E., Kandachar, P., and Poppelaars, F. (2014). Comparing biomimicry and Cradle to Cradle with ecodesign: A case study of student design projects. *Journal of Cleaner Production*, (78), 174-183. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2014.04.077>
- Deloitte. (2017, March 4). The platform economy. Retrieved March 7, 2023 from <https://deloitte.com/content/dam/Deloitte/cn/Documents/about-deloitte/dttp/deloitte-cn-dttp-vol7-ch6-platform-economy-en.pdf>
- Den Hollander, M. and Bakker, C. (2016). Mind the gap exploiter: Circular business models for product lifetime extension. In *Proceedings of Electronic Goes Green 2016+* (pp. 1-8). Berlin, Germany.
- Doğruel Anuşlu, M. and Fırat, S. Ü. (2020). Analysis of the impact of countries' Industry 4.0 level on their sustainable development levels. *Endüstri Mühendisliği*, 31, 44-58.
- Emil, D. and Bayülker, A. (2021). Avrupa Yeşil Mutabakatı Döngüsel Ekonomi Eylem Planı Türk İş Dünyasına Neler Getirecek? TUSIAD-T2021-06/621. Retrieved March 20, 2023 from https://www.aso.org.tr/uploads/1/ui/51-06_18_21-74469368148.pdf.
- European Commission. (2015). *Closing the loop - An EU action plan for the circular economy*. Communication from the Commission to The European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee, and The Regions Committee (Vol. 614). Brussels.
- Farhand, Z. M., Nurjanah, P. L. and Nurcholis, M. (2020). Islamic finance in sustainable economy: Empowerment of Sukuk Wakalah to build waste industry. *Airlangga International Journal of Islamic Economics and Finance*, 3(1), 52-67.
- Ferreri, M. and Sanyal, R. (2018). Platform economies and urban planning: Airbnb and regulated deregulation in London. *Urban Studies*, 55(15), 3353–3368.
- Frenken, K. and Schor, J. (2017). Putting the sharing economy into perspective. *Environmental Innovation and Societal Transition*, (23), 3-10.
- Frodermann, L. (2018). *Exploratory study on circular economy approaches*. Springer Science and Business Media LLC.
- Gatzioura, A., Sánchez-Marre, M. and Gibert, K. A. (2019). Hybrid recommender system to improve circular economy in industrial symbiotic networks. *Energies*, 12(18), 1-24. <https://doi.org/10.3390/en12183546>
- Guarda, D. (2020). Digital transformation: How to be a business in a time of 4IR AI blockchain fintech. IntelligentHQ. Retrieved March 15, 2023 from <https://www.intelligenthq.com/digital-transformation-how-to-be-a-business-in-a-time-of-4ir-ai-blockchain-fintech/>.
- Hawken, P. (1993). *The ecology of commerce: A declaration of sustainability*. Harper Collins Publishers.
- Heinrichs, H. (2013). Sharing economy: A potential new pathway to sustainability. *GAIA - Ecological Perspectives for Science and Society*, 22(4), 228-231.

- Hoang, L. (2017). Patagonia's circular economy strategy. Retrieved March 21, 2023 from <https://www.businessoffashion.com/articles/sustainability/how-patagonia-transformed-the-circular-economy>.
- Hobson, K. and Lynch, N. (2016). Diversifying and de-growing the circular economy: Radical social transformation in a resource-scarce world. *Futures*, 82, 15-25.
- HUBS. (2020). 3D printing trends 2020 industry highlights and market trends. Retrieved March 17, 2023 from https://downloads.hubs.com/3D_printing_trends_report_2020.pdf.
- Islam, K. M., Nazmul, S., Tapan, T. H., Farhad, A., Anashuwa, C. and Alam, M. S. (2021). Renewable energy generation from livestock waste for a sustainable circular economy in Bangladesh. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 139, 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2020.110695>
- Jakosuo, K. (2019). Digitalisation and platform economy – Disruption in service sector. *Social and Behavioural Sciences EpSBS Joint Conference: 14th ISMC and 8th ICLTIBM-2018*, 75-85, Prague, Czech Republic.
- Kagermann, H. (2015). Change through digitization—Value creation in the age of Industry 4.0. In W. Chang (Ed.), *Management of Permanent Change* (pp. 23-45). Springer Fachmedien Wiesbaden.
- Karakoç, N., Eren, T. and Özcan, E. (2020). Sürdürülebilir tedarik zinciri yönetimi için Endüstri 4.0'daki zorlukların değerlendirilmesi. *Endüstri Mühendisliği*, 31(2), 215-233. <https://doi.org/10.46465/endustrimuhendisligi.694613>
- Kathan, W., Matzler, K. and Veider, V. (2016). The sharing economy: Your business model's friend or foe? *Business Horizons*, 59, 663-672.
- Khan, T. (2020). Islamic blended finance for impactful SMEs to achieve SDGs. *The Singapore Economic Review*, 67(1), 219-244.
- Koen, F., and Peter, P. (2020). Reverse technology assessment in the age of the platform economy. *Built Environment*, 46(1), 22-27.
- Korhonen, J., Honkasalo, A., and Seppälä, J. (2018). Circular economy: The concept and its limitations. *Ecological Economics*, 143, 37-46.
- Lacy, P., Keeble, J., McNamara, R., Rutqvist, J., Haglund, T., Cui, M., Cooper, A., Pettersson, C., Kevin, E. and Buddemeier, P. (2014). *Circular advantage: Innovative business models and technologies to create value in a world without limits to growth*. Accenture.
- Lazarevic, D. and Valve, H. (2017). Narrating expectations for the circular economy: Towards a common and contested European transition. *Energy Research and Social Science*, 31, 60-69.
- Lee, S.H. (2020). New measuring stick on sharing accommodation: Guest-perceived benefits and risks. *International Journal of Hospitality Management*, 87, 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2020.102471>

- Leipold, S. and Petit-Boix, A. (2018). The circular economy and the bio-based sector- Perspectives of European and German stakeholders. *Journal of Cleaner Production*, 201, 1125-1137.
- Lewandowski, M. (2016). Designing the business models for circular economy towards the conceptual framework. *Sustainable Futures*, 8, 1–28.
- Lin, L.H., Tanyavutti, A. and Jindrapacha, S. (2007). Analyzing eBay platform strategies: An application of Meyer's product platform strategy model. In *PICMET '07 - 2007 Portland International Conference on Management of Engineering and Technology* (pp. 125-142). Portland, USA.
- Llorach-Massana, P. and Farreny, R. (2016). Oliver-Sola, J. Are Cradle to Cradle certified products environmentally preferable? Analysis from an LCA approach. *Journal of Cleaner Production*, 113, 715–716.
- MacArthur, E. F. (2013). Towards the circular economy: Economic and business rationale for an accelerated transition (Vol. 1). Retrieved March 21, 2023 from https://kidv.nl/media/rapportages/towards_a_circular_economy.pdf?1.2.1
- MacArthur, E. F. (2014). Towards the circular economy volume 3: Accelerating the scale-up across global supply (pp. 1-64). Retrieved March 21, 2023 from <https://www.ellenmacarthurfoundation.org/assets/downloads/publications/Towards-the-circular-economy-volume-3.pdf>.
- MacArthur, E. F. (2015). Towards a circular economy: Business rationale for an accelerated transition (pp. 4-20). Retrieved March 20, 2023 from https://www.ellenmacarthurfoundation.org/assets/downloads/TCE_Ellen-MacArthur-Foundation-9-Dec-2015.pdf.
- MacArthur, E. F. (2016). Intelligent assets: Unlocking the circular economy potential. Retrieved March 15, 2023 from <https://ellenmacarthurfoundation.org/intelligent-assets-unlocking-the-circular-economy-potential>.
- Mantalovas, K., Di Mino, G., Jimenez, D.B.C., Keijzer, E., Kalman, B., Parry, T., and Lo, P.D. (2020). European national road authorities and circular economy: An insight into their approaches. *Sustainability*, 12(17), 1-19. <https://doi.org/10.3390/su12177160>
- Martin, C. J. (2016). The sharing economy: A pathway to sustainability or a nightmarish form of neoliberal capitalism? *Ecological Economics*, 121, 149-159.
- McDonough, W. and Braungart, M. (2002). *Cradle to Cradle: Remaking the way we make things*. North Point Press.
- Merli, R., Preziosi, M., and Acampora, A. (2018). How do scholars approach the circular economy? A systematic literature review. *Journal of Cleaner Production*, 178, 703-722.
- Minn, M. (2021). Nature Works passes final authorization milestone for new fully integrated Ingeo PLA manufacturing plant in Thailand. Retrieved March 22, 2023 from <https://www.businesswire.com/news/home/20210809005510/en/NatureWorks-Passes->

Final-Authorization-Milestone-for-New-Fully-Integrated-Ingeo-PLA-Manufacturing-Plant-in-Thailand

- Möhlmann, M. (2015). Collaborative consumption: Determinants of satisfaction and the likelihood of using a sharing economy option again. *Journal of Consumer Behavior*, 14(3), 193–207.
- Moreno, M. and Charnley, F. (2016). Can re-distributed manufacturing and digital intelligence enable a regenerative economy? An integrative literature review. In *Smart Innovation, Systems and Technologies* (52, pp. 563–575). Springer, Cham.
- Muñoz, P. and Cohen, B. (2017). Mapping out the sharing economy: A configurational approach to sharing business modeling. *Technological Forecasting and Social Change*, 125, 21–37.
- Murray, A., Skene, K., and Haynes, K. (2017). The circular economy: An interdisciplinary exploration of the concept and application in a global context. *Journal of Business Ethics*, 140(3), 369–380.
- Nascimento, D. L. M., Alencastro, V., Quelhas, O. L. G., Caiado, R. G. G., Garza-Reyes, J. A., Rocha-Lona, L. and Tortorella, G. (2019). Exploring industry 4.0 technologies to enable circular economy practices in a manufacturing context: A business model proposal. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 30(3), 607–627.
- Pagoropoulos, A., Pigosso, D. C. A. and McAlone, T. C. (2017). The emergent role of digital technologies in the circular economy: A review. *Procedia CIRP*, 64, 19–24.
- Patil, R. A., Seal, S. and Ramakrishna, S. (2020). Circular economy, sustainability and business opportunities. Retrieved March 28, 2023 from <https://www.europeanbusinessreview.com/circular-economy-sustainability-and-business-opportunities/>
- Pickering, M. and Keightley, E. (2016). *Ephemeral media: Transitory screen culture from television to YouTube*. Palgrave Macmillan.
- Piscicelli, L., Ludden, G. D., and Cooper, T. (2018). What makes a sustainable business model successful? An empirical comparison of two peer-to-peer goods-sharing platforms. *Journal of Cleaner Production*, 172, 4580–4591.
- Quattrone, G., Prosperio, D., Quercia, D., Capbra, L., and Musolesi, M. (2016). Who benefits from the 'sharing' economy of Airbnb? Retrieved March 29, 2023 from <http://arxiv.org/abs/1602.02238v1>
- Salminen, V., Ruohomaa, H. and Kantola, J. (2017). Digitalization and big data supporting responsible business co-evolution. In *Advances in Intelligent Systems and Computing* (498, pp. 1055–1067). Springer, Cham.
- Schneider, H. (2017). *Creative destruction and the sharing economy: Uber as disruptive innovation*. Elgar.

- Schwanholz, J. and Leipold, S. (2020). Sharing for a circular economy? An analysis of digital sharing platforms' principles and business models. *Journal of Cleaner Production*, 269, Article 122327.
- Selwyn, N. (2016). *Is technology good for education?*. Polity.
- Şimşek, M. Y. (2021). Turkey has ratified the Paris Agreement, what is the business world saying? Retrieved March 7, 2023 from <https://www.textilegence.com/en/turkey-has-ratified-the-paris-agreement-what-is-the-business-world-saying/>
- Soule, C. A. A., and Hanson, S. (2021). Overview, framework, and research propositions of secondhand exchange in the platform economy. In M. Ertz (Ed.), *Handbook of Research on the Platform Economy and the Evolution of E-Commerce* (in 129-152). IGI Global.
- Stahel, W. R. (1997). The service economy: Wealth without resource consumption?. *Philosophical Transactions of The Royal Society A Mathematical Physical and Engineering Sciences*, 355(1728), 1309-1319.
- Stokarti. (2023, April 2). Retrieved March 21, 2023 from <https://stokarti.com/en/>
- Sumer, S., and Yanık, R. (2021). İslami finans kapsamında döngüsel ekonomi. *Hitit İlahiyat Dergisi*, 20(3), 201-224. <https://doi.org/10.14395/hid.939566>
- Taranic, I., Behrens, A., and Topi, C. (2016). Understanding the circular economy in Europe, from resource efficiency to sharing platforms, The CEPS Framework. Retrieved March 13, 2023 from https://www.ceps.eu/wp-content/uploads/2016/07/SR%20No143%20Circular%20Economy_0.pdf
- TEMA. (2017). Circular economy country-specific report written contribution for the 2020 annual report. Retrieved March 14, 2023 from http://env-net.org/wp-content/uploads/2021/03/Circular-Economy-Status-Report_TEMA_TR.pdf
- Tseng, M. L., Tan, R. R., Chiu, A. S. F., Chien, C. F., and Kuo, T. C. (2018). Circular economy meets Industry 4.0: Can big data drive industrial symbiosis? *Resources, Conservation and Recycling*, 131, 146–147.
- Tufekci, Z. (2017). *Twitter and tear gas: The power and fragility of networked protest*. Yale University Press.
- Van Dijck, J. (2013). *The culture of connectivity: A critical history of social media*. Oxford University Press.
- Wasiul, S. H. R., Agrawal, S., and Murtaza, Q. (2021). Circular economy under the impact of IT tools: A content-based review. *International Journal of Sustainable Engineering*, 14(2), 87-97. <https://doi.org/10.1080/19397038.2020.1773567>
- Wilts, H., and Berg, H. (2017). The digital circular economy: Can the digital transformation pave the way for resource-efficient materials cycles? *Wuppertal Institute, Research Unit Circular Economy*. Retrieved March 21, 2023 from https://epub.wupperinst.org/files/6978/6978_Wilts.pdf
- World Economic Forum. (2019, October 4). Harnessing the fourth industrial revolution for the circular economy: Consumer electronics and plastics packaging. Retrieved March 19,

2023 from <https://weforum.org/whitepapers/harnessing-the-fourth-industrial-revolution-for-the-circular-economy-consumer-electronics-and-plastics-packaging>

Xie, K., Kwok, L., Chen, C. C. and Wu, J. (2020). To share or to access. Travelers' choice on the types of accommodation-sharing services. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 42, 77-87.

Xu, Q., Fu, G. H., and Fan, D. D. (2019). Service sharing, profit mode and coordination mechanism in the online-to-offline retail market. *Economic Modelling*, Elsevier, 91(C), 659-669.

Zifla, E., and Wattal, S. (2016). Community engagement in peer-to-peer business: Evidence from Etsy.Com. In *Research Papers* (Vol. 55). Retrieved March 21, 2023 from https://scholar.archive.org/work/vgks4gh5cnbvdc04k57f7az324/access/wayback/https://aisel.aisnet.org/cgi/viewcontent.cgi?article=1048&context=ecis2016_rp

SOSYAL SERMAYE TEORİSİ BAĞLAMINDA: SOSYAL PAYLAŞIM AĞLARINDA GÜVEN

Hatice KARİPÇİN TEKE¹

Öz

Bu çalışma, sosyal medya ile birlikte değişen toplumsal ağların güven unsuruna ve sosyal sermayeye etkisini tartışmak amacıyla ele alınmıştır. Sosyal sermaye, toplumsal ağlar içerisinde yaşayan bireylerin yüz yüze ilişkiler yoluyla biriktirdiği değerlerin toplamıdır. Sosyal sermayenin iki önemli unsuru vardır. Bunlar sivil katılım ve güvendir. Toplumsal ağlara katılım yoluyla sivil katılım oluşmaktadır. Güven ise toplumsal ağlara katılımın sonucunda, yüz yüze iletişim yoluyla sağlanan sosyal sermayenin önemli diğer bir unsurudur. Günümüzde sosyal paylaşım ağlarının hayatımıza girmesiyle birlikte yüz yüze iletişim kurulan gerçek mekânlar azalmış olup buna karşın sanal mekânlarda ve sanal iletişimde artış meydana gelmiştir. Sosyal paylaşım ağlarında gerçekleştirilen yüz yüze olmayan sanal iletişim ile birlikte ise sosyal sermayenin önemli unsurlarından birisi olan güven konusu tartışmaya açılmıştır. Bu çalışma literatür taraması yöntemi çerçevesinde yapılandırılmış ve bu bağlamda çalışmada sosyal sermaye teorisi ile sosyal paylaşım ağlarında güven konusu açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Sosyal Sermaye
Sosyal Paylaşım Ağları
Sosyal Paylaşım Ağlarında Güven

Makale Hakkında

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi : 23.06.2023
Kabul Tarihi : 13.09.2023
E-Yayın Tarihi : 15.02.2024
DOI : 10.58702/teyd.1319126

¹Dr., Sosyoloji Bölümü, e-posta: hatice_karipcin@hotmail.com, ORCID: 0009-0005-1166-5774.

IN THE CONTEXT OF SOCIAL CAPITAL THEORY: TRUST IN SOCIAL NETWORKS

Abstract

This study aims to discuss the impact of social Networks changing with social media on trust and social capital. Social capital is the sum of the values accumulated by individuals living in social networks through face-to-face relationships. There are two important elements of social capital. These are civic engagement and trust. Civic engagement is formed through participation in social networks. Trust is another important element of social capital provided through face-to-face communication as a result of participation in social networks. Nowadays, with the introduction of social networks in to our lives, real places where face-to-face communication is established have decreased, while virtual spaces and virtual communication have increased. With the non-face-to-face virtual communication in social networking sites, the issue of trust, which is one of the important elements of social capital, has come up for discussion. This study is structured within the framework of the literature review method and in this context, the study tries to explain the social capital theory and the issue of trust in social networking.

Keywords

Social Capital
Social Networks
Trust in Social Networks

Article Info

Research Article

Received : 23.06.2023
Accepted : 13.09.2023
Online Published : 15.02.2024
DOI : 10.58702/teyd.1319126

Kaynakça Gösterimi: Karipçin Teke, H. (2024). Sosyal sermaye teorisi bağlamında: sosyal paylaşım ağlarında güven. *Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, 5 (1), 174-194.

Citation Information: Karipcin Teke, H. (2024). In the context of social capital theory: trust in social networks. *Journal of Society, Economics and Management*, 5 (1), 174-194.

GİRİŞ

Sosyal sermaye, bir toplumda yaşayan bireylerin birbirleri ile ilişkileriyle biriktirilen bir değerdir. Bir toplumda bireylerin birbirleri ile iletişimleri ve bu iletişimleri sağlayacak kanalları ne kadar fazla ise sosyal sermayenin oluşması da o denli fazla olmaktadır. Toplum tarafından biriktirilen değerler ve normlar, sosyal sermayenin oluşması için önemli olup aynı zamanda toplum tarafından yapıldığı için kolektiftir. Sivil katılım ve güven birbirlerini destekleyip sosyal sermayenin en önemli iki unsurunu oluşturmaktadır. Bireylerin dernek gibi sivil toplum kuruluşlarına katılmaları sosyal güveni desteklemektedir. Dolayısıyla da sivil katılım sosyal sermayeyi besleyip geliştirmektedir. Sivil katılımda yüz yüze ilişkiler önemlidir yani dernek gibi yerlerde üyelerle bir araya gelmeyen katılımlarda sosyal güven oluşmadığı gibi sosyal sermaye de oluşmamaktadır. Sosyal sermayenin geliştirilmesinde önemli unsurlarından birisi toplumsal ağlardır. Bu toplumsal ağlar bireylerin birbirleri ile iletişimlerini destekleyen önemli unsurlardandır. Toplumsal ağların temelinde yüz yüze iletişim sosyal sermayeyi etkilemektedir.

Bireyler teknolojinin gelişmesi ile birlikte birbirleri ile gerçek ortamlarda oturup sohbet etmek yerine, sanal ortamlarda bir araya gelmektedir. Yani bir birey arkadaşları ile bir yerde oturup çay, kahve içmek yerine sanal ortamlarda sohbet etmeyi orada birbirlerini takip etmeyi daha fazla yaptığından dolayı yüz yüze iletişim olmadığı için güven oluşmamaktadır. Toplumsal ağlar güveni artırıp sosyal sermayeyi olumlu olarak beslerken, sanal ortamlardaki sosyal paylaşım ağları ise tam tersine güveni azaltıp sosyal sermayeyi olumsuz yönde etkilemektedir. Yüz yüze ilişkileri sosyal sermayenin oluşumu için önemli olarak görmeyenler ise sosyal paylaşım ağlarının, yeni sosyalleşme mekânları olduğunu bundan dolayı da sosyal sermayeye yeni bir yön verdiğini belirtmektedir. Bireylerin artık sosyalleşmek için sosyal medya mecralarını kullandığını belirterek, sosyal paylaşım ağlarının kendine özgü sosyal sermaye değeri ürettiğini belirtmişlerdir.

Sosyal paylaşım ağları günümüzde iletişimin yeni yüzü olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal iletişim şeklinin değişmesi de, iletişimin önemli bir unsuru olan güvene farklı açılardan bakmayı gerekli kılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada sosyal paylaşım ağlarındaki güven unsurunun sosyal sermayeye olumlu veya olumsuz yönde etkileri açıklanmaya çalışılacaktır. Çalışma üç bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde sosyal sermaye teorisi, teorisyenlerin ifadeleri ile birlikte literatürde tartışılan felsefi ve kuramsal boyutuna ilişkin yapılar burada ele alınmıştır. İkinci bölümde sosyal medya ve sosyal paylaşım ağlarına ilişkin bilgiler ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise güven unsuru üzerinden sosyal paylaşım ağları ele alınmıştır. Sosyal paylaşım ağları ile birlikte yeni bir toplumsal ağ sistemi kurulmuştur. Yüz yüze ilişkilerin olmadığı bu ağlarda güven olgusunun sosyal sermayeyi olumlu veya olumsuz yönde etkileyip etkilemediği tartışılacaktır. Literatürde bulunan iki görüşü bir araya getirerek, sosyal sermayeye olumlu ve olumsuz katkıları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. Sosyal Sermaye Teorisi

Bir toplumda yaşamının belli ilkeleri vardır, toplum karşılıklı ilişkiler ve değerler alanıdır ve ilişkilerin gerçekleşme zemini olarak değerler, normlar, kurumlar, gelenekler ve davranış örüntüleri gibi unsurları vardır. Buradan yola çıkarak sosyal sermaye sosyal ilişkilerde yerleşmiş kalıpların, toplumsal yapıyı yeniden üreten, işbirliği ve dayanışma gibi

güven temelli ilişkilerin kurulduğu kavrama işaret eder (Aydemir ve Tecim, 2012, s. 45). Sosyal sermaye kavramının ana teması, sosyal iletişim ağlarının değerli olduğudur. İletişim ağları, sosyal bağlılığı artırarak, bir kişinin diğerleriyle ortaklaşa çalışmasını sağlamaktadır (Field, 2008, s. 16). Sosyal sermaye, bireylerin toplumdaki diğer bireylerle ilişki ağları kurup bu ilişkinin sonucunda ise sahip olduğu bir sermaye türüdür (Baş, 2017, s. 30). Sosyal sermaye toplumda kullanıldıkça biriktirilen bir değerdir. Bundan dolayı da kolektif eylem içerisinde sosyal sermaye hem bir girdi hem de sonuç olarak değerlendirilmektedir (Aydemir, 2011a, s. 23). Sosyal sermaye kavramı denilince akla bu teorinin kurucu öncüleri sayılan Pierre Bourdieu, James Coleman, Robert Putnam ve Francis Fukuyama gibi isimler gelmektedir. Bu isimlerin sosyal sermaye teorisine dair görüşlerini açıklamak bu konuyu daha derinlemesine incelemek amacıyla önemlidir.

Sosyal sermaye kavramını ilk olarak 1916 yılında Hanifan okul toplulukları ile ilgili bir tartışmada ortaya atmıştır. Fakat sosyal sermayenin ilk kuramsal sosyolojik analizini Pierre Bourdieu yapmıştır. Fransa'daki sosyal farklılaşmanın nedenini sosyal gruplardaki üyelikle ilgili bir şey olduğunu belirtmiştir. Gerçek anlamda kullanımı 80'lerin ortasında Bourdieu ve Coleman tarafından olmuştur. Coleman'dan 10 yıl sonra ise Putnam sosyal sermaye kavramını daha farklı alanlarda kullanmıştır. Yani sosyal sermayenin bugün akademik camianın dikkatini çekmesinin altında üç isim vardır. Pierre Bourdieu, James Coleman ve Robert Putnam'dır (Özdemir, 2007, s. 12-13). Bu üç ismin sosyal sermaye teorisi hakkında düşündüklerini ve sosyal sermaye teorisine katkılarının açıklanması önemlidir.

Bourdieu sosyal sermayeyi kültürel ve sosyal sermayenin, birikmiş emek üretimini temsil ettiğini belirtmektedir. Toplum üyeleri sahip oldukları kolektif sermayeyle kendisini korumaya almaktadır. Bireyin sahip olduğu sosyal sermayede ağların büyüklüğü önemlidir (Baş, 2017, s. 35; Bourdieu, 2010, s. 63). Sosyal sermayeyi sosyal ilişkiler ağı ile değerlendirmektedir. Yani sosyal sermayenin yaratılması ve etkinliği sosyal ilişki ağlarına bağlıdır. Sosyal ilişkide bulunmak için gruplara katılmak gereklidir ve sosyal sermaye bu şekilde etkinliğini artırır ve bireyin sosyal sınıfını belirler. Bourdieu ayrıca sosyal sermayenin rekabet özelliğini de ilk ortaya atan isimdir (Özdemir, 2007, s. 14-15). Lin, Bourdieu'nun açıkladığı sosyal sermaye kavramını grup dayanışmasını koruyup artırmak ve egemen sınıftaki aktörlerin yatırımları olarak belirtmektedir. Bourdieu sosyal sermayeyi ayrıcalıklı olanların bir serveti olarak, üstünlüklerini sürdürmek için kullandıkları fonksiyonu yerine getirdiği, sosyal güçlerin eşitsizlikleri yeniden ürettiğini belirtmektedir. Yani Bourdieu sosyal sermayenin kolektif ve egemen grubun pozisyonunu pekiştirici bir işlev olarak tanımlamaktadır (Baş, 2017, s. 36).

Coleman sosyal sermayeyi gerek aile gerekse topluluklar içerisinde yerleşmiş bireyler arasında ilişki tiplerini betimlemek üzere kullanmış ve eğitimdeki başarı düzeyini de önemli ölçüde etkileyen bir kavram olarak açıklamıştır (Marshall, 1999, s. 675). Sosyal sermaye alanında Bourdieu'dan daha çok etki getirmiştir. Coleman, Bourdieu'nun sosyal sermaye alanında düşündüklerinin tam tersini düşünmektedir. Yani sosyal sermayenin yalnızca güçlülerle sınırlı olmadığı, güçsüzleri de kapsadığını düşünmektedir. Sosyal sermayeyi herkes için var olan bir güç potansiyeli olarak gördüğü için Field bu yaklaşımını naifçe ve iyimser bulmaktadır. Ayrıca Coleman sosyal sermaye teorisini iki temel boyut üzerinden açıklamaktadır. Birinci olarak aile merkezli ikinci olarak da sosyal ilişkiler merkezli olarak

açıklamaktadır (Baş, 2017, s. 37-38; Coleman, 2010, s. 100-111). Coleman sosyal sermayenin temelini toplumsal ilişkilerin altında olduğunu söyleyerek toplumsal ilişkilerin burada önemine dikkat çekmektedir (Aydemir ve Özşahin, 2011, s. 46). “Sosyal sermaye, gerçekte veya uygulamada karşılıklı tanışıklık ve tanımaya dayalı olarak az ya da çok kurumsallaşmış, uzun ömürlü iletişim ağına sahip olması nedeniyle, bir bireyin veya bir grubun haklı olarak hissesine düşen kaynakların bir toplamıdır” (Field, 2008, s. 20). Bourdieu sosyal sermaye temelinde egemen sınıfa vurgu yaparken Coleman da sosyal sermayenin herkesi içine alan toplumsal ilişkilere vurgu yapmıştır.

Putnam’ın, sosyal sermaye teorisi Bourdieu ve Coleman’dan farklıdır. Coleman bir kamu malı olarak; Bourdieu da aile, nüfuz ve sosyal çevre içerisinde toplumsallığa atıf yaparken, Putnam buna ilaveten göstergeler ve sonuçlar üzerinden sosyal sermayeyi makro ölçekte toplumun tamamına yönelik olarak görür (Aydemir, 2011a, s. 63; Aydemir, 2011b, s. 55). Putnam, Bourdieu ve Coleman’ın tam tersi bir şekilde konuyu kavramın çözümlemesini yaparken geniş bir ölçüğe taşımıştır yani sosyolojik, psikolojik ve siyasal etmenlerle bir arada ortaya koymuştur. Sosyal sermayeyi, sadece sınıflara bağlı olmadığını, topluluklar tarafından sahip olunan veya olunmayan kavram olarak açıklamıştır (Baş, 2017, s. 39). Sosyal sermaye kavramının kapsam olarak geniş ve net bir şekilde açıklanmayan çeşitli tanımları bulunmaktadır. Bourdieu sosyal sermayeyi bireyin toplumla ilişkiler ağının karşılıklı tanıma ve tanımlamalara sahip olmasıyla elde ettiği kaynakların toplamı olarak tanımlamıştır. Coleman ise aile bağlarına ve bireyin toplumsal ve bireysel gelişimine faydalı olan kaynaklar olarak tanımlamaktadır. Putnam ise güven, normlar, iletişim ağları gibi toplumdaki bireylerin ilişkilerini düzenleyen ve kolaylaştıran bir şey olarak tanımlamaktadır. Lin, bireylerin eylemlerini gerçekleştirirken kullandıkları ve toplumsal ağlar içerisinde bulunan kaynaklar olarak tanımlamaktadır. Portes ise aile içi veya aile dışı toplumsal ağlar yoluyla ulaşılan toplumsal eylem ve uygulamalar olarak tanımlamaktadır. Burt ise sosyal sermaye zekâ, eğitim ve kıdem gibi değişkenlere bağlı olarak toplum içerisinde bireyin toplumsal konumunu belirler şeklinde tanımlamaktadır. Fukuyama ise iki veya daha fazla insan arasındaki ilişkileri düzenleyen normlardır şeklinde tanımlamaktadır (aktaran Baştürk, 2011, s. 52). Sosyal sermayenin sahibini Coleman bireyler olarak görmez, sosyal sermayenin sahibi topluluklar ve gruplardır. Coleman sosyal sermayeyi soyut olarak görür, iki veya daha fazla aktörün ilişki yapılarıdır. Aile içerisinde ebeveynler ve çocuklar arasında, aile dışında ise ebeveynlerin aralarındaki ilişkileri olarak görmektedir (Özdemir, 2007, s. 15-16). Sosyal sermaye toplumda maddi değerler dışında kalanları kapsamaktadır yani manevi olan her şeydir. Sosyal sermayenin çalışma alanları ekonomik ve toplumsal gelişme, aile ve gençlik değerleri, eğitim ve eğitimde etkinlik, topluluk yaşamı, çalışma hayatı ve örgütlenme, demokrasi ve yönetim, kolektif eylemler, toplumsallık, ahlaki değerler gibi manevi varlıklarda sınırsızdır (Babacan, 2012, s. 63). Bourdieu sosyal sermayeyi toplumsal tabakalaşmanın göstergesi olarak görürken, Coleman ise toplumsal konumlarını geliştirmek için sosyal kaynaklara atıfta bulunur. Bourdieu ve Coleman’ın işlevsel anlamında bir birbirlerini desteklerken, burada birbirlerinden ayrılırlar (Aydemir ve Özşahin, 2011, s. 46).

İnsanların birbirleriyle etkileşimleri sonucu geliştirdikleri kişisel ilişkileri ifade etmektedir. Bu kavram, insanların sahip oldukları kişisel ilişkilere odaklanmaktadır. Bireyler arasındaki bu devam eden kişisel ilişkiler sayesinde, bireyler sosyallik, kabul görme ve prestij gibi sosyal güdüleri gerçekleştirebilmektedir...Önemli unsurları arasında, güven ve

güvenirlilik, normlar ve yaptırımlar, zorunluluklar ve beklentiler, kimlik ve özdeşleştirme bulunmaktadır (Akyazı, 2014, s. 13-14).

Putnam sosyal sermayeyi açıklarken; güven, norm ve ağların bir araya gelerek ortak eylemlerin sosyal sermayenin başarı oranını yükselttiğini belirtmektedir (Özdemir, 2007, s. 16). Putnam sosyal sermayenin kavramlarından olan güven, normlar ve ağların kendi kendini pekiştirip, birikerek arttığını ifade etmektedir. Ayrıca Putnam karşılıklılık, kolektif eylemler, güven ve sivil katılım gibi kavramlarla sosyal sermayeyi açıklamıştır ve sosyal sermaye ile sivil katılımı birbirinin vazgeçilmez unsurları olarak görmüştür (Baş, 2017, s. 40). Katılım, güven ve toplumsal ağlar sosyal sermayeyi oluşturup gelişmesi için katkı yapan ana unsurlardandır.

Putnam neo-Tocquevilian olarak da bilinmektedir. Tocqueville düşüncesinde iki ana öge bulunmaktadır. Birincisi ortak hedefler ve çıkarlar, ikincisi ise birlik ve dayanışma ruhudur (Aydemir,2011a, s. 41; Aydemir, 2011b, s. 36). Siyasal ve ekonomik işaretlerin yanında, sivil katılıma da vurgu yaparak Tocqueville'nin izinden gitmiştir (Baş, 2017, s. 39; Putnam, 2010, s. 122). Fukuyama sosyal sermayeyi aralarında işbirliği bulunan grup üyelerinin paylaştığı yazılı olmayan değer ve toplumsal normlar olarak tanımlamaktadır. Güven ve sivil topluma katılım gibi unsurların sosyal sermayenin değişkeni değil de sonucu olduğunu söylemektedir (aktaran Babacan, 2012, s. 67). Sosyal sermayenin bir yatırım olduğu düşünülürse bireylere birçok fayda sağlanmaktadır. Adler ve Kwon sağladığı faydayı üç grupta toplamıştır. Sosyal sermayenin bazı faydaları vardır. Fayda sağlama sıralamasına göre: Birincisi bilgi, ikincisi etki, kontrol ve güçtür. Üçüncü faydası ise dayanışmadır. Toplumsal ağlar genişledikçe bilgiye ulaşmak kolaylaşıp, bilginin sağladığı güç ve imkân da artmaktadır (Adler ve Kwon, 2002, aktaran Baş, 2017, s. 31). Sosyal sermaye teorisinde sivil katılım ağları ve karşılıklılık normları önemli bir yerdedir, çünkü bireyler ne kadar çok sivil toplum kuruluşlarına üye olursa, o kadar çok bireyler arası güven ilişkileri oluşur (Özdemir, 2007, s. 61). Putnam, güven ve katılımı sosyal sermayenin iki yönü olarak görmektedir (Putnam, 2010, s. 137). Putnam için kolektif eylem ve karşılıklılık ilkesi toplumsal ilişkilerin ortak faydaya dönüşmesi açısından sosyal sermayenin önemli unsurlarındandır. Putnam'ın üzerinde durduğu sosyal sermayenin bir çeşidi olan güven toplumsal ilişkileri kolaylaştırıcı bir unsurdur (Aydemir ve Tecim, 2012, s. 46). Putnam'ın sosyal sermaye unsuru olarak ele aldığı karşılıklılık normları iki türdür: Birincisi dengelenmiş karşılıklılık, bireyler arasındaki eşit olan değerlerin aynı anda değiş tokuşunu ifade etmektedir. İkincisi ise genellenmiş karşılıklılık, süreklilik taşıyan bir değiş tokuştur yani şimdi yapılan bir şeyin gelecekteki karşılıklı beklentileridir (Özdemir, 2007, s. 60). Field sosyal sermaye teorisini çok açık görmektedir. Teorinin başlıca tezi iki kelimeyle ifade edilebilir. Birincisi ilişkilerin önemli olduğudur. İkincisi insanlar birbirleriyle ilişki kurarak bu ilişkinin devam etmesini sağlayarak, kendi başlarına elde edemeyecekleri şeyler için birlikte çalışabilmektir (Baş, 2017, s. 31). Sosyal sermaye aktif demokratik yurttaşlığın sağlanmasında büyük bir öneme sahiptir. Sosyal sermaye kavramı ile siyasal kültür ve sivil toplum kavramları iç içe geçmiştir. Yani birbirlerini tamamlamaktadırlar (Aydemir ve Özşahin, 2011, s. 48-49).

Putnam sosyal sermayeyi üç çeşit üzerinden açıklamaktadır. Bunlar, bağlayıcı sosyal sermaye, köprü kurucu sosyal sermaye, birleştirici sosyal sermayedir. Bağlayıcı sosyal sermaye, aile üyeleri yakın arkadaşlıklar gibi birincil ilişkilerin olduğu homojen gruplardan

oluşan güçlü ilişkilerdir. Köprü kurucu sosyal sermaye, mesafeli arkadaşlıklar, iş arkadaşlıkları, üyeler gibi bağlayıcı sosyal sermayeye göre daha zayıf ilişkilerin olduğu gruptur. Birleştirici sosyal sermaye ise farklı sosyal sınıf ve gruplar arasındaki ilişkilerdir (Özdemir, 2007, s. 37-38). Field bağlayıcı sosyal sermaye ile köprü kurucu sosyal sermayeyi şu şekilde birbirinden ayırmıştır. Bağlayıcı sosyal sermaye birincil ilişkileri destekleyerek homojenliği sürdürme eğilimindeyken, köprü oluşturan sosyal sermaye ise çeşitli sosyal bölümlerden insanları bir araya getirerek heterojen yapı eğilimi içerisindedir (aktaran Aydemir ve Tecim, 2012, s. 47). Bağlayıcı sosyal sermaye ve köprü kurucu sosyal sermayenin ortak özelliği de toplumsal ilişkilerdir. İkisi farklı gruplar üzerinden olsa bile toplumsal ilişkiler zemini üzerinde oluşmaktadır.

E-sosyal sermaye için bir tanım ortaya koymayı, Putnam'ın ayrımı ele alınarak yapılabilir (Baş, 2017, s. 42). E-sosyal sermaye günümüzde sıklıkla kullanılan sosyal paylaşım ağlarında nasıl ilişkiler geliştirildiği, ne tür bir ağ içerisinde olduğunu ortaya koyan çalışmaları kapsamaktadır. Ellison ve arkadaşlarına göre Facebook gibi sosyal paylaşım ağlarının daha zayıf bağları koruyup, kaynak alışverişini kolaylaştırma maliyetini düşürdüğünü ve bu şekilde kullanıcılarının köprü kuran sosyal sermayeyi geliştirdiğini düşünmektedirler. E-sosyal sermaye ve sosyal medyada paylaşım yapma tutumlarını ölçme araştırmalarında köprü kuran ve bağlayıcı sosyal sermaye temel alınmaktadır. Ellison ve arkadaşları Facebook ağlarına katılım ile köprü kuran sosyal sermaye arasında pozitif bir ilişkiden bahsetmektedir. Bunun gibi birçok çalışmada da köprü kuran sosyal sermaye oluşumunun sosyal medya gibi sanal mekânlarda artmaya başladığı görülmektedir çünkü daha geniş kitlelere ulaşma imkânı vardır ve heterojen bir çevreye sahip olunduğu zaman ulaşılması beklenen olanaklara erişimi de artmaktadır (aktaran Baş, 2017, s. 42). Köprü kuran sosyal sermayede mesafeli arkadaşlıklar, bağlayıcı sosyal sermayede ise aile üyeleri yakın arkadaşlıklar vardır. Bu yüzden sosyal paylaşım ağlarında hem aile üyeleri ve yakın arkadaşlıklar varken hem de mesafeli arkadaşlıklar vardır. Bu yüzden de sosyal sermaye temelinde yapılan sosyal paylaşım ağları çalışmalarında yararlanılmaktadır.

2. Sosyal Medya ve Sosyal Paylaşım Ağları

Sosyal medya; kişilerin ortak bir alanda bir araya gelmesini fikirlerini, düşüncelerini, eleştirilerini, beğenilerini paylaşabilecekleri gerçek olmayan ama var olan bir ortamı ifade etmektedir. Bundan dolayı sosyal medya ve sosyal paylaşım ağları son zamanların en önemli kitle iletişim araçları haline gelmiştir (Baş, 2017, s. 8-9). Sosyal medya; zaman ve mekân sınırı olmadan paylaşım, beğeni ve yorum yapılabilen bir iletişim şeklidir (Boz ve ark., 2017, s. 636). Sosyal medya; enformasyonu kazanmak ve paylaşmak için iki yönlü konuşma ile insanların bir araya gelmesidir yani kişilerin birbirleri ile konuşmasıdır (Kaymak, 2012, s. 8). Dolayısıyla iki yönlü ve eş zamanlı bilgi aktarımı ile diğer medya türlerinden farklıdır (Baş, 2017, s.9). Ana teması paylaşım olan sosyal medya ve sosyal paylaşım ağları, bireylerin her türlü duygularını, düşüncelerini, durumlarını paylaşarak sosyalleşmeye yeni bir boyut getirmiştir (Tutgun-Ünal, 2015, s. 51). Sosyal medya sadece sosyal iletişim olarak kullanılmaz, saygınlık kazanmak, kariyer fırsatları yakalamak ve kolay yoldan para kazanmak için de kullanılır (Boz ve ark., 2017, s. 634). Sosyalleşme üzerinde kitle iletişim araçlarının rolü büyüktür ve sosyal ağlarda kişilerin bilgilerinin paylaşılması, gruplara katılma, düşüncelerin ifade edilebilmesi ve kullanıcıların aktif olması sosyalleşme sürecinde rol oynamaktadır (Tutgun-Ünal, 2015, s. 52).

Sosyal medyanın özellikleri katılımcılar, açıklık, konuşma, toplum ve bağlantılılıktır. Katılımcılar; sosyal medya katılımcıları cesaretlendirir. Açıklık; sosyal medyada oylama, yorum ve bilgi paylaşımı gibi konularda geri bildirim almaya ve katılımcılara açıktır. Konuşma; sosyal medyada iki yönlü konuşma olduğu için geleneksel medyaya göre daha iyidir. Toplum; sosyal medya topluluğa çabuk ve etkili bir oluşum için gerekli desteği sağlamaktadır. Toplulukta böylece fotoğraf video gibi paylaşımları yapmak için gerekli ortamı bulabilmektedir. Bağlantılılık; sosyal medyanın türleri çoğunlukla birbirleri ile bağlantılıdır. Bağlantılı işler gerçekleştirmektedirler (Kaymak, 2012, s. 9-10). Örneğin; Instagram kullanıcısı bu uygulama üzerinden Youtube kanalına takipçilerini davet edebilmektedir. Yeni medyanın Rogers'a göre üç özelliği vardır. Bunlar, etkileşim, kitlesizleştirme ve eşzamansızlıktır. Kitlesizleştirme, kullanıcılar aynı anda paylaşımında bulunabildiği gibi bireysel olarak da iletişime geçebilmektedir. Eşzamansızlık, kullanıcıların uygun zamanlarda paylaşımında bulunabilmesidir. Böylece aynı anda olma zorunluluğu olmamaktadır (Tutgun-Ünal, 2015, s. 50-51). Sosyal medyanın geleneksel medyadan farklı özellikleri ise erişim, erişebilirlik, kullanılabilirlik, yenilik ve kalıcılıktır. Erişim, genel bir kitleye ulaşmaya olanak tanır. Erişebilirlik, maliyeti az olduğundan herkes tarafından kullanılabilir. Kullanılabilirlik, geleneksel medyada eğitim ve uzmanlaşmış yetenek gerekirken sosyal medyada herkes üretimde bulunabilmektedir. Yenilik, geleneksel medyada sosyal medya araçlarına adapte olabilmektedir. Kalıcılık, geleneksel medya kalıcıdır sonradan değiştirilemez, sosyal medya değiştirilebilmektedir. Yorumlara ve yeniden düzenlemelere her zaman açıktır (Kaymak, 2012, s. 10). Yeni medya bireylerin birbirlerine olan erişimini kolaylaştırarak, zaman ve mekânın sınırlarının dışına çıkmıştır.

Yeni medyanın bir alt başlığı olarak sosyal medya, sosyal medya başlığının altında da sosyal ağlar açıklanabilir. Boughman sosyal ağları şu şekilde açıklamıştır: Sosyal ağlar, bireylerin özel yaşamlarını rahatlıkla yayınladıkları, internet kullanıcılarının kolaylıkla ulaşabilmesini sağlayan sanal ortamlardır (aktaran Kaymak, 2012, s. 13). Sosyal medya araçları çeşitlidir. Bunlar Facebook gibi sosyal ağ siteleri, Twitter gibi bloglar, Whatsapp gibi kişilerarası iletişim siteleri, sosyal imleme siteleri, ses paylaşım siteleri, canlı yayın paylaşım siteleri, Instagram gibi fotoğraf paylaşım siteleri, Youtube gibi video paylaşım siteleri, müzik paylaşım siteleri, oyun oynama siteleri, Google gibi arama yapma siteleri, LinkedIn gibi profesyonel ağlar, mobil iletişim siteleri, bilgi paylaşımı siteleri, ticari topluluk siteleri, haber siteleri, veri tabanı siteleridir (Boz ve ark., 2017, s. 637-638). Bunların içinde sosyal paylaşım ağları insanlar arasında en çok kullanılmaktadır. Bu yüzden de araştırmalarda en çok kullanılan kavramlardan birisidir. Sosyal paylaşım sitelerinde bireyler profil oluşturarak iletişim kurmaktadır. Sosyal paylaşım ağlarında bireyler birbirleri ile tanışabilir, paylaşımlarda bulunabilir, gruplar oluşturabilir (Kaymak, 2012, s. 13-14). Sosyal medya üzerinden kullanılan sosyal ağ siteleri bireylerin kullanıcılar tarafından hazırlanan içerikleri interaktif bir şekilde birbirlerine iletebildikleri internet siteleridir (Solmaz ve ark., 2013, s. 25). Boyd ve Ellison, sosyal ağ siteleri bireylere sınırlandırılmış sistem içinde yarı ya da genel profil oluşturmaya, bir diğer kullanıcının listesindkilerle bağlantı kurmaya ve sistem içindeki bireylerin çapraz geçişler yapmasına imkan veren web hizmetleridir. Sosyal ağ siteleri bireyleri görünür kılıp birbirlerine bağlanıp iletişim kurmayı mümkün kılmaktadır. Fakat bu katılımcıların ağ kurması ve yeni insanlarla tanışması sosyal paylaşım ağlarının birçoğunda şart değildir. Katılımcılar geniş sosyal ağlarının bir parçası olan insanlarla iletişim kurarlar (Boyd ve Ellison,

2008; Kaymak, 2012, s. 13). Tutgun-Ünal sosyal ağ kullanım sebeplerini şu şekilde ele almıştır: Birincisi, sosyal ağ verilerinin iletişim için avantajlar sağlamasıdır. İkincisi ise ağ ilişkilerinin iletişim aracı olan internet ile sosyal yaşamın ortak bir paydada buluşmasıdır. Bu şekilde sosyal ağların nasıl sosyal dünyanın içerisine girmiş olduğu anlaşılmaktadır (Tutgun-Ünal, 2015, s. 16). Günümüzde iletişim ya da kitle iletişim denilince ilk akla gelen kavramlar sosyal medya ve sosyal paylaşım ağları olmaktadır. Sosyal paylaşım ağları sosyal sermaye için gerekli olan toplumsal ağları internet üzerinden kolay bir şekilde kurmaktadır. Sosyal medyanın bireylerin gündelik yaşam pratikleri içerisinde çok çeşitli çıkarları doğrultusunda sosyal sermaye sağlamaktadır. Ayrıca sosyal medya, sosyal sermayenin ekonomik yönlü kullanımını da karşılamaktadır. Influencerlar, sosyal medyadan elde ettikleri sosyal sermaye birikimi ile ekonomik gelir elde etmektedirler (Çetin-Dağdelen, 2021, s. 132). Influencerlar takipçilerini etkileyerek güven temelli bir ilişki kurup, sosyal sermaye elde etmektedirler. Daha sonra ise bu birikimi ekonomik kazanç elde etmek amacıyla kullanmaktadırlar.

3. Güven Kavramı Üzerine

Güven olgusu çok katmanlı bir yapı özelliği göstermektedir. Güven geniş boyutlu bir kavram olup sosyoloji, psikoloji, ekonomi, siyaset, antropoloji, tarih, iletişim gibi farklı alan ve disiplinlerin konusu olmuştur. Güven olgusuna her bir disiplin kendi perspektifinden yaklaşmıştır fakat yapılan bütün çalışmalar birbirini destekler niteliktedir (Pelenk-Özel, 2011, s. 3-4). Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde güven iki şekilde tanımlanmıştır. Birincisi korku ve kuşku duymadan inanıp bağlanma duygusu, ikincisi ise cesaret olarak tanımlanmıştır. Her iki tanımda da muhtemel gerçekleşebilecek bir olumsuzluğu göze almak vardır (Kaymak, 2012, s. 16). Güven sosyal bilimlerde bir toplumda yaşayan bireylerin birbirlerine, yaşadıkları sistemlerin kurallarına ve kurumlarına işlerini en iyi şekilde yapacaklarına olan inancı temsil etmektedir (Pelenk-Özel, 2011, s. 3). Sosyal sermaye teorisyenlerinden Putnam ve Coleman da güveni sosyal sermayenin en önemli unsuru olarak görmektedir. Fukuyama da güveni sosyal sermayenin ve sosyal hayatın en önemli parçalarından görmektedir ve güvene dayalı ilişkilerin bir kültür, bir yaşama şekli olduğunu ifade etmektedir. Güven iki boyutlu bir kavramdır yani hem güvenmeyi hem de güvenilir olmayı kapsamaktadır bu da karşılıklıdır (aktaran Baş, 2017, s. 43-44; Fukuyama, 2010, s. 146-147). Güven ve katılım sosyal sermayenin iki yönüdür. Gönüllü olarak dernek faaliyetlerine katılım oranları ile güven arasında olumlu bir ilişki vardır. Katılım ne kadar fazla ise sosyal güvende ve dolayısıyla da sosyal sermaye de o derece fazladır. Sosyal sermayenin güvenilir olarak ölçülebildiği en temel yer ailedir, ondan sonra ise komşuluk ilişkileridir. Dernek faaliyetlerine sık katılan bireylerin komşuları ile daha sık iletişim halinde olduğu, oy kullandığı ve insanlara daha fazla güvendiği gözlemlenmiştir. Eğitim seviyesi ile sosyal güven arasında ise ters bir ilişki vardır. Eğitim seviyesi yükseldikçe dernek faaliyetleri, komşuluk ilişkileri zayıflamış dolayısıyla da sosyal güven azalmıştır. Sosyal güvenin azalması sosyal sermayenin gelişmesi açısından kötüdür. Çünkü sosyal sermaye ile sosyal güven arasında sıkı bir ilişki vardır. Sosyal güven ile de sivil katılım arasında sıkı bir ilişki vardır. Bunlar birbirlerini besleyen değerlerdir (Putnam, 2010, s. 135-137). Sivil katılım siyasal güveni ve beraberinde siyasal katılımı da getirmektedir. Bu yüzden sosyal sermaye kavramının içinde siyasal kültür ve sivil toplum kavramları önemli bir yer tutmaktadırlar. Güvenin bu iki boyutu birbirinden beslenmektedir. Güvenilir olmayı başaran kişi aynı zamanda güvenmeyi de başarmaktadır.

Giddens güveni belirli olaylar ve sonuçlar içerisinde, bir kişi ya da sistemin güvenilirliğine olan itimat olarak tanımlamaktadır. Güven için itimat etme, inanma önemli kavramlardır. İtimat, başkalarının dürüst olduğuna, sevgisine ya da soyut ilkelerin doğruluğuna duyulan inanç olarak tanımlanabilmektedir (Giddens, 2004, aktaran Kaymak, 2012, s. 18). Sosyal sermayenin temeli olan güven kavramı sosyal güven ve siyasal güven olarak değerlendirilmelidir. Sosyal güven bireyler arası bir güveni temsil ederken, siyasal güven kurumlara yönelik bir güvene karşılık gelmektedir. Putnam'ın altını çizdiği güven daha çok bireyler arası güvene yani sosyal güvene karşılık gelmektedir (Aydemir ve Özşahin, 2011, s. 52). Misztal güveni üç temel üzerine dayandırmıştır: Bireylere özgü, sosyal ilişkilere özgü ya da sosyal sistemlere özgü olmak üzere. Güvenin bireylere özgü kavramsallaştırmasında duygular, algılar ve kişisel değerler üzerine vurgu yapılmaktadır. Güvenin sosyal ilişkilere özgü kavramsallaştırmasında, toplumun kurumsal bir çatısı olmasına vurgu yapılmıştır. Güvenin sosyal sistemlere özgü kavramsallaştırmasında da üyelerinin sürekli yaptıkları eylemlerin sonucunda değerli bir kamusal yarar olarak görmektedir (Misztal, 1996, aktaran Pelenk-Özel, 2011, s. 4). Misztal, bireylere özgü kavramsallaştırmada güven, akıl, dürüstlük, sadakat, saygı, umut, başkalarını düşünme gibi kavramlarla sıkı bir şekilde ilişkilendirmiştir. Sosyal ilişkilere özgü kavramsallaştırmasında güveni belli kurumsal amaçları başarmak için sosyal bir kaynak olmak ile ilişkilendirmişlerdir. Güven toplumsal yapıda önemli bir boyuttur, bu üç kavramsallaştırmada tek başına etkili değildir, güven üçünün içine de nüfuz etmiştir (Misztal, 1996, aktaran Kaymak, 2012, s. 17-18). Rousseau güveni bireylerin davranışlarındaki açıklık ve dürüstlük gibi olumlu beklentilere dayandırmıştır. Güven çalışmalarının öncülerinden sayılan Deutsch güven kavramını beklentileri, şüphe ve kararsızlıkları etkileyen kişiler arası bir kavram olarak görmektedir. Bir diğer öncü olan Zand güveni bir duygudan daha ötesi olarak karşıdaki bireye itimat etmenin bilinçli olarak yapılmasıdır (aktaran Pelenk-Özel, 2011, s. 4-5). Uslaner bir kişiye güvenmenin stratejik olduğunu belirtmiştir. Ahlaki güven bir kişiye sanki güvenilir gibi davranmayı ahlaki bir gereklilikten, stratejik güven de insanların kendi topluluklarına neden üye olduklarını açıklayamadığından yetersiz kalmıştır. Stratejik güven sadece tanımak zorunda olduğumuz bireyler arasında işbirliği yapmayı sağladığından yalnızca az sayıda insan arasındaki güveni çözmekte işe yaramaktadır. Ahlaki güven sivil katılımın sağlanmasında önemli bir yere sahiptir. Yani stratejik güven insanların nasıl davranacağına dair beklentileri yansıtırken, ahlaki güven ise insanların nasıl davranması gerektiğine ilişkindir. Güven konusunda araştırma yapan sosyal sermaye teorisyenlerinden Ahn ve Ostrom güven tek başına sosyal sermaye şekli değildir, sosyal sermaye ile çıktılar arasında köprü görevi gören kilit bir ilişkisi vardır (aktaran Baş, 2017, s. 44). Hosmer güveni bir kişi, grup ya da kurumun ekonomik işlerde ya da ortak işlerde etik çerçevesi içerisinde doğru karar verip, diğer kişi, grup ya da kuruma karşı adil bir biçimde davranacağı beklentisi olarak tanımlamaktadır (aktaran Kaymak, 2012, s. 18). Güven konusu farklı disiplinlerdeki çalışmacılar tarafından çalışılmıştır. Hosmer bu çalışmacıların güven konusunda paylaştıkları ortak uzlaşımları beş şekilde sıralamıştır. Birincisi güvenen taraf her zaman en iyi beklenti içerisinde olsa da güvensizliğin olduğu işlemlerde de bu durum yani güvensizlik açıkça belli edilmemektedir kendilerini korumak adına en kötüsüne hazırlıklı olmaktır. İkincisi güven bir diğer insanın davranışlarına bağımlı olduğundan dolayı savunmasızlığı da içinde barındırmaktadır. Üçüncüsü güven baskı ve zorlamayla olmamaktadır, istek ve işbirliği ile karşılıklı faydalarla ortaya çıkmaktadır. Dördüncüsü güven her ne kadar baskı ve zorlamayla

olmasa da kişiler arası ilişkilerin olmadığı durumlarda güven sözleşmeler ve yasal gereklilikler ile de garanti altına alınabilmektedir. Fakat güven için bu pahalı bir vekâlet özelliği taşımaktadır. Beşincisi ise güven konusunda bireyler birbirlerinin haklarını ve çıkarlarını korumayı kabul etmektedir. Yani güvenilen kişinin güveni boşa çıkaran bir davranışta bulunmayacağı güven araştırmalarında gizli bir eğilimdir (aktaran Pelenk-Özel, 2011, s. 5-6). Falcone ve Castelfranchi de güveni üç temel üzerinden değerlendirmişlerdir. Bunlardan birincisi yalnızca bir amacı olan bir birey bir diğer bireye güvenebilir. İkincisi güven zihinsel bir durumdur, bir bireyin başka bir bireye karşı karmaşık bir tutumudur. Üçüncüsü ise güven aslında bir risktir, sadece kazanacağın bir şeyin elde edilmemesi değildir aynı zamanda eldekileri de kaybetme olasılığıdır. Güvenen kişiye x, güvenilen kişiye y diye bir formülasyon yapılacak olunursa, güven x'in y'ye olan bağımlılığını artırdığından yine risk edilmiş olmaktadır (Falcone ve Castelfranchi, 2001, aktaran Baş, 2017, s. 44-45). Sztompka güveni hayatın bütün alanlarındaki potansiyel seçimlerde görmektedir. Ne kadar çok seçim yapmak zorunda kalırsak o kadar zor olmaktadır (Sztompka, 1999, aktaran Pelenk-Özel, 2011, s. 6). Sztompka karmaşık yapıya sahip olan bir başkasına güveni sosyal roller üzerinden de açıklamıştır. Bir bireyin birçok rolü vardır. Bunlardan birinde güvenilir iken bir diğerinde güvenilir olmayabilir. Yine Sztompka güveni dört boyut halinde değerlendirmektedir. Birincisi, ilişkisel boyutta güven, rasyonel tercih teorisine göre güvenen ve güvenilenin mantıksal hesaplamaları sonucunda faydayı artırmak istedikleridir. İkincisi ise iş birliği olarak güven, toplu hareket etmeyi gerektiren durumlardaki güven şeklidir. Burada grup başarısı için her bir bireyin birbirine güvenmesi gerekmektedir. Üçüncü güven boyutu kişisel olarak güvenlidir. Burada güvenilen kişiden ziyade güvenen kişinin kişilik özelliği ile ilgilidir. Bu güven türü samimi, dürüst ve koruyucu bir aile ortamında başarılı sosyalleşmenin sonucunda olmaktadır ve psiko-sosyal bir bakış açısıdır. Dördüncü boyut ise kültürelidir. Buna göre güven kişiye özel ya da hesaplanacak bir durum değil kültürelidir. Kültürden dolayı her birey güven vermek ve güvenilir olmak baskısını hissetmektedir (Sztompka, 1999, aktaran Baş, 2017, s. 47-48).

Literatürde güvenin önemli işlevleri şu şekildedir: Birincisi kararsızlık ve belirsizlik durumlarında gerekliliği kaçınılmazdır. İkincisi kararsızlık durumlarında güvenlik hissi sağlayarak varlığını sürdürmektedir. Üçüncüsü kararsızlık durumlarında risk alarak varlığını sürdürebilmektedir. Dördüncüsü değişimi gerçekleştirme becerisini artırıp, desteklemektedir. Beşincisi öğrenme ve yeniliklerin yerleşmesinde yardımcıdır. Altıncısı sosyal ilişkilerde verimliliği artırıp, sosyal bir birleştiricidir. Yedincisi, bilginin paylaşılmasını teşvik edip, problemlere çözüm sağlamaktadır. Sekizincisi, sözleşmeli araçlara yönelik ihtiyacı azaltmaktadır (Pelenk-Özel, 2011, s. 8-9). Güvenin işlevlerini iki şekilde açıklamıştır (Baş, 2017, s. 48). Kişisel boyuttaki işlevler ve toplumsal boyuttaki işlevlerdir. Güven toplumsaldır, zarar gördüğünde toplumda zarar görmektedir güven yok olursa toplumda çöküş geçmektedir. Bundan dolayı güvenin işlevleri kişisel ve toplumsal boyutta değerlendirilmektedir. Kişisel boyutta güvenin boşa çıkmaması bireyler üzerinde olumlu etkiye sebep olmaktadır. Bu durum bireyler arasında iletişimin daha rahat olmasına ve bireylerin anlayışlı, mutlu olmasına neden olmaktadır. İkinci olarak güvenin işlevlerinde toplumsal boyuttur. Sosyalleşmeyle ilgilidir, farklı birlikteliklere teşvik edip, samimiyeti tetiklemektedir. Bu da sosyal sermayenin oluşması ve gelişmesi açısından önemlidir. Yüksek güven düzeyinde farklılıkları kabullenip, hoşgörüyü artırmak, kişinin toplumla olan bağlantısını güçlendirmektedir. Güvenin bu kişisel

ve toplumsal işlevlerini göz önüne aldığımızda sosyal sermayeye etkisi daha fazla görülmektedir. Yani güven sosyal sermayenin artmasına sebep olurken, yokluğu ise sosyal sermayenin çöküşüne sebep olmaktadır (Baş, 2017, s. 48). Özneye yönelik bilgi, problem çözme yeterliliği, iletişim becerisi, iletişimin sürekliliği, iletişim şeffaflığı, sosyal sorumluluk ve etiksel sorumluluk gibi faktörler güvenin oluşması için gerekli unsurlardır. Bu faktörler yerine getirildiğinde güven düzeyi yüksek olurken, bu faktörler yerine getirilmediğinde ise güvensizliğe neden olmaktadır. Güven oluşumu dinamiktir sürekli kendisini yenilemektedir, güvenin oluşması uzun bir süreçken, güvenin yok olması hızla gerçekleşmektedir (Pelenk-Özel, 2011, s. 12). Toplumsal ağların ve bireyler arası ilişkilerin kurulması için güven çok önemlidir. Güven bireylerin birbirlerine olan iyi niyetini artırdığından dolayı sosyal medya ortamındaki bireylerin varlığı için de güven aynı derecede öneme sahiptir. Bireylerin sosyal medyada ilişkiler kurması sosyal paylaşımlarda bulunması bu ortamdaki kişilere olan güven ile ilgilidir (Baş, 2017, s. 49). Kişiler arası ilişkilerin kurulmasında güven ne derece etkiliyse sosyal sermayenin kurulmasında da güven aynı derecede etkilidir. Sosyal sermayenin en önemli unsuru güvendir.

3.1. Sosyal Paylaşım Ağlarında Güven

Sosyal sermaye insan ilişkileri üzerine kurulu olduğundan dolayı insanların birbirleriyle iletişim kurabilecekleri sosyal ağlar sosyal sermayenin en önemli unsurlarındandır. Sosyal ağlara katılmak sosyal sermayenin oluşum ve sürdürülmesi açısından önemlidir. Sosyal sermayenin ana fikri, sosyal iletişim ağlarının değerli olduğudur. İletişim ağları sosyal bağlılık oluşturmaktadır. Çünkü sosyal sermayenin karşılıklılık ilkesi vardır. Karşılıklı avantajlar bir kişinin diğeriyle ortak çalışmasını sağlamaktadır. Sosyal ağları bir sermaye biçimi olarak tanımlamak başlangıçta bir metafor olsa da iletişim teknolojilerinin gelişmesi ile birlikte internet ağı üzerinden ne kadar çok insanla iletişim kurduğu bir prestij haline gelmeye başlamıştır. Bourdieu, Coleman ve Putnam da sosyal sermaye tanımlarında ağlara dikkat çekmektedir. Coleman'a göre sosyal sermaye ağlara katılımın kolektif bir sonucudur yani bireyler arasındaki ilişki yapılarında vardır. Bourdieu'a göre ise sosyal ağlar istenen sonuçlara ulaşmak için sosyal sermayeyi açıklamada önemli bir değişkendir. Putnam ise ağların sosyal sermayede genelleştirilmiş, karşılıklılığı kolaylaştıracak ve karşılıklı güveni güçlendireceğini düşünmektedir. Başarılı ağ yapılarında iş birliği ve iletişim kolaylaştığından dolayı kolektif eylemler artacaktır. Toplumdaki bağların azalması durumunda ise sosyal sermaye azalacaktır (Babacan, 2012, s. 88-90).

Putnam sosyal sermayeyi birey düzeyinde incelemeyi, bireylerin değil toplulukların sosyal sermayeye sahip olduklarını belirtir. Bu yüzden toplulukların toplumsal ağ bağlantıları önemli bir yere sahiptir. Putnam da Tocqueville gibi zenginliğin, güçlü kurumların ve mutlu bireylerin olduğu toplulukların en büyük kaynağının sivil toplum olduğunu ifade etmektedir. Putnam sosyal sermaye için karşılıklı yarar için koordinasyon ve iş birliğini, sosyal güveni inşa eden normları mümkün kılan sosyal ağları önemsemektedir. Ağ-üyelik kuramının temelini sivil toplum oluşturmaktadır. Ağ üyelikleri formel ve informal iletişim ile şekillenmektedir. Sosyal iletişim ağları yatay ve dikey olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Yatay ağlar, eşit statü ve güçteki insanların bir araya geldiği ağlardır. Dikey ağlar ise farklı statü ve güçteki insanları birbirine bağlayan ağ yapılarıdır. Yatay ağlara örnek olarak komşuluk, ilgi grupları ve spor kulüpleri gibi informal örgütler aracılığıyla bireylere daha aktif bir sosyal

yaşam sunmaktadır. Yatay ağlar, toplumların iletişim ve bilgi akışını kolaylaştırdığından dolayı güven düzeyi daha yüksek ve daha fazla iş birliği oluşturmaktadır. Dikey ağlara örnek olarak ise gündemi takip eden, kiliseye giden, politikayla ilgilenen, toplumsal projelerde yer alan, daha yüksek gelire ve eğitim seviyesine sahip olan bireylerin oluşturduğu formel örgütlerdir. Yatay ağlar toplumun her kesiminden bireyleri bir araya getirmektedir. Putnam yatay ağların sosyal sermayenin gelişiminde kilit öneme sahip olduğunu, dikey ağların ise sosyal sermayeye daha az yararlı olduğunu söylemektedir (Özdemir, 2007, s. 57-59).

Güvenmek riskli bir eylemdir. Güvenen kişi her zaman ihanete uğrayabilir. Bu riske rağmen insanlar birbirlerine güvenme eğilimindedirler. Çünkü güvenmek insani bir ihtiyaçtır ve yaşamı sürdürmeyi kolaylaştırmaktadır (Kaymak, 2012, s. 19). Toplumsal ağlar bakımından bakıldığında gönüllü olarak katılan sivil toplum örgütleri önemli bir yere sahiptir. Bireyin gönüllü olarak katıldığı dernekler hem yatay etkileşim biçimidir hem de güvenin önemli bir kaynağıdır. Bundan dolayı derneklere katılım ne kadar yoğunsa, sosyal güven ve sosyal sermaye o kadar fazla olmaktadır. Ağ-üyelik kuramında örgütlere, 'üçüncü derneklere' üyeliklerin sosyal sermayeyi beslediği bilinmesine rağmen sosyal güveni çok fazla beslemediği belirtilmektedir. Yani bu tür derneklerde yüz yüze iletişim az olduğu için, sadece üye olup birbirlerinin varlığından habersiz olduklarından dolayı, üyelerin birbirleriyle iletişim ve etkileşimleri azdır. Dolayısıyla sosyal güveni çok fazla beslemediğinden dolayı sosyal sermaye fazla gelişmeyecektir (Özdemir,2007, s. 59-60). Bourdieu sosyal sermayenin büyüklüğünü, network büyüklüğü ve networktaki bireyler üzerinden ölçmektedir. Burt belli networkların bireylerin örgüt içinde daha iyi konumlar ve ödüller elde etmesi üzerinde etkili olduğunu söyler. Flap ise sosyal sermayeyi network büyüklüğünün, ilişki kuvvetinin ve networktaki bireylerin sahip olduğu ilişkiler üzerinden tanımlamaktadır. Portes de sosyal sermaye analizinde sosyal ilişkiler ve network üzerinde durmaktadır (Lin, 2010, s. 187). Sosyal sermayede sosyal ilişkilerin oluşması ve gelişmesi açısından networkların yani toplumsal ağların önemi yadsınamayacak ölçüdedir. Sosyal sermaye bu sosyal ilişkilerin üzerine kurulmuştur.

Toplumların sosyal sermaye değerleri güven üzerinden ölçülmektedir. Bu güven düzeylerinin yapılan son çalışmalarda azaldığı gözlenmektedir. Sosyal sermayenin neden azaldığı konusunda Putnam dört tane fikir öne sürmektedir. Birincisi kadınların iş gücüne katılması ile sivil katılım oranı düştü, sivil katılım oranı düşünce güven düzeyi de düşmüştür. İkincisi ise hareketlilik yani sabit bir ikameti bulunan bireylerin daha fazla sivil katılımı gerçekleştirdikleri bu yüzden sosyal sermayenin fazla olduğunu söylemektedir. Fakat eskiye göre sabit bir ikamette oturan bireyler şu an daha fazladır. Üçüncüsü demografik dönüşümlerdir yani evlenme oranının azalması, boşanma oranının artması, çocuk sahibi olmanın düşmesi gibi demografik özelliklerdir. Orta sınıf olan ailelerin sivil katılıma daha çok katıldığı, daha fazla komşuluk ilişkileri gösterdiği görüldüğü için güven düzeyleri de sosyal sermayeleri de fazladır. Dördüncüsü ise teknolojik gelişmelerdir, teknolojinin gelişmesiyle birlikte bireyler boş zamanlarını birbirlerine ayırmak yerine sanal ortamlarda ve daha farklı şeylerle bireyselleşmeye başlamaktadır. Bu da toplumların sosyal sermayesini azaltan unsurlardan birisidir (Putnam,2010, s. 137-139). Allesina ve Ferrera güvenin iki temel değişken üzerinden gerçekleştiğini belirtmektedir. Bunlardan birincisi kişinin karakteri ile ilişkiliyken ikincisi ise yaşadığı topluluğun özellikleridir. Kişinin geliştireceği güven düzeyi bulunduğu

ortamın şartlarından etkilenmektedir. Krâmer ve arkadaşlarına göre bireyler kendilerini sosyal bir kimlik ile tanımladıklarında mevcut kolektif ortama ve şartlara uygun davranma eğilimi göstermektedir. Yani grupta güven ortamının olmasında, kişilerin davranışlarında güven etkili olmaktadır (aktaran Baş,2017, s. 50). İletişim teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla güven ve aidiyet duygularının oluşumu daha zordur, internet yüz yüze iletişimin yerini aldığından dolayı bireyler iletişim kurma fırsatı yakalayamamaktadır (Özdemir,2007, s. 60). Bireylerin sosyal medyayı kullanmalarındaki amaçları yalnızlıklarını paylaşmaları ve gerçek hayatta sosyalleşme anlamında yaptıklarını sanal ortamlara da taşımalarıdır. Sanal ortamların bireylerin sosyalleşmesine katkısı çok fazla olmasa da var olan sosyal ilişkileri sanal ortama taşıyıp sosyal bir varlık olma ihtiyacını karşılamaktadır. Yüz yüze iletişimin yerini bu tip sosyal ağlar almıştır. Sohbet etmek için yüz yüze iletişimi değil anlık ileti uygulamasını, okey gibi oyunları oynamak için kahvehaneler yerine sanal ortamları tercih etmektedirler. Yani gündelik yaşam kısmen sanallaşmıştır. Kullanıcılar sosyal paylaşım ağları aracılığıyla sanal bir düzlemde kimlik oluşturmaktadır ve kendilerine çevrimiçi kimlikler oluşturmaktadırlar. Bireyler yazdıkları mesajlarla, paylaştıkları videove resimlerle gerçek hayatta gerçekleştiremedikleri kimliği sanal ortamda inşa etmektedirler (Babacan, 2012, s. 59-60). Sanal ortamlarda bireylerin verdikleri bilgilerin doğrulukları ölçülemediği için de güven düzeyleri düşmektedir. Sosyal medya, olanı olduğundan çok farklı gösterebilen bir alandır. Gerçekte onunla ilgisi olmayan şeyleri gösterebilmektedir. Ayrıca yüz yüze iletişim sanal ortamlarda az olduğundan dolayı güven azalmıştır. Yüz yüze geline ortamlarda güven düzeyi daha yüksektir. Bu yüzden sanal ortamlarda sosyal medyadaki sosyal ortamlar sosyal sermayeyi çok fazla beslememektedir. Putnam sivil katılımın sosyal güveni sağlamada çok önemli olduğunu söylüyor fakat sivil katılım kuruluşlarındaki üyelikler sadece aidat ödeme şeklinde yani üyelerin birbirleri ile yüz yüze iletişimi bulunmamaktadır. Bu yüzden sosyal güveni çok fazla beslemediğini hatta azalttığını belirtmektedir (Putnam, 2010, s. 131-132). Sanal ortamlarda Putnam'ın belirttiği gibi bir yüz yüze iletişim olmadığı için sosyal sermayenin bir ayağı olan sosyal güvenin oluşması için gerekli ortam oluşmamaktadır. Sosyal paylaşım ağlarında bireyler kendileri hakkında doğru bilgi vermemektedirler. Kendilerini olduklarından farklı göstermektedirler. Bu da bireylerin birbirleri hakkında bilgi edinmelerini mümkün kılmamaktadır. Bu yüzden sosyal paylaşım ağlarında bireylerin birbirlerine olan güven düzeylerini düşürmektedirler. Doğru bir bilgi olsa bile bireyler tereddüde düşmektedirler. Bu yüzden sosyal paylaşım ağları güven düzeyini düşürmektedir ve bu güven düzeyinin düşmesi ise sosyal sermayeyi azaltmaktadır. Toplumsal ağlar sosyal sermayenin ayrılmaz bir parçasıdır çünkü toplumsal ağlar bireylerin toplumsal ilişkilerini düzenleyip karşılıklılık ve norm üretmektedir. Fakat sosyal paylaşım ağları ile toplumsal ağlar birbirlerine benzememektedir. Coleman güven sistemini kişilerin ilişkilerini kurduğu ağların genel bir özelliği olarak tanımlamaktadır. Ağın oluşması ve bu ağdaki ilişkilerin devamlılığı için güven gerekmektedir (Baş, 2017, s. 50).

Gündelik hayat insanların birbirleri ile olan ilişkileri üzerine kurulmuştur. Kurulan iletişimin temelinde ise Field'a göre güven bulunmaktadır. İnsanlar güvendikleri insanlarla, arkadaşlarla veya komşularla bir şeyleri paylaşırlar. İnsanlar birbirleri ile iletişim halinde iken kart kullanırken, evlenirken, uçağa binerken, birinin çocuğuna yemek alırken, bir suçu bildirip bildirmemeyi düşünürken, nasıl oy vereceğine karar verirken, çevreyi korurken güven daha çok önem kazanmaktadır (Babacan, 2012, s. 87). Sztompka güven güveni, güvensizlik de

güvensizliği getirmektedir dolayısıyla ağdaki güven kurulacak ilişkiler için çok önemlidir. Topluluk düzeyindeki güven ortamı, kişilerin birbirlerine karşı duyacağı güveni de etkilemektedir (Baş, 2017, s. 50). Güven kendi başına karmaşık bir kavram olmasına rağmen güveni ağlar ve normlarla değerlendirmek onu daha karmaşık hale getirmektedir. Güven iletişim ağlarının ve paylaşılan normların bir sonucu değildir, bu yüzden ayrı bir değişken olarak değerlendirilebilmektedir. Güven sosyal sermayenin tamamlayıcısı olmaktan çok genellikle hem sebebi hem sonucudur. Bu yüzden güveni bağımsız bir faktör olarak ele almak daha doğru olmaktadır (Field, 2008, s. 90-91). Sosyal medya ortamlarındaki güven eksikliği kullanıcıları gizlilikleri konusunda endişelendirdiğinden dolayı paylaşım yapmaya yönelik davranışları olumsuz yönde etkilemektedir. Tam tersi olan durumlarda ise yani sosyal medyada yüksek seviyedeki güven düzeyleri ise kullanıcıların özgür bir zihinle bilgi paylaşmaya yönelik davranışlarını olumlu yönde etkilemektedir. Yani hem sosyal medya ortamına hem de bu ortamdaki kişilere duyulan güven seviyesi, bireylerin sosyal paylaşım ağlarında güvenle iletişim kurmalarını ve paylaşımlarını olumlu etkilemektedir. Ayrıca sosyal medya ortamlarına duyulan güven ile bu ortamlardaki kişilere duyulan güven ilişkilidir (Baş, 2017, s. 50). Sosyal sermayenin en önemli unsuru olan güven düzeyinin düşük olması, sosyal medya araçları ve pratiklerinin sosyal sermayeye pozitif katkısının olup olmadığı yönünde tartışmaya yol açmaktadır. Güven, birey ve toplumun pozitif gelişimi ve kalkınması açısından sosyal sermayenin vazgeçilmez bir parçasıdır. Babacan'ın yaptığı çalışmaya katılan öğrencilerin sosyal medya kullanım pratiklerinde birbirlerine olan güven derecesinin düşük olması veya kendi yakın çevresiyle daha çok güven ilişkisi kurması sosyal medyanın, sosyal sermayenin ana unsuru olan güveni olumsuz yönde etkilediğine dair hipotezi doğrulamaktadır (Babacan, 2012, s. 119-120). Sosyal sermaye düzeyini ilişkilerdeki bağlar etkilemektedir:

Sosyal paylaşım siteleriyle sosyal sermaye ediniminde; zayıf bağlar ve temaslarla edinilen sosyal sermaye ile güçlü bağlarla edinilen sosyal sermayenin birbirinden farklı olduğu ve sosyal sermaye ediniminde köprü kuran sosyal sermayenin daha fazla olduğu vurgulanmaktadır. Bununla birlikte, güncel çalışmalar sosyal medya ortamlarında zayıf bağlar ile köprü kuran sosyal sermayenin daha fazla önem kazanmakta olduğunu belirtmektedir. Benzer bulguları olan bir çalışmada Facebook kullanım yoğunluğunun bireylerin algılanan köprü kuran sosyal sermayeleri ve algılanan bağlayan sosyal sermayeleri ile olumlu yönde ilişkili olduğu doğrulanmıştır (Krämerve ark., 2014 ve Ellison ve ark., 2007, aktaran Alan, 2018, s. 251).

Sosyal medyanın, sosyal sermaye değeri üretip üretmediği tartışmalarında ilk dönem çalışmaları ikisi arasındaki ilişkinin olumsuz olduğunu söylerken, son dönemde yapılan çalışmalarda ise sosyal medya kullanımının bireylerin sosyalleşmesine olumlu yönde bir katkı yaptığı yönündedir (Çetin-Dağdelen, 2021, s. 132). Son dönem çalışmaları, sosyal medyanın yeni sosyalleşme mekânları olduğu ve sosyal sermaye değeri üretmede olumlu katkısı olduğunu savunmaktadır. Putnam'ın sosyal sermayenin neden azaldığı sorusuna verdiği yanıtta gibi teknolojik gelişmelerin kişileri sanal ortamlarda bireyselleştirdiği ve sosyal sermayenin temel ayaklarından birisi olan güven unsurunu oluşturamadığını düşünmektedir. Sanal ortamlarda bireylerin birbirleri hakkında bilgi edinmeleri zor olduğundan ya da kolay bir şekilde yanlış bilgi edinileceğinden dolayı bireylerin birbirlerine olan güvenleri çok kolay oluşmamaktadır. Bu da sosyal sermayeyi olumsuz yönde etkilemektedir. Son dönem

çalışmalarında ise yeni sosyalleşme mekânlarının sosyal medya ağları olduğunu ve bu ağların kendine özgü sosyal sermaye değeri ürettiklerini belirtmektedir.

Sosyal medya siteleri; etiketleme, beğenme, yorum yapma veya daha fazla pasif iletişim olarak sınıflandırılabilen kamuya açık veya özel iletişim özellikleri sayesinde bireylere haber akışı sağlamaktadır. Bu sayede daha fazla temas, bağlantı ve ilişkiye sahip olan bireyin, sosyal sermaye düzeyi yükselmektedir. Bu şekilde elde edilen sermaye, bireylerin sosyal medya sermayesini ifade etmektedir (Alan, 2018, s. 247).

Tutgun-Ünal'ın belirttiğine göre yeni medya içerisinde çevrimiçi ağlar sosyal ağlardan ayrı olarak düşünülemez. Ağ toplumlarında sınırlar daha geçirgendir, çoklu ağlar arasında etkileşim ve düz hiyerarşi bulunmaktadır. Toplumsal ağlar günlük yaşamın bir parçası haline gelmektedir. Sosyal ağlar, insanlar arasındaki ilişkilerin desenleridir. Fowler, sosyal ağ analizlerinin kendi içinde kuralları bulunduğunu, ağın bizi, bizim ağı karşılıklı olarak biçimlendirip, etkilemekte olduğumuzu belirtir (Tutgun-Ünal, 2015, s. 16-17). Dolayısıyla güven, ilişki ağları ve bireysel çıkarların olduğu yerde sosyal sermayeden söz etmek mümkündür (Çetin-Dağdelen, 2021, s. 142).

Sosyal paylaşım sitelerinin kullanımı insanlar arasındaki etkileşimleri ve temasları artırarak yapısal sosyal sermayeyi ve ortak paylaşılan değer ve anlayışları artırarak ise bilişsel sosyal sermayeyi artırmaktadır. Sosyal medya kullanımının yapısal ve bilişsel sosyal sermayeyi artırması, ilişkiler ve sosyal ağlar aracılığıyla güvenin geliştirilmesine dayanan ilişki sosyal sermayeyi dolaylı bir şekilde etkilemektedir (Alan, 2018, s. 253).

Sosyal paylaşım sitelerinde bireyler arasındaki iletişim ve etkileşim sürekli hale geldiği için belli bir müddet sonra sosyal medya kendine özgü değerleri üretip sosyal sermaye düzeyini artırmaktadır.

SONUÇ

Sosyal sermaye kavramı yeni bir kavram olmasına rağmen aslında hep hayatımızın içerisinde olan, toplumsal ilişkiler yoluyla biriktirilip yeniden üretilen bir değerdir. Bu yönüyle yeni bir kavram olarak görülmemektedir. Sosyal sermaye toplumsal ilişkilerin temelinde olan ve toplumun değer, katılım, güven ve toplumsal ağlar ekseninde kendisini geliştiren bir kavramdır. Sosyal sermayenin temelini oluşturan güven, toplumsal ağlardaki ilişkiler üzerinden oluşmaktadır. Dernek gibi kuruluşlara tam bir üyelik yani üyelerin birbirleri ile iletişim halinde olduğu katılım türlerinde sosyal güven ve siyasal güven daha kolay oluşmaktadır. Sivil katılımında aktif olan bireyin siyasal güveni arttığından dolayı siyasal katılım oranları da artmaktadır. Sosyal güvende aynı şekilde sivil katılımında aktif olan bir bireyin komşuluk ve arkadaşlık ilişkileri de arttığından dolayı sosyal güven düzeyleri artmaktadır. Eğitimin artması ile birlikte sosyal güven azalmaktadır. Eğitim ve teknoloji bireyleri yalnızlaşmaya, boş zamanlarını değerlendirmede bireyselleşmeye götürdüğünden dolayı sosyal güveni dolayısıyla da sosyal sermayeyi zayıflatmaktadır. Sosyal sermaye toplum tarafından biriktirilen ve yeniden üretilen bir şeydir. Toplumsal ağlar sosyal sermayenin oluşması için gerekli olan bireyler arasındaki ilişkileri oluşturmaktadır. Bu toplumsal ağlar bireyler arasındaki yüz yüze iletişimi sağladığından dolayı sosyal güven oluşmaktadır. Yani toplumsal ağlara katılım sosyal güveni, sosyal güven de sosyal sermayeyi artırmaktadır. Birbirlerini desteklemektedirler. Sosyal ağlardaki bağların zayıflamasıyla sosyal sermaye de zayıflamaya başlamaktadır. Bireylerin sosyal sermayeleri olmaz toplumların sosyal sermayesi

olmaktadır. Bireylerin ancak güven düzeyleri ölçülebilmektedir. Sosyal sermaye toplumlara özgü bir kavramdır. Sosyal sermaye genelde güven üzerinden ölçülebilmektedir. Güven de ilk olarak ailede, daha sonra da komşuluk ilişkilerinde daha kolay ölçülüp daha güvenilir sonuçlar vermektedir. Güven üzerinden sosyal sermayenin artıp, azaldığına karar verilmektedir.

Teknolojinin gelişmesi ile birlikte bireyler ilişkilerini sanal ortamlarda gerçekleştirdiğinden dolayı bireyselleşme ile birlikte çok fazla yüz yüze iletişim ve paylaşımda bulunamamaktadırlar. Sosyal ağlardaki ilişkiler sosyal güveni olumlu yönde etkileyip sosyal sermayeyi artırırken, sanal ortamlardaki sosyal paylaşım ağlarının sosyal sermayeyi olumlu veya olumsuz yönde etkilediği ile ilgili tartışmalar devam etmektedir. Aslında sosyal paylaşım ağlarında da bireyler birbirleri ile ilişki içerisinde. Fakat bu ilişkiler de yüz yüze iletişim şeklinde olmadığından dolayı güvenin oluşmasında sorun teşkil etmektedir. Dolayısıyla sosyal paylaşım ağlarının sosyal sermaye değerine katkı sağlayıp sağlamadığı tartışma konusu olmuştur. Araştırmanın amacı olan güvenin sosyal sermayeyi olumlu veya olumsuz yönde etkileyip etkilemediği tartışılmıştır. Bunun sonucunda ise ilk dönem tartışmalarında sosyal medyanın, bir toplumsal ağ olmadığı, yüz yüze iletişim ve güven oluşturmadığı ve dolayısıyla da sosyal sermayeyi olumsuz etkilediği görüşü ön plana çıkmıştır. Son dönem tartışmalarında ise sosyal paylaşım ağlarının yeni sosyalleşme mekânları olduğu ve bu ağların kendi içerisinde güven unsurunu barındırdığı dolayısıyla da sosyal sermaye düzeyine önemli ölçüde katkı yaptığı görüşü ön plana çıkmıştır.

Bireyler sanal ortamlarda kendilerini olduklarından farklı gösteren kimliklerle tanıtılmaktadır ya da paylaştıkları bir şey görülenden farklı olabilmektedir. Bunun da net olarak bilinememesi güven sorunsalını karşımıza çıkarmaktadır. Bir arkadaşı ile birlikte vakit geçirmeyen bir birey sanal ortamlarda aynı arkadaşı ile uzun sohbetler edebilmektedir. Yüz yüze geldiğinde ise konuşmaktan kaçınmaktadır. Alışverişini internet ortamında yapan bir birey çarşı pazar gibi yerlerde alışveriş yapıp burada satıcı ile yüz yüze iletişim kurarak samimiyetine inanarak o ürünün iyi olduğuna inanarak almaktadır. Fakat internet ortamında sadece resmine bakarak alınan ürünler beklenileni çoğu zaman karşılamamaktadır. Yani güven çarşı pazarda alışveriş yaparken bile gerekli olmaktadır. Bu da sosyal sermayenin artmasına olumlu katkı yapmaktadır. Güven bireye her yerde gerekli olan önemli bir kavramdır. Güvenmek bireyin en temel ihtiyaçlarından birisidir. İlişkilerde güvenmek eylemi zor ve zamanla gelişen bir şey olmasına rağmen kolay kırılıp, azalan ve yok olabilen bir kavramdır. İnsanların birbirleri ile iletişim halinde olmaları devam ettikçe de güvene duyulan ihtiyaç da devam etmektedir. Sosyal ortamlar bireylerin kendileri hakkında en kolay doğru olmayan bilgileri verebildikleri bir yer olmasından dolayı güven kolay kolay oluşmamaktadır. Bireylerin sanal ortamlardaki faaliyetleri arttıkça da toplumsal ağlardaki birbirleri ile olan yüz yüze ilişkileri ve güven azaldığından dolayı sosyal sermaye olumsuz bir yönde etkilenmektedir.

Son dönem çalışmalarında ise sosyal paylaşım ağlarının kendi içerisinde sosyal sermaye ürettiği ve sosyal sermaye düzeyini olumlu ölçüde etkilediğidir. Sosyal paylaşım ağları bugün yeni sosyalleşme mekânları olarak karşımıza çıkmaktadır. Yüz yüze iletişim olmasa bile bu ağların kendi içerisinde güven unsurunu geliştiren bağları mevcuttur. Sanal ortamlardaki sosyal paylaşım ağları kendi içerisinde sosyal sermaye değeri üretmektedir.

Beğenme, yorum yapma ve paylaşım yapma gibi etkileşimler ile birlikte sosyal sermaye düzeyi de artmaktadır. Bu artış belki yüz yüze ilişkilerden elde edilen düzey kadar olmasa bile kendi içerisinde bir sosyal sermaye değeri oluşturmuştur.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışmada verilen bilgiler bilimsel etik ve ahlaki kurallar çerçevesinde sunulmuştur. Çalışmada yararlanılan eserlerin tümüne uygun atıfta bulunularak, kaynak gösterilmiştir. Çalışmanın özgünlük yönünden uygun olduğunu bildiririm. Herhangi bir aksi hal ortaya çıktığında aleyhime oluşacak her türlü hak kayıplarını kabul ettiğimi beyan ederim.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Bu makale sadece bir yazar tarafından hazırlanmıştır.

Çıkar Beyanı

Bu çalışmada çıkar çatışmasına yaşanacak herhangi bir durum bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Adler, P. S. ve Kwon, S.W. (2002). Social capital: prospects for a new concept. *Academy of Management Review*, 27(1), 17-40.
- Akyazı, T. E. (2014). *Girişimcilik sürecinde sosyal sermaye ve sosyal ağlar ile iç girişimcilik arasındaki ilişki üzerine bir araştırma*. [Yüksek Lisans Tezi]. Aksaray Üniversitesi.
- Alan, H. (2018). Sosyal medyanın sosyal sermaye ve sosyal ağ ilişkileri edimindeki rolü. H. Yıldız (Ed.), *Sosyal medyanın iş yaşamındaki yeri*. (s. 235-259) içinde. Beta Yayınları.
- Aydemir, M. A. (2011a). *Sosyal sermaye topluluk duygusu ve sosyal sermaye araştırması*. Çizgi Kitabevi.
- Aydemir, M. A. (2011b). *Toplumsal ilişkilerin sosyal sermaye değeri (topluluk duygusu ve sosyal sermaye üzerine bir araştırma)*. [Doktora Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Aydemir, M. A. ve Özşahin, M. C. (2011). Türk demokrasisinde kayıp halkayı keşfetmek: Türkiye örneği üzerinden sosyal sermaye- demokrasi bağlantısını yeniden düşünmek. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 6(1), 41-87.
- Aydemir, M. A. ve Tecim E. (2012). Türk toplumunda aile ve dinin sosyal sermaye potansiyeli. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28, 43-59.
- Babacan, M. E. (2012). *Toplumsal paylaşım ağlarında sosyal sermaye pratikleri*. [Doktora Tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Baş, F. C. (2017). *Sosyal medya davranışının oluşumu: çevrimiçi ortamlarda güven, sosyal sermaye ve saygınlık ilişkisi*. [Doktora Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Baştürk, Ş. (2011). *Türk toplumunda sosyal sermaye, toplumsal ağlar ve sosyal hareketlilik*. [Doktora Tezi]. Uludağ Üniversitesi.
- Bourdieu, P. (2010). Sermaye biçimleri. M. M. Şahin ve A. Z. Ünal (Der.), *Sosyal sermaye kuram- uygulama-eleştiri* (s. 45-75) içinde. Değişim Yayınları.

- Boyd, D. ve Ellison, M. (2008). Social network sites: definition, history, and scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13(1), 210-230.
- Boz, M., Buluk, B. ve Aysu, S. (2017). Sosyal medya kullanımı ve sosyal sermaye ilişkisi: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 633-648.
- Coleman, J. S. (2010). Beşerî sermayenin yaratımında sosyal sermaye. M. M. Şahin ve A. Z. Ünal (Der.), *Sosyal sermaye kuram-uygulama-eleştiri* (s. 77-119) içinde. Değişim Yayınları.
- Çetin-Dağdelen, M. (2021). Neo sosyal sermaye mekânları olarak sosyal medya mecraları. Y. O. Erdiren (Ed.), *Felsefe, sosyoloji ve filoloji alanında akademik araştırmalar*, (s. 123-146) içinde. Artikel Akademi.
- Ellison, N. B., Steinfield, C. ve Lampe, C. (2007). The benefits of facebook "friends": social capital and college students' use of online social network sites. *Journal of Computer Mediated Communication*, 12(4), 1143-1168.
- Falcone, R. ve Castelfranchi, C. (2001). Social trust: a cognitive approach. C. Castelfranchi ve Y. H. Tan (Ed.), *Trust and Deception in Virtual Societies* (s. 55-90) içinde. Springer Dordrecht.
- Field, J. (2008). *Sosyal sermaye* (2. Baskı). (B. Bilgen ve B. Şen, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları (Orijinal eserin basım tarihi 2008).
- Fukuyama, F. (2010). Sosyal sermaye ve sivil toplum. M. M. Şahin ve A. Z. Ünal (Der.), *Sosyal sermaye kuram-uygulama-eleştiri*, (s. 143-170) içinde. Değişim Yayınları.
- Giddens, A. (2004). Modernliğin Sonuçları. (E. Kuşdili, Çev.). İstanbul: Ayrıntı (Orijinal eserin basım tarihi 1990).
- Giddens, A. (2005). *Sosyoloji* (2. Baskı). (C. Güzel, Çev.). Ayraç Yayınevi (Orijinal eserin basım tarihi 1997).
- Kaymak, G. (2012). *Sanal topluluklardaki sosyal ağlarda sosyalleşme ve güven sorunsalı Ereğli örneği*. [Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Krämer, N.C., Rösner, L., Eimler, S., Winter, S. ve Neubaum, G. (2014). Let the weakest link go! Empirical explorations on the relative importance of weak and strongties on social networking sites. *Societies*, 4, 785-809.
- Lin, N. (2010). Sosyal sermaye network kuramının inşası. M. M. Şahin ve A. Z. Ünal (Der.), *Sosyal sermaye kuram-uygulama-eleştiri*, (s. 171-220) içinde. Değişim Yayınları.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü*. (O. Akınhay ve D. Kömürcü, Çev.). Bilim ve Sanat Yayınları (Orijinal eserin basım tarihi 1998).
- Özdemir, A. A. (2007). *Sosyal ağ özellikleri bakış açısıyla sosyal sermaye ve bilgi yaratma ilişkisi: akademisyenler üzerinde yapılan bir alan araştırması*. [Doktora Tezi]. Anadolu Üniversitesi.
- Pelenk-Özel, A. (2011). Sosyal medya ve güven: hükümet, sivil toplum örgütleri ve ticari kuruluşlara yönelik ampirik bir araştırma. *Academic Journal of Information Technology*, 2(4), 1-31.

Putnam, R. (2010). Tek başına bowling: Amerika'nın azalan sosyal sermayesi. M. M. Şahin ve A. Z. Ünal (Der.), *Sosyal sermaye kuram-uygulama-eleştiri*, (s. 121-142) içinde. Değişim Yayınları.

Solmaz, B., Tekin, G., Herzem, Z. ve Demir, M. (2013). İnternet ve sosyal medya kullanımı üzerine bir uygulama. *Selçuk İletişim*,7(4), 23- 32.

Tutgun-Ünal, A. (2015). *Sosyal medya bağımlılığı: üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma*. [Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.

EXTEND ABSTRACT

There are specific rules for living in a society. There are rules, norms, values and traditions that make society exist. Most importantly, individuals create a set of values through mutual communication and interaction. These values make an important contribution to the formation of social capital. Individuals see trust as the most important criterion when communicating with each other. To give a simple example in daily life, even when shopping, we expect the seller to build trust with us. Civic engagement and trust are two important elements of social capital. These two elements support and nurture each other. Civic engagement is built through face-to-face relationships in daily life. At the basis of social capital, it is stated that the element that creates trust is face-to-face relationships. In social Networks where there are few or no face-to-face relationships, trust can not be established. Thus, since the most important element of social capital is interrupted, the accumulation of social capital value is interrupted.

Names such as Pierre Bourdieu, James Coleman, Robert Putnam and Francis Fukuyama are pioneering names working on social capital theory. In the light of the theories of these names, the theory of social capital is explained and the issue of trust in social networks is discussed in the context of this concept. These names argue that social capital is produced and increased through social relations. The basis of social relations is trust. Without trust, social relations remain weak. Weakties not only do not contribute positively to social capital but also affect it negatively. Today, with the increase in the use of social media, face-to-face relationships have been replaced by relationships established on social networking sites. Relationships established in real environments have been replaced by virtual spaces. Therefore, how has the element of trust that constitutes social capital been affected by this situation? The main theme of social media and social networking has brought a new format to socializing by sharing the feelings, thoughts and situations of its users. In this article, it is tried to reveal whether the relationships established through social media have affected trust, which is the most important element of social capital theory, and whether they have created any obstacles to the formation of social capital as a result of the theoretical framework. This article is a theoretical article that is structured by literature review and tries to explain the social capital theory and trust in social networks. The article consists of three parts. The first section explains the concept and theory of social capital. Explanatory statements on the philosophical and theoretical perspectives of theorists such as Bourdieu, Coleman, Putnam and Fukuyama are included here. In these cond section, social media and social Networks are discussed. In the third section, the contributions of trust in social networking to social capital theory are discussed. Based on two views found in the literature, it is discussed whether new socialization venues can create the element of trust and its contribution to social capital theory.

While people in social networks in which individuals have face-to-face relationships positively affect the element of trust and increase social capital, discussions have continued that the element of trust does not develop in non-face-to-face relationships, thus reducing social capital and affecting it negatively. Discussions on whether social networks in the social media environment create the element of trust and thus increase or decrease social capital are still on going today. When we look at there searches, in general, in the first period studies, the element of trust can not be formed because there are no face-to-face, real relationships in social networking networks in the social media environment. Therefore, this situation negatively affects social capital. Because trust is formed as a result of participation in real social networks. Trust and participation are two important elements of social capital. Hidden identities or virtual identities in social networks show that there is a problem of trust in these spaces. Recent studies suggest that social networking in the social media environment is a form of social participation. Social networking produces a kind of social capital value in it self and contributes positively to social capital. Today, most young people socialize by participating in such social networks. Therefore, even if there are no real, face-to-face relationships, an element of trust can be formed. In this case, it positively affects social capital and increases the value of social capital.

Today, it has become easier touse social media applications through mobile phones. Therefore, social networking sites are seen as the new socializing spaces today. These new socializing spaces, which are used by many generations, especially young people, have contributed to the formation of trust by establishing communication and interaction on social networking sites even for people who have never been together in any way, that is, who are not in a real relationship. Social media influencers open up their private lives to their followers, people they do not know at all, by presenting snippets of their lives to their followers. They create social capital value by establishing a trust-based relationship with their followers. They the nuse this trust for economic gain. Social media generates social capital value in itself. Early and late period studies are in contrast to each other. Early studies argue that social media fails to create the element of trust, reduces and negatively affects the production of social capital value. Recent studies, on the other hand, see social media as new social Networks and socialization spaces. Therefore, these new socialization spaces increase the value of social capital by creating the element of trust with in themselves. Although there are ongoing debates about whether social media is a space for socializing, there is a consensus that trust is an important element of social capital.

ELEKTRONİK TİCARETİN VERGİLENDİRME ZORLUKLARI VE ÇÖZÜM YOLLARI

Tayfun VARNALI¹

Öz

Günümüzde hızla gelişen bilişim teknolojisi, çeşitli yenilikleri hayata geçirmiştir. Geçmiş yıllarda e-ticaret, birçok coğrafyada globalleşme sonucunda problem olmaktan çıkmıştır. İletişim imkânlarının gelişmesiyle e-ticaret yaygınlaşmış ve geleneksel ticaretin yerini her geçen zaman daha hızla büyüyen bir kavram olan e-ticaret almıştır. İletişimde sürekli kullanılan posta, e-postayla değiştirilerek haberleşmenin hızını saniyeler düzeyine indirmiştir. Ticaret, çok eski bir kavram olmasına rağmen, elektronik ticaret (e-ticaret) daha yeni bir kavramdır. Ayrıca klasik pazarlama aktiviteleri, sanal ortama göre beş altı kat daha pahalıdır. Bu tür problemler, işlemlerini sanal ortam üzerine kaydıran tüm ticari aktiviteler için artık e-ticaret olarak adlandırılmaktadır. Bu çalışmada e-ticaretin vergi kaçakçılığı, ticaretin vergilendirilmesi ve Türk vergilendirme sisteminde bu yeni kavramın iktisadi ekonomiye uyumlu olup olmadığı tek tek incelenmiştir. Bu problemlerle birlikte global bir pazar haline gelen e-ticaretin pazar oluşum sürecine, bu sürece katkıda bulunan ulusal ve global çalışmalara ve ortaya çıkan vergilendirme sorunlarına ve vergi kaçakçılığına göz atmak önemlidir. Yapılan bu çalışmada e-ticaretin tanımı, kapsamı, ödeme sistemleri, vergilendirmede ortaya çıkan problemler ve vergi kayıp ve kaçakları Türk Vergi Mevzuatı açısından ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Ayrıca, e-ticaretin Türk vergi sistemi ile uyumu da ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler

Elektronik Ticaret
Vergi Hukuku
Vergilendirme
Vergi Kayıp ve Kaçakçılığı

Makale Hakkında

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi : 16.08.2023
Kabul Tarihi : 01.01.2024
E-Yayın Tarihi : 15.02.2024
DOI : 10.58702/tey.d.1344566

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Bölümü, e-posta: tayfun_kkk@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-3895-8620.

CHALLENGES AND SOLUTIONS IN TAXATION OF E-COMMERCE

Abstract

Today, rapidly developing information technology has brought various innovations to life. In the past years, e-commerce has ceased to be a problem as a result of globalisation in many geographies. With the development of communication facilities, e-commerce has become widespread and traditional trade has been replaced by e-commerce, which is a concept that is growing faster and faster. The mail, which is constantly used in communication, has been replaced by e-mail, reducing the speed of communication to seconds. Although trade is a very old concept, electronic commerce (e-commerce) is a newer concept. In addition, classical marketing activities are five to six times more expensive than the virtual environment. Such problems are now referred to as e-commerce for all commercial activities that shift their transactions to the virtual environment. In this study, tax evasion of e-commerce, taxation of trade and whether this new concept is compatible with the economic economy in the Turkish taxation system are analysed one by one. With these problems, it is important to look at the market formation process of electronic commerce, which has become a global market, the national and global studies that contribute to this process, and the taxation problems and tax evasion that arise. In this study, the definition of electronic commerce, its scope, payment systems, problems arising in taxation and tax losses and evasion are examined in detail in terms of Turkish Tax Legislation. In addition, the compatibility of e-commerce with the Turkish tax system is also discussed.

Keywords

E-Commerce
Tax Law
Taxation
Tax Evasion and Avoidance

Article Info

Research Article

Received : 16.08.2023
Accepted : 01.01.2024
Online Published : 15.02.2024
DOI : 10.58702/teyd.1344566

Kaynakça Gösterimi: Varnalı, T. (2024). Elektronik ticaretin vergilendirme zorlukları ve çözüm yolları. *Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, 5 (1), 195-224.

Citation Information: Varnalı, T. (2024). Challenges and solutions in taxation of e-commerce. *Journal of Society, Economics and Management*, 5 (1), 195-224.

GİRİŞ

Elektronik ticaret (E-ticaret), günümüzde giderek artan önemi ve etkisiyle iş dünyasında devrim niteliğinde değişimlere neden olan önemli bir konu olmaktadır. İnternet ve bilgi teknolojilerindeki hızlı gelişmeler, bilgiye erişim kolaylığı, küresel erişim imkânı gibi faktörler, e-ticaretin yaygınlaşmasını ve büyük bir ivme kazanmasını sağlamıştır. Bu durum, işletmelerin ve tüketicilerin geleneksel ticaret yöntemlerinden uzaklaşıp, dijital platformlara yönelmelerine neden olmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, e-ticaretin günümüz iş dünyasında ve küresel ticaret sistemindeki önemini ve etkilerini anlamak, e-ticaretin sunduğu avantajları ve getirdiği sorunları belirlemek ve e-ticaretin geleceğini analiz etmektedir. E-ticaretin yaygınlaşması ve hızla değişen teknolojik ortam, geleneksel ticaretin yanı sıra uluslararası vergileme ve ticari ilişkiler gibi konularda yeni sorunları da beraberinde getirmektedir.

Bu araştırma, literatür taraması ve analiz yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilmektedir. İlgili kaynaklar ve akademik çalışmalar incelenerek e-ticaretin önemi, işleyişi ve etkileri üzerine bilgi toplanmakta ve değerlendirilmektedir. Ayrıca, mevcut uluslararası vergileme mevzuatı ve çifte vergilemeyi önleme anlaşmaları göz önünde bulundurularak e-ticaretin vergilendirme alanındaki sorunları vurgulanmaktadır.

Çalışmanın sonuçları, e-ticaretin iş dünyasında ve ekonomik sistemin işleyişindeki yerini açıklayarak, küresel ticaretin geleceğine yönelik önemli ipuçları sunmaktadır. Ayrıca, vergileme ve diğer düzenleyici alanlardaki eksikliklerin belirlenmesi, e-ticaretin düzenlenmesi ve yönetilmesi için politika yapımcılar ve iş dünyası için değerli bilgiler sunmaktadır. Bu çalışma, e-ticaretin önemini anlamak ve küresel ticaretin geleceğini şekillendirmede bilinçli kararlar almak isteyen herkes için önemli bir kaynak olacaktır.

1. E-Ticaretin Tanımı, Araçları ve Özellikleri

E-ticaret, 1996 yılında Ecom (*Electronic Computer-Originated Mail*) tarafından yapılan tanıma göre, bilgisayar networklerinin farklılıklarını kullanarak tanıtım, ticari işlemler, mamul tasarımı, imalat gibi faaliyetlerin yerine getirilmesi olarak adlandırılmıştır (Ekin, 1998, s. 76-77). Avrupa Komisyonu'nun 1997 yılında yaptığı tanıma göre ise e-ticaret, örgütlerin faaliyetlerini bilgisayar ortamında elektronik olarak yapmalarını ifade eder.

E-ticaret, video, ses, metin gibi unsurların sanal olarak aktarımına ve işlenmesine dayanır. Bu kapsamda e-ticaret, müşterilere sunulan hizmetleri, ürün alım ve ödemelerinin dijital ortamda gerçekleşmesini içerir (Küçüközyiğit, 2003, s. 150-158).

Başka bir ifadeyle, e-ticaret "tüzel ve gerçek kişiler arasında pazarlama, satış, üretim, tedarik işlemlerinin bilgisayar networkleri aracılığıyla yapılması ve aynı ortamda ödeme işlemlerinin gerçekleştirilmesi şartıyla süregelen ticari faaliyetler kümesi" olarak adlandırılmaktadır (Civelek ve Sözer, 2003, s. 112).

Dünya Ticaret Örgütü (WTO) ise e-ticareti 'hizmet ve malların satışı, malların üretimi, dağıtımı ve reklamlarının network ağları üzerinden yapılması' olarak tanımlamaktadır (Çeştepe, 2003, s. 49-50).

E-ticaretin araçlarını detaylıca incelediğimizde, e-ödeme (elektronik ödeme) ve para transfer programları, televizyon, telefon ve faks, elektronik veri alışverişi (EDİ) şeklinde sıralanmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1. E- Ticaretin Araçları

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

E-ticaret, birçok avantaj ve imkânı beraberinde getirmektedir:

- Uyarlayabilme/ Kişileştirme: Pazarlama mesajlarının uyarlanabilmesi hizmet ve ürünlerin tüketicilerin kişisel tercihleri doğrultusunda kişileştirilebilmesidir. Bu nedenle genellikle geniş pazarlara ulaşması ve firmanın ulaşmayı hedeflediği gerçek tüketicinin istediği tarzdaki ürün ve mallara ulaşması hedeflenmektedir.

- Her an Ulaşılabilirlik: Evde, işte veya mobil cihazlar aracılığıyla her yerde ve her zaman erişim sağlanabilmesi sayesinde tüketiciler, ürünleri satın almak için ekstra zaman harcamadan istedikleri zaman ve yerde işlemlerini gerçekleştirebilirler (Kraemer ve King, 2002, s. 9).

- Bilgi Yoğunluğu: Günümüzde bilgiye erişim maliyetleri düşerek ürünlerdeki kaliteyi arttırmaktadır. Bu yeni ortam, önceki dönemlerle kıyaslanamayacak kadar olanaklar ve avantajlar sunmaktadır. E-ticaret, internetin daha homojen olmasını sağlayarak ticaret ve iletişimdeki engelleri azaltmaktadır (Kraemer ve King, 2002, s. 9).

- Küresel Erişim: Uluslararası sınırları ortadan kaldırarak her zaman ve her yerden erişim imkânı sunar. Gümrük kontrolleri gibi sınırlamaların etkisi azalmaktadır. Bu durum, kişisel, kurumsal ve ticari faaliyetlerde zengin ve hareketli bir ortam sağlamaktadır (Kraemer ve King, 2002, s.9).

- Etkileşim: Teknolojik imkanlar sayesinde internet kullanıcıları birbiriyle etkileşim halindedir. Sorunlar anında çözüme kavuşturulabilir ve hatta sorunlar başlangıç aşamasında engellenebilir. Birden fazla kişi tarafından yazılı metinler, ses ve görüntü iletileri, mekân ve sınırların ötesinde kolaylıkla gerçekleştirilebilir. E-ticaret, düşük maliyet ve kolaylık sunarak vazgeçilmez hale gelmektedir (Kraemer ve King, 2002, s. 9).

- Küresel Standart: İnternet standartları, tüm hizmetlere tek bir ağ üzerinden sınırsız erişim sağlar. ABD gibi küresel bir otorite tarafından belirlenen ilkeler sayesinde internet, sorunsuz bir etkileşim imkânı sunmaktadır (Kraemer ve King, 2002, s. 9).

- Zenginlik: Sesli, yazılı ve görsel iletişim ortamı sayesinde zengin bir iletişim ortamı sunmaktadır. Ses transferi, mesaj gönderme, video izleme gibi birçok etkileşim unsurunu içinde barındırarak e-ticaret, internetin ve elektronik ortamın zengin iletişim olanaklarını sağlamaktadır (Kraemer ve King, 2002, s. 9).

2. E- Ticaretin Vergilendirilmesi

2.1. E- Ticarete Gelir Vergisi

Bireylerin geliri genellikle gelir vergisi üzerinden vergilendirilirken, şirketler ise yıl içinde elde ettikleri kazançlar üzerinden kurumlar vergisi ödemektedirler. Ancak, sanal ortamda gerçekleştirilen mesleki ve ticari faaliyetlerden elde edilen kazançların mevcut mevzuat içerisinde değerlendirilmesi, vergileme konusunda sürekli olarak karşılaşılan sorunları kaçınılmaz hale getirmektedir. Bu sorunlar, teknolojik gelişmelerden kaynaklanan yeni zorluklarla birlikte vergi dairelerinin uzun bir süredir gündeminde olan ve her gün gelişen teknolojilerle daha da karmaşık hale gelen sorunlardır.

E-ticaretin ülkeler ve hatta coğrafi sınırlarla sınırlı olmayışı, vergileme alanında yaşanan sorunların önemli bir kısmının uluslararası vergileme hakkının paylaşımı ile ilgili mevzuatın incelenmesine yol açmaktadır. Özellikle çifte vergilemeyi önleme anlaşmalarına sıkça başvurulmaktadır. 'dünyada e-ticaret vergilendirilmesi' adlı bölümde, sanal ortamlarda yapılan ticari işlemlerin vergilendirilmesiyle ilgili ortaya çıkan sorunlar, üç temel başlık altında sunulmaktadır (Dikici, 2000, s. 69-70).

2.1.1. Gelir Vergisinde Tam Yükümlülük

Tam mükellef olan kanuna göre, bireyler, farklı ülkelerde yaşadıkları yerde ve farklı ülkelerde elde ettikleri gelirler üzerinden vergilendirilirler. Bu nedenle, ülkemizde tam mükellef olan bir birey, hem ülke içinde elde ettiği kazançları hem de ülke dışından elde ettiği kazançları bağlı olduğu vergi idaresine beyan etmekle yükümlüdür. Diğer yandan, dar anlamda vergi sorumluluğu olan bireyler, buldukları ülkelerde kazandıkları gelirleri sadece o ülkenin vergi mevzuatına göre vergilendirirler (Soydan, 1994, s. 19-21). Gerçek kişilerin ve kurumların elde ettikleri her türlü gelirler sebebiyle, hangi ülkede tam vergi sorumluluğuna göre vergilendirileceği genellikle yerleşiklik (mukimlik) ilkesine bağlanmıştır. Ülkemiz vergi sistemi de temel olarak mukimlik ilkesini benimsemiştir. Buna göre, ülkemizde yerleşik olan tüzel veya gerçek kişiler, ülke içinde ve dışında elde ettikleri kazançlar sebebiyle Türkiye'de vergilendirileceklerdir (Soydan, 1994, s. 19-21).

2.1.1.1. Gerçek Kişilerde Tam Yükümlülük

Gerçek kişilerin yerleşiklik durumu, diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de düzenlenmektedir. Gelir Vergisi Kanunu'nun üçüncü maddesinin ilk fıkrasına göre, ülkede yerleşik olan gerçek kişilerin Türkiye'de veya yurtdışında elde ettikleri tüm kazanç ve gelirler tamamıyla vergilendirilecektir (Özbalcı, 2010, s. 80). Bu kapsamda, tam mükellef terimi, ülke içinde ikamet eden kişileri ifade etmektedir. Ayrıca, Gelir Vergisi Kanunu'nun üçüncü maddesinin ikinci fıkrasında, Türk vatandaşlarının yerleşik olup olmadıklarına bakılmaksızın

tam mükellef olarak kabul edildiği belirtilmiştir. Ülkemizde ikamet ve çalışma durumu, Gelir Vergisi Kanunu'nun dördüncü maddesinde açıklanmıştır. Buna göre, ikametgâh adresi Türkiye'de olanlar ve on iki ay içinde ülke sınırları içinde sürekli olarak 180 günden fazla kalanlar ülke içinde yerleşik sayılırlar (Atabey, 2010, s. 30).

2.1.1.2. E- Ticaret ve Tam Yükümlülük

İletişim ve bilgi için son yıllarda teknolojilerin gelişmesiyle ortaya çıkan ve kullanımı her geçen gün daha da geniş alanlara yayılan e-ticaret, kişilerin mukimliği, dolayısıyla da tam yükümlülük konusundan farklı çıkan sorunları gündeme getirmiştir. Aşağıda bu konular, kurumlar ve kişiler açısından incelenmiştir.

- KVK Madde 9 Göre Kurumlar Açısından: Son yıllarda iletişim ve bilgi teknolojilerindeki gelişmeler, kurumların tam yükümlülük konusundaki mevcut mevzuatın eksik kaldığını göstermektedir. Teknoloji, kurumların tam yükümlü oldukları ülkeyi belirleme konusunda yeni imkânlar sunmaktadır. Bu durumda, firmaların sahip oldukları ve kullandıkları teknolojik imkânlar, iş merkezi ve kanuni merkezlerini coğrafi anlamda çeşitlendirmelerini kolaylaştırmaktadır. Ancak, farklı ülkelerde kanuni iş merkezi çeşitlendirmesi durumunda çifte mukimlik ve çifte vergilendirme gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır (Alkan, 2003, s. 173-174).

Firmaların tam yükümlü olacakları ülkeyi seçebilmeleri konusundaki imkânlar, sadece iş merkezi ve kanuni merkez çeşitlendirmesi ile sınırlı değildir. Teknolojideki ilerlemeler, iş merkezinin mekânsal olarak seçimi konusunda da firmalara önemli kolaylıklar sağlamaktadır. Ancak, firmanın iş merkezi kavramı, işlemlerin sürekli olarak gerçekleştirildiği ve yönetildiği yer olmak üzere iki kavramı içermektedir. Teknolojideki gelişmeler, bu iki kavramla ilgili işlemlerin farklı ülkelerde yapılmasını kolaylaştırabilir (Alkan, 2003, s. 173-174).

- GVK 4. ve 5. Maddelerine Göre Gerçek Kişiler Açısından: Gerçek kişilerde mukimlik, esas olarak bireyin oturduğu ikametgâh ilkesine bağlıdır, ancak bir ülkede bir yıl içinde kanun tarafından belirlenen süre içinde yaşanması da mukimlik için yeterli kabul edilir. Bu durumda, bir gerçek kişinin vatandaşı olduğu ülke dışındaki bir ülkede belirli bir süre kalması durumunda, o ülke tarafından anılan bireyin tüm gelirlerini vergilendirmek için mukimlik kriteri yeterli kabul edilir. Gelişen teknoloji ile birlikte artık belirli bir zamanı başka bir ülkede geçirmeden o ülkede hizmet sunma veya başka bir şekilde mesleki veya ticari faaliyette bulunma imkânı doğmuştur. Bu nedenle, vergi mevzuatında şu anda geçerli olan bir takvim yılı içinde belirli bir zaman kalma kriteri önemini günden güne yitirmektedir.

- Gerçek kişilerin vergilendirilmesi açısından yaşanan diğer bir sorun ise 'şirketin bulunduğu iş yeri' ile ilgilidir ve bu konu parasal gelirin elde edildiği yer kapsamında ele alınmaktadır (Çak, 2003, s. 89).

2.1.2. Gelirin Elde Edildiği Yer

Birden çok ulus tarafından uygulanan bir yöntem olarak Türkiye'de, kendi mukimlerinin elde ettiği gelirleri ve tam yükümlülük tanımlayan vergi düzenlemeleri bulunmaktadır. Ülke içinde gerçekleşen işlemler sonucunda elde edilen gelirler, kim tarafından yapıldığına bakılmaksızın dar anlamda yükümlü tutulmakta ve vergilendirilmektedir. Tam yükümlülükler, elde ettikleri tüm gelirler üzerinden, dar yükümlülükler

ise yaşadıkları ülke içinde elde ettikleri kazançlar üzerinden vergilendirilebilmektedir. Gelir kazancının hangi ülkenin kaynak ülkesi ve hangi ülkenin ikamet ülkesi tarafından vergilendirileceği, gelir kazancının türüne göre her ülkenin kendi iç mevzuatında düzenlemiş ve belirtmiştir. Ancak, ulusların iç mevzuatındaki düzenlemeler, bireylerin kazançlarının birden fazla ülkede vergilendirilmesini önlemekte yetersiz kalabilir. Bu nedenle, çifte vergilendirmeyi önlemek için uluslararası anlaşmalar devreye girmektedir. Çifte vergilendirmeyi önleme antlaşmalarına taraf olan ülkelerde, ikamet ve kaynak ülkelerinin kazanç unsurlarına göre vergileme haklarının tespitinde, öncelikle antlaşmanın ilgili hükümleri dikkate alınmalıdır (Çak, 2003, s. 88).

- E- ticaret ve Gelirin Elde Edildiği Yer: Mesleki ve ticari faaliyetlerin e-ortamda hızla başlaması, ikamet ülkesi ve geleneksel kaynak ülkesi ayrımını etkilemektedir. Bilinmelidir ki, iletişim ve bilgi teknolojilerinin hızla gelişmesi, bu ayrımın artık yetersiz olduğunu ve yeni ilkelere veya amaçlara ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

- İş Yeri ve Sanal Ortam: mevcut vergi düzenlemelerinde 'sabit yer' ve 'firmanın üretim yaptığı iş yeri' kavramları, ticari ve mesleki faaliyetlerin vergilendirilmesinde belirleyici ilkeler olarak kabul edilmektedir. Bu ilkeler, şirketin faaliyet gösterdiği yerin coğrafi bağlılık veya tekdüzelik unsurlarını içerir ve ilgili ülkenin ekonomik yaşamına katılımın vergileme hakkını doğurup doğurmadığını belirlemeye yöneliktir. Ancak internet ortamında uygulanan e-ticarette, şirketin bulunduğu yerin değerlendirilmesi konusu tartışmalıdır. Bu nedenle e-ticarette şirketin bulunduğu yerin belirlenmesi önemlidir.

- E-ticarette şirketin yeri konusunda iki yaklaşım öne çıkmaktadır. Birinci yaklaşıma göre, şirketin yer tanımı internet ortamına uyarlanmak yerine, sanal ortamda gerçekleştirilen mesleki ve ticari faaliyetlerin vergilendirilmesi için yeni ilkelere dayalı çözümler geliştirilmelidir. İkinci yaklaşıma göre ise, çıkan sorunların mevcut vergileme kuralları ve ilkeleri çerçevesinde çözülmesi hedeflenir.

- Mevzuat Açısından İş Yeri: Ulusal ve uluslararası mevzuat açısından, bir şirketin yerini tanımlamada farklılıklar bulunmaktadır. Türkiye'de vergi yükümlüsü olmayan, yani dar kapsamda vergi yükümlüsü olan bireyler, Türkiye Vergi Usul Kanunu'nun 156. maddesinde tanımlanan şekilde bir şirketin bulunduğu iş yeri veya daimî temsilcisi aracılığı ile ticari kazanç elde etmeleri durumunda, vergileme hakkı ülkemize ait olacaktır. Ülkemizde daimî temsilci veya iş yeri olmadan dar kapsamda vergi yükümlüsü olan bireylerin ticari kazançları vergilendirilmez. Ancak serbest meslek faaliyetlerinde, dar kapsamdaki vergi yükümlüsü olan bireylerin bu faaliyetleri ülkemizde sürdürmeleri veya faaliyetlerin ülkemizde değerlendirilmesi, faaliyetlerin ülkemiz tarafından vergilendirilebilmesi için yeterli olacaktır. Şirketin iş yerinin varlığı veya yokluğu önemli değildir. Tam kapsamdaki vergi yükümlüsü bireylerin ise ticari veya mesleki faaliyetlerden doğan gelirlerin vergilendirilmesi için bu gelirlerin bir şirket aracılığıyla elde edilmesi şart değildir. Önemli olan, vergiyi doğuran olayın meydana gelmesidir. Örneğin, bir gerçek kişinin kendi adına gerçekleştirdiği bir e-ticaret işlemi sonucunda elde ettiği gelir, ikamet ettiği ülkenin vergi otoritelerine beyan edilmelidir. Ancak, bu durumda çifte vergilendirme sorunları ortaya çıkabilmektedir.

E- ticaretin gelişimiyle birlikte, gelirin elde edildiği yerin belirlenmesi giderek karmaşıklaşmıştır. Sanal ortamda gerçekleştirilen işlemler, sıklıkla coğrafi sınırların ötesinde yapılmaktadır. Bu durum, gelirin hangi ülkede elde edildiğini tespit etmeyi güçleştirmektedir.

Uluslararası alanda çifte vergilendirmeyi önlemek ve adil bir vergilendirme sistemi oluşturmak için ülkeler arasında vergi anlaşmaları ve uluslararası vergi düzenlemeleri geliştirilmektedir. Sonuç olarak, e-ticaretin hızla yaygınlaşması vergileme alanında yeni sorunları beraberinde getirmektedir. Özellikle gelirin elde edildiği yerin tespit edilmesi ve uluslararası işlemlerin vergilendirilmesi konularında yeni düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır. Ülkeler arasında vergi iş birliği ve çifte vergilendirmeyi önleme anlaşmalarının daha da güçlendirilmesi, adil ve etkin bir vergilendirme sisteminin oluşturulmasına katkı sağlayacaktır. E-ticaretin vergilendirilmesi konusundaki mevcut sorunların çözüme kavuşturulması, uluslararası ticaretin sürdürülebilir ve adil bir şekilde gelişmesine önemli katkılar sağlayacaktır. Bu nedenle, ilgili taraflar arasında yapıcı bir diyalog ve iş birliği süreci önem arz etmektedir.

2.2. E- Ticarete Kurumlar Vergisi

Kurumlar Vergisi Kanunu (KVK)'nın birinci maddesine göre, KVK kapsamındaki vergi yükümlülükleri, kooperatifler, dernekler, vakıfların iktisadi işletmeleri, sermaye şirketleri ve tüzel kişilerden oluşan şirketlerin iş ortaklıklarını içermektedir. KVK'nın ana konusu, kazançlardır. Gelir Vergisi Kanunu'nda (GVK) kazanç olarak kabul edilen iratlar ve kazançlar, KVK kapsamında şirketin elde ettiği kazanç olarak kabul edilir (Kırçova ve Öztürk, 2000, s. 29-84).

Kurumlar vergisinde 'dar kapsamda vergi yükümlülüğü,' KVK'nın on birinci maddesine göre, hukuki olarak iş yeri merkezi Türkiye'de bulunmayan firmaların sadece Türkiye'de elde ettikleri kazançlar üzerinden vergilendirildiği durumu ifade eder. Dar kapsamda vergi mükellefi olan kurumlar, sadece Türkiye'deki gelirleri üzerinden vergilendirilirler (Kırçova ve Öztürk, 2000, s. 29-84). Öte yandan, 'kurumlar vergisinde tam kapsamda vergi yükümlülüğü,' KVK'nın dokuzuncu maddesi ile KVK yükümlülükleri için oluşturulmuş bir düzenlemeyi ifade eder. Buna göre, yasal olarak veya ana şirketin Türkiye'de bulunan şirketleri tam vergi mükellefi olarak kabul edilir ve Türkiye'deki tüm gelirleri üzerinden vergilendirilirler (Kırçova ve Öztürk, 2000, s. 84).

Türk Vergi Kanunu Madde 3, kurumlar vergisi mükellefleri için tam mükellefiyetin, yurt içinde yaşayanlar ve yaşamayanlar ilkesine dayandığını belirtir. Kurumların mukim olduğu yerin belirlenmesi için iki ana kıstas bulunmaktadır. İlk kıstas grubu, uluslararası resmi ilişkilere dayanır. Bu kriterlere örnek olarak kayıtlı merkez, kanuni merkez ve kuruluş yeri verilebilir. İkinci kıstas grubu ise, ekonomik veya ticari bağlantılara dayanır. Bu kriterlere örnek olarak firmanın denetim yeri, yönetim ile ilgili merkezi, ana yönetim, yönetim yeri, gerçek iş yeri ve şirketin ortaklarının mukim olduğu yer verilebilir. Türkiye'de genellikle bu iki kıstas birlikte kullanılır (Atabey, 2010, s. 30).

2.3. E-Ticarete Katma Değer Vergisi

Katma Değer Vergisi (KDV), ülkeler arası ticaretin iktisadi gelişmeye olumlu etkileri olan, otomatik kontrol mekanizmasıyla vergi kaçakçılığını engelleyen ve harcamalar sonrasında alınacak en önemli ve kapsamlı vergi türlerinden biridir (Bakkal, 2001, s. 207-211).

KDV'nin uygulanabilir olduğu faaliyetler, 3065 sayılı KDV Kanunu'nun birinci maddesinde açıklanmış olup, sınai, serbest meslek, ticari ve zirai faaliyetler kapsamında

gerçekleştirilen hizmetleri, mal alımlarını ve diğer işlemler sonucu elde edilen hizmet ve mal teslimlerini içermektedir. KDV'nin uygulanabilmesi için işlemin ülke sınırları içerisinde oluşmuş olması ve söz konusu faaliyetlerin gerçekleştirilmiş olması gerekmektedir. KDV, vergi mükellefinin ülke içindeki hizmet ve ürün alımları, satışları ve ithalatı üzerinden uygulanır (Yaltı, 2003, s. 215).

Sanal ortamda gerçekleştirilen ticaret, ülkemiz sınırlarında oluşan ürün ve hizmetlere KDV'nin uygulanması açısından genellikle sorun teşkil etmemektedir. Sanal ortam simsarı ile yapılan ticaretin çoğunluğu gayri maddi ürünlerden oluşmaktadır. Örneğin, bir bilgisayar firmasının kendi ürettiği yazılım, oyun ve programlarını internet aracılığıyla hem ülke içinde hem de yurtdışındaki alıcılara sunması, bu tür ticaretin örneklerinden biridir (Ekmekçi, 2003, s. 102).

KDV, diğer ülkelerde olduğu gibi, hizmet ve ürünlerin çoğunlukla tüketildiği ülkede vergilendirilmesini sağlayan 'varış ülkesi' prensibi doğrultusunda uygulanır. Ancak, e-ticaret ve dijital mal ve hizmetlerin sınırları aşarak sunulması, KDV ile ilgili çeşitli sorunları gündeme getirmektedir. Bu bağlamda, uluslararası iş birliği ve anlaşmalarla dijital ürünlerin vergilendirilmesi için etkili bir mekanizmanın oluşturulması gerekmektedir. Ayrıca, vergi kaçakçılığının önlenmesi için dijital alanda etkin denetim mekanizmalarının geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır (Kayıhan, 2002, s. 198).

2.4. E-Ticarette Damga Vergisi

488 numaralı Damga Vergisi Kanunu (DVK) madde 1' e göre, bir belgenin Damga Vergisi'ne tabi olması için belirli koşulların sağlanması gerekmektedir (Yıldız, 2002, s. 149):

- Belge bir kâğıt olmalıdır.
- Belge, yazılı, imzalı veya farklı bir işaret konularak düzenlenmelidir; bu işaret imza yerine geçebilir.
- Belge, bir konuyu kanıtlamak amacıyla düzenlenmelidir.
- Belge, DVK'da ekli bir sayılı cetvelde yer almalıdır.

Ancak, DVK, belgelerin kâğıt üzerinde olduğu varsayımıyla oluşturulmuştur ve belirtilen koşullar, çoğunlukla sanal ortamda gerçekleştirilen e-ticaret işlemlerinin vergilendirilmesini kapsamamaktadır. Sanal ortamda yapılan işlemlerde kâğıt yerine 'imza' ve dijital belgeler kullanılmaktadır. Bu durumda, DVK'da bahsedilen 'kâğıt' kelimesinin, sanal âlemdeki eş anlamlısı olan 'imza' kelimesiyle değiştirilmesi düşünülebilir (Filiz Giray, 2002, s. 123). Ayrıca, DVK'nın 15. maddesi, damga vergisinin belgelere yapılandırılarak veya belirtilen koşullardan farklı olarak basılı matbu yapıp fiş olarak tahsil edilerek veya haktan bir kesinti yapılarak iki farklı şekilde tahsil edilebileceğini belirtir.

Sanal âlemdeki e-ticaret işlemleri için 'e-ödeme' yöntemi gibi yeni tahsil biçimlerinin de değerlendirilmesi gerekmektedir. Sanal âlemde yapılacak değişikliklerle oluşacak açıklar göz ardı edilemez (Aykın, 2007). Bu nedenle, elektronik ticaretin vergilendirme süreçlerine uyum sağlayabilmesi için DVK'nın güncellenmesi gerekmektedir. Yasal düzenlemelerin sanal ortamda da geçerliliğini korumasını sağlamak adına 'imza' ve 'kâğıt' tanımlarının yasa da değiştirilmesi, sanal ortamda gerçekleştirilen işlemlerin damga vergisine tabi tutulmasını

sağlayacak önemli adımlardan biri olacaktır. Ayrıca, bütünleşik bir yasal yapı oluşturulması ve sayısal imza, e-noter ve tasdik makamı gibi terimlerin uyumlu şekilde düzenlenmesi, e-ticaret işlemlerinin hukuki geçerliliğini güvence altına alacaktır (Yıldız, 2002, s. 149).

2.5. E-Ticarette Sigorta ve Banka İşlemleri Vergisi

E-ticaret, somut olmayan malların ve hizmetlerin sanal ortamda alınıp satıldığı bir platformdur. Bu bağlamda, bankacılık işlemleri de e-bankacılık ile birlikte gelecekte önemli bir ivme kazanacaktır. E-bankacılık, ekonomik olarak hizmetlerin sanal dünyaya taşınmasını, zaman ve maliyet tasarrufunu amaçlayan bir şekilde geliştirilmiştir.

6802 sayılı Gider Vergileri Kanunu'nun ikinci bölümü, yürürlükte bulunan ikinci kısmının birinci bölümünde 'banka ve sigorta muameleleri vergisi' ile ilgili düzenlemeleri içermektedir. Bu kanun, banka ve sigorta kurumlarının gerçekleştirdiği işlemleri kapsamaktadır ve vergilendirme sürecini yönlendirmektedir. Bu vergi, banka ve sigorta işlemleri sırasında ortaya çıkar ve bu işlemlerin vergilendirilebilmesi için bazı temel şartların yerine getirilmesi gerekmektedir. Vergiyi oluşturan ana şartlar şunlardır: Bir işlem gerçekleştirilmesi ve bu işlem sonucunda elde edilen gelirin nakit olarak hesaplarda kalması gerekmektedir. Başka bir deyişle, işlem gerçekleştirilmiş olmasına rağmen elde edilen gelir hemen nakit olarak hesaplarda tutulmuyorsa, vergi uygulanmaz. Bu düzenleme, banka ve sigorta muameleleri sırasında lehe nakdin hesaplarda tutulmasını sağlayarak vergi tahsilatını dengelemeyi amaçlar. Vergiyi oluşturan olayın hem işlemin gerçekleşmesi hem de nakdin hesaplarda kalması şartlarının aynı anda gerçekleşmesi gereklidir. Aksi takdirde, vergi uygulanmaz. Bu yaklaşım, banka ve sigorta işlemlerinin doğru bir şekilde vergilendirilmesini ve vergi gelirlerinin adaletli bir şekilde toplanmasını sağlamayı amaçlar (Binatlı, 2007, s.171-188).

Sanal ortamda yapılan internet bankacılığının önemli bir avantajı, yapılan muameleler için herhangi bir ücret talep edilmemesidir. Bu nedenle, banka müşterileri e-bankacılık işlemlerini tercih edebilmektedir. Ancak, bazı bankacılık işlemleri, e-bankacılık kullanılıp kullanılmamasına bakılmaksızın Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi (BSMV) kapsamında değerlendirilir. Sanal ortamın hızla gelişmesi ve dijitalleşme sürecinde, sigorta ve bankacılık işlemleri vergisinin uygulanmasının gözden geçirilmesi gerekebilir. Yapılacak düzenlemelerle e-ticaret ve e-bankacılık gibi sanal işlemlerin vergilendirme süreçlerine uyum sağlanarak, dijital ekonominin daha etkin bir şekilde yönetilmesi ve geliştirilmesi hedeflenmelidir.

2.6. E-Ticarette Gümrük Vergisi

E-ticaret ile birlikte gümrük vergisi ve uygulamaları konusunda meydana çıkabilecek başlıkları hizmetler, somut ürünler ve sayısal mallar itibarıyla incelenebilmektedir (Cangir, 1998, s. 85).

- Fiziki ürünler: KDV ile birbirine bağlantılı olarak ifade edilmek istenilen e-ticaret fiziki ürün ticaretini kapsayan bölümünde, ürünlerin sanal âlemde alışverişi gerçekleştirilirken, ürünün teslim alınması klasik yollardan yapılmaktadır. Bu durum, sanal âlemde yapılacak alışverişlerde hem KDV hem de Gümrük Vergisi (GV) uygulamalarında önemli bir problem ortaya çıkmasına neden olabilir. Gümrük Vergisi ile ilgili olarak, ürünlerin

gümrük işlemlerini de kapsayacak şekilde alıcıya ulaşımını hızlandıracak gerekli tedbirlerin kanuni düzenlemelerle net bir şekilde incelenmesi gerekmektedir (Cangir, 1998, s. 85).

- Sayısal ve hizmet malları: 4458 sayılı Gümrük Kanunu'nun üçüncü maddesinin sekizinci fıkrasına göre 'gümrük vergileri' terimi, ülkemizde mevcut yasalara göre ürünün ülke dışından alındığı durumlarda uygulanan vergilerin tamamını kapsar. İthalat vergileri ise ürünün ithalatında tahmin edilen gümrük vergileri ve benzer etkili vergileri ifade ederken, ihracat vergileri ise ürünün ihracatında tahmin edilen gümrük vergileri ve benzer etkili yükleri kapsar. Hizmetlerin gümrük vergisine tabi olmaması dikkat çekicidir. Gümrük Vergi Kanunu'na göre gümrük vergisinin kapsamı ve konusu 'ürün ve eşya' şeklinde belirtilmiştir. Eşya terimi ise her türlü ürün, hizmet ve değeri içerdiği şeklinde açıklanmıştır. Bu nedenle, sanal ortamda sunulan hizmet ticareti mevcut düzenlemelere göre gümrük vergisi ve gümrük mevzuatı çerçevesinde bir sorun teşkil etmemektedir.

E-ticaretin gerçek alıcılar tarafından yaygın bir şekilde tercih edilmesi, ülke dışından geleneksel olarak posta ile gelen mal büyüklüğünde bir artışa neden olacaktır. Bu durum, maktu vergilerin bu ürünlerden alınmasını zorlaştırabilir ve vergi kaybına yol açabilir. Ancak bu ürünlere istisna tanınması hem vergi gelirlerini azaltabilir hem de ülke içindeki iç piyasanın rekabet dengesini bozabilir (Çilkoparan, 2001, s. 228).

3. E-Ticaretin Vergilendirme Sorunları ve Çözüm Önerileri

3.1. Vergilendirme Problemleri ve İkamet Sorunu

İnternet üzerindeki sanal firmaların varlığı, ikamet ve kaynak ülkesi arasında haksız vergi ve çifte vergilendirme rekabetine neden olabilecek bir ortam yaratmaktadır. Vergilendirme prensiplerinde yerleşiklik ilkesi önemli olsa da sanal ortamın kullanımı bu ilkenin sık sık ihlal edilmesine yol açar. Fiziksel olarak bir yerde yerleşik olmayan sanal firmalar, ev sahibi ülkelerinde çeşitli faaliyetleri yönlendirebilir ve gelir elde edebilirler. Bu durum, kaynak ülkenin çeşitli faaliyetlerle ilgili gelirlerini kaydedebileceği ve elde edilen gelirlerin ikamet ülkesine transfer edilebileceği anlamına gelir. Yerleşik temelli vergilendirme daha etkin olabilir, ancak sürekli artan yerleşik temelli vergileme, birden çok ülke arasında hoşnutsuzluğa yol açabilir, özellikle gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkelerde vergi kaybının aşırı derecede yüksek olduğu bir durum söz konusu olabilir.

E-ticaret gelirlerinin hangi fiziksel konumda elde edildiği ve vergi yükümlüsünün çevrimiçi ikametgahı ve kimliği gibi bilgilerin doğruluğunu saptamak zorlu bir süreç olabilir. Bu durum, dijital ticaret platformlarında ikamet ve gelir temelli vergilendirme yetkilerinin nasıl dağıtılacağına dair yeni gereksinimlerin ortaya çıkmasına neden olur. Geleneksel ticaretin aksine, e-ticarette fiziksel yakınlık ve coğrafi konumun rolü büyük ölçüde azalmıştır. Bu nedenle, ikamet ve kaynak ilkesinin e-ticaret bağlamında yeniden değerlendirilmesi gerekebilir (Güngör, 2002, s. 137).

Sanal ortamda muhasebe kayıtları ve belgelerin yetkilendirilmesi büyük bir öneme sahiptir. Elektronik muhasebe sistemi, belirli standartlara uygun olarak tasarlanmalı ve denetlenmelidir. Bu sistemler geriye dönük işlem yapabilme yeteneğine sahip olduğundan, vergilendirme dönemi sonrasında bile muhasebe kayıtlarının düzenlenmesine ve hatta değiştirilmesine izin verir. Bu esneklik, yükümlülerin değişen koşullara uyum sağlama fırsatı

sunar, ancak aynı zamanda karışıklığa yol açabilir. Bu bağlamda, elektronik muhasebe sistemlerinin belirli standartlara uygunluğu ve denetimlerin şeffaf bir şekilde tanımlanması, geriye dönük işlem yeteneklerinin kontrolsüz kullanımını engellemek açısından hayati öneme sahiptir. Ayrıca, belge düzeni sorunlarının çözüme kavuşturulması, vergi uyumunu artırabilir ve vergilendirme sorunlarının çözülmesine katkıda bulunabilir.

3.2. Sunucuların Rolü ve İşyeri Tartışmaları

Sunucuların iş yeri olarak kabul edilmesi, uluslararası vergilendirme ve transfer fiyatlandırması konularında büyük bir öneme sahiptir. OECD ülkeleri, sunucuların iş yeri olarak kabul edilmesi konusunda belli koşulları belirlemişlerdir. Ancak bu tanımlama, vergi yükümlülerine vergi ödeme veya ödemezlik ve hangi ülkelere vergi ödeyecekleri konusunda avantajlar sağlayabilir ve bu durum aktif vergi otoritelerini pasif hale getirebilir. Dolayısıyla, sunucuların iş yeri olarak kabul edilmesi, vergi kaçırma olanaklarını da beraberinde getirebilir. Bu tür olanaklar şunları içerebilir:

E-ticaret şirketleri, dünya genelinde sunucular edinme veya sunucu kiralama yoluyla işlerini bu sunucular aracılığıyla yönetme imkanına sahiptirler. Bu, web sitelerini sürekli olarak bir ülkedeki sunucudan diğerine taşıma veya sunucuları hızla farklı bölgelere taşıma yeteneği sunar. Bu yaklaşım, vergi mükellefinin potansiyel kaynak ülkesine olan bağımlılığını azaltabilir ve bu nedenle kaynak ülkesinde vergilendirilmesine yol açmayabilir. Vergi cenneti olarak bilinen ülkelerdeki sunucular aracılığıyla elde edilen gelir üzerinden herhangi bir gelir vergisi uygulamak mümkün olmayabilir. Bu ülkelerde sunucu konumlandırma, sunucuların dünya çapında iş yapma amacıyla kullanılmasına olanak tanır. Vergi dışı nedenlerle, örneğin dosya indirme hızını etkileyerek alıcıların bulunduğu yere daha yakın olma gerekliliği gibi durumlar düşünüldüğünde, e-ticaret firmaları ana faaliyetlerini gerçekleştiren ana sunucuları vergi cennetlerine yerleştirebilir ve hedef pazarlarındaki sunucuları hazırlayıcı ve yardımcı görevleri üstlenerek birlikte organize olabilirler (Yaltı, 2003, s. 193-194).

Sunucunun iş yeri olarak kabul edilmesi gerçekçi olmadığında, sorunun çözümü için farklı önerilere ihtiyaç vardır. Ayrıca, küreselleşme olgusuyla birlikte, ülkeler arasındaki vergi sistemlerindeki çeşitlilikten yararlanma amacıyla transfer fiyatlandırması son yıllarda yoğun bir şekilde tartışılan bir konu haline gelmiştir. Transfer fiyatlandırması, bir firmanın öz kısımları veya şubeleri arasındaki hizmet veya mal pazarlama işlemlerinde uyguladığı fiyatlandırmayı ifade eder. Farklı ülkelerde faaliyet gösteren firmalar, vergi yükümlülüklerini minimize etme stratejisiyle, ülkelerin vergi yükümlülüklerine göre fiyatlandırma çerçevesini oluştururlar. Bu, uluslararası mal ve hizmet fiyatlandırma prosedürlerini kullanarak vergi yükümlülüklerini azaltma girişimlerini içerir.

Transfer fiyatlandırması, vergi planlaması gibi kullanılması nedeniyle uluslararası faaliyet gösteren firmalar ve hükümetler arasında hukuki anlaşmazlıklara yol açabilir. Çok uluslu firmalar, vergi yükümlülüklerini minimize etmek için yasal vergi oranlarının düşük olduğu veya düşük vergi teşvikleri sunan ülkelerde yerleşmeyi tercih edebilirler. Uluslararası vergi anlaşmazlıkları, bir ülkenin diğerlerine göre daha düşük vergi oranları veya cömert vergi teşvikleri sunarak teşvik edilmesine neden olabilir.

Sermaye hareketliliği sınırlı olduğunda ve ölçek küçük olduğunda, sermayenin farklı ülkeler arasında dolaştığı durumlarda vergi teşviklerinin uygulanma maliyeti minimum

düzeyle indirilebilir. Ayrıca, yüksek işsizlik oranına sahip ülkelerde istihdam avantajları sunma potansiyelini artırabilir.

Transfer fiyatlandırması, eski bir kavram olmasına rağmen, günümüzde iletişimle ilgili teknolojiye ilerlemeler ve artan transfer uygulamalarının karmaşık bir sorun haline gelmesi nedeniyle hala güncel bir konudur. E-ticaretin ortaya çıkışı ve hızlı büyümesi, ücretlendirme sorunlarını daha da karmaşık hale getirmektedir. Bilgi akışının fiziksel sınırlarını aşması, sınırlar ötesi işlemleri tanımlamak, ölçmek ve izlemek için vergi otoriteleri için zorluklar yaratmaktadır. Bu durumlar, ulusal vergi otoritelerinin bu tür işlemleri tam olarak anlamalarını zorlaştırmaktadır (Uzunoğlu, 2006, s. 214).

3.3. Gelir Kaynakları ve Karakterlerinden Doğan Sorunlar

Geleneksel ticaretten farklı olarak, elektronik ticaret yeni gelir kaynaklarına yol açmış ve bu gelir kaynaklarının nasıl vergilendirilmesi gerektiği konusunda bazı zorlukları beraberinde getirmiştir. Özellikle e-hizmetler ve dijital ürünlerin çeşitlenmesi, vergilendirme konusunu daha da karmaşık hale getirmiştir. Bu tür faaliyetler, çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulabilirler; örneğin, kişisel yazılımlardan veri girişine, oyunlara ve programlara kadar sunucular aracılığıyla sunulurken, kullanıcılar tarafından çeşitli vergi yükümlülükleriyle karşılaşabilirler. Sınırlar ötesi yazılımlardaki uyum, farklı vergilendirme uygulamaları açısından büyük önem taşır.

Elektronik ticaretin vergilendirilmesi söz konusu olduğunda, kaynak ülkesindeki vergilendirmenin, düzenli yerleşim ilkesine dayalı olması gerekmektedir. Sürekli bir yerleşim olmadığı durumlarda, kaynak ülke vergilendirmesi uygulanmaz; ancak sürekli bir yerleşim söz konusu ise, kaynak ülke vergilendirmesi etkin hale gelir. Geleneksel olarak uluslararası vergilendirme kuralları çerçevesinde, çifte vergilendirme sorunlarına bir çözüm olarak yerleşiklik ilkesi kullanılabilir. Ancak, kaynak ülke, ticari faaliyetleri bir gayri maddi bedel olarak değerlendirirse, belli bir oranda stopaj vergisi uygulanabilir.

KDV açısından vergilendirme problemleri ele alındığında, fiziki ve fiziki olmayan ürünler arasında ayırım yapmanın önemi ortaya çıkar. Fiziki ürünlerin vergilendirilmesi büyük olasılıkla sorun yaratmayabilir, ancak nihai alıcı tarafından yurtdışından satın alınan fiziki olmayan ürünlerin vergisiz bir şekilde alınması mümkündür. Bu tür ürünlerin gümrük noktalarında veya vergi idaresinde denetlenmesi zordur. Özellikle sayısal ürünlerin satışının tespiti devlet için zor olabilir ve verginin denetimini zorlaştıran bazı temel özelliklere sahiptirler. Bunlar arasında birincisi, sayısal ürünlerin marjinal maliyetinin sıfıra çok yakın olması, bu nedenle vergi kaçakçılığına zemin hazırlayabilir. İkincisi, sanal ortamda gerçekleşen işlemleri kayıt altına alan arbulucu bir kimliğin bulunmamasıdır. Üçüncüsü, sayısal malların kaç defa satıldığına nesnel olarak belirlenememesi, vergi denetimini zorlaştırır. Dördüncüsü, sayısal mallara yönelik işlemler geride somut bir iz bırakmazlar. Avrupa Birliği ülkelerinde KDV uygulamasında, yabancı satıcıların Avrupa Birliğine yönelik mal teslimlerinin KDV'ye tabi tutulamaması, yerel satıcılar lehine haksız vergi rekabetine yol açabilir. Bu tür sorunların çözümü için ülkeler arası anlaşmalar, gümrük iş birliği, vergi toplama ve denetim mekanizmalarının geliştirilmesi gereklidir (Özel, 2002, s. 88).

3.4. Pazarlama Stratejileri ve Çevrimiçi Ticaret

Sanal ortamda satılan malların alım ve satımında yeni yöntemlerin kullanılması, özellikle kişilerin e-bay gibi müzayede sitelerinde mallarını potansiyel alıcılara teklif etmelerini ve mal takası yapmalarını mümkün kılmaktadır. Ayrıca, sanal ortamda web tabanlı reklam değişimleri, ilgili ürün takaslarını artırmaktadır. Ancak, bu yeni işlem yöntemleri, çeşitli vergi sorunlarını gündeme getirmektedir.

Gelir vergisi açısından, aracılardan veya brokerların envanterlerini nasıl kaydetmeleri gerektiği, düşük değerli ürünlerin takas işlemlerinde miktarının nasıl raporlanması gerektiği gibi konularda belirsizlikler bulunmaktadır. Uluslararası düzeyde, gelirlerin hangi ülkede olduğu da belirsizlik arz etmektedir. Bölgesel düzeyde ise, kişilerin ürün satın aldıklarında hangi kuralların uygulanacağı konusunda sorunlar yaşanmaktadır. Sanal firmaların istihdam ettiği çalışanlar, farklı eyaletler, bölgeler ve ülkelerde yayılmış olabilir. Bu durum, çeşitli vergi sorunlarını gündeme getirebilir. Örneğin, işverenin belirli bir eyalette çalışan olması, o eyalette farklı bir vergi mükellefi yaratma ihtimalini doğurabilir. Aynı şekilde, eyalette işvereni olan bir çalışan, iş görenin o eyaletteki varlığından dolayı çalışma izni vergisi mükellefi altına sokabilir veya çalışma izni vergisi mükellefi olmamasından dolayı vergisel yükümlülükler doğurabilir (Nellen, 2006, s. 3).

3.5. E-Para Kullanımının Getirdiği Denetim ve Teknik Sorunlar

Sanal platformlarda kağıtsız işlemlerin ve elektronik para kullanımının yaygınlaşması, iç gelir servisi gibi kurumların denetim ve raporlama konularında ticari endişelerini artırmaktadır. ABD Hazine Bakanlığı, "Küresel Çağda Vergi Yönetimi" adlı bir konuşmasında bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

Sanal ortam, IRS gibi vergi dairelerine şeffaf ve çok rahat vergi toplamak için yeni yöntemler sağlar. Ancak yeni teknoloji aynı zamanda sorunları da artırmaktadır. Siber âlemdeki faaliyetlerin hızla geliştiği dünyada, veri alan otoriteleri var olan vergi sistemlerinin fiziksel sınırların olmadığı ekonomiye adapte olma mücadelesiyle karşı karşıyadır. Böyle bir dünyada, vergi bilgilerini paylaşmak istemeyen firmalar için veri toplayıcılarından kaçmak kolay olacaktır (Nellen, 2006, s. 3).

Tespit edilemeyen e-para, genellikle ABD Hazine Bakanlığı için en büyük sorunlardan biri olmuştur. Bu tür paranın hesaplanamaması, herhangi bir kayıt olmaksızın hızla harcanabilmesi gibi sorunları içermektedir. E-para, dünya genelinde ankesörlü telefon kartlarına benzer şekilde akıllı kartlarda kullanılabilirdiği yerlerde, büyük ölçüde vergi kaçırma potansiyeli oluşturabilir. Son yıllarda, dünyayı saran vergi kaçırma ve kayıt dışı ekonominin artma ihtimali yüksektir. Diğer yandan, e-para büyük miktarlarda akıllı kartlar üzerinde taşınabildiği için ve yasadışı ekonominin boyutunu büyüten potansiyeliyle dikkat çekmektedir.

Sanal ortamın merkezi bulunmaması, elektronik ticaretin denetimini oldukça güçleştirmiştir. Bir sanal adres, adresi sahiplenen kişi veya kuruluşu gösterse dahi, bu adresin gerçek fiziksel konumu hakkında hiçbir bilgi sunmamaktadır. Bir e-posta adresi, bir birey ve bilgisayarla ilişkilendirilebilse de bireyin ve bilgisayarın gerçek dünya konumu açıkça belirlenemez. Bu nedenle, bireyin kimliğini ve konumunu belirlemek neredeyse imkansızdır

ve bu adresler kolayca değiştirilebilir. Aynı şekilde, web site adresleri sadece sahibini değil, sahibin fiziksel konumunu göstermez.

Sanal ortamda gönderilen dijital veriler, işlenmesine katılanların adreslerini veya alışverişin ücreti ve diğer detaylarını göstermez. Kriptolojinin hızla gelişmesiyle birlikte, bilgi edinme hakkı da ayrıntılı bir şekilde kademelendirilmektedir. Bilgilerin detayları belirlenebilse de şifreleme sebebiyle bilginin net bir şekilde algılanması tam olarak mümkün olmayabilir. Dolayısıyla, sanal ortamda yapılan bir işlem, denetim ve kontrol izi bırakmamaktadır. İlk sorun şifreleme, ikinci sorun ise e-para işleminin yapıldığına dair bilgi elde etme yolunu kapatır. Diğer taraftan, sanal ortamda bankacılık ve benzeri ekonomi ile ilgili hizmetlerde müşterilerin kişisel bilgilerinin sıkı bir şekilde korunması sonucunda, vergi dairesinin kontrol, denetim yapma ve bilgi toplama imkânı kesin olarak ortadan kalmaktadır. Bu durum, vergi kaçırmak isteyenler için çok cazip seçenekler sunmaktadır (Yaltı, 2003, s. 200).

4. E- Ticaretin Vergi Sorunları: Türkiye'deki E-Ticaret Kaynaklı Vergi Kaybı ve Kaçakların Boyutu

4.1. Genel Anlamda Vergi Kaybı ve Kaçağı

Vergi kaçakçılığı ve kayıpları hem dünya genelinde hem de Türkiye'de ciddi bir sorun teşkil etmektedir. Bu sorunun ana hatlarını oluşturan konu, vergi kaçakçılığı ve kayıplarının kökenleri ve nedenleri, ayrıca bu olguların nasıl ortaya çıktığıdır. Ayrıca, bu konu hakkındaki çeşitli tartışmalar, vergi kaçakçılığı ve kayıplarının çeşitli yöntemlerle gerçekleştirildiği ve bu süreçlerin aşamaları ile ilgilidir (Karakoç, 2004, s. 90).

Vergi kaçakçılığı terimi, vergi yükümlülüklerini yerine getirme konusundaki yasalara aykırı ve açıkça yasa dışı yöntemlerle vergi ödemelerinden kaçınma veya bu ödemeleri asgari düzeye indirme eğilimini ifade eder. Yükümlüler, vergi yükümlülüklerini yerine getirme konusunda istisnaları ve muafiyetleri kullanma veya yasal boşlukları istismar etme eğilimindedirler (Erginay, 1987, s. 129).

Vergi kaçakçılığını önlemek için, daha ayrıntılı ve güçlendirilmiş vergi yasalarının getirilmesi ve uygulanması gerekebilir. Ayrıca, ticaretin yasal sınırlar içinde gerçekleşmesine rağmen vergi kayıpları meydana gelebilir. Bu sorunların çözümü için her ülkede farklı boyutlarda vergi kaçakçılığı ve kayıplarıyla ilgili mali ve yasal çözümler aranmaktadır (Akdoğan, 1993, s. 147).

4.1.1. E- Ticaretin Vergi Kaybı ve Kaçağına Neden Olan Dış Etkenler Üzerindeki Etkileri

E-ticaret ve küreselleşme, dünya genelinde ticaretin önemli bir parçası haline gelmiştir. Bu gelişmeler, coğrafi sınırları aşan işlemleri kolaylaştırmış ve uluslararası ticareti hızlandırmıştır. Ancak bu süreçler, vergilendirme konusunda yeni zorluklar yaratmıştır. E-ticaret, sınır ötesi işlemleri artırarak ülkeler arasında çifte vergilendirme sorunlarına yol açmaktadır. E-ticaretin fiyatlandırılması, vergi cennetleri, transfer fiyatlaması ve vergi rekabeti gibi konular da vergi sorunlarını derinleştiren faktörler arasındadır.

Gelişmekte olan ülkeler için, kamu hizmetlerini finanse etmek zorlaşmaktadır çünkü kaynaklarının bir kısmı kayıt dışı ekonomiye kaçmaktadır. Aynı zamanda, uluslararası işletmeler, düşük vergili rejimlere kaydırarak vergi kaçakçılığına neden olmaktadır.

Vergi yetkilileri, bu sorunları ele almak için uluslararası iş birliği ve düzenlemeleri geliştirmektedir. E- ticaretin büyümesi, gelecekteki vergilendirme uygulamalarını şekillendirmek ve uluslararası topluluklar arasında vergi politikalarını koordine etmek için daha fazla çaba gerektirmektedir

4.1.1.1. Global Vergi Rekabeti

Dünya küreselleşme yolunda ilerledikçe ve vergi kaynaklarının çeşitliliği arttıkça, ülkeler ulusal vergi yasaları çerçevesinde vergi konusundaki rekabetle eleştirilmektedir. Benzer düzeydeki iki veya daha fazla hükümet, farklı vergi oranlarıyla vergi geliri elde ederken yatay vergi rekabetine bir örnek teşkil eder. Dikey vergi rekabeti ise farklı yönetimler arasında kademeli bir vergi yarışı anlamına gelir. Örneğin, aynı vergi kaynağından alınan vergi oranlarının farklı olmasıyla eyaletler veya bölgesel hükümetler arasında dikey vergi rekabeti yaşanabilir. Hızla büyüyen sanal ortam ve ekonomiler nedeniyle, ülkelerdeki yatırımcılar düşük maliyet ve vergi yükü sunan bölgeleri tercih ederek karlarını artırmak amacıyla faaliyet göstermektedir. Bu durum, ulusal vergi politikalarının diğer ülkeleri dışsal olarak etkileme etkisini daha da yükseltmektedir.

Vergi kaynakları ülkeler ve sınırlar arasında daha serbestçe hareket edebilmektedir, bu da bazı ülkelerin vergi yüklerinin bir kısmını farklı ülkelere kaydırarak dünya çapında daha fazla pay almasına yol açar. Bu süreç 'vergi rekabeti' olarak adlandırılır. Özellikle elektronik ticaretin yükselmesiyle birlikte, ülkelerarası vergi rekabeti genellikle iş yeri kavramı etrafında yoğunlaşmıştır. Çok uluslu firmalar, bilgi iletişim teknolojilerinin ilerlemesi sayesinde, ürünlerini fiziksel bir iş yeri olmadan ülkelerin pazarlarında pazarlama fırsatına sahip olmuşlardır. Bu nedenle, ülkeler arasındaki vergi rekabetini, vergi cennetleri ve tercihli vergi rejimleri gibi kategorilere ayırmak yaygındır.

2022 Uluslararası Vergi Rekabeti Endeksi (ITCI) raporuna göre, Türkiye OECD üyeleri arasında vergi cennetleri sıralamasında ilk 10 ülke arasında yer almaktadır. Ülkemiz, yabancı sermaye için uygun vergi politikalarıyla öne çıkmaktadır. Ancak, 2021 raporuna göre sıralama 17. sıradadır. Ülkeler gelir ve şirket vergisinin düşük olduğu yerlere yönelmekte ve bu, uluslararası sermaye akışını etkilemektedir.

Ülkemizdeki bireysel vergi oranının %20 olması, ITCI raporundaki %24,1 ortalama seviyesinin altında olduğunu göstermektedir. Türkiye'nin bölgesel olarak vergi sistemi bulursa da yabancı sermayeyi çekmek için vergi muafiyetleri gibi teşvikler bulunmaktadır. Bu nedenle ülke, küresel düzeyde herhangi bir ülkeye kısıtlama getirmediği bir vergi rekabeti ortamına sahiptir.

ITCI'ye göre, Estonya 100 genel vergi puanıyla birinci sırada yer alırken, Litvanya 89,9 genel puanla ikinci sıradadır. Yeni Zelanda 89,7 genel puanla üçüncü sıradadır. İsviçre 82,9 puanla dördüncü ve Çek Cumhuriyeti 81,9 genel vergi puanıyla beşinci sıradadır. Bu ülkeler, düşük vergi oranları nedeniyle sermaye akışına daha cazip hale gelmektedir.

ITCI'ya göre ilk beş ülke, daha fazla şirket ve sermaye yatırımcısı için cazip olduğundan diğer ülkelere göre daha fazla sermaye akışı alır. Bu ülkelerde vergi oranlarının düşük olması, vergiden kaçınmak isteyen bireylerin ve kurumların yatırımlarını ve sermayelerini bu ülkelerde toplamalarına olanak tanır (Tablo 1).

Tablo1. Uluslararası Vergi Rekabeti Endeksi (ITCI), 2022 Yılında Yayınladığı Raporu Göre, OECD Üyesi Olan 10 Ülke Arasında Vergi Cennetleri Sıralaması

Genel Puanı	K V S	B V S	T V S	M V S	S Ö V K S	Ülke
100	2	1	14	1	14	Estonya
89,9	1	4	26	5	9	Litvanva
89,7	32	7	1	2	21	Yeni Zellanda
82,9	11	9	4	36	2	İsviçre
81,9	6	5	25	6	11	Çekya
80,6	26	14	6	14	5	Lüksemburg
77,9	5	6	38	18	3	Hollanda
76,9	3	11	31	7	24	Letonya
76,6	20	8	13	22	8	Türkiye
76,0	17	30	10	10	10	İsrail

Not: KVS= Kurumlar Vergisi Sıralaması, BVS = Bireysel Vergileri Sıralaması, TVS = Tüketim Vergileri Sıralaması, MVS= Emlak Vergileri Sıralaması, SÖVKS= Sınır Ötesi Vergi Kuralları Sıralaması

Kaynak: Yeniçağ Gazetesi, 2022

4.1.1.1. Vergi Cennetleri

Vergi cennetleri terimi günümüzde sıkça kullanılsa da vergi cennetlerinin keşfi ve verginin ilk ortaya çıkışı aynı döneme dayanır. İsviçre, günümüzün en yaygın vergi cennetlerinden biri olmasına rağmen, ticari şirketler için vergi kaçakçılığına yönelik en eski ve güvenilir ülke olarak kabul edilir. Bu nedenle, şirketler genellikle vergi yükümlülüklerinden kaçınmak için İsviçre'yi tercih ederler (Aktan ve Vural, 2004a, s. 217).

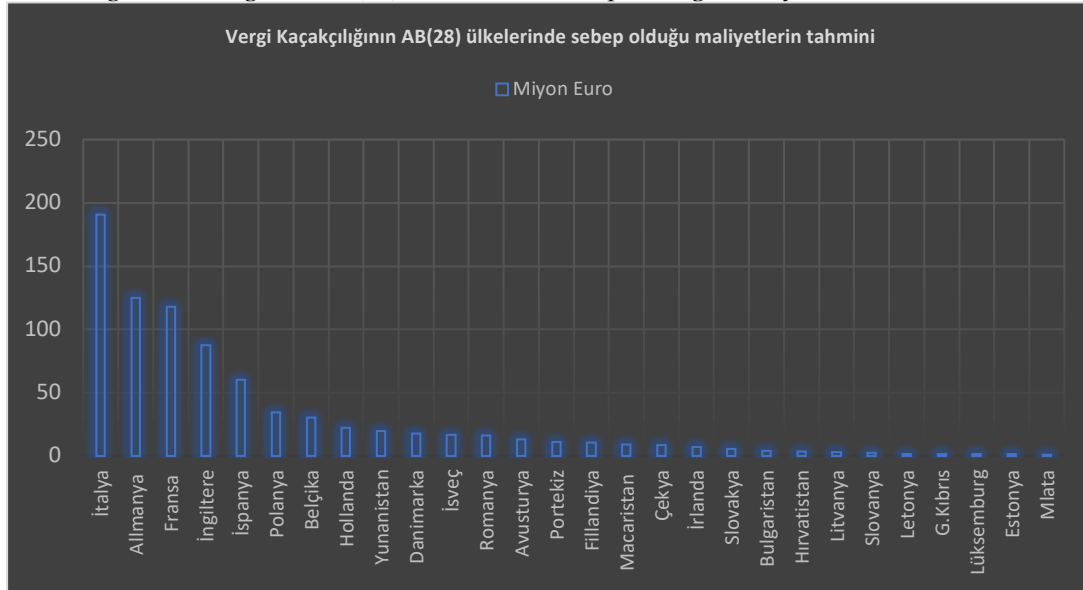
Vergi cenneti olarak adlandırılan bölgelerin ve ülkelerin sayısındaki artış, şirketlerin vergi ödevlerinden kaçmalarını ve vergi kaçakçılığını kolaylaştıran fırsatlara erişmelerini sağlamıştır. Gelişen e-ticaret teknolojileri sayesinde, sanal ortamdaki şirketler başlangıçta sorumlu oldukları vergilendirme ülkesini vergiden muaf veya avantajlı bir başka ülkeye değiştirebilmektedirler.

Günümüzde, vergi cennetlerinde kurulan e-ticaret şirketlerinin sayısında büyük bir artış gözlenmektedir. Bu şirketler, buldukları yerin vergi yükümlülüklerinden sorumlu olup vergi avantajlarından yararlanırlar. Hangi ülkeye vergi ödeyeceklerine karar verilirken, kontrol ve yönetim kriterleri uygulanır. Ayrıca, e-ticaret araçları sayesinde şirket yöneticileri, vergi cennetleri de dahil olmak üzere farklı ülkelerde sorumluluk altında olsalar bile video konferansları ve elektronik posta yoluyla kararlar alabilirler ve toplantılar yapabilirler, böylece şirketi etkin bir şekilde yönetebilirler (Cockfield, 2006, s. 145-146).

Finansal Gizlilik Endeksi verilerine göre (Şekil 2), bu endeks 111 ülkenin verilerine dayanarak oluşturulmuştur. Ülkelerin gizlilik endeks değeri, skoru ve global finans sistemindeki rolü dikkate alınarak hazırlanmıştır. Ülkelerin finansal gizlilik endeksi sıralamaları, gizlilik değerlerine ve offshore finansal işlemlerin ölçütlerine dayanmaktadır. Bu sıralama politik etkilere maruz kalmayan tarafsız bir sıralamadır.

Şekil 2'ye göre, vergi cenneti olarak kabul edilen ülkeler yüksek gizlilik puanlarına sahiptir. 2022 verilerine göre İsviçre, Birleşik Arap Emirlikleri, Britanya Virjin Adaları ve Guernsey gibi vergi cenneti ülkelerinin gizlilik skorları yüksektir. Ayrıca, bu ülkelerin global finansal düzen içindeki payı da dikkate değerdir. Ülkemizin gizlilik endeks değeri 200 iken gizlilik puanı %61 ve global ölçekteki ağırlığı ise %0,07 olarak tespit edilmiştir.

Şekil 2. Vergi Kaçakçılığının AB (28) Ülkelerinde Sebep Olduğu Maliyetlerin Tahmini Miktarı 2019

Kaynak: Statista, 2019

Şekil 3'te gösterilen AB28'in neden olduğu vergi kaçakçılığının tahmini maliyetleri 824 milyar Euro'dur. Bu verilere göre vergi kaçakçılığı büyük bir boyuta ulaşmıştır. Şekil 3'e göre İtalya 190,9, Almanya 125,1, Fransa 117,9, İngiltere 87,5, İspanya 60, Polonya 34,6, Belçika 30,4, Hollanda 22,2, Yunanistan 17,5 milyar dolar vergi kaçakçılığın bazı ülkelere sebep olduğu miktar olarak tespit edilmiştir.

Şekil 3. Bazı Ülkelerin Finansal Gizlilik Endeksi 2022

Kaynak: Tax Justice Network , 2022; Financial Secrecy Index, 2021

4.1.1.1.2. Tercihli Vergi Rejimleri

Globalleşmenin sonucunda artan e-ticaret faaliyetleri, ülkelere şirketler kuracak ve sermaye yatırımı yapacak firmaların vergilendirilmesi için yetki sahaları arasındaki hareketleri artırmıştır. Şirket yatırımcılarının, birden çok ülkeyle anlaşması olan firmaların sermayelerini veya faaliyetlerini kolayca bilgisayar tabanlı işlemlerle bir ülkeden diğerine taşıyabilmeleri mümkündür. Ekonomik olarak gelişmekte olan ulusların kalkınması için para desteğine ve yabancı finansörlere olan büyük ihtiyaçları göz önünde bulundurulduğunda, hareketli para sermayeleri tüm uluslar için önemlidir. Yatırım ve sermaye dönüşümlerinin artan oranla gerçekleşmesi, her geçen gün uluslar için daha da büyük bir öneme sahip hale gelmektedir. Uluslararası düzeyde artan yatırımların ve sermayelerin kendi ülkelerine çekilebilmesi için ciddi bir rekabet ortamı oluşmaktadır. Sonuç olarak, küresel sermayenin sürekli ülkelere gelmesi ve ekonomik olarak yaşanan piyasalardaki büyümeler, ülkelerin vergi politikalarını ve tercihli vergi rejimlerini uygulamaya mecbur kılmaktadır (Çevik, 2004, s. 2-4). Tercihli vergi rejimleri, özellikle sınırlı kapsamda yükümlüye ayrıcalıklı vergi indirimlerinin uygulanmasıyla başlamaktadır. Ayrıcalıklı vergi rejimleri, vergi cennetlerinde

olduğu gibi, farklı ülkelerin vergi rejimlerinde de farklılık yaratan vergi politikaları ile uygulanmaktadır. Bu durum, ülkelerdeki vergi yükümlülerini vergi ödememeye ve vergi kaçırmaya teşvik edebilmektedir (Günaydın, vd., 2004, s. 396). Vergi rekabeti, globalleşmenin hızlanması nedeniyle en çok tartışma konusu haline gelmiştir. Bu duruma göre, globalleşmenin yarattığı liberalizasyon ve bilgi iletişimi inovasyonları sonucu oluşan teknolojik gelişmeler, uluslararası düzeyde sürekli artan faktör hareketliliğiyle vergi rekabetini artırmaktadır.

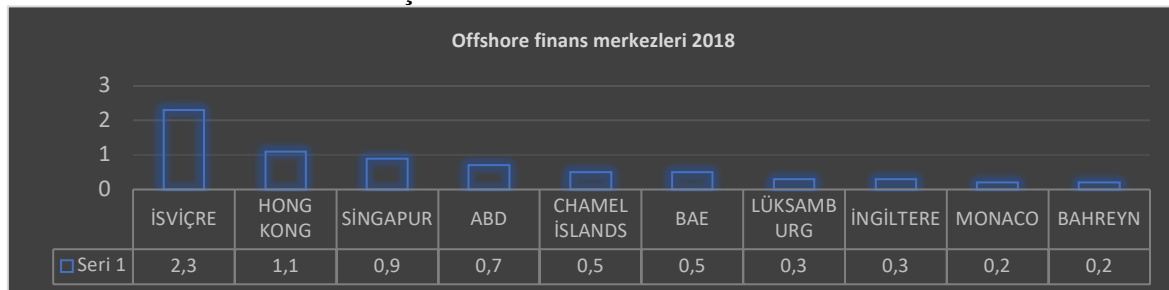
4.1.1.2. Off-Shore Merkezler

E-ticaret, dijital ortamda sunulan hizmet ve ürünlerin, genellikle sanal ortam vasıtasıyla yapılan off-shore ve ekonomi ile ilgili işlemlerle birlikte incelendiğinde, vergi alanında globalleşmeyle birlikte ciddi problemler oluşturan bir durumdur (Çevik, 2004, s. 10).

Off-shore bankacılığı kavramı, güvenli bankacılık ve güvenli limandan açık denizde yürütülen bankacılık çalışmalarını ifade eder. İletişim ve internetin tüm dünyada yaygınlaşmasıyla birçok firma ve birey, yaşadıkları ülkelerde daha az vergi ödemeyi tercih ederek off-shore hesapları aracılığıyla borsalardan hisse senetleri alabilmektedirler. Bu hisse senetlerinin değeri ve elde edilen kazançlar, vergi dairesinden gizlenebilir ve internet ortamında off-shore bankalarının vergi oranlarını ve alacakları faiz oranlarını doğrudan görüntüleyebilirler (Demir, 2002, s. 34).

Sanal ortamın hızla büyümesi, ülkelerin hizmet ve ürünlerden vergi almasını imkânsız hale getirmektedir. Ancak, son zamanlarda off-shore merkezlerinde bulunan nakit miktarının 7-8 trilyon dolar civarında olduğu düşünülmektedir. Bu miktar, yaklaşık olarak bir yılda gayri safi yurtiçi hasılanın (GSYH) üçte birine denk gelmektedir. Bu miktarın büyük bir kısmının vergi cennetlerinde beyan edilmediği ve bu nedenle vergilendirilmediği, geriye kalan kısmının ise kayıt altında olduğu tahmin edilmektedir (Oxfam, 2000). Türkiye, off-shore banka hesapları nedeniyle büyük vergi kaybına uğramaktadır. Off-shore para sermayesi ihracatı, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Bahreyn üzerinden gerçekleştirilmiştir ve 2000 yılına kadar 9-11 milyar dolar seviyelerine çıkmıştır. Ancak, son zamanlarda alınan sıkı tedbirler sayesinde, bu miktarın 2004 yılı itibariyle 4-5 milyar dolar civarına düştüğü düşünülmektedir (Meriç ve Ay, 2004, s. 318-319).

Şekil 4. Offshore Finans Merkezleri 2018

Kaynak: BCG, 2018

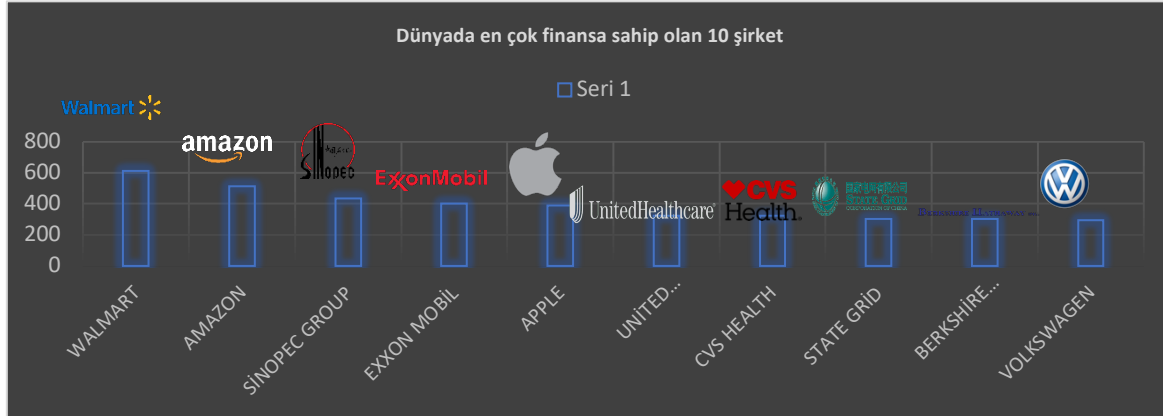
BCG'nin Global Wealth 2018 Raporuna göre dünyada 2017 yılında offshore merkezi olan ülkeler toplam 8,3 trilyon dolar bir hacme ulaşmıştır. Şekil 4'e göre Offshore merkezi olarak İsviçre bankaları ilk sırayı çekerken, ikinci olarak Hong-Kong ve üçüncü sırayı Singapur almıştır.

4.1.1.3. Global Şirketlerin Küresel Karları ve Transfer Fiyatlaması

Transfer fiyatlandırması, firmaların sunduğu hizmetler, sattığı ürünler ve gayri maddi varlıklar için birey ve firmalara ödenen ücretleri ifade eder (Erdikler, 2007). Uluslararası şirketlerin transfer fiyatlandırmaları, çifte vergileme ve transfer fiyatlandırması stratejilerinden kaçınma amacıyla sıkça kullanılan bir ilişkiye sahiptir. Küreselleşme nedeniyle farklı ülkeler arasında ortaya çıkan ticaret ve transfer fiyatlandırması zorlukları, çözüm gerekliliğini vurgular (Gökbunar, vd., 2002, s. 12). Ülke tarafından vergi muafiyeti veya indirimi uygulanmadığı durumlarda, uluslararası şirketler vergi ödemekten kaçınmak amacıyla çeşitli taktikler kullanabilirler. Örneğin, şirket karlarını en düşük vergi ödeyecekleri ülkelerde oluşturmak amacıyla transfer fiyatlandırma yöntemini iç işlemlerinde kullanarak gelirleri aktarabilirler. Küresel üretim zinciri, transfer fiyatlandırmasının vergiden kaçınmak için sıkça kullanılan bir araç haline gelmesine neden olmuştur (Martens, 2007, s. 5-17).

Şekil 5'e göre, dünyanın en büyük finansal kaynaklara sahip ilk beş şirketi şunlardır: Walmart 611,290 milyon dolar, Amazon 513,980 milyon dolar, Sinopec Group 434,090 milyon dolar, Exxon Mobil 400,440 milyon dolar ve Apple 385,540 milyon dolar. Bu veriler, transfer fiyatlandırması ve vergi planlamasının büyük şirketlerin finansal stratejilerinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

Şekil 5. Dünyada En Yüksek Finansa Sahip Olan 10 Şirket 2023

Kaynak: FXSSI,2023

4.1.1.4. Türev Finansal Araçları

Türev yatırım araçları, malları ve riski olmayan koruma fonları gibi tasarruf araçlarının aktarılmasını sağlayan yeni ekonomik aygıtları off-shore yerlerden yönetmektedirler. Sonuç olarak, vergiyi az ya da hiç ödememektedirler. Aynı sorunlar, e-ticaret ile gerçekleşen daha yüksek miktarlardaki e-yatırımlardan vergi alınmasa da aynı problemi ortaya çıkarmaktadır. Türev yatırım araçlarına sahip olanların gerçekleştirdiği işlemleri, sahip oldukları ülkeler açısından belirleyip tanımlamak bir problem olarak büyümektedir. Oluşan sorunlar sonrasında ortaya çıkan gelirler bildirilmediği veya esas ülkeye aktarılmadığı süreçte vergilendirilmeleri bir sorun olmaya devam edecektir (Tanzi, 2000, s. 17-18).

Daha düşük maliyetli olan e-ticaret, sınırlar ötesi yapılan alışveriş veya ticaretlerde ortam oluşturmasından dolayı büyük yatırımcı kitlesine sahiptir. Yatırımcılar, belirlenen yerlere oluşturulan bağlantı merkezleri sayesinde direkt olarak bilgisayarları aracılığıyla yüz

yüze olmayan işlemleri yapabilmektedirler. E-ticaret hakkında oluşturulan sistemler, klasik ekonomi kısıtlarını ortadan kaldırmakta ve firmalar arası ilişkilerin niteliklerini değiştirmektedir. Sanal yolla girişimciler, 24 saat boyunca piyasa hakkında bilgileri, risk analizleri, değerlendirme çeşitleri, teknik analizleri gibi yeni hizmetleri pek çok müşteriye ulaştırmaktadır (Coşkun, 2005, s. 156-165).

4.2. Türkiye’de E-Ticaret Kaynaklı Vergi Kayıp ve Kaçakların Boyutu

Türkiye’de yapılan araştırmalara göre, e-ticaret kaynaklı vergi kaçak ve kayıplarıyla ilgili herhangi bir çalışma veya veriye rastlanmamıştır. Amerika Birleşik Devletleri’nde olduğu gibi, Türkiye’de de internet erişimi vergiden muaf tutulurken, internet erişim paketlerine %18 KDV uygulaması bulunmaktadır. Ancak, elektronik ticaretin özelliğinden kaynaklanan vergilendirmede bazı kısıtlamalar mevcuttur ve ülkeler arası vergi rekabeti, transfer fiyatlaması, off-shore merkezler ve türev finansal aygıtlar gibi dış etkenler, Türkiye’de vergi kaçak ve kayıplarının ortaya çıkmasına neden olabilir. E-ticaret firmalarında vergiyi doğuran olayın tespiti yapılamamakta ve bu durum, Gelir İdaresi’ni vergi kaybına uğratabilmektedir. Ülkemizdeki vergi yasaları klasik ticaret kurallarına dayanmaktadır ve internet üzerinden vergilendirme ile ilgili mevzuatın güncellenmesi, yaşanan vergi kayıplarını önleme açısından günümüz koşullarında gereklidir. E-ticaret işlemleri, bankaların aracılığıyla gerçekleştirildiğinde, bankaların da diğer vergi mükellefleri gibi bu konuda sorumluluk taşıması mümkündür. Satıcıya havale edilen ürün bedelinin belirli bir yüzdesi satıcının hesabından düşebilir ve bu oran sabit olarak belirlenebilir (Kıldış, 2006).

Türkiye’de, e-bankacılık ve sanal mağazalar aracılığıyla gerçekleşen web alışverişleri ve seyahat rezervasyonları gibi alanlarda büyüyen bir e-ticaret pazarının yükselişte olduğu gözlemlenmektedir. Dünya genelindeki gelişmelere paralel olarak, ülkemizdeki e-ticaret hacmi de önemli boyutlara ulaşabileceği gerçeğini göz önünde bulundurarak, e-ticaret uygulamalarının hızla yaygınlaştığı ülkelerdeki vergisel tartışmaları takip etmek önemlidir (Meriç ve Ay, 2004, s. 312). Yukarıda da belirtildiği gibi ülkemizde e-ticaretten kaynaklanan vergi kayıp ve kaçaklarına ilişkin herhangi bir bulguya ulaşılamamıştır. Buna karşılık, ülkemizde hesaplanabilen e-ticaret işlem hacmine, ulaşılabilen e-ticaret ürün dağılımına ve perakende pazarına ilişkin bilgiler Türkiye’nin farklı sektörlerdeki perakende hacmi Şekil 6’da gösterilmiştir.

Şekil 6’da gösterilmiştir. Şekle göre, gıda ve içecek sektörü %24,4, tekstil ve giyim sektörü %31,1, tıbbi ürünler sektörü %8,1 ve perakende ticaret sektörü %33,5 oranında gerçekleşmiştir (Şekil 6). Bu verilere paralel olarak, perakendenin e-ticaretteki Pazar payı oranlarını sektörlere göre incelediğimizde, beyaz eşya sektörü 96,7 milyon TL, giyim sektörü 54 milyon TL, elektronik sektörü 45,3 milyon TL ve gıda sektörü 26,5 milyon TL kazanç sağlamıştır (Şekil 7).

Şekil 6. 2023 Yılında Sektörlere Göre Perakende Satış Hacmi ve Değişim Oranları (%)

Kaynak: Tuik, 2023

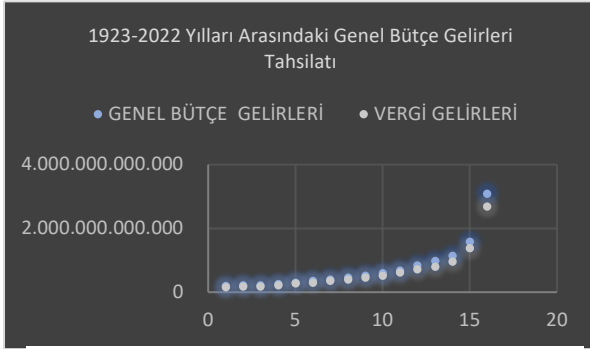
Şekil 7. E- ticaret Pazar Verileri(2022)

Kaynak: Sertrans, 2022

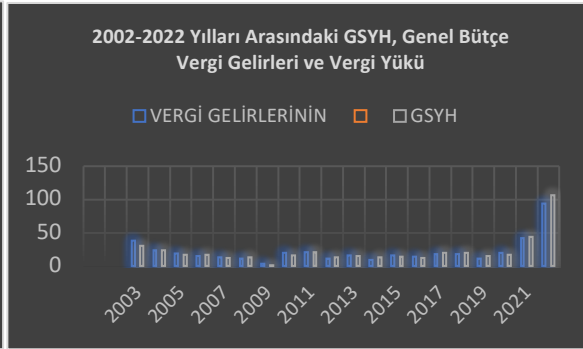
Türkiye'de e-ticaretin vergi kayıpları, kayıt dışı ekonomi ile yakından ilişkilidir. Bu ilişkiyi daha iyi anlayabilmek için genel bütçe ve vergi geliri verilerine bakmak önemlidir. Öncelikle, 2020 yılında Türkiye'nin genel bütçesi 1.158.046.375.000 TL iken, 2021 yılında bu miktar 1.605.649.658.000 TL'ye yükselmiş ve 2022 yılında ise 3.110.518.179.000 TL olarak gerçekleşmiştir. Bu veriler, Türkiye ekonomisinin büyümekte olduğunu ve bütçe gelirlerinin arttığını göstermektedir (Şekil 8). Aynı dönemlerde Türkiye'nin vergi geliri 2020 yılında 983.258.493.000 TL, 2021 yılında 1.725.545.000 TL ve 2022 yılında 2.130.766.516 TL olarak gerçekleşmiştir. Bu veriler, Türkiye'nin genel bütçesi yıllar içinde artarken vergi gelirinden elde ettiği kazanç miktarının da arttığını göstermektedir (Şekil 8). Türkiye'nin vergi gelirlerinin yıllık artış oranlarını incelediğimizde, 2020 yılında %19,80, 2021 yılında %41,95 oranında, 2022 yılında ise %94,10 oranında artış gösterdiği görülmektedir. Aynı şekle göre GSYH oranları ise 2020 yılında %16,92, 2021 yılında %42,73 ve 2022 yılında %106,88 oranlarında artışlar yaşandığı görülmektedir (Şekil 9).

Şekil 8. 1923-2022 Yılları Arasındaki Genel Bütçe Gelirleri Tahsilatı

Kaynak: GİB, 2022

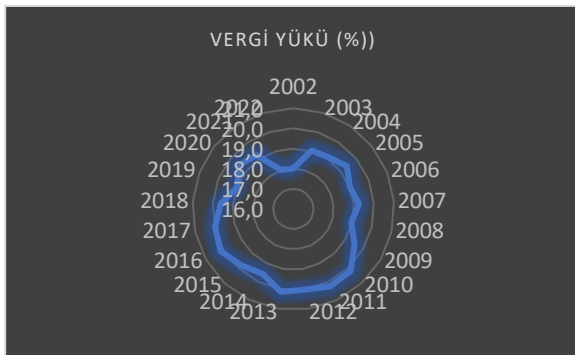
Şekil 9. 2002-2022 Yılları Arasındaki GSYH, Genel Bütçe Vergi Gelirleri ve Vergi Yükü

Kaynak: GİB, 2022

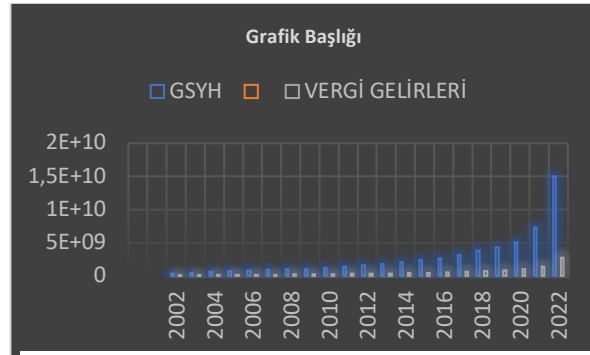
Türkiye'nin gayri safi milli hasıla içindeki vergi yükü oranları Şekil 10'da verilmiştir. Bu şekle göre, 2020 yılında vergi yükü %19,5, 2021 yılında %19,2 ve 2022 yılında %18,0 oranında gerçekleşmiştir. Bu oranları hesaplarırken kullanılan gayri safi yurt içi hasıla oranlarını incelediğimizde, 2020 yılında 5.048.567.945 TL, 2021 yılında 7.256.141.737 TL ve 2022 yılında 15.011.775.979 TL kazanç elde edildiğini görmekteyiz. Ayrıca, vergi geliri 2020 yılında 983.284.943 TL, 2021 yılında 1.395.725.545 TL ve 2022 yılında 2.709.130.767 TL olarak gerçekleşmiştir. (Şekil 11).

Şekil 10. 2003-2022 Yılları Arasındaki Vergi Yükü

Kaynak: GİB, 2022

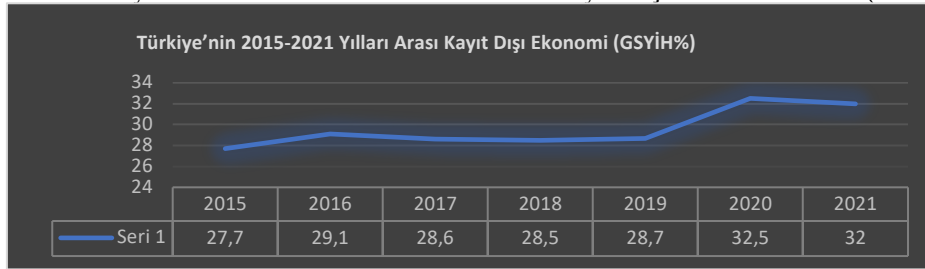
Şekil 11. 2003-2022 Yılları Arasındaki Genel Bütçe Vergi Gelirleri ve Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYH)

Kaynak: GİB, 2022

Türkiye'nin Türkiye'nin kayıt dışı ekonomi oranlarını incelediğimizde, 2019 yılında %28,7, 2020 yılında %32,5 ve 2021 yılında %32 oranında gerçekleşmiştir. Bu veriler, kayıt dışı ekonominin hala ciddi bir sorun olduğunu ve bu ekonominin düşük vergi tahsilatına katkı sağladığını göstermektedir (Şekil 12). Kayıt dışı ekonominin kontrol altına alınması, Türkiye'nin vergi gelirlerini artırma çabalarının önemli bir parçası olabilir. Vergi kayıpları ve kayıt dışı ekonomi, e-ticaretin büyümesi ile birlikte artabilir. E-ticaret işlemlerinin doğru bir şekilde vergilendirilmesi için mevzuatın güncellenmesi ve etkili vergi denetimlerinin yapılması bu sorunu azaltabilir. Ancak, kayıt dışı ekonomi ile mücadele daha da önemli hale gelirken, kayıt dışı ekonominin oranlarının düşürülmesi, devlet gelirlerinin artmasına katkı sağlayabilir.

Şekil 12. Türkiye'nin 2015-2021 Yılları Arasındaki Kayıt Dışı Ekonomi Oranı (GSYİH%)

Kaynak: Uygun ve Gerçek, 2021: 299

SONUÇ

E-ticaretin vergilendirme sorunları, internet tabanlı ticaretin hızla büyümesiyle birlikte önemli bir konu haline gelmektedir. İnternet ortamında faaliyet gösteren sanal firmaların ikamet ve kaynak ülkesi arasında vergi uygulamaları, çifte vergilendirme ve vergi kaçakçılığı gibi sorunlara neden olmaktadır. Bu sorunların üstesinden gelmek için uluslararası iş birliği ve anlaşmalarla ortak vergilendirme standartları belirlenmelidir. Ayrıca, sunucunun iş yeri oluşturma ve gelirlerin karakterlerine bağlı olarak vergi düzenlemeleri yapılmalıdır.

E-ticaretin yeni pazarlama teknikleri ve uzak iş gücü kullanımı da vergi açısından denetimi güçleştiren sorunlar arasındadır. Bu konuda yeni yöntemler ve teknikler geliştirilerek, vergi kaçakçılığı önlenmelidir. Aynı şekilde, e-para kullanımının getirdiği vergi problemleri de çözümlenmelidir. Güvenilir muhasebe kayıtları ve belge düzenlemeleri, vergi gelirlerinin doğru ve adil bir şekilde hesaplanmasına katkı sağlayacaktır. E-ticaretin denetimi ve vergilendirilmesi için yeni denetim yöntemleri ve tekniklerine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu teknoloji odaklı yaklaşım, vergi otoritelerinin dijital ekonomiye uyum sağlamasına yardımcı olacaktır. Ayrıca, transfer fiyatlandırması konusunda uluslararası iş birliği ve standartlar oluşturulmalı, eşitlik ve adalet temelinde vergilendirme sağlanmalıdır.

Son olarak, tüketim vergilerinin dijital ürünler ve hizmetlerin özelliklerine uygun olarak düzenlenmesi önemlidir. E-ticaretin vergilendirilmesi için şeffaf, etkin ve adil bir vergi sistemi oluşturulmalıdır. Bu çerçevede, vergi kaçakçılığı önlenmeli ve uluslararası düzeyde iş birliği sağlanarak, vergi gelirlerinin doğru ve adil bir şekilde paylaşımı sağlanmalıdır. E-ticaretin vergilendirilmesine ilişkin öneriler şu şekildedir:

1. Vergi Yasalarının Güncellenmesi: Elektronik ticaretin gelişmesiyle birlikte vergi yasalarının da güncellenmesi gereklidir. E-ticaret işlemleri için daha detaylı ve kapsamlı

vergilendirme yönergeleri oluşturulmalıdır. Vergi düzenlemeleri, dijital ekonominin dinamiklerini ve farklı iş modellerini dikkate alacak şekilde yapılandırılmalıdır.

2. Vergi Düzenlemelerinde Uluslararası İş birliği: Vergi kaçakçılığı ve kayıplarının önüne geçmek için uluslararası iş birliği büyük önem taşır. Türkiye, diğer ülkelerle vergi konusunda bilgi paylaşımı ve iş birliğini artırmalıdır. Uluslararası düzeydeki vergi rekabetine karşı koordineli adımlar atılmalıdır.

3. Vergi Denetimlerinin Etkinleştirilmesi: Elektronik ticaretin vergi kayıp ve kaçaklarına yol açmasıyla mücadelede, vergi denetimlerinin etkinleştirilmesi gereklidir. Vergi denetim birimleri, e-ticaret işlemlerini daha yakından takip ederek vergi kaçakçılığına yönelik tedbirler almalıdır.

4. Eğitim ve Farkındalık Oluşturma: Vergi kaçakçılığının ve kayıplarının olumsuz etkilerini anlatan kampanyalar düzenlenerek, vergi bilinci artırılmalıdır. E-ticaret işletmeleri, vergi yükümlülüklerini tam olarak yerine getirmek konusunda eğitilmelidir.

5. Teknolojik Çözümler ve Veri Analitiği: Vergi denetimlerinde teknolojik çözümler ve veri analitiği kullanılabilir. Büyük veri analizleriyle vergi kaçakçılığı şüphesi olan işlemler belirlenebilir ve bu şekilde denetimler daha etkin hale getirilebilir.

Elektronik ticaretin vergi kayıp ve kaçakları üzerindeki etkisi, globalleşme ve teknolojik gelişmelerle birlikte artmıştır. Vergi cennetleri, transfer fiyatlaması, off-shore merkezleri gibi dış etkenler vergi kaçakçılığını teşvik etmektedir. Türkiye'de de e-ticaretin vergi kaçakçılığına neden olan dış etkenlerle mücadele edilmesi gerekmektedir. Önerilen çözümlerle vergi yasalarının güncellenmesi, uluslararası iş birliğinin artırılması, vergi denetimlerinin etkinleştirilmesi ve eğitim çalışmalarıyla vergi bilinci artırılması hedeflenmektedir. Aynı zamanda teknolojik çözümlerle denetimlerin daha etkin ve verimli hale getirilmesi amaçlanmaktadır. Bu adımlarla vergi kayıp ve kaçaklarının azaltılması ve adil bir vergi sisteminin sağlanması mümkün olacaktır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışmada içerisinde sunmuş olduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik ahlak kuralları çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgileri, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, bu çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, çalışmanın öğün olduğunu bildiririm. Aksi bir durumda aleyhime doğacak tüm hak ve kayıplarını kabul ettiğimi beyan ederim.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Bu makalede yazar %100 oranında katkıda bulunmuştur.

Çıkar Beyanı

Bu çalışmanın hazırlanmasında çıkar çatışması yaşanacak herhangi bir durum bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, A. (1993). *Kamu maliyesi*. Gazi Büro Kitapevi.
- Aktan, C. ve Vural, İ. Y. (2004a). *Yeni ekonomi ve rekabet*. TİSK Yayınları.
- Aktan, C. ve Vural, İ. Y. (2004b). Vergi rekabeti. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (22), 1-18.
- Alkan, R. (2003). *Elektronik ticaretin vergilendirilmesi ve muhasebeleştirilmesi*. Birleşik Matbaacılık.
- Alptürk, E. (2002). Elektronik ticarete bilgi güvenliği. *Yaklaşım Dergisi*, 10(109), 114-117.
- Alptürk, E. (2006). Elektronik ödemelerde IBAN ve özellikleri. *Vergi Sorunları*, (214), 72-78.
- Atabey, T. (2010). Gelir vergisi rehberi. *Vergi Sorunları Dergisi*, Özel ek, 30-45.
- Aykın, H. (2021). Türk vergi hukukunda elektronik defter, belge ve kayıt kavramlar. <http://eticaret.garanti.com.tr/icerik/goster.asp?c=4&t=a&i=251220020941381023201084149> adresinden 31 Mart 2021 tarihinde alınmıştır.
- Bakkal, U. (2001). Elektronik ticaretin vergilendirilmesi-I. *Yaklaşım Dergisi*, (9), 207-211.
- BCG (2018). Offshore finans merkezleri 2018. <https://www.bcg.com/search?q=offshore> adresinden 31 Mart 2021 tarihinde alınmıştır.
- BİAC (2021). <https://www.businessatoecd.org/> adresinden 31 Mart 2021 tarihinde alınmıştır.
- Binatlı, C. (2007). Elektronik ticaretin vergisel boyutu. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 1(1), 171-188.
- Cangir, N. (1998a). Elektronik ticaret ya da internetin vergilendirilmesi-I. *Yaklaşım Dergisi*, 6(69), 52-63.
- Cangir, N. (1998b). Elektronik ticaretin ya da internetin vergilendirilmesi-III. *Yaklaşım Dergisi*, (71), 43-53.
- Cihangir, N. (2002). Ottawa'da kabul edilen vergileme ilkeleri ya da sanal dünyanın vergisel vizyonu. *Vergi Dünyası*, (250), 23-30.
- Civelek, M. E. ve Sözer, G. E. (2003). *İnternet ticareti, yeni ekososyal sistem ve ticaret noktaları* (1.Baskı). Beta Kitabevi.
- Cockfield, A. J. (2006). The rise of the OECD as informal. World tax organization, through national responses to e-commerce tax challenges. *Yale Journal of Law and Technology*, Spring, 136-187.
- Coşkun, N. (2005). Elektronik ticarete vergilendirme sorunları ve uluslararası düzeyde çözüm arayışlarının Türkiye açısından değerlendirilmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 153-170.
- Çak, M. (2002). *Dünya'da ve Türkiye'de elektronik ticaret ve vergilendirilmesi* (Yayın No: 2002/6). İTO Yayınları.
- Çestepe, H. (2003). Elektronik ticaretin ticari ve mali etkileri: Dünya ve Türkiye üzerine bir değerlendirme. *Uludağ Üniversitesi İ.İ. B.F.*, 22(1), 47-62.

- Çevik, S. (2004). Küreselleşen dünyada vergi politikası: Vergi politikasında dönüşüm ve küresel sorunlar. *Vergi Dünyası*, 23(270), 154-165.
- Çilkoparan, Y. (2001). Elektronik ticaret ve vergi. *Vergi Dünyası*, 20(243), 211-229.
- Demir, M. (2002). Globalleşen vergi cennetleri. www.turkhukuk sitesi.com./makalekütüphanesi_makale.htm. Adresinden 01 Ekim 2019 tarihinde alınmıştır.
- Dikici, M. (2000). *İnternet temelli elektronik ticaretin (E-Business) özellikleri, denetimi ve vergi sistemlerine etkileri*. T. C. Maliye Bakanlığı Hesap Uzmanları Kurulu Bilim Raporu, Türkiye.
- Dönmez, R. (1999). Vergi hukuku açısından küreselleşme ve elektronik ticaret. *Anadolu Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, 14(1), 415-452.
- Ekin, N. (1998). *Bilgi ekonomisinde elektronik ticaret*. İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Ekmekçi, E. (2003). *Küreselleşme ve vergilemede yeni eğilimler*. Kazanan Kitap Ticaret.
- Erdikler, Ş. (2007). Transfer fiyatlaması ve kavramları (1). Referans Gazetesi. 06.02. 2007. <http://www.turmobil.org.tr/turmobil/basin> adresinden 06 Şubat 2017 tarihinde alınmıştır.
- Erginay, A. (1987). *Kamu Maliyesi*. Turhan Kitapevi.
- Financial Secrecy Index (2021). Finansal index. <http://www.financialsecrecyindex.com> adresinden 31 Mart 2021 tarihinde alınmıştır.
- FXSSI (2023). Dünyanın en yüksek geliri olan büyük 10 şirketi. <http://tr.fxssi.com/dunyanin-en-karli-10-sirketi> adresinden 31 Mart 2021 tarihinde alınmıştır.
- GİB (2022). Bütçe gelirleri. https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/GBG1.htm adresinden 31 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Giray, F. (2002). Harcama vergileri açısından elektronik ticaret. *Vergi Dünyası*, 254(123), 116-128.
- Gökbunar, R., Tezcan, K. ve Utkuseven, A. (2002). Yeniden yapılanma veya yeniden yapılanma: Vergi idaresi ve denetim için işte bütün mesele bu, Manisa ve Adana. <http://www.bayar.edu.tr/~kutuphane/vergi.pdf> adresinden 19 Mayıs 2007 tarihinde alınmıştır.
- Günaydın, İ., Benk, S. (2004, 10-14 Mayıs). *Globalleşme sonucu oluşan vergi kayıp ve kaçaklarını önlemede uluslararası iş birliğinin önemi*. Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları, Önlenmesi Yolları 19. Türkiye Maliye Sempozyumu, Belek/Antalya, Türkiye. 381-421.
- Güngör, K. (2002). Elektronik ticaretin vergilendirilmesinde vergi uluslararası iş birliği. *Vergi Dünyası*, 251(137), 132-143.
- Hardesty, E. D. (1999), *Electronic commerce: taxation and planing*. Warren Gorham and Lamont.
- Karakoç, A. G. (2004). *Çevre sorunlarına etik yaklaşım*. Beta Yayınları.

- Kıldış, Y. (2006). Türk vergi hukukunda vergiyi doğuran olay. *E-Yaklaşım*. 33, <http://www.muhasabetr.com/ozelbolum.com> adresinden 22 Eylül 2022 tarihinde alınmıştır.
- Kırçova, İ. ve Öztürk, P. (2000). *İnternette ticaret ve hukuksal sorunlar*. İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Kraemer, K. L. ve King, J. L. (2003). Information technology and administrative reform: Will the time after e-government be different?. Center for research on information technology and organizations. <https://escholarship.org/uc/item/2rd511db> adresinden 31 Mayıs 2019 tarihinde alınmıştır.
- Küçüközyiğit, H. G. (2003). Vergilendirme tartışmaları bağlamında elektronik ticaretin hukuksal tanımı ne olmalıdır? *Vergi Sorunları*, 174(4), 150-158.
- Martens, J. (2007). The precarious state of public finance, tax evasion, capital flight and the misuse of public money in developing countries and what can be done about it. Global policy forum Europe. http://www.globalpolicy.org/eu/en/publ/martens_precarious_finance_%202007.pdf adresinden 31 Mart 2017 tarihinde alınmıştır.
- Meriç, M. ve Ay, H. (2004). *Küreselleşme olgusunun vergi kayıp ve kaçaklarına etkisi*. Türkiye’de Vergi Kayıp ve Kaçakları, Önlenmesi Yolları, 19. Türkiye Maliye Sempozyumu, Belek/Antalya, Türkiye, 295- 330.
- Nellen, A. (2006). E-commerce to tax or not to tax 2001, http://www.cob.sjsu.edu/facstaff/nellen_a/BoaltUT6-01.pdf adresinden 31 Mart 2018 tarihinde alınmıştır.
- Oxfam (2000). Tax havens: Releasing the hidden billions for poverty eradication. Executive summary. OXFAM GB policy paper. http://www.oxfam.org.uk/what_we_do/issues/debt_aid/tax_havens.htm adresinden 29 Mart 2017 tarihinde alınmıştır.
- Özbalcı, Y. (2010). *Gelir vergisi kanunu yorum ve açıklamaları*. Oluş Yayıncılık.
- Özel, A. (2002). E- ticaret ve Türkiye’nin bilgi toplumundaki yeri. *İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi. Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Akademik Bakış Dergisi*, (38), 1-17.
- Sertrans (2022). 2022 Yılı e- ticaret pazar verileri. <https://www.sertrans.com.tr/2022-yili-e-ticaret-pazar-verileri> adresinden 31 Mart 2021 tarihinde alınmıştır.
- Soydan, B. Y. (1994). Dar yükümlülerin elde ettikleri ücretlerde Türk vergi anlaşmalarının rolü. *Vergi Dünyası*, 149, 76-90.
- Statista (2019). Vergi kaçırmanın maliyeti AB ülkelerine milyonlarca dolar. <https://www.statista.com/chart/17133/tax-evasion-cost-to-countries/> adresinden 31 Mart 2021 tarihinde alınmıştır.
- Tanzi, V. (2000). Globalization and the future of social protection, international monetary fund. Fiscal. Affairs Department, *IMF Working Paper*, 20-120.

- Tax Justice Network (2022). Vergi adaleti raporu. <https://taxjustice.net/reports/state-of-tax-justice-2022/> adresinden 29 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Tuik (2023). Perakende satış endeksleri. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Perakende-Sat%C4%B1%C5%9F-Endeksleri-Ocak-2023-49616&dil=1> adresinden 31 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Tülümce, S. Y. ve Özpençe, Ö. (2014). Türkiye'de özel tüketim vergisi ve cari açık arasındaki ilişkinin analizi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(49), 280-291.
- Uygun, E. ve Gerçek, A. (2021). *Türkiye'de vergi açığının ölçümü*. 35. Uluslararası Maliye Sempozyumu, Antalya, Türkiye.
- Uzunoğlu, H. (2006). E-ticaret ve vergilendirilme. <http://www.ekitapyayin.com> adresinden 16 Eylül 2020 tarihinde alınmıştır.
- Yaltı, B. (2003). *Elektronik Ticarete Vergilendirme*. Der Yayınları.
- Yeniçağ Gazetesi (2022). Türkiye vergi cenneti ülkeler sıralamasında ilk 9'a girdi. <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/turkiye-vergi-cennetleri-siralamasinda-ilk-9a-girdi-592586h.htm> adresinden 30 Mayıs 2021 tarihinde alınmıştır.
- Yıldız, H. (2002). Elektronik ticaretin vergilendirilmesi. *Vergi Dünyası*, 21(255), 140-153.

EXTENDED ABSTRACT

Electronic commerce refers to a form of trade where transactions take place over the internet. This type of commerce comes with numerous advantages that capture attention. Products and services can be personalized according to individual preferences, offering instant access, increasing information density to enhance quality, eliminating global boundaries for access, and enabling rapid interaction for quick solutions. However, the growth of e-commerce also brings along various taxation challenges. Taxation of electronic commerce necessitates a reevaluation of existing tax laws and policies due to transactions occurring in the virtual realm. Issues such as income tax and corporate tax require solutions at both national and international levels. E-commerce encounters various challenges under the principle of full liability. Residency and permanence criteria can complicate the determination of tax liability. Similarly, in the field of corporate taxation, establishing the business center and legal headquarters is crucial. Technology can influence the tax liabilities of corporations and may lead to issues of dual residency.

Taxation of e-commerce involves determining the source of income and the methods of taxation. Income is subject to various taxation methods depending on the type of taxpayer. However, the rapid growth of internet-based commerce complicates the task of determining the source of income. Determining the place of business has become particularly challenging for transactions conducted over the internet. Tax treaties play an important role in determining which country has the right to tax income. Value added tax (VAT) issues further complicate international trade in digital goods. It is important to improve tax mechanisms and audits, as well as to update stamp duties and virtual transaction regulations. The taxation of electronic commerce generally introduces the following challenges:

Residency and source country problems can complicate the determination of tax liabilities for virtual companies. Issues with identifying the place of business for servers can lead to opportunities for tax evasion. Taxing different types of income can increase the complexity of e-services and digital goods. New marketing techniques can exacerbate tax issues. Remote workforce can lead to tax problems. The use of e-money can increase tax leakage. Problems with accounting records can lead to uncertainty regarding regulations. To address these challenges, it is important to update tax laws, enhance international cooperation and standardization, conduct effective audits, and initiate educational campaigns. Technology can also be utilized to enhance audits and facilitate compliance in the digital economy. The taxation of e-commerce should be modernized to establish a fair tax system. The taxation of e-commerce in the virtual realm has become a significant global issue. These challenges are becoming even more pronounced with the rapid growth of e-commerce and the increasing complexity of the digital economy. Therefore, a reevaluation and restructuring of tax policies at both national and international levels are necessary. One of the issues encountered in the taxation of e-commerce is the lack of a central presence in the virtual environment. As physical location and identity verification become more difficult, encryption and e-money transactions complicate tax oversight. This situation can create a breeding ground for tax loss and evasion.

Furthermore, the protection of personal information in banking and economic services also complicates tax oversight. The virtual environment has become more attractive for individuals and companies seeking to avoid paying taxes through methods like offshore banking.

Transfer pricing also involves international companies' efforts to advantageously utilize differing tax policies in various countries. This situation can lead to tax evasion and reduce tax revenues. The proliferation of e-commerce can increase tax losses and evasion. Taxation and control of digital products are becoming more challenging. Value-added tax (VAT) issues can complicate the control and taxation of non-physical products.

Globalization and electronic commerce exert significant influence on countries' revenues by disrupting traditional tax policies. The intricate nature of cross-border transactions and digital economic activities challenges conventional tax frameworks, often leading to revenue losses. Consequently, the implementation of effective tax policies becomes imperative for nations to adapt to the evolving economic landscape. Moreover, fostering international cooperation is crucial in addressing the complexities posed by globalized trade and e-commerce. Collaborative efforts among nations can facilitate the development of streamlined tax regulations, ensuring fair and equitable revenue collection in an increasingly interconnected world. One of the greatest challenges in the taxation of e-commerce is the complexity of cross-border e-commerce. To prevent tax losses and establish a fair tax system, national and international cooperation and coordination are required. Modernizing tax policies, adapting to technology, and strengthening audit mechanisms can assist in overcoming these challenges.

In conclusion, the rapid growth of electronic commerce has posed challenges to taxation policies and introduced new problems. National and international cooperation and coordination are crucial for establishing a fair tax system. Countries that keep up with technological advancements and update tax laws can find more effective solutions to the taxation challenges posed by e-commerce.

TEYD

TOPLUM, EKONOMİ VE YÖNETİM DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIETY, ECONOMICS AND MANAGEMENT